

A hatalomátvétel

Út a kommunista totális állam felé 1944 december 21-től a jogági szilárdulásig

Tartalom

1. ELMÉLETI alapok	6
1.1. A fogalom.....	6
1.1.1. Az ideológia, mint funkcionális jelenség	7
1.2. Az egyeduralom	17
1.2.1. Hobbes. Demokrácia és zsarnokság	18
1.2.2. Machiavelli. Az egyeduralkodó személye és a hatalom megragadásának módja	24
1.3. A zsarnokság	25
1.3.1. A jezsuiták	27
1.3.2. Montesquieu, Locke, Rousseau	28
1.4. Modern nem demokratikus politikai rendszerek, diktatúrák.....	29
1.4.1. Jelenleg is létező "tradicionális" politikai rendszerek	30
1.4.2. Statikus oligarchiák	30
1.4.3. Modernizáló oligarchiák.....	30
1.4.4. Pretoriánus rendszerek.....	31
1.4.5. Mobilizáló rendszerek	31
1.4.6. Gyámkodó demokráciák.....	31
1.4.7. Fasiszta rendszerek	32
1.4.8. Kommunista rendszerek	32
1.5. A totális állam fogalma	35
1.5.1. Carl Joachim Friedrich és Zbigniew Brzezinsky.....	43
1.6. Az emberi tényező.....	47
1.7. A fogalom és a filozófiai ellentétek értékelése.....	48

1.8.	Az Ideológiai meghatározottság- propaganda: A totális államok ideologikus legitimációs technikái	51
1.9.	Az államhatalom és verifikációja, a legitimitás	52
1.10.	A teológia és ideológia párhuzama legitimációs szempontból.....	56
1.11.	Az ideológia, mint legitimáló tényező funkcionális értelemben	62
1.12.	Összefoglalás	66
1.13.	A TOTALITÁRIUS legitimációs krízis megjelenése a jogban és a jogalkalmazásban a magyar példán keresztül.....	68
2.	A kommunista elvek terjedése a jogirodalomban	68
2.1.	KHM.....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
2.2.	Az Ideiglenes Nemzetgyűléstől az Országgyűlésig	77
2.3.	VÁLASZTÁSI RENDSZER.....	85
2.4.	ELNÖK	91
2.5.	ALKOTMÁNYOS BERENDEZKEDÉS	99
2.6.	KORMÁNY	105
2.7.	A Gazdaságirányítás eszköze, a Gazdasági Főtanács.....	108
2.8.	RENDŐRSÉG/TITKOSRENDŐRSÉG.....	113
2.9.	KÁDERPOLITIKA.....	119
2.10.	HELYI IGAZGATÁS	121
2.11.	KÖVETKEZTETÉS.....	124
3.	Az politikum és az ideológia eluralkodása a büntetőjog területén	126
3.1.	Az áttörő szabály: a népbírói jog	129
3.2.	A büntető anyagi jog általános részének ideologikus jellege	135
3.3.	A szocialista törvényesség elmélete a büntetőjogba	137
3.4.	A társadalomra veszélyesség fogalma és értelmezése.....	142

3.5.	A „tettes büntetőjog”	144
3.6.	A nullum crimen sine lege elvének feltörése: az analógia vagy a visszaható hatályú bevezetése.....	146
3.7.	A büntetőszabályok dialektikus marxista értelmezése	152
3.8.	A bűncselekmény osztályszerűségének elmélete	154
3.9.	A büntetések osztálytermészete.....	155
4.	A büntető különös rész ideológiailag befolyásolt része	159
4.1.	Az 1946. évi VII. törvénycikk	163
4.2.	Az 1946: VII. tv. márc. 23. vitája és elméleti háttere.....	165
4.3.	A két törvény jogtárgyának összehasonlítása.....	167
4.4.	Az elkövetési alakzatok.....	171
4.5.	Az elkövetési cselekmények	173
4.5.1.	Az előmozdítás.	174
4.5.2.	A tevékeny részvétel.....	174
4.5.3.	A lényeges anyagi támogatás nyújtása	174
4.6.	A szankciók mértéke	175
5.	A MAGÁNJOG ÁTTÖRÉSE	178
5.1.	Az első, legfontosabb jogrendszert áttörő elem: a földreform	180
5.1.1.	A földreform és Kelet-Európa	180
5.2.	Magyar földreform-előzmények	182
5.3.	Az 1945-ös földreform: kommunista javaslat, kommunista megvalósítás	185
5.4.	A magánjog áttörésének legfontosabb eleme: a kisajátítás és kártalanítás szabályainak áthágása	191
5.5.	A res judicata áttörése	195
5.6.	A magánjogi rendszer áttörése az „igénybe vétel” volumene	196

5.7.	A vagyonekvétel, a magánjog büntetőjogiasítása és közjogiasítása két szempont alapján	202
5.8.	A cégek államosítása	206
5.9.	A magánjogi dogmatika feltörése 1949-ig	215

1. ELMÉLETI ALAPOK

1.1. A FOGALOM

„Igen, add nekünk az utolsó embert...”

Friedrich Nietzsche: Im-ígyen szóla Zarathusztra

Napjaink közbeszédében szinte csak a pluralisztikus társadalom, a jogállamiság, a liberalizmus, az individualizmus, a demokrácia és a népszuverenitás fogalmáról esik szó. Gyakran egyedüli értékrendként fogadjuk el őket, s talán a „nyugati”¹ civilizáció és kultúra szemszögéből azok is, de bizonyos civilizációs szempontokból nem mindig annyira mérvadók. Ma – legalábbis Európában és Észak-Amerikában – viták kereszttüzeiben ugyan, de továbbra is Kant dominál, aki szerint: „Az emberi nem számára a legnagyobb probléma amelynek megoldására a természet rákényszeríti, egy általánosan jogszerű polgári társadalom elérése.”² Kant gondolataira alapozva dolgozta ki John Rawls az *Igazságosság elméletét*³, amely a társadalmi szerződéselméletek megújításának gyűjtőpontja.

Ahogy Lukács írja *A demokratizálódás jelene és jövőjében* a jelenlegi gondolkodásról: „[...] a jelen minőségileg valami gyökeresen új és minden tekintetben jobb, aminek társadalmi, éspedig éppenséggel ideológiai rendeltetése, hogy kidomborítsa a jelen gazdasági-társadalmi állapot szembeállítását saját múltjával. Így született és így terjedt el széles körben a »pluralisztikus« társadalom fogalma, mint a »totalitarizmus« ellentéte, ez viszont igyekezett szellemi közkinccsé tenni a fasizmus és a kommunizmus belső együvé tartozásának tanát.”⁴

Súlyos szavak 1968-ból, különösen a szerző előéletét figyelembe véve. Amit ezek szerint mégis megtehetnénk, vizsgálatunk első feladataként, hogy a jelenleg már nálunk is kifejlődött „pluralista”

¹ Samuel Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, 2001

² Immanuel Kant: A vallás a pusztán ész *határain* belül és más írások, 1974

³ Rawls John: Az igazságosság elmélete, 1997

⁴ Lukács György: A demokratizálódás jelene és jövője, 1988 (44. o.)

jellegű gondolkör alapjait megvilágítjuk. Változott-e valami, és vajon ez mennyiben segíti és mennyiben zavarja ez retrospekciónkat az adott korszakra?

A totalitarizmus, mint fogalom – párhuzamban a historikerstreitban, illetve az egyéb szakirodalomban írtakkal – inkább politikai kategória. Mint komparatív és még tudományos fogalom már Kelsennél is felmerül,⁵ azóta viszont a többszörös vitákban gyakorlatilag felolvadt.⁶ Utóbbiak lényegileg arról szóltak, hogy maga a totalitarizmus a hidegháború nyugati blokkjának jelszavává vált, és a két fő “totalitárius” rendszer, ha sajátosságaik sokban hasonlítanak is, mégis olyan alapvető különbségeket mutat, amelyek alapján az adott rendszer a politikailag elfogadható illetve el nem fogadható kategóriába esik. A fenti politikai kategorizálás tette lehetővé azt, hogy az először elutasított, majd a II. világháború alatt szövetséges szovjet-rendszert, a fasiszta és a nemzetiszocialista rendszereket egyaránt elítélendőnek minősítse a nyugati „demokratikus” vagy „liberális” gondolkodás. Mégis, a baloldali- liberális ideológiai megkülönböztetés egy kicsit a szovjet típusút enyhébb megítéléssel vizsgálja. Ez a megoldás azonban számos buktatót rejt magában. Ezek közül az első az ideológia, mint funkcionális egység kérdése. A második probléma a kormányzati megoldásokban és a legitimitációban alakul ki, a harmadik kérdéskör pedig a jogrendszer, és az egyéb társadalmi technikák ügye.

A „totalitarizmust”, mint egységes fogalmat alkalmazókkal feltétlenül egyetértünk abban, hogy mindkét rendszer ténylegesen erőszak – terror – központú, és mint ilyen, elutasítandó. Megemlítendő az is, hogy mindkettő alaprendszere széleskörűen alkalmazta az akkor kialakuló tömegmanipulációs eszközöket. Emellett azonban ki kell emelni az fent említett három fő problémát.

1.1.1. Az ideológia, mint funkcionális jelenség

Fel kell tennünk a kérdést, hogy az ideológia minden vonatkozásában (csupán) funkcionális jelenségként értelmezhető, vagy ennél jelentősebb fenoménként kell tekintenünk rá. Ahhoz, hogy

⁵ L Kelsen, Hans: General Theory of Law and State: (300-303.o),

⁶ C.J. Friedrich (szerk): Totalitarism, Cambridge, Mass., 1954, szemben a Historikerstreit, vagy pl Gleason, A: Totalitarism: Russian review, 45. köt 1984, (145-159.o.)

a kérdésre válaszoljunk, érdemes megjegyeznünk, hogy az ideológia nagy vonalakban kétségtől funkcionális, azaz „madártávlatból” elmondható, hogy minden totális államnak szüksége van valamilyen (igazolójellegű, narratív megközelítésű) ideológiára. Ezzel azonban semmilyen újdonságot nem árultunk el, hiszen a liberális vagy konzervatív demokrácia ideológiája (narratívája) ilyen értelemben a liberalizmus, vagy konzervatív liberalizmus; azaz elméleti alaptézisek (eszmék) rendszerszerűen minden államrendezkedés mögött meghúzódnak.

Ezzel kapcsolatban egy nagyon egyszerű érvet lehet felhozni, két síkon is. Horizontálisan a mai demokráciát alapul vevő globális elméletek különbözőségeit, illetve a demokrácia történelmi filozófiai megközelítésének különböző álláspontjait. Mindkettő szellemi áramlat ugyanis ideológiai alapú.

A demokrácia és a liberalizmus beláthatóan bekövetkező végső győzelmét, a történelem végét helyezte kilátásba Francis Fukuyama, állítását végső soron azzal indokolva, hogy a szovjetideológia megbukott, ellenfél híján van az egyetlen értékhozó entitás, tehát most már mindenhol bátran előtörhet a demokratikus és liberális értékrend. Ez az értékrend az egész világra kiterjed, és végül az így kialakuló békés körülmények között a történelmi folyamatok is lelassulnak, majd megállnak. A gondolatmenet véleményem szerint meglehetősen monolit, diszjunktív, „ha nem fekete, akkor fehér” jellegű érvrendszert takar. A zavaróan egy horizontra kiterjedő elméletet sokan bírálták, olyannyira, hogy végül maga a szerző is revideálta álláspontját.⁷

Ennél kidolgozottabb, konzervatív koncepcióval állt elő Samuel Huntington, aki szerint inkább civilizációkról kell beszélni, amelyek, mint önálló konglomerátumok a kommunizmus bukása után újból előkerülnek, és többé-kevésbé egységes entitásként viselkedve egymással kölcsönhatásban alakítják a világpolitikát. Az elszigetelt állami szintű politikum, mint meghatározó tényező már kevésbé áll centrumban, inkább a civilizációs magállamok és a többi állam állandó kölcsönhatása játszódik le, persze az előbbieket dominanciájával. Ez nem jelenti azt, hogy az állami politikum eltűnt, pusztán azt, hogy az adott (még mindig) szuverén államok (még adott esetben civilizációs törésvonalon is) a nagy civilizációk hatásrendszerében lavírozva próbálják saját politikájukat

⁷ Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember, 1994, vö: Francis Fukuyama: Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században, 2005

kialakítani. A nagy civilizációk közötti állandó globális kölcsönhatás pedig nem jár egyik vagy másik eltűnésével, azok önmaguk rendszerében képeznek értékeket.⁸

Ha megbocsátjuk a szerzőnek az európai keleten és nyugaton belüli egyszerűsítéseket, műve bizonyos értelemben használható elméleti kiindulópontot jelenthet⁹ a mai rendszerekre, a vizsgált korszakra jellemzőket azonban kevésbé elemzi.

Hardt és Negri – ha lehet – még „globálisabb” elmélettel rukkolt elő az Empire-ben.¹⁰ Néhányan új kommunista kiáltványnak is nevezték ezt a könyvet. Hardt és Negri szerint egy újfajta globális szuverenitás alakul ki, amely bizonyos mértékben felülírja a régi állami szuverenitáskereteket: az állam funkciói térben és szerkezetileg eltolódtak; a nemzeti szuverenitás nem dominál, és vele a nemzeti politikum autonómiája sem. A politika véleményük szerint ma már nem egy független szféra, ahol az érdekek konszenzusát, a társadalmi erők konfliktusait kanalizálják. A társadalmi konszenzust gazdasági tényezők alakítják inkább. A politikumot betagolta a transznacionális kommandók rendszere. Ez a kontroll a nemzetközi testületek és funkciók sorozatában artikulálódik. A politika azonban nem tűnt el, csupán annak autonómiája. A világot olyan tekintetben lehet egy-egy korábban nem létezett globális birodalom keretébe illeszteni, hogy új *modus operandik* alakulnak ki: a jogi definíciók és a pénzügyi tranzakciók átláthatatlansága, újszerűsége és hihetetlen szövevénye. A globális szuverenitás jogalapján állva pénzügyi globálhatalom, bizonyos *soft entitások* veszik át a hatalmat.

Ebben a könyvben egy erőteljesen „neomarxista–globális” ugyanakkor mégis nagyon amerikai gondolkodásmódot ismerhetünk meg. A fenti megközelítés egyik korlátja az, hogy csakúgy, mint más modern elméletek, a globalizációt az egész világra kiterjedt jelenségként értékeli, miközben figyelmen kívül hagyja, hogy vannak olyan régiók, amelyek még csak partnerként sem vesznek részt a folyamatokban, jelesül azért, mert erre egyszerűen nem képesek. Azt sem elemzi kellőképp, hogy vannak civilizációs entitások, amelyek – bizonyos módosításokkal, de – ellentétes irányú tényezőket produkálnak, és ehhez az erejük is megvan.

⁸ Samuel Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, 2001

⁹ Pl. emellett vélekedik Kopátsy, szintén kiegészítésekkel, szerinte pl. a mediterrán kultúrkör hiányzik.

¹⁰ Hardt-Negri: Empire, 2001, http://www.angelfire.com/cantina/negri/HAREMI_unprintable.pdf letöltve: 2010. április 9.

Günther Teubner a *Globale Bukowinában*¹¹ az eddigiektől gyökeresen különböző megközelítést alkalmazott. Az egészen rövid írásában egy új szemléletmód gyökereit vázolja fel. A politikum és a nemzetállamiság gyakorlatilag a múlté lesz. Az új jogi és társadalmi berendezkedés független lesz a nemzetállamiságtól, de a szuperhatalomtól is. Véleménye szerint a világjog (és a társadalmi rendszerek kódjai) a társadalmi perifériákból, más társadalmi rendszerek ütközéséből kiindulva fejlődik, nem pedig a centrumban, a nemzetállamokban és az internacionális intézményekben. A globális jog szerinte plurális szerkezetű, önkódoló-önreprodukáló jellegű, és csak a jogpluralizmus által, illetve egy pluralizmuson keresztül megalkotott jogforrási rendszerrel megfogható. Ez az említett jogrendszer *sui generis* jellegű, amelyet nem lehet a nemzeti jogrendszereken keresztül megítélni. Az új jog a társadalmak fél-perifériáin alakul ki, gyakorlatilag politikamentesen, de ez a kialakuló jogrendszer később, hosszú távon újra repolitizálódik. Jelenleg viszont Ehrlich szabadjogteóriájához hasonlóan egy plurális szerkezetű civiltársadalmi jogként funkcionál, amely önkódoló jellegű.

Teubnernek nyilván nem célja a más strukturális egységek vizsgálata (mint például az ázsiai jellegű jogfejlődés) azonban a globális Bukovina így egy euro-amerikai (és tegyük hozzá, erősen nyugat-európai és nagyvárosi euro-amerikai) jelleget ölt.

Ezen XX. század végét - XXI. század elejét elemző-jellemző társadalomelméleti írásoknak közös eleme az, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás, mint strukturális egység előretört, a világ politikumában domináns, az állam funkcionálisan egyre kevésbé jelentős, ráadásul a civiltársadalmi és gazdasági folyamatok mellett a kulturális¹² és civilizációs hatások is befolyásolják. Az emberi és polgári jogok biztosítását veszik alapul, ami a szabadság és egyenlőség formális biztosításának fundamentumán nyugszik. Az állam fent vázolt prototípusai a szovjet blokk összeomlása után, de még mindig valamelyest azzal szemben, még inkább annak hatása alatt (ellenpontként értelmezve) születtek.

Röviden a helyzet úgy áll, hogy a modern demokráciák között sincsen érték- és ideológiamentes állam, az ideológia tehát, mint államberendezkedési rendszerfunkció láthatóan létezik minden

¹¹ Günther Teubner: *Globale Bukowina*, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=896478 letöltve: 2012. április 11.

¹² Itt nem a XIX és XX. század eleji német értelemben (L. erről George Lichtheim, *The Concept of Ideology and Other Essays*, 1967)

államnak nevezett entitás mögött. A különbség azonban jóval erőteljesebben megragadható abban, hogy mit tagad, és mit ismer el a totális ideológia, illetve önmagát hogyan definiálja. Vagyis míg a diktatúra totális ideológiája az életnek szinte minden területére erőszakkal hat ki, a demokratikus ideológia nem monolit és többségében vannak azok az élethelyzetek, amikkel nem foglalkozik.

Azonban a dolgozat témája miatt azzal érdemes foglalkozni, amire (részben) ezek az eszmei irányzatok "válaszoltak". A Marx–Engels–Lenin–Sztálin klasszikusokat idéző ötvenes évekbeli kommunista irodalom, illetve a 70-es évekig terjedő szocialista társadalomelmélet tételgondolata az a Lenini (és Sztálin által is parafrázeált) volt, amely az emberi jogok tartalmi biztosítását hiányolja. A tipikus gondolatmenet tehát, amelyet a szocializmusban mindig ebben a kontextusban említenek, a következő: „*A burzsoá alkotmányok rendszerint arra szorítkoznak, hogy leszögezzék a polgárok formális jogait, de nem gondoskodnak a megvalósítás feltételeiről...*”¹³

Az újabb bírálati pont, amelyet a szovjet befolyású marxizmus–leninizmus felvet, a globalizáció fogalma, amerikai illetve tágabban imperialista "összeesküvésnek" állítva be azt. A marxi–engelsi teória elemzni az új, egyre kifinomultabb „kizsákmányoló burzsoá praktikákat”. A fenti értelmezési irány erőteljességét hangsúlyozza, hogy a globalizáció fogalmának neomarxista bírálata egyébként Hardnál és Negrinél is valóban hasonló irányban alakul ki.

Mindezek mellett – ahogy a történelem megmutatta – a demokrácia hosszú távon stabil és működőképes, minden esetben megnevezhető azonban egy ellenfélként azonosított politikai beállítódás. Manapság a „globális terrorizmus” illetve az ezeket támogató „lator államok”, sőt újabban az „iszlám terrorizmus” váltak a nyugati demokrácia ellenfeleivé, korábban a nemzetiszocialista–fasiszta és a kommunista blokk volt a „gonosz birodalma”, az ellenségkép és az ideologikus háttéreszme azonban rendre kölcsönösen megtalálható.

Már 1920-tól, de 1990 óta is számos tetszetős elméletet dolgoztak ki ennek értelmezésére és gondolati alátámasztására. Egyetlen igazán közös jellemzőjük az, hogy a mindenkori 20. századi

¹³ Az eredeti: Sztálin művei: 12. 542-43. old (interjú) Idézi Szabó Imre: Emberi jogok 1948, (88.o) illetve az eredeti lenini gondolatot Lukács 1988 (Lenin Művei...) Persze az adott korszak tudományos vezetésétől függ, hogy ki az "igazi" forrás.

demokrácia „ellensége” a 20. században – 2001. szeptember 11-ig szinte minden esetben koncentrált hatalomgyakorlási forma. Így a demokrácia és a „totális állam” a „szabadság–szolgaság” ellentétpárjában ragadható meg. Jelenleg viszont már akadnak precedensek ennek ellenkezőjére is, ezek a globális - globalizálódó ideológiai alapú, jellemzően muszlim terrorszervezetek.

Mіндеzek után a teoretikus küzdelem a „két világrend” között azt mutatja, hogy a kommunisztikus (és a nemzetiszocialista–fasiszta) forradalmakon alapuló rendszereknek megvolt az ellenérve a francia (és angol, illetve amerikai) forradalmon alapuló demokratikus hatalomgyakorlás elméleti bázisára.

A mai liberalisztikus társadalomelmélet a demokratikus hatalomgyakorlást tartja követendő példának, viszont elvárja az állam, mint konglomerátum kisebbitését, az államon kívüli egységek hatalmi betagozását. Eszerint az állam egyfajta civil megegyezés eredményeként fogható fel, és mint ilyen, különböző szociológiai hatások eredőjeképp létezik.¹⁴ Ez azonban szintén nem újdonság, hiszen ugyanaz az eszmerendszer befolyásolja, ami befolyásolta a korábbiakban: a liberalizmus, illetve annak későbbi ága (a neoliberalizmus, illetve a csalóka nevű neokonzervativizmus).

Erre ötvenes éveink és a későbbi idők marxistája azt válaszolta, hogy a forradalmi osztálytudat alakulása biztató, megindult a folyamat az állam elhalása felé, a gazdasági alap elérte azt a szintet, amelyben a felépítmény is megváltozhat. Utóbbi gondolatmenetre Sztálin adhat példát a *Nyelvtudomány és marxizmusban*¹⁵, ahol az alap és felépítmény rendszerét vizsgálja a kommunizmusban, de Lukács is (persze jóval finomabban)¹⁶ a Szovjetunió gazdasági elmaradottsága tekintetében; Lenin véleménye pedig az alap–felépítmény tekintetében idézendő, amelyben azt magyarázza, ha egy másik, fejlettebb államban győzne a szocializmus, akkor az venné át a mintaállam szerepét.

A fent említett pluralisztikus értékek majdnem mindegyike a demokratikusság és az emberi jogok alapvető betartását és betartását tételezi alapként, vagyis az individualizmust posztulálja, így az

¹⁴ Vö. a vitáról Jasay, Anthony: Az állam, 2002 illetve szemben Burckhardt, Jacob Világtörténelmi elmélkedések, 2001

¹⁵ Sztálin: Nyelvtudomány és marxizmus, 1951

¹⁶ Vö. Lukács l. I.m. (62-64. o.)

egyenlőség és a szabadság alapeszméin áll.¹⁷ Itt a szovjet marxista–leninista a tulajdonképpen Arisztotelészről kezdve idézett gondolatot vette elő, amelyben a *zoon politicon*, a közösségi lény jelleg domborodik ki. „Mindenekelőtt kerülni kell, hogy a társadalmat megint mint elvonatkoztatást rögzítsük az egyénnel szemben. Az egyén maga társadalmi lény....”¹⁸.

Azonban a legnagyobb kérdés mindenütt az államra vonatkozik. Vajon mi a szerepe, milyen funkciókat kell, hogy betöltsön, milyen hatáskörökkel felruházandó, és mennyire terjedhet ki ellenőrzésének köre.

A totális állam vizsgálatához tehát annak ellentétét, vagyis a modern nyugati huszadik századi demokráciát és annak gyökereit kell megvizsgálni. A modern totális állam szellemi születési helye tulajdonképp a 19. század végének és a 20. század elejének német, olasz és orosz irodalmában található meg. A szovjet marxizmus – leninizmus az osztályállam és az osztályelnyomás eszközének láttatta a demokratikus burzsoá államot, és a proletárdiktatúra, mint a „többség diktatúrája a kisebbség felett” elmélete volt ettől a ponttól irányadó.

Az persze, hogy a totális állam születésének, és a totális struktúrák kialakulásának egyetlen kiindulópontja a marxizmus, durva leegyszerűsítés, de például az amerikai történetírás egyes szerzőinek műveiből utóbbi nézet tükröződik¹⁹. A korszak irodalma tehát európai gyermekkorát élő demokráciáról beszél, és annak fájdalmas születési folyamatába enged betekintést.

A demokráciák szintén e korszakban kialakuló alapesszenciáját nem lehet könnyen meghatározni. Horváth Barna *polyarchikus* államformájában²⁰ a demokratikusságot úgy definiálja, hogy az abszolút szuverenitást hamis *reductio ad unum*ként értelmezik. A hatalmat kimunkált terv szerint széttagolják, „[...] hogy nem marad vissza egyetlen olyan hatalmi pozíció sem, amely uralhatná a többi [...]”.²¹ De a sok egymással párhuzamos helyzetben álló, egymáshoz rendelt hatalom végül is „[...] mégis egy páratlan, jól átgondolt tervet, egy értelemszerű rendet valósít meg, egy olyan alkotmányt, amely az egész csoportot – tagjai nagyobb szabadsága ellenére – erősebbé teszi bármilyen centralizált hatalomnál”.²²

¹⁷ L. pl. Huoranszky: Filozófia és Utópia,

¹⁸ L. Marx és Engels Művei 42, Gazdasági filozófiai kéziratok 1844-ből, (109.o.)

¹⁹ Johnson, Paul: A modern kor, a XX. század igazi arca, 2007

²⁰ Horváth Barna: Jogsociológia, Osiris, 1995 (265.p.)

²¹ Horváth Barna: Jogsociológia, Osiris, 1995 (265.p.)

²² Horváth Barna: Jogsociológia, Osiris, 1995 (265.p.)

Theodor Geiger egy korai munkájában, 1926-ban²³ a vezetés szempontjából a demokráciát „*Führung aus dem Recht von unten*”-ként definiálja, szerinte nem jelent mást, mint egy államformát. A megkülönböztetés alapja az, hogy a demokratikus államban semmilyen tradicionális vezetéseszmé nincs, a vezető kiválasztása korlátozottan, vagy korlátozatlanul az összességből történik. A demokrácia szerinte semmiképpen sem a sokaság uralma, hanem az összességé. A fő probléma az, hogy a hatalom mindenkié, de technikailag csak néhányan gyakorolhatják. Ebből két fő praktikus kérdést vezethetünk le, az első az, hogyan lehet azt elérni, hogy a funkcionáriusok az összesség funkcionáriusai maradjanak, és a rendszer ne törjön át oligarchiába, a második pedig, hogy milyen funkcionális összeköttetés van a vezetés és a vezetettek között. Felhívja a figyelmet, hogy a demokrácia szellemi struktúráját tekintve meglehetősen labilis, a demokratikus formák alatt igen könnyen oligarchikus formák bújhatnak meg.

Jellinek²⁴ szerint a modern demokratikus köztársaság a köz általános szellemi akaratával fonódott össze. A modern demokrácia államjogi szempontból a modern természetjog ideáira vezethető vissza. Jellinek végső soron nem kevesebbet állít, mint, hogy az emberi természetből folyó jogok, a szabadság, a méltóság, a tulajdon, mint az ember alapszabadságai és az emberek teljes politikai egyenlősége adja meg a demokrácia alapesszenciáját. Ehhez a gondolatmenethez érdemes felidézni Jellinek ma már talán kevésbé ismert 1895-ben született tanulmányát,²⁵ amelyben az emberi jogok, mint a szabadság és egyenlőség alapján álló rendszerkifejlődő és specifikus jogág, amely alapvető fejlődési struktúrájában (eszmei gyökereiben - a szerző) az angol–amerikai biliken nyugszik, ezen túl viszont a Francia Forradalom „*declaration*”-jaiban jelenik meg. Ez a gondolat fejlődik tovább a 19. század végétől, a demokratikus individuális értékrendszer alapját képezve.

Kelsen²⁶ a demokrácia eszmeiségében egy olyan jelszót látott, mely a 19–20. századi hétköznapi diskurzusban elvesztette fogalmi lényegét (ahogy a totalitarizmus is, írja majd később, l. fent). A kategóriát a Lenini szocialista szovjetköztársasággal szemben bontja ki. A kiindulási alap nála is nagyon ismerős: A demokrácia eszméjének lényegét elmélete szerint két posztulátumból érdemes levezetni: az első a szabadság, a második az egyenlőség eszméje. A kiindulás ismerős, de a továbbiak is: röviden a nép időről - időre választja és újraválasztja az őt képviselő szerveket és

²³ Geiger, Theodor: *Die Masse und Ihre Aktion*, 1926, (l. kül 32, 43, 125. p)

²⁴ Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre*, Berlin, 1922, (l. 717, 720, 723. o)

²⁵ Idézi Szabó Imre: *Emberi Jogok*, 1948

²⁶ Kelsen, Hans: *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, J Mohr, Tübingen, 1920

embereket, akik záros határideig maradnak posztjukon és a nép kedvében járva olyan szabályokat alkotnak, amelyek mindenkire (vagy a kivételeket már meghozáskor rögzítik) kötelezők. Ez a szabályrendszer statikus, mert megváltoztatásához sok ember érdek- és véleményegyeztetésére lenne szükség. A végrehajtó, igazságszolgáltató, törvényhozó hatalom elkülönül, az egyes szervek hatáskörei (ha jóhiszeműen nézzük) általában különválaszthatók. Az állam alkotmányjogilag körülhatárolt, pontosan leírt és a valóság ennek nagyjából meg is felel. Mindezzel azonban két probléma van. A demokrácia, mint fogalom megfoghatatlan; mégpedig azért, mert maga a demokrácia tartalma is változik. A 18 – 19. századok cenzusos választójogi törvényekre alapozott demokráciái a jelenkor nyugati felfogásával való összevetésben jelentős „demokráciadeficitet” mutatnának. Szintén elgondolkodtató a tény, hogy a szisztéma a történelem tanúsága szerint megbuktatható. Ennek a kulcsát a *Hüter der Verfassung*²⁷ vitában találhatjuk meg, melynek során Kelsen és Schmitt a *Weimari Alkotmány* védelmének legcélszerűbb szervét kívánták meghatározni. A decizionizmus szószólójaként Schmitt a birodalmi eszme legfőbb képviselőjét, a köztársasági elnököt (Reichspräsident) szerette volna az alkotmány legfőbb őreként láttatni, vele szemben Kelsen egy független szervet, az alkotmánybíróságot ajánlotta. (Az előbbi, schmitti gondolatnak (a köztársasági elnök óvja a jogot) aztán meglehetősen egyértelmű folyománya volt a Führer Schützt das Recht - eszme, t. i, ha az elnök és a kancellár ugyanaz a személy, akkor értelemszerűen ő “óvja a jogot”.)

Ha megvizsgáljuk az eddigiekben vázolt értékek abszolút ellenpontjának beállított totalitarizmust, akkor hasonló tényezőket találhatunk, amelyek közvetve és közvetlenül hozzájárultak mindkét konglomerátum (fasizmus–nemzetiszocializmus és kommunizmus) kialakulásához és elterjedéséhez.²⁸ A demokratikus államok azonban a végrehajtásban, vagy a realitásban is rögzítették e jogokat, hiszen a diktatórikus, totalitarisztikus államok kommunikációs szinten legalábbis mindig az emberi jogok élharcosaiként próbáltak megjelenni.²⁹ Ebben újak és mások, mint a korábbi diktatúrák, amelyek ezt nem ambicionálták..

²⁷ L. Kelsen, illetve Schmitt vitáját az alkotmányosság öréről.

²⁸ Erről a kérdéstről L. Gray és Aron.

²⁹ L. pl: Sztálin: “ Ezekkel az alkotmányokkal ellentétben a Szovjetunió új Alkotmányának tervezete abból indul ki... hogy minden nemzetnek és fajnak... egyforma jogokat kell élveznie a társadalom gazdasági, szociális, állami és kulturális életének minden területén. Az új Alkotmány tervezetének ötödik sajátossága: következetesen végigvitt demokratizmusa (.....) Számára az összes polgárok egyenjogúak: A leninizmus kérdései: Szikra, Bp., 1948 (542.o.)

A törvényes hatalom és a törvényen túli hatalom kérdésének felmerülésével új problémával szembesülünk. Az egyeduralom ugyanis egy törvényes, sőt, legitim rendszerben is elképzelhető. Az államtani értelemben azonban a „*minden totális állam diktatúra, de nem minden diktatúra totális állam*” megállapítás egy újabb leegyszerűsítést hoz. Viszont mindegyikük autokrácia, mondhatnánk. Autokratikus rendszerek között a köztes állapot lehetne a ma már ritka abszolút monarchia, ami egy ember törvényes abszolút hatalmán, a hatalom törvényes öröklődési rendjén alapul, és amely igen hosszú történelmi periódusban dominált (tradicionalis legitimitás). De itt is felmerül a probléma, hogy ez az államtípus ugyan módot adott még arra a monarcháknak, hogy kiteljesítsék, megerősítsék hatalmukat, szinte a diktatórikusságig, vagy akár bizonyos szempontból a korszakban elérhető totalitásig, de létezik egy pont, amin a monarchia nem léphet túl. Nagyon jellemző a korszakra és annak gondolkodásmódjára a közismert idézet: „*Az állam én vagyok*”. Azonban a monarchia mindig csak addig mehet el a gyakorlatban, amíg meg nem kérdőjelezi önmagát. Az addigi isteni „rend”, a királyság támaszainak felborításával az uralkodó a saját öröklött hatalmát is kétségbe vonná. Ehhez – a zsarnoki rendről vallott nézeteit hangoztatva – az isteni rend egyedüli ismerőjeként megjelenő egyház is alapjaiban járult hozzá. Jean Bodin szerint a monarchia a szuverén, vagyis minden jog forrása, a legfelsőbb hatalom csakis Istennek felelős birtokosa. Azonban a rendszer alapfeltételeit e monarchának is tudomásul kellett vennie. Az egyeduralom isteni alapjainak megkérdőjeleződésével a monarchia elméleti hatalma is korlátozódik.

Megemlíthető még az antik, középkori és koraújkorai állambölcselet által emlegetett oligarchia is, mint (eltorzult) államforma, ám az utóbbi uralmi berendezkedéssel jellemezhető hatalmak még rövidebb ideig maradtak fenn, mint az egyeduralmak (vagyis példának okáért a türanniszok, az itáliai fejedelemségek, vagy a cromwelli diktatúra). Sokan már Arisztotelész nyomán (pl. Machiavelli, Krisztics Sándor, stb.)³⁰ rámutattak a hatalomgyakorlási módok közti állandó körforgásra a történelem során, a régi tapasztalatokhoz azonban mindig újabb és fejlettebb módszerek nyomán szerzett ismeretek csatlakoznak. Ahogy marginalizálódni kezdett az államforma kategóriarendszere az állam- és politikaelméletben, úgy váltak mind fontosabbá a

³⁰ Ld. Machiavelli: A Fejedelem: <http://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm> letöltve 2010. október 12., illetve Krisztics Sándor : Elméleti és gyakorlati politika, http://www.poltudszemle.hu/szamok/2005_3szam/2005_3_krisztics.pdf , letöltve 2007. augusztus 14, és l. még uő: Politika, 1931.

tartalmi ismérvek, amelyek alapján az adott államok politikai rendszereit elemezzük. Az államforma egykori szerepét gyakorlatilag felváltotta a politikai rendszer fogalmának szerepe. A politikai rendszerek, a politikai berendezkedés, a közjogi és adott esetben a szokásjogi mechanizmusok lettek dominánsak. A 20. században alakult ki egy újfajta állam, a totális állam, amelyet azonban hibátlanul be lehet illeszteni a hagyományos államtani képbe az egyeduralkodók, diktatúrák közé: az eddigiek alapján „nincs új a nap alatt”. A nem hagyományos államelmélet szerint totális állam azonban mégis bizonyos értelemben új jelenség. Amiket tartalmi szempontból általában a totális állam legfontosabb *differentia specificái* között tartanak számon³¹ azok a diktatórikus jellemzőkön túl a teljes ideológiai meghatározottság, vagyis a földre szállt utópia megvalósításának kísérlete, a személyi kultusz, továbbá az a típusú mozgalmi jellegű elitpárt, és – a másik oldalon megjelenő – tömegesség, amelynek jellemzőit mind a kommunista, mind a nemzetiszocialista pártállamban megtalálhatjuk. Mindazonáltal a totális állam modern egyeduralkodó, a diktatúrával tehát egy fogalmi körbe tartozik.

Az egyeduralkodó fogalmi tartalmához érdemes megvizsgálni az újkori államelmélet szerzőit, akiknek az egyeduralkodó meghatározását köszönhetjük.

1.2. AZ EGYEDURALKODÓ

A törvényesen megalapozott abszolút hatalom meghatározását a korújkor három fő teoretikusán keresztül célszerű megközelíteni. Jean Bodin *a hat könyv az államról* (Az állam címmel jelent meg válogatás a könyvből)³² szerzője az abszolút államteória megteremtője. Megjegyzendő, hogy elmélete szerint az abszolút hatalom, amely a király kezében van, mindig törvényes hatalom. Az az egyeduralkodó, amelyről Bodin beszél, egy törvényes és tradicionális leszármazási rendben alapuló olyan monarchia, amely az isteni és természeti törvényeket veszi figyelembe.

A *souverain* szó a francia uralkodók „felség” megszólításából ered, ezt terjesztette ki Bodin az államhatalom absztrakt meghatározására. Az államot így határozza meg: „Az állam több családnak

³¹ L.Gray, Kirkpatrick, Aron, Kelsen, Friedrich, Arendt stb.

³² L. Jean Bodin: Az államról, 1987

és az ő közös ügyeiknek a jogszerű kormányzata szuverén hatalommal.”³³, illetve: „A szuverenitás egy állam állandó és abszolút hatalma, azaz a parancsolás legfőbb hatalma [...],”³⁴ a polgárok és alattvalók fölötti legfőbb hatalom, amelyet nem köt a törvény; ahogy írja: „*de legibus Absoluta*” – innen ered az abszolutizmus szó is.

A szuverén hatalom abszolút, nincs semmilyen feltételhez kötve, nincs más korlátja, mint amit Isten és a természet parancsol. „A szuverenitás birtokosai nem lehetnek alárendelve senki más parancsolatának, elengedhetetlen, hogy törvényt ír hassanak az alattvalóknak, eltörölhessék és megszüntethessék a szükségtelen törvényeket, újakat alkothassanak. A szuverén uralkodó fel van mentve a törvények alól.” Az utasítások, rendeletek, törvények végén ez a kitétel áll: „Mert nekünk így tetszik”.³⁵ Bodin felsorolja a szuverén előjogait is, azonban – mint már korábban rámutattunk – az egyeduralom még mindenképpen egy korlátozott forma, és nem összetévesztendő a jogtalan zsarnoksággal.³⁶

1.2.1. Hobbes - Demokrácia és zsarnokság

A modern politikai filozófia egyik első megalapozója, Thomas Hobbes az egyeduralom teoretikusaként igen sokban segíthet abban, hogy az egyeduralom elméletét megismerhessük. Igaz, mint Gray megjegyzi, a kommunista világ totalitáriánus államai olyan szörnyűséget teremtettek, amelyet még Hobbes sem láthatott előre zseniális pesszimizmusa ellenére.³⁷ Mégis Hobbes az, aki liberális abszolutistaként olyan megközelítéseket alkalmazott, amelyek kikerülhetlenné teszik. Véleménye szerint az egyeduralom az abszolút hatalom, amely a közjót a legjobban szolgálja. Hobbes³⁸ elméletének a korszakban az a legújyszerűbb sajátossága, hogy nem a történelmi helyzetet veszi kiindulópontként, hanem egy elméleti rendszert épít fel.

Hobbes szerint a természet egyenlő testi és szellemi képességekkel ruházta fel az embereket, ezek az egyenlő képességek egyenlő reményekre jogosítják fel az embereket. A versengés, a

³³ L. Jean Bodin: Az államról, 1987

³⁴ L. Jean Bodin: Az államról, 1987

³⁵ [Lásd uott.](#)

³⁶ L. később

³⁷ Gray, John: Post liberalism: Studies in political Thought, Routledge, 1993 (4.o.)

³⁸ Hobbes, Thomas: Leviathán, Bp, 1984

bizalmatlanság és a dicsvágy állandó erőszakot szül, ez eredményezi Hobbes meghatározó élményét, a harcot. A *homo homini lupus*, az ember embernek farkasa az a következtetés, amely az emberek egyenlőségéből ered.

Az önfenntartás ösztönét emberi alapösztönnek tartja; a sokat emlegetett *bellum omnia contra omnes*, a *mindenki háborúja mindenki ellen* az önfenntartásért és a hatalomért vívott harc következménye. Mindent egyfajta hatalomnak minősít, az emberi cél szerinte a hatalomra törés. A hatalom az, amely mindenfajta emberi tevékenység és érzelem mozgatórugója. Szerinte például nem csak a gazdagság, a tudás egyfajta hatalom, annak számít például a becsület is – a hatalmunk elismerése mások részéről –, de rávilágít a szerelem hatalmi erejére is – ugyanis a szerelem egyfajta hatalom a meghódított személyen. A *mindenki háborúja mindenki ellen* azonban megszűnik, mert az ember gondolkodó lény is: ez az önző lény a saját biztonsága érdekében lemond természet adta szabadságáról. A társadalmi szerződéssel megegyeznek az állam létrejöttében ³⁹, és szabadságát átruházza azt az államra, melynek létrejöttében a társadalmi szerződés megkötésével egyeznek meg az emberek. Hobbes ezzel az aktussal a szuverént, vagyis kormányzó személyt illetve gyülekezetet abszolút hatalommal ruházza fel. Mindenki engedelmességgel tartozik neki, de ő senkinek sem tartozik engedelmességgel.

Tehát itt már nem az Isten az uralkodói jog forrása, hanem a ráció, a belátás; az emberek saját biztonságuk és javuk érdekében hozzák létre az új rendet. A szuverén kívül esik a társadalmi szerződésen, mert ő nem szerződő fél, hanem kedvezményezett, ő az, akinek javára mindenki lemondott a jogairól. A szuverén felette áll a törvényeknek, miközben ő maga minden törvény forrása. Az általa meghozott törvények arra irányulnak, hogy az emberek – a békés versengés korlátai között – polgári biztonságban élhessenek.

S miért kell az említett szuverénnek abszolút hatalommal rendelkeznie? Azért, mert az embereket csak az erőszak és a büntető hatalom képes a társadalomban összetartani, másképp lehetlenné válna az emberi önzés és bírvágy megfékezése. Vallás tekintetében is ugyanezt mondhatjuk el: a népnek a szuverén által meghatározott vallást kell követnie. Hobbes szerint így a nép is a szuverén

³⁹ Hobbes, Thomas: *Leviathán*, Bp., 1984

állam terméke, előtte csupán egoista emberek tömege volt. Az állam tehát kvázi-műalkotás, mesterséges képződmény.⁴⁰

Az egyes emberek feletti abszolút hatalom minden tekintetben támadhatatlan, van azonban egy eset, mikor az abszolút hatalom gyakorlása jogtalannak minősül, a lázadás pedig elfogadható: amikor a hatalom birtokosa indokolatlanul az alattvaló életére tör (itt nem az igazságszolgáltatás jogszerű eljárása során kiszabott halálbüntetésről vagy a többséget súlyosan veszélyeztető alattvalók esetéről van szó). Hobbes az államban a szabadságot is láncokon keresztül képzei el.

A szerinte oszthatatlan uralkodói hatalom egy, vagy több, vagy összességi birtokban lehet. Államformatana tehát azon alapul, hogy hány személy birtokolja a főhatalmat.

1. Ha a képviselő egyetlen ember, akkor királyság,
2. ha az összesség egy meghatározott kisebbségének gyülekezete, akkor arisztokrácia,
3. ha pedig az összességből mindazok, akik eljönnek – demokrácia.

A hatalom célja a közjó szolgálata. Minden államformában az kell, hogy legyen, azonban a demokrácia és az arisztokrácia könnyen eltorzul; ha tehát az előbbi két államforma nem működőképes (ez azonban csak a végső eset, és Hobbesnál hangsúlyozottan csak a demokrácia és az arisztokrácia lehet alkalmatlan), akkor az államot felbomlottnak kell tekinteni, ez visszahozza a természetes állapotot és új társadalmi szerződés köttetik, ahol új államformát alakítanak. A legjobb államforma szerinte a királyság. Ennek is két típusa van, az instituált és az erőszakkal megszerzett uralkodói hatalom. Az *usurpator*, ha mint uralkodó, hódítással, vagy más módon kerül hatalomra, őt ugyanolyannak kell tekinteni, mint az instituált uralkodót.

Vagyis az egyeduralom tekintetében Hobbes egyenlőségjelet húz az instituált uralkodó és a főhatalmat erőszakkal megszerző között.⁴¹ Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az államalkotó szerződéstől kezdve azok, akik nem rabszolgák, azaz akik nem közvetlen testi kényszer hatására egyeztek bele a főhatalom létébe, minden esetben alávetettként, alattvalóként kell, hogy létezzenek. Ez szintén egy nagyon fontos kitétel a korszakban. Az emberek beleegyezésével – még ha a szerződés megkötésekor is történt ez a beleegyezés - lesz valaki -vagy valakik- uralkodó, bármily

⁴⁰ Hobbes, Thomas: Leviathán, Bp., 1984

⁴¹ Hobbes, Thomas: Leviathán, Bp., 1984

korlátozatlan is a hatalma. Az uralkodó tehát – legyen a hatalma bármilyen korlátlan – az emberek beleegyezésével válik uralkodóvá, még ha a beleegyezés a szerződés megkötésekor történt is. Ami Hobbest még fontosabbá teszi az egyeduralom fogalmi tisztázásban, az az, hogy rendszerében az *usurpator* is ugyanolyan tekintet alá esik, mint az instituált uralkodó.

Az egyeduralom fenntartásához az uralkodónak jogokra van szüksége; ezek a jogok a főhatalomhoz csatlakoznak és csak időlegesen ruházhatók át az uralkodó megbízottaira, velük együtt azonban soha nem száll át a szuverenitás maga, az mindig megmarad a főhatalom tulajdonosának. Ez az állítás Hobbes szerint akkor is igaz, ha időlegesen arisztokratikus, vagy demokratikus államforma van. A szuverenitás még kevésbé korlátozottan érvényesül a külpolitikai viszonyok között, ott a szuverenitás a maga teljes és tökéletes korlátlanóságában jelenik meg, azaz az állam más állam polgárainak életére is törhet.

Hobbes újdonsága a szerződés, és az emberek egyenlőségének elismerése, természetes szabadságuk kinyilvánítása. Az emberek a természetes állapotban egyenrangú aktorokként szerepelnek, a társadalmi szerződés⁴² az, amely instituálja az uralkodó szuverenitást. Azonban a társadalmi szerződéstől kezdve az elmélet egyelőre nem szolgál másra, mint az uralkodó hatalmának igazolására. Ami a szempontunkból fontos, hogy a hatalom több jogkörön keresztül biztosított az emberek felett.

Az egyeduralom definiálása szempontjából tehát két jellemzőhalmazt ismerhetünk meg. Az első a hatalom sajátosságainak a katalógusa, a második pedig a hatalom termékének, a törvénynek a jellemzője.

A Hobbesi jogkörök – amelyek már 450 éve adnak hiteles képet az egyeduralkodó hatalom külső lényegéről – sokféleképp csoportosíthatók. A totális állam, illetve a diktatúrák szempontjából a jogkörök adják meg azt a lényegét – mondhatni *differentia specificák* – amelyek külsőleg talán ma is könnyen felismerhetővé teszik az egyeduralkodókat. Az oszthatatlan szuverén hatalomként felfogott monarcha jogköreit így célszerű tehát a modernitásra újraértelmezni.

⁴² De Platónnál is: Az igazságosság az, amiben az emberek kölcsönösen megegyeznek, kötelezettséget vállalnak, hogy semmilyen tettet nem követnek el a másikkal szemben, amely az alapvető érdekeiket sértené. Ebben a gondolatban Platónnál szintén megjelenik a szerződés előképe. L. Platón: Az állam, <http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm> letöltve: 2012. február 9.

Az abszolút hatalom Hobbes által felvonultatott legmeghatározóbb jelenségei az emberek közötti szerződés, az erre, mint az állam alapító dokumentumára való hivatkozás, ami egyben igazolásként is szolgál a hatalom parancsainak betartására, betartatására. Az államot létrehozók tehát:⁴³

1. az uralkodó cselekedeteit magukénak ismerik el,
2. az uralkodó hatalmát a szerződésből fakadóan nem kérdőjelezhetik meg, mivel az nem résztvevője a szerződésnek, ő kedvezményezett.
3. Tekintve, hogy a kisebbség a közösség része (hiszen csatlakozott hozzá), a többség által elfogadott szerződés előbbi is kötelezi, aktusai annak tagjaira nézve is kötelezők.

Az abszolút hatalom fenti, legfontosabb tulajdonságai a következőképp értelmezendők:

A hatalom utasításait mindenki és mindenáron köteles betartani, amennyiben a közösséghez akar tartozni, a hatalom döntései megkérdőjelezhetetlenek, még azoknak is, akik nem vettek részt közvetlenül az alapításban. Az állam mindenkit kötelez.

A következő hatalmi sajátosságok az uralkodó és az alattvaló viszonyát elemzik:

1. Az alattvalók az uralkodó cselekedeteinek érdemi szerzői, tehát az uralkodó semmilyen cselekedete nem lehet jogtalanság.
2. Az uralkodó emiatt felelőtlen; megbüntetése azért lehetetlen, mert az alattvalók cselekedetei értelmi szerzői, tehát helyette magukat kellene megbüntetni. Az abszolút hatalom tehát felelőtlen, és büntethetetlen.⁴⁴
3. A felségjogokhoz tartozik a nézetek megítélése is, azaz, hogy mely gondolatok károsak. *„Mert cselekedeteink a nézeteinkből fakadnak, s a nézetek helyes irányításában rejlik cselekedeteink helyes – vagyis a békét és egyetértést szolgáló – irányítása.”*⁴⁵ A Hobbes utóbbi felvetésében megjelenő elem később is minden egyeduralomban és diktatúrában feltűnik, azok általános sajátossága. Hobbes indoklása tetszetős: *„Mert ahol a népet olyan hanyagul kormányozzák, hogy nézetei védelme és elterjesztése érdekében fegyvert mer ragadni, ott még mindig hadiállapot uralkodik, nem béke van, hanem csak kölcsönös félelemből eredő fegyverszünet, s az emberek állandóan mintegy csatározások mezsgyéjén élnek. Ezért az uralkodói hatalom birtokosát megilleti az a jog, hogy minden*

⁴³ Hobbes, Thomas: Leviathán, Bp., 1984 (150–152.o)

⁴⁴ Hobbes, Thomas: Leviathán, Bp., 1984 (153.o)

⁴⁵ Hobbes, Thomas: Leviathán, Bp., 1984 (154.o.)

*nézetet és tanítást megítéljen...*⁴⁶ Az uralkodó tehát meghatározhatja alattvalói nézeteit is.

4. A felségjogokhoz tartozik annak megállapítása, hogy milyenek a polgári törvények, ezen belül is kiemelten a tulajdon szabályainak megállapítása. E fontos jogkör később más okokból jelentősen kibővül majd a totális diktatúrákban.

5. Ide sorolható továbbá igazságszolgáltatás joga;

6. a háborúindítás, békekötés joga (ezzel párhuzamosan a főhatalom birtokosa a legfőbb hadúr is);

7. a tanácsadók, hivatalnokok, elöljárók kiválasztása;

8. végül pedig a büntetés joga, akár előzetesen hozott törvény, akár a személyes megítélés alapján.

Azt is érdemes leszögeznünk, hogy az abszolút uralomban mindenképpen meg kell tartani az egységet, azaz a hatalmat sem megosztani, sem átruházni nem lehet, mert Hobbes szerint megosztott birodalom nem létezik.

Hobbes törvényszemlélete az *autoritas non veritas facit legem* szabályából indul ki⁴⁷. Az egyeduralkodó minden jogszabályt tetszése és saját belátása szerint változtathat meg. Hobbes mégis megkülönbözteti a természeti törvényt, amely azonban nem a bírók és mások ítéleteiben áll, hanem az emberi és isteni természetben. Az állampolgárok érdeke a cél, amelynek fejében az uralkodó ilyen korlátozatlan hatalommal rendelkezik.⁴⁸

Másrészt az emberek egységes államban nem alapíthatnak különböző „egyesületeket”, azaz pártok alapítása nem természeti törvény, mert az a közösség érdekeivel szembemegy, csak a magánérdekek védelmét látja el, az alattvalók békéjét és biztonságot fenyegeti.⁴⁹

⁴⁶ Uo. (155.o), Vö. Platón: Az állam, <http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm>, letöltve: 2012. február 9.

⁴⁷ Lásd még Platón: Az állam "A törvény és jog forrása semmi más, mint hatalom és erőszak" <http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm>, letöltve 2012. február 9.

⁴⁸ Hobbes: Leviathán, Bp., 1984

⁴⁹ Hobbes: Leviathán, Bp., 1984

1.2.2. Machiavelli - Az egyeduralkodó személye és a hatalom megragadásának módja

A realitásokat vizsgáló politika és államelmélet Machiavellivel kezdődik.⁵⁰ Több irányban kiterjedő traktátusában a fejedelemtől alkotott nézetrendszere a legismertebb. Machiavellinél a fejedelem négyféleképp szerezheti meg a hatalmat: erények és érdemek alapján (*virtu*), szerencse és a körülmények összejátszása folytán (*fortuna*), bűncselekmény útján (*usurpatio*) és a polgárok kegyéből. Ezek a szerzőmódok valójában a hatalom gyakorlása szempontjából majdnem egyre mennek.

A fejedelemnek abszolutisztikusan magához kell ragadnia a hatalmat, a nemesség ellen a polgársággal kell szövetségben állnia. A fejedelemnek abszolút hatalmát a közjó érdekében kell felhasználnia, nyugalmat és biztonságot teremtve népe számára, melynek érdekeit a nemességgel szemben is érvényesítenie kell, lévén, hogy a népet nem érdekli a magas politika. A nemesség népet sújtó elnyomása nyomán kialakuló esetleges lázadás ugyanis a fejedelem pozícióját is veszélyezteti.

A fejedelemnek ezért kíméletlenül el kell tennie láb alól az ellenfeleit, akik uralmát veszélyeztetik. A hatalom jelképe a kentaur; a szimbólum a jogot és az erőszakot jelképezi. A jog az emberé, az erőszak az állaté, a hatalomnak azonban egyaránt alapjai. A fejedelem a kard és a cselvetés kombinációi által marad erős: a jó uralkodó egyszerre vérengző oroszlán és furfangos róka. „A bölcs uralkodó tehát ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik...”⁵¹ Illetve: „Meg kell érteni, hogy a fejedelem, kiváltképp az új fejedelem nem tudja mindig azt tenni, amiért az embereket jónak szokták tartani, [...] gyakorta kénytelen a hit, könyörületesség, emberiség és vallás ellen cselekedni.”⁵² „Aki természetét az idő és a dolgok változásának megfelelően cseréli, szerencsés és megőrizti.”⁵³

Jobb, ha a fejedelmet félik, mint ha szeretik, de a gyűlöletet feltétlenül el kell kerülnie. Machiavelli tudja, hogy a gyilkosság és a hazugság morálisan bűn, és nem is szimpatizál e „hatalomtechnikai megoldásokkal”, mindemellett, elismeri, hogy egyes esetekben lehetetlen másképp cselekedni.

⁵⁰ Machiavelli: A Fejedelem: Ld. Machiavelli: A Fejedelem: <http://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm>, letöltve: 2010. október 12.

⁵¹ Machiavelli: A Fejedelem: <http://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm> letöltve 2010. október 12.,

⁵² Machiavelli: A Fejedelem: <http://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm> letöltve 2010. október 12.,

⁵³ Machiavelli: A Fejedelem: <http://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm> letöltve 2010. október 12.,

1.3. A ZSARNOKSÁG

"Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van"

Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról

Az eddigiekben az egyeduralom olyan hatalom volt, amely a közjóra irányult. Ennek a hatalomnak a gyakorlója, ha kegyetlenül él és élhet is hatalmával, célja mindig az állam alattvalóinak a védelme, biztonságának megtartása, a közjó. De mi történik akkor, ha céljai nem erre irányulnak, ha az eddigiekkel ellentétben csupán a maga hasznát nézi, ha nem a közjó, de csak saját uralkodásának építése érdekli, ha indokolatlanul vérengzik? Ekkor zsarnokról van szó, olyanról, akit le lehet váltani, meg lehet fosztani a hatalmától. Az egyeduralomnak tehát már az ókorban, de a középkorban és az újkor hajnalán is szüksége volt arra, amit később legitimációnak neveztek el. Hobbesnál a legitimációt az emberek beleegyezése, az önkéntesség, a közjó érdekében vállalt uralkodói feladat adja meg, Bodin és Machiavelli elmélete szerint egyedül a közjó. Abban az esetben, ha zsarnokságról beszélünk, szükségünk van egy olyan erkölcsi, etikai és kulturális szempontrendszerre is, amely alapján definiálni tudjuk, ki számít zsarnoknak. A görög politikai gondolkodásban ez a görög filozófiai rendszer értékei és az isteni törvények. Platón⁵⁴ szerint a nem trónra való utód az, aki *tirannus*, nem bízik a polgároknak, idegenekkel veszi körül magát addig, amíg a nép ereje le nem taszítja a trónról. Arisztotelész szerint az a *türannosz*, aki olyanok felett uralkodik, saját kénye-kedve szerint, akik őt nem akarják uruknak.⁵⁵ A *türannisz*, mint azt Arisztotelész is leírja⁵⁶ a hatalom bitorlójának törvényileg nem kötött uralma, amely a névből adódóan is általában zsarnoki.⁵⁷ A *türannosz* katonai hatalommal, fegyveresekkel szerzi meg a hatalmat, és katonáira támaszkodik a hatalom gyakorlásában is. A *türannosz* hatalma azonban a fegyveres erőszak meggyengülésével szintén meggyengül, végül el is bukik. A keresztény filozófia szintén megkísérelt egy kategóriarendszert kidolgozni, ami megkülönböztethetővé teszi a zsarnokot a jogszerű, törvényes uralkodótól. Ennek egyrészt politikai indoka volt, vagyis az, hogy a középkorban a pápaság természetes ellensúlyként próbált fellépni a kor uralkodói ellen. Másrészt

⁵⁴ Platón: Az állam, <http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm>, letöltve: 2012. február 9.

⁵⁵ Arisztotelész: Politika <http://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.htm>, letöltve: 2012. február 9.

⁵⁶ Arisztotelész: Politika <http://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.htm> letöltve: 2012. február 9.

⁵⁷ de Peisizisztratoszról I.: Arisztotelész: Államéletrajzok, 2003 (13–17.o.)

a teológiának, mint szekularizált filozófiának az alapelveiben van a Krisztusi tanítás a békéről és a szeretetről, dogmatikai ellentmondásba tehát nem kerülhetett önmagával, azaz egyértelmű következtetésként a zsarnokságot el kellett, hogy ítélje.

A zsarnokságnak a korszakban kiterjedt irodalma van.⁵⁸ A középkori felfogás szerint a király, császár kinevezése voltaképpen kijelölés, a világi hatalmat is az Isten adja, az tehát felső megerősítés.. Abban az esetben, ha a fejedelem visszaél a hatalommal, a keresztény egyház elveivel szemben uralkodik, vagyis népét elnyomja, sanyargatja, igazságtalan, és zsarnok, akkor nem a népnek van joga ellene fellépni, hanem az isteni ítélőszéket képviselő pápa joga és kötelessége megfenyíteni, vagy hatalmától végső esetben megfosztani, vagyis kiátkozni.⁵⁹ A zsarnokság ismérve így az Isten törvénye ellen való fellépés. Az isteni törvény a béke és szeretet törvénye, ezért a zsarnokság elítélendő. Törvényes uralkodó is minősülhet viszont zsarnoknak, ha az isteni törvény, azaz a nép, az igazság (és közvetve-közvetetten az egyház hatalma) ellen tör. Ennek megfelelően a fejedelmeket egy sajátos büntetéssel, a kiátkozással sújtották, ha az az egyház és az isteni törvény ellen cselekedett. Az egyházi kiátkozás folytán az alattvalók felszabadultak hűségesküjük alól, ugyanis az excommunicatio magát a kijelölési aktust tette érvénytelenné, vagyis a már nem az Isteni törvény alapján uralkodó személynek senki sem köteles engedelmeskedni.

Az ismérveket a 13. században Aquinói Szt. Tamás⁶⁰ foglalta össze először. Szerinte a *lex divina naturalis*, azaz az isteni természeti törvény alapja az államoknak, és ugyan a monarchia az ideális kormányforma, az az uralkodó azonban, aki önös érdekeit, nem pedig a közjót tartja szem előtt, zsarnok. A népnek a kisebb mértékű zsarnokságot el lehet viselnie, de a nagyfokú zsarnokság ellen az állam, ha van annyi ereje, felléphet, azaz a feljebbvalónál (a pápánál), vagy istennél apellálhat.

Salisburynél a zsarnokot az különbözteti meg a jó uralkodótól, hogy „[...] aki Istentől kapta hatalmát, az hódol a törvényeknek és igazságnak, és a jog szolgája. A bitorló elnyomja a jogokat és a maga akaratát helyezi elébe a törvényeknek. [...] A zsarnokság tehát nemcsak közönséges büntett, hanem több ennél...”⁶¹

⁵⁸ L. bővebben a keresztényi egyház szemszögéből: Kravjánszki Miksa Mór: Tanulmányok a zsarnokölés tanának történetéhez: Szt. László társaság, Nagyvárad, 1914

⁵⁹ L. Uo, 8. o.

⁶⁰ L. Uo, vö. Bayer József: A politikai gondolkodás története, Bp. 2001, (49-60.o. és 82-85.o.)

⁶¹ Idézi uő., 17. o

A gnosztikus *manicheus* és *albigens* eretnekség tanait részben felújító Wycliff és Husz János eszméi szerint a zsarnokság bűnét azonban már nem a pápa és az egyház, hanem nagy részben a nép ítéli meg. A fejedelem *excommunicatió*ja jogainak megvonását jelenti, miután akár halállal is büntethető.⁶² Huszt ezért és más tanaiért máglyán égették meg.

A reformáció álláspontja a kérdésben igen differenciált. Luther maga nemigen volt támogatója a lázadó parasztságnak (sőt, azokat egy neki tulajdonított mondás szerint a lázadó parasztokat agyon kell verni, mint a veszett kutyákat), bár említette, hogy a „zsarnokok” rendeleteit ne vegyék figyelembe a hitújítással szemben, istentagadó zsarnoki parancsot azonban a politikai „felhőregió”, vagyis a fejedelmek nem kötelesek betartani. A kálvini reformáció már (noha egy elég puritán, mondhatni erőteljes teokratikus államot alakított meg Genfben) felszólal a zsarnokság ellen. A zsarnok nála az, aki mértéktelen és kegyetlen tettekkel él a nép ellen, és véleménye szerint az e célra szervezett hatóságoknak (vagyis tisztviselőknek) kötelessége is az ellenállás.⁶³

A 16. század egyik politikai röpiratát álnéven megjelentető szerzője Hubert Languet⁶⁴ nem kevesebbet állít, mint hogy a király, a nép és az Isten között két szerződés is kötötték a király avatásánál: az első mindhárom, a második viszont csak a király és a nép között. Zsarnok az, akinek uralmába a nép nem egyezett bele (tehát a második szerződést nem fogadta el). Emellett zsarnok az is, aki minden tekintetben rosszá lesz (a jogos uralkodónak is lehetnek „fogyatkozásaik”). A zsarnok a néppel, mint hűbérúrral szemben követ el árulást, ezért lázadó és áruló. A népnek azt javasolja, hogy a zsarnokkal szemben először ugyan tisztviselőin keresztül lépjen fel, de ha nem elég a szó, álljon ellen fegyverrel és cselvetéssel, sőt akár egyes országrészek is felkelhetnek vele szemben.

1.3.1. A jezsuiták

A jezsuiták szerzői, Laynez Jakab, Robertus Bellarminus és Franciscus Suarez⁶⁵ szintén a zsarnokságról és annak keresztényi elutasításáról beszélnek. Franciscus Suarez koncepciójában a zsarnoki hatalom szintén ellentmond az isteni törvényeknek. A király, ha jogszerűen iktatták be,

⁶² L. uő.

⁶³ L. uott.

⁶⁴ Idézi Uő, Uo. 53. o., A könyv címe *Vindiciae contra Tyrannos, sive de Principis in Populum, Populique in Principem legitima potestate*, és Stephanus Junius Brutus (Celta) néven jelentetik meg, 1579-ben, (53–56.o.)

⁶⁵ Uo.

akkor nem fosztható meg a hatalomtól. A hatalom bizonyos formáinak meghatározása azonban már emberi eredetű. Sőt a zsarnokság, ha az emberek beleegyeztek, jogos uralmat keletkeztethet (ebben a tekintetben elgondolásai hasonlítanak Hobbes nézeteire). A zsarnok az, akinek uralkodói joga nem a néptől ered, illetve aki eretnek. A zsarnokságnak két típusa van: ha egy bitorló, illetve ha a jogos fejedelem él vissza a hatalmával. Ha azonban az alattvalók nem egyeznek bele a zsarnokságba, jogaikat érvényesíthetik az uralkodóval szemben, aki – nem felelvén meg a célnak, amiért az állam élén áll – elveszti az uralkodáshoz fűződő jogait. Utóbbi – jogos uralkodó esetén – az egyház *excommunicatió*ja váltja ki, jogtalan uralkodó esetén bárki felkelhet.

Az újkor a keresztényi etika háttérbe szorulásával egy újabb kategóriarendszert kezdett kialakítani. Jean Bodin⁶⁶ az abszolút szuverenitás atyja is elutasítja a törvénytelen és despotikus uralmat. Mint kifejezi: „Zsarnokság az, ahol egy ember, félretéve az isteni–természeti törvényt, idegen vagyonnal, mint magáéval, szabad emberekkel, mint rabszolgákkal kénye kedve szerint visszaél.”⁶⁷ Tehát, míg az abszolút, de törvényes uralkodó az isteni és természeti törvényeknek engedelmes, addig a *tirannus* nem az. Ha zsarnok és utódai száz évig tiltakozás nélkül bírják a hatalmat, akkor az alattvalók ráruházhatják a hatalmat, más esetben viszont „aki a hatalmat a törvényes királytól kicsikarta, vagy a demokratikus–arisztokratikus államban uralkodótársként saját akaratából fejedelemnek teszi magát, azt szabad az összességnek és az egyeseknek megölni.”⁶⁸

1.3.2. Montesquieu, Locke, Rousseau

Montesquieu-nél⁶⁹ az önkényuralom vezérelve a félelem. A nép felett törvényekkel, a nagyok felett a fejedelem tetszése szerint kell ítélkezni. A legutolsó alattvaló fejének biztonságban kell lennie, de a nagyok fejének veszélyben kell forognia. A kormányszatnak állandó és szélsőséges engedelmességet kell követelnie. A zsarnokság, vagy despotizmus elítélendő államforma. Montesquieu szintén elítéli a zsarnoki, despotikus hatalmat, azonban bizonyos esetekben megengedi, sőt célravezetőnek tartja (pl. Oroszországban és keleten), ahol a terület mérete, illetve

⁶⁶ Jean Bodin: Az államról, idézi: Kravjánszki Miksa Mór: Tanulmányok a zsarnokölés tanának történetéhez: Szt. László társaság, Nagyvárad, 1914.

⁶⁷ Jean Bodin: Az államról, idézi: Kravjánszki Miksa Mór: Tanulmányok a zsarnokölés tanának történetéhez: Szt. László társaság, Nagyvárad, 1914.

⁶⁸ Jean Bodin: Az államról, idézi: Kravjánszki Miksa Mór: Tanulmányok a zsarnokölés tanának történetéhez: Szt. László társaság, Nagyvárad, 1914.

⁶⁹ L. még: Montesquieu: A törvények szelleméről, Bp, 2000 (79, 80.o.)

az emberek vérmérséklete azt megköveteli. Locke, Rousseau viszont már az abszolutisztikus hatalmú „jogos” uralkodó túlhatalmát is elítéli. A felvilágosodás ebben is továbbment. Megszületett az Ember és Polgár jogainak nyilatkozata. Ennek megfelelően a 18. századtól az egyeduralom és zsarnokság elméletben elítélt formulának számít. Azonban a gyakorlat már meg is mutatta a zsarnokságok új formáját, amely pont az említett francia területen született meg, a jakobinus diktatúrát.

1.4. MODERN NEM DEMOKRATIKUS POLITIKAI RENDSZEREK, DIKTATÚRÁK

Láthatjuk, hogy eddigi elméleteink a zsarnokságot, mint fogalmat, és mint uralmi formát voltaképpen ab ovo egyaránt elítélték. Azonban az egyháznak, mint világilag is értelmezhető hatalomnak meggyöngyülésével, az eszmék változásával, a reformációval együtt a fellépése is meggyöngyült. Ezzel párhuzamban az egyeduralmak külső formai megjelenésének első nem öröklött és nem isteni jogcímeket feltüntető jelenségei Közép-Itáliában az érett középkor végén, a reneszánsz kezdeteinél jelennek meg. Ezek a fejedelemségek azonban még mindig rendelkeznek valamilyen egyházi, vagy császári jóváhagyással.

A 18–19. században új hatalomgyakorlási módok jelentek meg. Ahogy a demokratikus igény megjelent az angol polgári forradalomban, ahogy a politika egyre inkább az elitekre és a tömegekre, mint megfogható entitásra, nem pedig az Istentől felhatalmazott abszolút uralkodó kegyelmére támaszkodott, megjelentek az egyeduralmak, a nem demokratikus rendszerek új típusai, a diktatúrák. A modern politikaelméletben létezik egy politikai rendszerekre épülő irányzat, amely a *nem demokratikus* politikai rendszereket és *demokratikus* politikai rendszereket különböztet meg *diktatórikus* és *demokratikus* rendszerek helyett. Véleményük egyszerűen azon alapul, hogy a *diktatórikus* és *demokratikus* ellentétpár túlságosan leegyszerűsít. Dirk–Berg–Schlosser⁷⁰ felosztása szerint jelenleg a nem demokratikus politikai rendszerek a következők:

⁷⁰ Berg-Schlosser, Dirk- Maier Herbert- Stammen, Theo: Einführung in die politikwissenschaft, C.H Beck, München, 1974, (220 -)

1.4.1. Jelenleg is létező "tradicionális" politikai rendszerek

Ezekben a rendszerekben még mindig megtalálhatjuk az Isten (rendszerint ma már csak Allah) kegyelméből uralkodó monarchiát, aki törvényes öröklési renden keresztül jutott hatalmához. Ezek a monarchiák tradicionális legitimitásra támaszkodnak,⁷¹ szokásokon és isteni eredeten alapulnak jelenleg is. (Mint a harmadik világ egyes államai, például Nepál.) Ezeknek is létezik egy modernizáló típusa, amely az adott társadalom számára a tradicionális formulák nagymértékű megtartásával technikai és anyagi industrializációt ill. a nyugathoz való közeledést ígér, annak „majmolása” nélkül (l. közel-keleti olajmonarchiák).

1.4.2. Statikus oligarchiák

A statikus oligarchiák már egy modernebb típust testesítenek meg. A „vezér” már karizmatikusan szerzi meg a hatalmat. A felső réteg hagyományos legitimitációját felváltja a gazdagság, illetve a vagyontárgyak birtoklásának jogcíme. A vezető itt már a titkosszolgálatokat és a hadsereget saját maga alá rendeli, gyakran maga is katonatiszt. A politikai rendszer fejletlen, a lakosoknak parochiális⁷² politikai kultúrája továbbra is mérvadó (ez a hatalom megőrzését nagyban segíti). Ez a rendszer viszonylag stabil, gyakran „palotaforradalom” vet véget neki (l. például Portugália, Salazar diktatúrája).

1.4.3. Modernizáló oligarchiák

A modernizáló rendszerek a statikus oligarchiákat, gyarmati uralmat, vagy monarchiát felváltó politikai formaként az ország modernizációját tűzik ki célul. Az elit már rendelkezik bizonyos kultúrjakkal, a fővárosok gyakran civilizáltak, az ország azonban még nagyrészt középkori jelleget mutat. Ezért a modernizációt felülről irányítják, ennek megfelelően a politikai rendszer is

⁷¹ L. a Webernél található legitimitás típusokat (Társadalom és gazdaság, a legitim uralom 3 tiszta típusa.)

⁷² L. Almond, Gabriel; Verba, Sidney. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. 1963. tipizálását a politikai kultúrákról. l. még: Anna Rulska: The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations - Gabriel Almond and Sidney Verba
[http://ww2.odu.edu/al/jchen/Comparative%20Politics%20\(Graduate\)/Review%20Essays/Week%207/Anna%20Rulska.pdf](http://ww2.odu.edu/al/jchen/Comparative%20Politics%20(Graduate)/Review%20Essays/Week%207/Anna%20Rulska.pdf), letöltve: 2014. augusztus 24.

felülről szerveződik. Itt általában nincsenek pártok, illetve kevésbé jellemző a civil társadalom, mivel az uralkodó elit még egységes, kevés az ellenzéki, ezek háttérbe szorítása könnyű.

1.4.4. Pretoriánus rendszerek

A pretoriánus rendszerek a rendszerint modernizáló oligarchiákat szokták felváltani, abban az esetben, ha azoknak a modernizáció területén nem mutatkoztak sikeresnek; ilyenkor a társadalom felemelésének ígéretével megjelenik az egyenruhás megmentő. A társadalom szervezettsége már nagyobb, mint a modernizáló oligarchiában, valamilyen szintű társadalmi érdekartikuláció már létezik, a társadalom mobilizálódott, azonban nem alakult ki ehhez rendelt politikai–jogi intézményrendszer, közigazgatás, érdekanalizáció. Ennek megfelelően a puccsok és a junták országai ezek (pl. Argentína a 70–80-as években, illetve dél-amerikai rendszerek).

1.4.5. Mobilizáló rendszerek

A mobilizáló rendszerek ugyan hasonlóak a modernizáló oligarchiákhoz, azonban a modernizáláshoz már kapcsolódik egyfajta ideológia, és egy fejlettebb társadalmi rendszer. Ebben a rendszerben az ideológia azonban még nem totális, a fő cél nem a társadalom teljes átalakítása, hanem a modernizáció. Nevezhetjük pragmatikus ideológiának is, amennyiben csak arra terjed ki, hogy a társadalmat a vonzó cél érdekében mozgósítsa. Általában szocialista berendezkedésről van szó, de ázsiai, afrikai megoldásokkal párosulva; ezek a rendszerek tehát – a társadalmi berendezkedésnek megfelelően – primitívek (pl. Kenya, Tanzánia stb.).

1.4.6. Gyámkodó demokráciák

A gyámkodó demokrácia a nem megfelelő társadalmi érettséget a demokratikus jogállamiság intézményrendszerének kiterjesztésével kísérli meg felszámolni. Mindezek mellett azonban a lakosság demokratikus politikai jogait fokozatosan terjesztik ki, emellett még létezik a korábbi tradicionális–hierarchikus formularendszer is, az elitből pedig továbbra is kiválik karizmatikus demokrata, aki saját népszerűségével egészíti ki a racionális legitimitációt (pl. Gandhi, Nehru Indiája, de Dirk, Berg és Schlosser ide sorolja a weimari Németországot is).

1.4.7. Fasiszta rendszerek

A fasiszta rendszerek ideológiájukban nacionalista, és egyaránt (kisebb mértékben) antikapitalista ill. antikommunista álláspontra helyezkednek, támogatójuk a kispolgárság, és jelen van a vezérelv, illetve a totalitarizmusra való hajlam (ilyen pl. Mussolini Itáliája, vagy Franco Spanyolországa, ill. a nemzetiszocialista Németország).

1.4.8. Kommunista rendszerek

A kommunista rendszerekben erőteljes, mondhatni *differentia specifica* a totalitarizmusra való hajlam. Bázisát a városi munkásság (proletariátus) adja, szintén van vezér. Ideológiájuk a marxizmusra épül (ilyen például a Szovjetunió, vagy a kelet-európai rendszerek).

Amint látható, ez a felosztás meglehetősen semmitmondó. Egy olyan szisztematizálás, amely talán valamilyen sajátosságokat figyelembe vesz, de meglehetősen sok ellenérvet lehet vele szemben találni. Az ilyen rendszerezések olyan fölösleges irányokba visznek el, mint az ismert angol politológusok kísérlete, akik az afrikai politikai rendszerekre külön tipizálást vezettek be. Ha egyes történészek, pl. Hobsbawn vagy Johnson munkáival állítjuk szembe a tipizálás kritériumrendszerét, akkor azt figyelhetjük meg, hogy nehezen megcáfolható érvekkel akár másik kategóriába is helyezhetjük az adott államokat, nem beszélve arról, hogy a szerzők szerint az egyikből rendszerint másik felé is lehet „fejlődni”, amelyet aztán végképp nehéz bizonyítani.⁷³

Ezért, noha a tipizálásnak sok esetben helye van, a diktatúrák kapcsán talán érdemes más megközelítéseket alkalmazni.

Hogy a diktatúrát megkülönböztethessük a fejedelemségtől vagy más, korábbi egyeduralkodó rendszerektől, elkerülhetetlen, hogy tovább definiáljuk azt. Nehéz azonban megtalálni azokat a jellegzetességeket, amelyek formailag és tartalmilag is kielégítően megkülönböztethetővé teszik a kategóriát.

A modern diktatúra neve történetileg a régi római intézményre, a *dictatorra* vezethető vissza. A római birodalom köztársasági korszakában, amikor a római nép veszélyben érezte magát –

⁷³ Már csak azért is, mert az említett fejlődés szempontrendszere is kidolgozatlan, mondhatni a mai társadalomelmélet (de egyes esetekben már a XIX. századi is, l. Burckhardt,). nagyon kritikusan viszonyul a "fejlődés" szóhoz, a marxizmus Hegeli "dialektikus történelemfejlődés" problematikájának elkerüléséhez. L. Marcuse, Derrida, Fukuyama, Teubner

általában tehát háború esetére – hat hónapra egy teljhatalmú vezetőt választott magának. Erre az időre a római állam a szenátus önnön határozatára ideiglenesen felfüggesztette saját törvényhozó és a *consulok* végrehajtó (a modern államtani fogalmak szerint) hatalmát. Általában, de nem főszabály szerint az egyik konzult *dictator*nak nevezték ki. A *dictator* hatalmának időbeli korlátai voltak; a hat hónap a korabeli háborúk szempontjából volt logikus, hiszen télen a fegyvernugvás időszaka volt; az átmeneti diktatúra ezért logikus és praktikus jogintézményként arra az időszakra terjedt ki, amelyben az államot effektív veszély fenyegette.⁷⁴ Azonban a *dictator* hatalma bármilyen jól körülhatárolt időre terjedt is ki, önmagában korlátozhatatlan volt, és mindemellett mint funkció, felelőtlen. Sulla korában már a polgárháború adja meg az okot az *optimatáknak* arra, hogy Sullát *dictator*rá nevezzék ki, Sulla pedig *proscriptiót* rendel el az ellenzék megsemmisítésére. Caesar már megújíttatja a 6 hónapos *dictatori* kinevezést, tehát azt folytatólagosan gyakorolta. A római birodalom bukása után gyakorlatilag mindenhol királyságok alakultak, innen számítandó a zsarnokság keresztényi értékelésének lehetősége is.⁷⁵ Az első valóban diktatórikus állam, ha úgy tetszik „modern” diktatúra, valójában angol találmány⁷⁶. Oliver Cromwell volt az első modernebb értelemben vett diktátor, aki egyfajta modern, nem „királyi”, fejedelmi hatalmat ragadott magához, és nem is nevezte magát annak, a „*Lord Protector*” címet használta.

A modern diktatúrát elemző 20. század eleji nézetrendszerben Wieser és Schmitt⁷⁷ felosztása szerint kétféle diktatúráról beszélhetünk. A Schmitt szerinti kivételes állapotban fennálló diktatúra, Wieser tipológiája szerint a „*Revolutionsdiktatur*” és a „*Kriegsdiktatur*”⁷⁸, illetve az állandó szuverén diktatúra vagy „*Ordnungsdiktatur*”. Ami a kétféle diktatórikusságot megkülönbözteti, az az időtartam és a külső-belső politikai helyzet. Az ideiglenes diktatúra egy „*Ausnahmezustand*” (ebben nagyon hasonlít Schmittre) helyzetnek a terméke.⁷⁹ Ebből a szempontból a régi római intézményre hasonlít, de forradalmak idején is gyakran találkozunk vele megmentő szerepben. Másrészt domináns a modernizációs eszme.⁸⁰ E modern diktatórikus rendszerekben nem mindig

⁷⁴ L: <http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/2446.html> letöltve 2014 augusztus 24.

⁷⁵ L. fent.

⁷⁶ Wieser, Friedrich: *Das Gesetz der Macht*, 1927 (504.o.)

⁷⁷ Schmitt, Carl: *(Die Diktatur)*, 1923

⁷⁸ Wieser, Friedrich: *Das Gesetz der Macht*, 1927, (502)

⁷⁹ L. Wieser: "Wie zur kalssischen so gehört auch zur modernen Diktatur der Ausnahmenmensch, der den Ausnahmezustand rechtfertigt, der Diktator, für den die Beengungen des Rechtes nicht gelten dürfen, weil er anders seine eigentümliche Kraft für sein Volk nicht bewähren könnte" (502) illetve l. ehhez még Menger decizionista szempontú Staatslehre-ét () illetve Schmitt: *Politikai Teológia*(92) a kivételes állapotról

⁸⁰ L. a Berg-Schlosseri felosztásban szinte mindegyik típus a modernizációt tűzi zászlajára.

van vezető választás, s ha létezik, akkor az alkotmány is mindig „csak” éppen felfüggesztett, tehát egy illegitim korszakról van szó és ezt a vezető elit is jól tudja. Ennek ellensúlyozására létezik a válság elhárításának legjobb módszere, a diktatúra szükségessége. A vezetés szinte állandóan legitimációs válságban van, mondhatni extenzív gazdaságpolitikára és elnyomásra kell, hogy építsen, mert – szemben a modern demokráciával – nem áll mögötte olyan alkotmányos és népszuverenitásból adódó erő, amely hosszú távra is biztosítaná a hatalmát.

Bár történelmi tény, hogy a diktatúrák gyakran gazdasági válság, vagy a gazdasági modernizáció szükségességének korszakában jelennek meg, viszont a társadalmi válságformát (vagy például elmaradottság és modernitás paralel jelenléte) mindenki elismeri.

Mindezek mellett a diktatúra a demokratizálódás vagy a monarchikus–tradicionalis politikai berendezkedés átmeneteiben jelenik meg, hosszabb, vagy rövidebb időszakokra. A diktatórikus berendezkedés közös jellemzőinek felvázolása során a politikai rendszer elemeinek tekintetében a szakma képviselői között nézetkülönbségek merülnek is fel, az teljesen biztos, hogy a diktatúra feje egy erős, vezető személyiség.

Létezik azonban az Ordnungsdiktatur, amely már nem az ideiglenes kivételes - vagy különleges állapotban létezik - bármennyig is tartson az - hanem folyamatos.

A diktatórikus vezetés már Cromwelltől⁸¹ kezdve egy párt vezetésére, vagy nem alternatív pártrendszerre támaszkodik.

A diktatórikus rendszer tehát:

1. válságjelenség;
2. a diktatúrában egy személy, nem meghatározott ideig, államelméletileg, politológiaiilag és közjogilag nem megkötött módon kormányoz;
3. a diktatúrákban nem alternatív a pártrendszer;
4. a diktatúrában időlegesen, vagy állandó jelleggel hiányzik a demokratikus akaratképzés, vagyis nincsenek kompetitív választások;
5. a szabadság és az egyenlőség, mint meghatározott kritérium nem érvényesül mindenkire.

⁸¹ L. Cromwellről bővebben <http://www.olivercromwell.org/faqs9.htm> letöltve 2010 augusztus 12.

A diktatúrák fogalmában egy külön halmazt alkotnak az ún. poszt-totalitárius rendszerek. Brown és Gray szerint⁸² ezek a rendszerek a totális állam után létrejövő, még diktatórikus államalakulatok. Ilyen volt pl. a Brezsnyevi Szovjetunió és klientúrárendszere, sőt ilyen államalakulatnak nevezhető a mai Kína is.⁸³ Itt az eredeti szocialista–kommunista ideológia már nem olyan komoly legitimációs tényező, mint a totalitarista korszakban.⁸⁴ Tulajdonképp a magyar – később "gulyásszocializmusnak"⁸⁵ aposztrofált – jelenség is ide tartozik. A tudomány, a közélet, a hírforrások megteszik a szokásos tiszteletköröket az ideológiának, de de már nem veszik azt olyan komolyan, továbbá gyakran az értelmiség és a párt belső köreiből alakul ki a leendő ellenzék magja, amit már korántsem oly dinamikus módon nyom el a hatalom. Ez voltaképp a későbbi események tükrében az összeomlás első jeleként értékelendő. Ha a totális állam elveszti a később felsorolt tényezők közül az ideológiáját, az ebből következő sajátos értelmezési rendszerét és az egypártrendszer megmerevedik, dogmatizálódik, mozgalmi jellege megszűnik, akkor ott a totális államból kialakul poszt-totális „puha” diktatúra.

1.5. A TOTÁLIS ÁLLAM FOGALMA

A rokon fogalmak kibontása után érdemes még szűkebb elemzés alá venni a totális állam fogalmát. A 20 századi demokratikus fejlődés ebben a korszakban valódi kihívóra lelt. Az elmélet szerint mindegyik totális diktatúra keletkezésének alapvető sajátossága az anarchiába hajló társadalmi és politikai válság.⁸⁶ A probléma ezzel az, hogy a modern korban gyakorlatilag minden új politikai rendszer (tehát a demokratikusé is) kiindulópontja valamilyen válság. A fogalommal további probléma, hogy aszerint majdnem általánosan elfogadott tényé vált, hogy a jobboldali fasizmus és a kommunizmus között jelentősen több strukturális hasonlóság található, mint azt korábban állították a tradicionális államelmélet és politológia alapján.⁸⁷

⁸² Political Culture and Political Change in Communist States II. edition, by Archie Brown and Jack Gray, Macmillan press, London 1977 (1-25.o.)

⁸³ Jack Gray: China: Communism and Confutianism, in: I.m. (197- 231. o.)

⁸⁴ Fleck Zoltán, Jogszolgáltató mechanizmusok a totális és poszt-totális politikai rendszerekben, 2000.

⁸⁵ L. Schöpflin György (George Schöpflin): Hungary, An Uneasy Stability: in: Brown-Gray 1977, 131-159

⁸⁶ L. pl. Hobsbawn, Eric: A szélsőségek kora, a rövid XX. század története, 1998

⁸⁷ L. korábban a diktatúráknál.

A diktatúra eddigi államtani értelmezésébe mindkét a totális állam beletartozik. Azonban ez nem jelenti azt, hogy egyes lényeges *differentia specificái* ne különböznenek jelentősen. A totális állam a diktatúra esszenciáját is magában hordozza, de annál több. Karl Friedrich is kifejti álláspontjában (nála *autocratie* az alapfogalom neve), hogy a totális állam szélsőségesebb az általános diktatúránál. Hannah Arendt nézete a totális államokról szintén alátámasztja ezt. A Montesquieu államforma-tipológiáját alapul vevő klasszikus Arendt-féle felosztásban a becsületen alapuló monarchia, az erényen alapuló köztársaság és a félelmen alapuló zsarnokság mellé egy új államforma kerül: az ideológián és a terroron alapuló totális állam.⁸⁸ Carl Schmitt, a *führerprinzip* megalkotója és a totális állam egyik éltetője szintén új jelenségként értelmezte a totalitarizmust. Sőt már Le Bon is tett egy ilyen jellegű megjegyzést, amelyben a Moloch-kultuszhoz hasonlítja a szovjetrendszer ideológiáját.⁸⁹ Ami újdonság, az az, hogy addig külön analizált diktatórikus formulák egy új, egységesebb kategóriába kerültek.

A totalitarizmust, mint fogalmat egységesen leíró áramlat azonban sajátosan nagy számban német illetve orosz emigránsokhoz köthető, akik különböző okok miatt e rendszerekben üldöztetésnek voltak kitéve. A marxista elmélet természetesen tagadta ezt, ahogy már Lukácsnál láttuk, és tiltakozott az egységesítés ellen.

Ennek a mozgalomnak egyik első, Kelsenéhez hasonlóan 1945 körül megjelent írása Karl Popperé volt,⁹⁰ aki szerint a totális gondolat gyökere Platón, Hegel és Marx; utóbbiak teóriáit bírálva jut el a zárt társadalom felé, amelyből létrejön a totális struktúra, legyen az német, vagy orosz. Nevezett elméletek közös jellemzője a totális állam által rendre alkalmazni próbált „utópikus társadalomirányítási technikák”, mint módszer kiemelése. Popper Platón is bírálva⁹¹ jelenti ki, hogy nincs nagyobb hiba sem a politikában, sem a tudományban annál, mint a válaszkérés a következő kérdésre: „Hogyan tudjuk biztosítani a tökéletesek uralmát”. A helyes kérdés Popper szerint így hangzik: „Hogy tudjuk a lehető leggyorsabban felismerni és kijavítani hibáinkat?”, és „Hogyan tudjuk minimalizálni a kárt, amit a rossz uralkodók okozhatnak?”.⁹² Poppernél jelenik

⁸⁸ L. Montesquieu, 2000 (56-212. o.)

⁸⁹ Le Bon, Gustave: Igazságok élete, 1927

⁹⁰ Popper, Karl: The Open Society and its Enemies: Routledge, London, 1945

⁹¹ És nem meglepően a marxizmus sztálinista vonulata, ami magát "objektív társadalomtudománynak" definiálta, az ellenkező oldalról bírálja Platón, mint idealistát: L. Platón (szócikk): In Filozófiai Lexikon, Szikra, 1953, Érdekes a lenini, sztálini és poszt sztálini "filozófia" horrorra Platónról szinte minden társadalomelméletben kiütözik, pl. jogtudomány, jogelmélet: Arszanov-Kecsekjan (1951), Antalfy-Halász (1963)

⁹² Úgy tűnik erre a kérdésre a zsarnokölés keresztényi tana ad csak valamilyen megoldást...ld. fönt.

meg a fogalom ideológiai tartalmának a két rendszerre való egységes értelmezése, amely később kiemelkedő jelentőségű lett az elméletben.

A fentiekben mindenképpen vitatható az, hogy szinte minden általános jellemvonásnak létezik egy vagy több kivétele, esetleg az érvet gyengítő tényezője. A totalitarizmuselmélet minden szempontból a közös, megfogható kategóriák leírására törekszik, a politikum ideológiai meghatározottságát, a hatalomgyakorlási mód rendszerét, és intézménystruktúráját illetően. Mindenesetre Kelsen is egységes jelenségnek értékeli a totalitarizmust a *General Theory of Law and State*-ben. Az erre adott válasz fergeteges: „Kelsen a politikamentesség zászlaja alatt az imperialista burzsoáziának általa értékelt, értelméhez és szívéhez közelálló, reakciós politikai eszméit akarja elfogadtatni. A politikamentességnek és az állam és jog »tisztá tudományának« ez a hirdetője ezenfelül műveiben élesen és rosszindulatúan lép fel a marxista leninista állam és jogelmélettel szemben. Kelsen durván rágalmazza a marxizmust [...] A tiszta tudománynak ez az áldozópapja, aki magát a hírhedt nyugati, azaz hazug és reakciós kapitalista demokrácia hívének tartja...”⁹³

Ami azt illeti, Kelsen a kommunizmust a már idézett *Vom Wesen und Wert der Demokratie* című művében⁹⁴ is bírálta. Ez aztán újabb problémát vet fel, mégpedig azt, hogy ha összehasonlítható, ha nem, akkor is időkorlátosan kell elemezni a kérdést. Az időtartamhoz kapcsolódóan Kershaw⁹⁵ szerint például a totalitarizmus vizsgálatát értelmetlen is kiterjeszteni a két diktátor halála utáni időszakra. Másrészt szerinte a két totalitarizmus vizsgálata válságidőszakokra korlátozódik, amelyeket a későbbi uralmi struktúrákkal párhuzamosan elemeztek, egybevetítve a kettőt. Gyakran előfordult, hogy a vizsgálat során különös szempontok érvényesültek, a demokrácia védelmében propagandaszerű erőhatás volt érzékelhető. Tudományosságukat, ahogy már említettük, ez bizonyos fokon megkérdőjelezi.⁹⁶ A fenti vita egy másik kérdése, hogy vajon milyen eséllyel bukik meg egy totális diktatúra, azaz mennyiben lehet valóban reális, erős ellenfélként értékelni demokratikus szempontból. Kirkpatrick⁹⁷ például azt állította, hogy a totalitarizmus jellemzője az,

⁹³ Arszanov, M.A- Kecsekjan SZ. F., Manykovszkij, B.Sz., Sztrogovics, M.Sz.: Állam-és jogelmélet, Tankönyvkiadó, 1951 (20.o.) És talán nem váratlan, hogy a nemzetiszocialista szempontú rendszer is bírálja a pozitívizmust, köztük Kelsent is korábbi munkáiért és elméleteiért, I. Sauer, (1936) (32.o)

⁹⁴ Kelsen, Hans: *Vom Wesen und Wert...*, 1920

⁹⁵ Kershaw, Ian- Moshe Lewin: *Sztálinizmus és Nácizmus* 1994, 80.o.

⁹⁶ L. pl, Friedrich-Curtis-Barber 1969 ill: Greiffhagen: *Totalitarismus und Faschismus* 1980. vagy

⁹⁷ Erről bővebben: http://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1230&context=cmc_theses&seiredir=1&referer=http%3A%2F%2Fwww.google.hu%2Furl%3Fsa%3Dt%26rct%3Dj%26q%3Djeane%2520kirkpatri

hogy belülről nem bukik meg, sőt ez az egyik fő distinkció az autoriter, illetve diktatórikus rendszerek között. Állítása bizonyos szempontból igaznak, bizonyos szempontból hamisnak bizonyult, pl. Kershaw nézete szerint igaz, mert sem Sztálint, sem Hitlert nem buktatták meg belülről, viszont a szovjetrendszer végül is önmagától omlott össze. Sőt Kirkpatrick azt állítja, hogy a baloldali totalitarisztikus diktatúrák veszélyesebbek, mint a jobboldali autoriter rezsimek.⁹⁸ A totalitarizmuselméletek a magyar társadalomtudományban csak a rendszerváltás után jöttek divatba, itt később játszódtott le a '87-ig dúló „*Historikerstreit*” – amely Németországban főképp az új-jobboldali Ernst Nolte ellen irányult –, vagyis az, hogy vajon egységesen értékelhető-e és azonos gyökérből indul-e ki a két totális típus, a szocialista, vagy a fasiszta–nemzetiszocialista.⁹⁹ Egészen új irányzat az új kelet-európai diktatúrák szerepét és jogi kultúráját próbálja tisztázni a totalitarizmus (helyesebben a diktatúrák korában) szempontjából.¹⁰⁰

Egyik fent bemutatott, és mindezidáig egyetlen más irányzat sem emelte ki a totalitarizmus(ok) egyik (véleményem szerint) fő jellegzetességét, azok programjellegét, és továbbra is vagy a nyugati totalitarizmuselméletekkel párhuzamban készítette elemzését, vagy részletes, de nem szerkezetre reflektáló munkákkal állt elő. Ez érdekes jelenség, mégpedig azért, mert nevezett kutatásokhoz, vizsgálatokhoz jelentősen több forrás és történelmi adat, ill. nyugati szakirodalom állt volna rendelkezésre, mint amennyit felhasználtak.

Theodor Geiger,¹⁰¹ a már említett szociológus, de számos bal és jobboldali társa is,¹⁰² köztük például az olasz kommunista Benedetto Croce¹⁰³ a húszas években hosszasan elemezte, és üdvözölte a vezér és a tömeg kapcsolatát. Azt kell, hogy mondjuk, a Le Bon- i hagyomány¹⁰⁴ a

[ck%2520dictatorships%2520communism%26source%3Dweb%26cd%3D9%26ved%3D0CGMQFjAI%26url%3Dhttp%253A%252F%252Fscholarship.claremont.edu%252Fcgi%252Fviewcontent.cgi%253Farticle%253D1230%2526context%253Dcmc_theses%26ei%3D2U_4U8z7CfSy7Abex4G4Dw%26usg%3DAFQjCNEdSVAX8cJUoDhfKRw2RtP_8BLRRO#search=%22jeane%20kirkpatrick%20dictatorships%20communism%22](http://www.commentarymagazine.com/article/dictatorships-double-standards/) letöltve 2014. augusztus 24.

⁹⁸ Kirkpatrick, Jeanne: Dictatorships & Double Standards

<http://www.commentarymagazine.com/article/dictatorships-double-standards/> letöltve 2014. augusztus 24.

⁹⁹ L. Ormos Mária: Hitler, 1997, 1 erről még Krausz kritikáját In: Béládi-Krausz: Sztálin, 1988

¹⁰⁰ L. Max Plank Institut, Das Europa der Diktatur projektje, Gert Bender vezetésével,

http://www.rg.mpg.de/de/forschungsprofil/kompetenzbereiche/das_europa_der_diktatur.cfm

¹⁰¹ L Geiger, Theodor: Die Masse und Ihre Aktion, Stuttgart 1926

¹⁰² L. pl. Michels, R. : Zur soziologie des Parteiwesens. 2. Aufl, Leipzig, 1925.; Liebert, A.: Vom Geist der Revolutionen, Berlin, 1926; Schnersohn, F: Völker und Massenpsychopathologie, Ethos, 1926; Toller, E : Masse-Mensch, Potsdam, 1924 stb..

¹⁰³ L. Croce, idézi Ormos 97 igaz csak megemlítés szintjén. De vö. Croce, Benedetto: Politics and Morals (1945), (38. o.)

¹⁰⁴ Gustave Le Bon, A magányos tömeg, (1897)

szociológiában és az államelméletben is mély nyomokat hagyott. A korabeli német szakirodalom már a nemzetiszocializmus előszele, sőt a sörpuccs előtt¹⁰⁵ hemzseg az olyan kifejezésektől, mint „Masse”, vagy „Führer und Masse”, és már a húszas években megkezdí a jelenség átfogó vizsgálatát, politikai irányultságától függetlenül. Geiger „a tömeg állapotáról és helyzetéről és fogalmában” azt írja, hogy abban két kategóriaként a szervezetlen, és uralt, vagy a szervezett proletariátusról kell beszélni. A tömeg reakciója a körülményekre általában a „nagy nem”. Ez a „nagy nem” az életminőségre és bármilyen jelenségre utal, amely körülveszi, ha az adott réteg rosszul él. Más tekintetben viszont az akarathétküliség jellemzi. A „nem” azonban fragmentálódik, és ez hozza meg az általános vezetőigényt. A proletariátus, mint tömeg vezetőjéről¹⁰⁶ azt állítja, hogy azok a radikális utópisták, vagy a proletariátus szervezői közül kerülnek ki. Ezek az utópisták, amíg a tömeg immobilis, a terveiket dolgozzák ki. Egy kínálkozó lélektani pillanatban a tömeg a forradalmi akarathban elfogadja– a szó eredeti értelmében demagóg – vezetőjét. A forradalmi minutumban a tömeg és a tipikusan igazi vezetője között nincs ellentét és közvetítő, a legmélyebb értelmében és gondolatiságában az említett pillanatnak szellemében tökéletesen egyesülnek. Azonban ahhoz, hogy e pillanat megtestesüljön, a forradalmisága a tömegnek és a vezető egyesülése létrejöheszen ahhoz az utópista vezérnek a tömeget szervezők között kell lennie. Már Friedrich Wieser, a századelő említett államelmélettel foglalkozó tudósa szerint is¹⁰⁷ a bolsevik diktatúra egy különleges diktatúra, amely nem sorolható a többi polgári forradalom utáni modern diktatúrához. Lényege, hogy meghatározott ideig tartó kényszeren keresztül egy olyan állapotba juttat el, ahol a jog már kényszer nélkül érvényes, emellett jakobinus jellegű, nem pedig polgári–demokratikus. (Láthatóan a korszak nehezen ítélte még meg a jelenséget). A bolsevik diktatúra egyik jellegzetességeként azonban már ő is kitér a következőkre:¹⁰⁸ A bolsevik állam átveszi a hatalmat a gazdaság és a kultúra, de ugyanígy a bírói, hivatali apparátus felett is. Mindemellett felismeri a későbbi szerzők terror címszóval jellemzett fogalmi elemét is.¹⁰⁹ Mint kiemeli, nemcsak

¹⁰⁵ Ez is világosan megmutatja a korabeli hangulatot. Gyakorlatilag 1922-től tendenciózusan az európai rendszerekben a diktatórikus uralom tört előre. A gyenge weimari rendszer csak akadálynak tűnt a német népnek. Ennek ellenére a sörpuccsot nem szabad határkőnek tartani, megjegyzendő, hogy csak az utóbbi történelmi eseményeknek köszönhetően áll a történelmi érdeklődés homlokterében, valójában önmagában szemlélve nem fontos tényező.

¹⁰⁶ Geiger, (1926) (147-163. o.) (Die Führer der Masse)

¹⁰⁷ Wieser, Friedrich –uott : (1926), (512-515.o.)

¹⁰⁸ L. Wieser: "Der Staat muß Herr über die Wirtschaft werden und also wie über die Arbeit so insbesondere über die entscheidende Macht des Kapitaless gebieten, er muß auch Herr des gesamten Bildungswesens werden, Kulturherr, und alle die Führungskräfte, die sich bisher in Wirtschaft frei betätigen müssen in staatlichen Dienst gestellt werden und ebenso bestimmte Normen gebunden sein, wie bisher schon der Offizier, der Richter, der Beamte." (513. o.)

¹⁰⁹ Wieser. 514. o.

a cári családot távolították el, hanem a hivatalnoki réteg, tiszték, intellektuelek, vállalkozók, nagy földtulajdonosok egy részét is (ezt párhuzamba állítja a jakobinus diktatúrával). A fenti események a tömegek bizonyos fokú egyetértése mellett zajlottak.

A bolsevizmus e definíciója nagy vonalakban majdnem mindent elmond az egyeduralomról és a diktatúráról. A totalitarizmus fogalmát azonban nagymértékben a sztálinizmusra és a nemzetiszocializmusra értelmezve, meg kell állapítanunk még néhány jellegzetes sajátosságot. Ezeket számos szempont szerint állította össze a totalitarizmus elméletét kidolgozó társadalomfilozófusok csoportja.

Carl Schmitt a totalitarizmus híveként és támogatójaként határozta meg a totalitarizmus jellegét.¹¹⁰ Kiemeli, hogy a 19. század számtalan intézménye és szabályozása tovább él, azonban azok egy olyan korszak szülöttei, ahol az állam és a társadalom megkülönböztethető entitásokként van jelen. Ennek megfelelően a monarchikus és, katona- és hivatalnokállamokban az volt a társadalom, ami nem az előbbi kettő. A modern fejlődés azonban túllépett ezen az állam és társadalom distinkción, tehát az állam és a társadalom eggyé és ugyanazzá vált. Ahogy írja¹¹¹: *„Mert az állam most a »társadalom önszerveződésévé« válik. Ezzel, mint említettük, elesik az állam és társadalom, kormány és nép eddig mindig előfeltételezett megkülönböztetése, ami által minden, erre az előfeltevésre felépített fogalom és intézmény (törvény, költségvetés, önkormányzat) újra problémává válik [...] Ha a társadalom maga szerveződik állammá, akkor az államnak és társadalomnak elvileg azonosnak kell lenni [...]”*. Schmitt szerint a társadalom és az állam egyesülésével nincs és nem is lehet olyan, ami nem állami és politikai.

Schmitt *A totális állam továbbfejlődése Németországban* c. cikkében¹¹² kitér arra a jelenségre, miszerint minden állam arra törekszik, hogy a politikai uralomhoz szükséges hatalmi eszközöket megszerezze. Ennek megfelelően minden politikai hatalom rá van kényszerítve, hogy a modern technika – különösen a tömegbefolyásolás – eszközeivel éljen. Mint a kezdeti nemzetiszocializmus teoretikusa, Schmitt bírálja is a kezdeti engedékenységet: *„Minden szükségrendelet ellenére a pártagitáció és a propaganda célzatú tömegbefolyásolás valóságában igen nagy a »szabad véleménynyilvánítás« e játéktere, és nem gondolnak a sajtócenzúrára. A film és rádió új eszközeire*

¹¹⁰ Carl Schmitt: Fordulat a totális állam felé, In: A politikai fogalma: Bp, 2002

¹¹¹ Uo. 215.o., kiemelés tőlem.

¹¹² L. Carl Schmitt: A totális állam továbbfejlődése Németországban; In: A politikai fogalma: Bp, 2002

ellenben minden államnak magának kell rátennie a kezét... ”¹¹³ Sőt, egy korábbi cikkében már a politikai mítoszokra is felhívja a figyelmet;¹¹⁴ leírja, mely sajátosságok, mi módon befolyásolják az államalkotó politikai mítosz jelenségét. A marxizmussal kapcsolatban például kitér annak (akkor még) érdekes új jellemzőjére, mint írja: „*A burzsoának a hegeli dialektika eszközeivel végrehajtott konstrukciója is arra szolgált, hogy az ellenfélről olyan képet alkossanak, amelyre összpontosítani tudták a gyűlölet és megvetés indulatát.*”¹¹⁵

Egy, már a nemzetiszocializmusban született mű, Wilhelm Sauer munkája¹¹⁶ felettébb szembetűnően kerüli a „diktatúra” szót, annál intenzívebben alkalmazza viszont a „*Volk*”, „*Volkstum*”, és „*Vaterland*” kifejezéseket. Hiányzik a diktatúrákról, mint általános jelenségről szóló tan, vagy általános fogalmi keret, viszont kiemeli, hogy a (weimari demokráciabéli) körülményekre tekintettel a nemzetiszocializmus úgy jött Németországra 1933 márciusában, „*wie ein gewaltiger, herber, nordischer Frühlingsturm durch das Land*”¹¹⁷.

A kommunizmust elemezve megkülönbözteti a szocializmus 19. századi és a 20. századi mozgalmát. Mint megjegyzi, a kommunizmus–marxizmus, mint mozgalom, Fichte, Hegel és Platón gondolkörében mozog,¹¹⁸ ebből kiindulva vizsgálja a 19. század szocializmusát. Külön kezeli a szocializmus 20. századi szélsőséges válfaját, a kommunista berendezkedést, az orosz-szovjet rendszert. Utóbbit határozottan radikális formaként a következőképp jellemzi:

1. Az igazságszolgáltatás, rendfenntartás, és az addigi adminisztratív rendszer szétzúzása, egy új, *tanácsrendszer* kialakítása.
2. Ennek keretében a jogalkotás és végrehajtás egységesítése, a nyílt „*osztály-igazságszolgáltatás*” megjelenése.
3. Az uralmat egy kicsi, a párt által összefogott kisebbség, egységes vezetési akarattal és szigorú dogmatikus princípiumok alapján tartja fenn.
4. A *Weltrevolution* kitörése érdekében szükséges más népek megnyerése, és e célból is a

¹¹³ Uo. 222. o.

¹¹⁴ L. Schmitt, Carl, A mítosz politikai elmélete; In: A politikai fogalma: Bp, 2002

¹¹⁵ L. Schmitt, Carl, A mítosz politikai elmélete; In: A politikai fogalma: Bp, 2002

¹¹⁶ Sauer, Wilhelm: *Recht und Staatsphilosophie*, 1936, Münster

¹¹⁷ L. Sauer I.munkájában: (318. o.) Érdekes a "költőiség" és az államelmélet kapcsolata a két totalitarista berendezkedésben. Például a szovjetideológiai megalapozói is megkapták a maguk fenséges epiktétionjaikat, mint lángelkű vezér, zseniális zászlóvivő, stb.

¹¹⁸ Sauer, I.m. (43. o.), vö. Popper, Karl, *The Open Society and its Enemies*: Routledge, London, 1945

5. teljes politikai terror kialakítása a vörös hadsereg és a GPU- segítségével.
6. További jelenség véleménye szerint az új nemzeti-orosz kulturális intézményrendszer kialakítása. Ennek nyomán pedig vallásos szerepet kap a rendszer szellemi alapja: Mint Marxnak a régi, úgy Leninnek az új testamentumot kell tulajdonítani.

A fasizmust és a nemzetiszocializmust két külön entitásként elemzi, azonban azok rokon jellegét kiemeli. Persze – érthető módon – szerinte nincs hasonlóság a kommunista és a másik két államkoncepcióban, ellenkezőleg: lényeges különbségek vannak, amelyek alapvetően változtatnak az értelmezés keretein. A fasizmus Mussolini-féle és a nemzetiszocializmus Hitleri válfaját egyaránt állampolitikai áramlatnak tartja, mindkettőt közös céllal: harc a „hatalomállamért”, amely az államrongáló irányzatok ellen léphet fel hatékonyan. A lényeges különbség azonban a megvalósításban van. Míg a fasizmus alatt az állam formális lényege és fejlesztése volt a rendszer fő tengelye, addig a nemzetiszocializmus a népet állította középpontba. Ennek a mondatnak a lényege a Neumannál¹¹⁹ is megfogalmazott szállóige, mely szerint míg XIV. Lajos azt mondta, hogy: az állam én vagyok, addig Hitler és Sztálin azt mondhatta volna, hogy: a társadalom én vagyok.

A nép Vér és származás egyesülése, összekötő eleme pedig a *Führerwill*. A nemzetiszocializmus jogi felépítésében a *Führerwill*, mint fogalom az egyik legfontosabb jogforrás (vezérakarát). A könyv az olyan jogforrások között tárgyalja, mint a szokásjog, a törvény stb.

A nép és a vezér egysége ugyanúgy külön jelenségként vizsgálandó. Valószínű, hogy ebben ugyanúgy a 20. század eleji szociálpszichológiai mozgalom jelentős hatását fedezhetjük fel, mint Geigernél.¹²⁰ Fontos megjegyezni, hogy a nép és a vezér egységében ismét felfedezhető a Le Bon-i hagyományra való hivatkozás.

Franz Neumann szintén sokrétű gondolatmenete a *Behemoth*-ban jelenik meg, azonban több más munkájában is elemzi a jelenséget.¹²¹ Neumann a totalitást a már megszokott módon elemzi, amikor fogalmi elemeket alkot, Ezek

¹¹⁹ L. később

¹²⁰ Azonban a kérdéshez Sauer más munkákat használ fel. L. Goebbels, Hitler, Rosenberg, de Le Bon stb.

¹²¹ Neumann, Franz: *Behemoth*, 1977, eredetileg 1944-45 fordulóján.

- a vezérelv;
- hierarchikus vezetés (ez, mint majd később Arendtnél látjuk nem feltétlenül igaz ilyen formában);
- a *Gleichschaltung* technikája;
- saját nevelésű, hűséges elit;
- az egyén tömeggé silányítása, a civil társadalom szétzúzása, egyben új tömegmozgalmak létrejötte;
- propagandakultúra.

1.5.1. Carl Joachim Friedrich és Zbigniew Brzezinsky

Carl Joachim Friedrich és Zbigniew Brzezinsky¹²² ismert alapvetésében hasonló jelenségnek ítélte meg a nemzetiszocialista és a kommunista totalitarizmust. Azonos bennük az első világháborút követő társadalmi válság, amelyben gyökereztek, azonos a gazdasági krach, amely előidézte őket, és ugyanígy a hagyományos politikum is impotens módon viselkedett mindkét jelenség kezdeteinél. A kialakulásuk történelmi előfeltételei, és sajátos céljaik, sőt bizonyos tekintetben módszereik is különböznek, azonban megragadhatóan új jelenségként célszerű őket definiálni. A totalitarizmusnak több lényeges premisszája van, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni: Az egyik a politikumban ragadható meg, a másik pedig a technikai fejlődés eredménye. A politikai újdonság összeköthető a 20. század demokráciáinak tömegesedésével, vagyis azzal, hogy az új politikai eszmék, pártok tömegpártokká váltak, amelyek lehetőségként fel tudják használni a tömegbázist. A technikai előfeltétel pedig a tudomány megvalósult vívmányaiban jelenik meg, azaz a modern média és a fejlődő fegyverrendszerek kifejlődésében. Friedrich ugyanis azt állítja, hogy a totalitarizmus, mint entitás több tényező együttes megjelenéseként elemezhető. A tipikust kiemelő és fogalomalkotó összehasonlító politológiai (vagy kormányzattani) elemzésükben a totalitarizmus szindrómát (mint új jelenséget) a következőképp írják le.¹²³

Egyrészt jellemző az egyetlen ideológia jelenléte és uralma, amely az emberek minden élettevékenységében jelen van, uralom alá hajtja az állami és társadalmi létezés minden aspektusát.

¹²² Carl.J Friedrich- Zbigniew Brzezinsky: Totalitäre Diktatur, 1957

¹²³ L. Friedrich- Brzezinsky: Totalitäre Diktatur: 1957

Ennek az utópiának jellemzője az a jelenség, hogy egyfajta metafizikai és utópikus jelenséget a gyakorlatban megvalósíthatónak lát. Talán ez az a fő újdonság, amire nagyon jól reflektál minden totalitarizmus irodalom.

A következő jelenségük az egyetlen tömegpárt megkérdőjelezhetetlen uralma, amelyben a párttagok az ideológia céljaiért aktívan cselekednek; ez a párt hierarchikus, sőt az állam hagyományos hivatali rendszere fölé helyezett, és azzal bürokratikusán is összefonódott. Az egyéb politikai szervezetek nem engedélyezettek, vagy szigorú pártirányítás alatt vannak. Ebben a tekintetben talán a kvantitatív célszerűt kiemelni, azaz a „teljesen, totálisan” minőségjelzőket, hiszen az autoriter rendszerek és a diktatúrák nagy részében is egy párt, vagy korlátozott pártrendszer létezik,¹²⁴ azonban ezek nem feltétlenül ilyen mértékben uralkodnak el a társadalom egészén.

Az uralmat a terrorszervezet tartja fenn. Ez visszahat magára a pártra is, ezzel a konkrét vezéri irányítás itt is, mint mindenhol, megvalósul. A terror azonban nem csak a rendszer valódi ellenfeleit érinti, az kiterjed bizonyos csoportokra is (mondhatni ad hoc kiválasztott csoportokra). A modern tömegkommunikációt a párt irányítja. A modern fegyverek, fegyverrendszerek szintén állami irányítás alatt állnak. A valóban hatékony fegyverrendszerek minden modern államban közvetlenül állami irányítás alatt állnak. A szerzők is kitérnek arra, hogy egy tankot vagy egy repülőgépet nem lehet „hordani”¹²⁵, valójában azonban a 19. század elejétől a haderő szinte minden államban közvetlenül irányított, nem inszurgens rendszerű. Jellemzően a fegyvertartás hagyományosan valamilyen állami korlátozás, szabályozás alá esik a demokráciákban is. Továbbá az Egyesült Államokban sem vásárolhatnak magánszemélyek kifejezetten modern fegyverrendszereket, és a modern katonai eszközök gyakran önmagukban nem sokat érnek. Ami tovább árnyalja a képet az az, hogy bizonyos mennyiségű fegyver mindig létezik magánkézben, vagy kezelésben (pl. vadászok, erdőőrök), még a totális rendszerekben is. Ami azt illeti, ez a fogalmi elem kifejezetten amerikai ihletésűnek ítéendő meg.

Az utolsó fogalmi elem a gazdaság irányítása. Valójában ez a kategória sem teljesen igazolható teljesen. Az ugyan igaz, hogy a szovjetrendszer szinte teljes gazdaságirányítást alkalmazott, de ezt nem minden szakaszában tette így (pl. NEP), és azt is meg kell jegyezni, hogy a német „négy éves

¹²⁴ L. Diktatúrák

¹²⁵ L. Friedrich Brzezinsky 57

terv” inkább volt improvizáció, mint konkrét terv,¹²⁶ viszont a háború végére, főleg Goebbels ’43-as beszéde után a német gazdaság valóban utasítások alapján dolgozott. Ez azonban részben minden hadiállapotban levő gazdaságra igaz lehet.

Hannah Arendt¹²⁷ elemzésében pszichológiai, történeti okokat keres. A totális állam, amely Montesquieu nyomán az erényen alapuló demokratikus köztársaság, a mérsékleten nyugvó arisztokratikus respublika, a kiválóságra, a becsületre alapozott alkotmányos monarchia és a félelem, a megfélemlítés alapján működő zsarnokság mellett új államformát jelent (nincs befejezve a mondat).¹²⁸ Elemzésében az antiszemitizmus a kezdeti pont, majd az állampolgárok jogfosztásának folyamatával és megtervezett, iparszerű bürokratikus kiirtásának eredményével a totalitarizmus, a fajok, illetve az osztályok harcának ideológiáján és a terroron alapuló államforma megjelenésének előjátéka és része. A tömegesség, a terror és a totális ideológia az, véleménye szerint, ami közös a két rendszerben.

A hagyományos közjóra törekvő államformák ellentéte volt a zsarnokság, a demokratikus köztársaság ellentéte azonban nem az előbbieken vázolt „hagyományos” zsarnokság, amely az előbbi három jellemzővel nem rendelkezik, hanem a totális rendszer. Itt már nem csak a félelmen alapuló rendszerrel állunk szemben, hanem az ideológián, a terroron és a mozgalmi jellegű tömegeket mozgó (valamin alapuló) totalitarizmussal.

Politikai szemszögből nézve a tömegpárt, amelyet a diktátor vezet az, amely az egyik legjellemzőbb tényező. Az abszolút úr, a vezér az, aki a legfontosabb tényezője a rendszernek. Arendt érdekes módon 1929-től számítja a totalitarista berendezkedést, vagyis Sztálin végleges hatalomra jutásától, amely vezető-szemponitú elemzésmódot árul el. Ez azonban a Lenini *Állam és forradalom*, ill. *Mi a teendő* című írások tükrében nehezen védhető. Ezekben a művekben (illetve Lenin egyéb írásaiban)¹²⁹ véleményem szerint már a korai forradalomban elvi szinten létezett a totalitarizmus alapvető jellegzetességeinek és lehetőségeinek gyűjteménye. Hannah Arendt szerint a totalitarizmus új kormányzati forma, az ideológia és a terror uralma. A totális rendszer olyan szerkezetű, amely alapvetően az alattvalók állandó megfélemlítésén, a személyiség (egyaránt a jogi

¹²⁶ L. Ormos Mária: Hitler, 1997

¹²⁷ Arendt, Hannah: A totalitarizmus gyökerei, 1992

¹²⁸ Arendt, Hannah: A totalitarizmus..., 1992. (577–600.o.)

¹²⁹ L. Lenin Válogatott Művei, 1974

és a morális) megsemmisítésén, és persze terroron keresztül realizálódik. Hannah Arendt ideológiai politika-elmélete tehát a totalitarizmussal (pontosabban a terrorral) összefonódó ideológiáik (a kategória egyaránt érvényes a kommunista osztályideológiára és a nemzetiszocializmusra) alapvetéseit vizsgálja.

Arendt a mozgalmi jelleget, a bizonytalanságot elemzi abban a tekintetben, hogy a bizonytalanság, az életforma fenntartásának lehetetlensége az, amely lehetetlenné teszi az egyéni cselekvések mozgatórugóinak megerősödését, ennek megfelelően a stabil életforma kialakulását. Ebben a tekintetben Fleck¹³⁰ rámutat ennek a szemléletnek a hibájára, miszerint a rendszer épp a megszilárdulás felé vezet el (ha sajátos módon is). A következő szint a bürokratikus és az állampárt összefonódása, illetve az utóbbinak az előbbi fölé helyezése. Ezt a jelenséget kitűnően leírta Ormos és Neumann is.¹³¹ Az állam, mint rendszer fölé és mellé is beépül a párt. Arendt véleménye szerint a két rendszer, mit a régi állami bürokrácia és az új hatalom, mint a párt hatalma egy olyan szisztematikusan kidolgozott, meghatározhatatlanságot tükröző autoritáshálót hoz létre, amelyben a valódi ügyintézés, és rendszeres kapcsolattartás lehetetlenné válik. Ebből a szempontból véleményem szerint a túlzott németközponitú szemlélet tükröződik. Az igaz ugyan, hogy a szovjetrendszer is egy meglehetősen átláthatatlan bürokrácia, de ennek nem annyira a két rendszer egymásba csúszása az oka (ez lehetetlen is, hiszen a szovjetek és a kommunista párt villámgyorsan vette át a hatalmat és gyors tisztogatásba kezdett), hanem inkább az orosz bürokráciát kevésbé hatékonyra tevő hagyományok összessége. Arendt rendszerében a jog szerepe kiemelt. A jog egy intézményesített törvény nélküli, politikailag befolyásolt rendszer. A jog szerepének leértékelődése az ideologikus meghatározottságon és a párt mozgalmi jellegén keresztül valósul meg. Arendt rendszerében középponti (véleményem szerint ebben a rendszerben túlzott módon) fontosságot nyer el a terror és a jog kapcsolata. A titkosrendőrség a terror végrehajtója; a terror a büntetőjogot egyrészt felülírja, másrészt az ideológiailag motivált és bár később láthatjuk, hogy nem mindegy milyen minőségű és mennyiségű terrorral, de terrorral valósul meg.

¹³⁰ Fleck Zoltán, *Jogszolgáltató mechanizmusok a totális és poszt-totális politikai rendszerekben*, 2000.

¹³¹ L. Ormos Mária, Franz Neumann műveit.

1.6. AZ EMBERI TÉNYEZŐ

A permanens forradalom elmélete szerint mivel a burzsoázia nem képes a saját forradalmát végigvinni, Trockij és Lenin arra a következtetésre jut, hogy a parasztságot kell a rendszerbe bekapcsolni, mint azt az eredeti kommunista kiáltvány már egy alternatívaként kifejti.¹³² Ennek következtében permanens forradalomnak kell kitörnie, amely a teljes proletárdiktatúrában teljeseedik ki. Ez a jakobinista jellegű megközelítés nem párhuzamos az eredeti kiáltvánnyal, viszont megalapozza a későbbi diktatúra elméleti bázisát.¹³³

Sőt, az emberi szabadság és az emberi rabság kérdéskörében az emberi jogokkal párhuzamban a szabadságot sztálini értelemben a *mindent a tömegeknek* jelszavával tudjuk legjobban megvilágítani. Sztálin anarchistákkal való vitájában az individuálist, mint anarchista értéket, sarokkőként definiálta. Ezzel szemben szocialista proletariátus a tömeget favorizálja, amely gondolatban ugyanúgy alkalmazható a *mindent a tömegeknek* szlogen.¹³⁴

A vulgármarxizmus és a nyugati liberális demokráciák közötti, fent vázolt ellentét az egyén gazdasági, társadalmi, szellemi szabadságában és egyenlőségében jelenik meg. Míg az utóbbiak a formalitást fejlesztik ki a kritika szerint, ugyanezek egyenlősége tartalmi biztosításának mellőzésével (ez nem is lehetséges), addig az előbbiek úgy mond „tartalmi” jellegű megközelítést alkalmaznak. Vagyis röviden azt mondhatnánk, hogy a totális államban szinte mindenki egyenlő, de senki sem szabad. A vulgármarxizmus tükrében a totális állam–liberalista állam között a szabadság–egyenlőség–testvériség forradalmi jelszavai tekintetében fogalmi–tartalmi ellentét van, és ebben pedig a szinte az öncélú ember vs. öncélú állam szembenállása ragadható meg a vulgármarxizmus tükrében. Az egyének nem lehetnek egyszerre szabadok és egyenlők is. Formálisan meg lehet valósítani a jogegyenlőséget, az egyenlő elbírálás elvét stb., de tartalmilag a szabadság *sine qua nonja* az, hogy az egyes ember gazdagabb, okosabb, műveltebb lehet a többieknél. A pénz, ész, műveltség, esetleg fizikai erő tekintetében gyakran előnyben vagy hátrányban van a vele amúgy formálisan egyenlő embertársával szemben. A fogalmi ellentét másik eleme (vagyis az öncélú ember vs. öncélú állam) könnyebben megragadható. Míg a liberális demokráciában az egyes ember a fő cél, figyelembevételével, a totális állam ideológiájában ennek

¹³² Hodges, Ronald Clark: *The Literate communist*, Peter Lang publ, New York, 1999: (153-155.o.)

¹³³ Uo.

¹³⁴ Uo.158-162.o.

fordítottja igaz. Gondolati–tudománytörténeti történeti síkon elemezve azt is megfigyelhetjük, hogy a totális államokban (pl. a „tudományos szocializmus” szakokon kellőképpen megedzett nézetrendszerű „tudósok”) az államtudományi jogászok a társadalmi emberré válás (a biológiai emberré válás után) *sine qua non*jának az államot jelölik meg, míg a demokrácia államjogászainak ez csupán egy tényező a sok közül.

1.7. A FOGALOM ÉS A FILOZÓFIAI ELLENTÉTEK ÉRTÉKELÉSE

A totalitarizmuselméletek (persze nem teljes) ismertetése után a következő rövid összesítést kell megtenni.

1. A totalitarizmus a legtöbb említett szerző szerint a 20. század új jelensége, mert
2. a jelenség nem a hagyományos rendszer-vezérelveken alapul, hanem
3. egy új jelenségen, a rendszerideológián.
4. Emellett a hagyományos hatalomgyakorlási eszközöknél sokkal hatékonyabb eszközök állnak rendelkezésre, ezek
5. a tömegpárt- és tömegmobilizáló egyéb párt által irányított szervezetek,
6. a terror
7. és a gazdaság irányítása.

Ez a rendszer továbbá ötvözi magában a diktatórikus hatalomgyakorlás "előnyeit" az új, fent említett tényezőkkel.

Ez a következőket vonja maga után.

1. Az államhatalom megszerzésének jól követhető közjogi útja van, amelyet könnyen lehet elemezni.
2. Bármilyen állam, így a totális államnak is megvan a sajátos jogszabály és jogág-
struktúrája, mivel a totális állam sajátosságainak ugyanúgy sajátos jogi megoldásokat kell kidolgoznia. Ennek a legjobban megfogható példái a jelenség legdinamikusabb terjedése alatt kellenek, hogy megjelenjenek.

A luhmanni társadalomelmélet¹³⁵ a politikai rendszert, a jogrendszert és az egyéb a társadalmi alrendszereket külön saját logika, és saját belső kódok által meghatározott entitásokként határozza meg. Nehéz persze a luhmanni elméletet egy másik társadalmi berendezkedésre értelmezni, vagy akár ideálként beállítani, de mégis meg kell állapítani, hogy ezek az alrendszerek jóval kevésbé függetlenek egymástól egy monolitikus diktatúrában, mint egy demokratikus típusúban, legyen az akár liberális, akár konzervatív vezérlőelvek alapján felépített. Különösen igaz ez a korai totalitarizmus erőteljes iparosítási, és társadalomátformálási kísérlete alatt. Egy totális állam a legkevésbé sem demokratikus formulákkal operál. A jogrendszer, és államigazgatási és a politikai rendszer elemeként a jogalkotási szféra sokkal jobban összenő, ez a megoldásrendszer – kód – „beleég” a változó társadalomirányítási szerkezetbe is.¹³⁶

Kétségtelenül érvényes Bibó István 1946-ben írt tanulmánya, amelyben a közigazgatás problémáiról, szervezeti átalakításának szükségességéről írt¹³⁷: „[...]Magyarországon a társadalmi viszonyok betegesen hierarchikus és uralmi felfogása nem szorítkozik a hivatalviselők szűk csoportjára, hanem az egész társadalmat keresztül-kasul megfertőzte; ennél fogva a személyi kicserélődés és az eddig kizárt és képesítetlen rétegeknek az igazgatásba való bevitele magában nem garanciája a megújulásnak, ha fenyeget az a veszély, hogy az új hivatalviselők, vagy azok része az új helyzetet nem a társadalom általános demokratizálásának, hanem saját társadalmi rangemelkedésének értelmezi; ennek pedig vannak nem is szórványos példái...”

Bibó ezek után hangsúlyozza az önkormányzatiság, a demokratikus értékek és az alkotmányos garanciák jelentőségét a folyamat megakadályozásában. A tanulmány megfontolandó gondolatot közöl, amit célszerű továbbvinni. A társadalmi hierarchia és szokások továbbélését feltételezi, és meglehetősen realistán szemléli a helyzetet. Amit voltaképp Luhmann elemez szociális alrendszerek fő közvetítő elemeként (azaz kódként), azt jeleníti meg Bibó ennek az alrendszernek kontextusában. Egy szervezet azonnali jelleggel nem megváltoztatható, erre csak a kiépült totális diktatúra lesz képes. Az átmenetek nem megvalósíthatóak egyik napról a másikra, a szokások,

¹³⁵ L. Luhmann, Niklas: Rechtssoziologie II, 1972 és L. még Klaus F. Röhl gyűjteményét: http://rechtssoziologie-online.de/?page_id=291 letöltve, 2014. augusztus 24.

¹³⁶ Horváth Csaba e csoportról: "...feudálszocialista" viszonyokat teremtett... Eszközrendszere a kapcsolatokon és az információmonopóliumon alapuló korrupció volt, védelmüket garantálta az egyéni és közös érdek elválaszthatatlansága és a pozicionális biztonság. Természetszerűleg szemben álltak.... változtatási, reform, vagy ellenzéki gondolatokkal. " L: Uő: Magyarország 1944 - napjainkig, Ék, Pécs 1991, 127. o

¹³⁷ Bibó István: A magyar közigazgatási reform problémái; In: Különbség, Bethlen Gábor, Bp. 1990 (87.o)

beidegződések és megoldások tehát ideiglenesen demokratikus körülmények között is hasonló struktúrákat mutatnak. (Bibó persze hosszabb távon gondolkodott.)

Hatalomtechnikailag a jogalkotásban egy mérési-jelzési folyamat eredményeképp meg lehet mutatni, mely elemek változnak. Ezeket a jogirodalomban és a tételes szabályokban lehet megtalálni. Mivel azonban a totális államnak is van egy kialakulási szakasza kénytelen olyan jogtechnikákhoz folyamodni, amelyek a hatalom megragadását szolgálják. Ezekben a jogszabályokban jellegzetes megoldások találhatók, amelyek a hatalom totális átvételére szolgálnak. Mivel a magyar rendszer sajátos utat járt be, ezért ennek is meg lehet találni a generálistól (az elméleti), és az általános- kötelezőtől (szovjet) eltérő kivételeit.

3. Minden állam polgárainak van egy meghatározott személyes attitűdje az állam és annak intézményei felé. Ennek az attitűdnek a mértéke, pozitivitása határozza meg az állam intézkedéseinek betartását. Ez a legitimitáció. A jelenlegi demokratikus hatalomgyakorlás a jogszabályokban nem utal jelentős mértékben a hatalom forrására. Azonban (noha ez nem egysíkúan, csak az ideológia szempontjából értékelendő¹³⁸) az államszocialista rendszer is rendelkezik legitimitásigénnyel és a legitimitással is, ennek pedig az ideologikus legitimitáció a egyik vezérfonala, ezért annak megjelenése a jogszabályokban illetve azok jellegében szintén megfigyelhető kell, hogy legyen.

A közjogi berendezkedést és a hatalom megszerzését a történelmi munka objektíven leírta, annak elemzését tehát legitimitációs szempontból érdemes elvégezni. Ezért a sajátos jogtechnikai megoldások közül a törvények és rendeletek indokolásaiba, illetve a sajátos jogrendszerstruktúrájának megfelelően a megfelelő korszak jogirodalmába. Az igazságszolgáltatást tekintve az átalakított bírósági rendszert szabályozó jogforrásokba, és a népbírósági rendszer szervezetébe.

A legitimitáció itt felbomlik és rendszer a sajátos jogideológiai legitimitációja figyelhető meg az új elveknek.

¹³⁸ L. Bayer József: A politikai legitimitás, 1997

1.8. AZ IDEOLÓGIAI MEGHATÁROZOTTSÁG- PROPAGANDA: A TOTÁLIS ÁLLAMOK IDEOLOGIKUS LEGITIMÁCIÓS TECHNIKÁI

Kelsen a Tiszta Jogtanban a legitimációt sajátos sein sollen rendszerében nem tartotta szigorúan jogtechnikai módon vizsgálhatónak.¹³⁹ Ez azonban a szigorúan politikai relativizmuson alapuló elméletre igaz, a marxizmus azonban kinyilvánította a tudomány pártosságát,¹⁴⁰ a nemzetiszocializmus pedig - noha ide nem jutott el, de szintén ilyen irányú kísérleteket tett. Kelsen e kérdéseket az államelmélet kapcsolatában vizsgálta, alapvetően az autokrácia fogalomkörébe utalta a totalitarizmust.¹⁴¹ Ennek tekintetében az egypárti államot, a teljes elnyomását az individuális szabadságnak és az alkotmányos intézmények teljes irrelevanciáját emelte ki.¹⁴² Mindezek mellett felmerül a kérdés, hogy ezek az alapvetően elnyomó jellegű, és egypárti, továbbá saját alkotmányos kereteiket sem betartó és relevánsnak tekintő konglomerátumok miként próbálják meg igazolni –azaz legitimálni- hatalmukat.

Amit először is amit figyelembe kell vennünk az két alapvető fogalom. Az első a hatalomé, a második, az igazság és az igazolás. E kettőt kombinálni célszerű a legitimáció fogalmával. A negyedik a gondolatmenetben a jogágak önigazoló dogmatikája, sajátos rendszere, amelyekbe az előző kettő "behatol".

Az alapvető válasz első megközelítésben az ideologikus hatalomigazolási metódusok nagymértékű alkalmazása minden területen, így a jogban is. A téma szempontjából logikus az interperszonális hatalomtípusok, verifikációs technikák bemutatásával kezdeni. A személyek közötti hatalomigazolási technikákat verifikációs technikáknak nevezzük. Adott hatalomigazolás adott hatalomtípushoz kapcsolódik. Az interperszonális (ember-ember közti) hatalomnak 3 fő típusa van Secord-Backman¹⁴³ felosztása szerint, ehhez hozzátehetünk egyet, a pusztán fizikai kényszer hatalmát¹⁴⁴.

¹³⁹ Kelsen, Hans: Tiszta jogtan, 1988

¹⁴⁰ L. Antalfy-Halász, Szotáczy, Szabó, Visinszki stb.

¹⁴¹ L. Kelsen, Hans: General Theory of law and state: Harvard, 1945, (300–303.o.)

¹⁴² Kelsen, Hans: General Theory of law and state: 1945 (301–303.o.)

¹⁴³ Ld.: Secord, Paul F.- Backman, W. Carl: Szociális hatalom, In: Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény, szerk. Lengyel Zsuzsa, Osiris, Bp. 1997

¹⁴⁴ Ld. Bibó, István: Kényszer, jog, szabadság In: Válogatott tanulmányok, I. kötet, (10-34. o.), szerk. Vida István, Magvető 1986.

A fizikai kényszer hatalma, amelyben A fizikai eszközökkel kényszeríti B-t, hogy valamit tegyen, ne tegyen eltűnjön, stb. Beszélhetünk még jutalmazási-szankcionáló hatalomról, melyben A-nak hatalmában áll B valamely magatartását jutalmazni vagy szankcionálni. (pl. főnök fizetést emelhet, vagy juttatásokat tagadhat meg valamely magatartás végett.)- verifikálja a hatalmat a főnöki beosztás jogköre. A jutalmazási hatalom altípusaként megemlíthetjük a referens hatalmat, amely B személy hasonulási igényét A személyhez jelenti. Megkülönböztethetünk szakértői hatalmat, amely egy speciális szituációban létezik. A speciális szituáció megoldása különleges ismereteket igényel és ezzel A rendelkezik. B ennek folytán kerül A hatalma alá. Verifikálja a hatalmat az orvos szakképzettsége és a beteg érdeke, amit az orvos lát. Utoljára pedig megkülönböztetünk legitim hatalmat, amely esetben a B magáénak vall bizonyos értékeket, normákat. Ezen értékek, normák alapján A az a személy, akinek B engedelmességgel tartozik. A legitim hatalom az államelméletben előfeltételezi az államot, politikai rendet. A legitim hatalom verifikációja az állam legitimitása, illetve az előbb említett normák és értékek.

1.9. AZ ÁLLAMHATALOM ÉS VERIFIKÁCIÓJA, A LEGITIMITÁS

Az állam formális fogalma: meghatározott területen élő lakosság felett főhatalmat gyakorló szervezet.¹⁴⁵

Mivel kell az (állam)szervezetnek rendelkeznie, hogy hatalmon maradjon?

(1) Kényszermonopóliummal, (2) Ennek a hatalomnak konszolidáltnak¹⁴⁶ kell lennie: Tehát az állam szerveinek léteznük kell, azoknak működni kell. A hatalom konszolidáltságának fogalma általában nem tartalmaz semmiféle értékelő kategóriát. Azt jelenti, hogy van olyan szervezet, amely a hatalmat gyakorolja az államban, továbbá, hogy ez a hatalom bizonyos szinten szisztematizált. Nem jelenti a konszolidált hatalom azt sem feltétlenül, hogy adott államban csak egy ilyen létezik. Érdekes példák a háborúk, amikor a hódító és a védekező párhuzamosan rendelkezik egy

¹⁴⁵ Jellinek, Georg: Allgemeine Staatslehre 60. o, v.ö. Takács Péter: Az állam fogalma In: Államelmélet, szerk. Takács Péter, Bíbor, Miskolc 1997

¹⁴⁶ Vö. Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986. Medvetánc-Atlantisz Budapest 1989 - álláspontja szerint csak konszolidált hatalomról beszélhetünk az államszocializmusban- pusztán konszolidált hatalom, azonban hosszabb távon ez véleményem szerint nem tartható fenn fegyveres erőszakkal sem, igazolás- vagyis legitimáció nélkül.

szervezettel, amivel rendelkezéseit végrehajtatja. Nem jelenti a hatalom gyakorlásának demokratikus-diktatórikus módját sem: Azt jelenti, hogy gyakorolják a hatalmat, mindegy, hogy mi módon. (3) Legitimnek kell lennie. (4) Szuverénnek kell lennie. (Legitimációs szempontból is fontos a külső szuverenitás, vagyis az állam nemzetközi elismertsége.)¹⁴⁷ Az előbb említett interperszonális hatalomtípusok mindegyike előfordul az állami hatalomgyakorlás során. Ezek azonban az állami hatalomgyakorlás során beolvadnak a legitim hatalomba. A legitim hatalom ugyanis az állam hatalomgyakorlásának legális módozatait magában foglalja, továbbá igazolja, és rendelkezik ezen túli elemekkel. Tehát az állam hatalmának verifikációját a legitimitás fogalmával magyarázzuk.

A kérdés: hogyan és miért?

A legitimitásemlételek első kidolgozója F.J. Stahl konzervatív hegelianus államfilozófus volt, noha korábban számos állambölcselet is foglalkozott érintőlegesen a kérdéskörrel (például a római állam is használt egy ilyen jellegű fogalmat, vagy ismert Augustinus híres hasonlata a De Civitate Dei-ben a felfegyverzett rablóbandák és a birodalmak között, illetve az erkölcsi igazolás szükségességéről)¹⁴⁸. Konceptióik azonban sokkal inkább a hatalom bázisára, mint igazolására vonatkoztak. Stahl, aki a monarchiák törvényes utódlási rendjét nevezte legitimnek, vezette be a fogalmat, utána több koncepció továbbfejlesztette, jelentős tartalmi kibővítéssel. A sok koncepció kidolgozóinak közül Weber is említette a “tradicionális” legitimitást, azonban kibővítette az elméletet a racionális és karizmatikus legitimitáció fogalmával is. Weber legitimitás fogalma¹⁴⁹: Valamely személy, vagy politikai közösség hatalmának, a hatalom elnyerésének, működtetésének törvényes és elismert módja. Szociológiailag az autoritásról és jogviszonyokról alkotott nézetek összessége, amelyek lehetővé teszik a hatalom állandó nyers kényszer nélküli megalapozását, az alávetettek jóváhagyásával történő gyakorlását. Weber szerint három típusú legitim uralom van:

(a) A racionális típusú, amelyben a törvények rendjén és a tételes jogrend és rend által az uralom gyakorlására kijelölt személyek utasítási jogán alapul, pl. demokrácia. (b) A tradicionális uralom, amelyben a legitimitációt és autoritást a tradíció adja meg, pl. monarchiák. (c) A

¹⁴⁷ Vö. Visegrády Antal: Jog- és Állambölcselet (287-300. o.), Dialóg-Campus, 2002.

¹⁴⁸ ”Mert mi egyebek is a birodalmak igazságosság nélkül, mint nagy rablóbandák? S mik a rablóbandák, ha nem kis birodalmak?” Augustinus, idézi Bayer József: A politikai gondolkodás története, 2001. (71.o.)

¹⁴⁹ Weber, Max: Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft In: Sociologie Weltgeschichtliche Analyse- Politik: Kröner-Stuttgart 1956

karizmatikus legitimáció, mely szerint a legitimitást valamely szent, hősi, vagy példamutató személy szerzi meg, és az általa, vagy a kinyilatkoztatásai alapján kialakított rend legitim. Weberet többen bírálták a legitimitás és legalitás túlzott összemosásával. Számos tudós szerint a legitimitásnak eleme a legalitás, de nem feltétlenül központi eleme¹⁵⁰.

Schmitt¹⁵¹ legitimitás-koncepciójából csak az “intézkedési” -vagy “igazgató” államának legitimitásvizsgálatát elemezzük. Schmitt álláspontja az igazgató állam tekintetében a következők legitimáló tényezők: célracionális -szakmai gyakorlati parancs, az államfő fenségi személyes akarata és a nagy forradalmi (vagy reakciós) változások, átfogó tervszerű, hosszú távú átalakítások. A mítosz politikai elméletében¹⁵² elemzi az általa mítosznak nevezett (terminológiánkban ideológia) jelenség államban játszott szerepét. Vizsgálja az általa politikai mítosznak nevezett jelenség fontos tényezőit, de nem veszi figyelembe az utópikus vonásokban való egyezőségüket.

Lipset¹⁵³ empirikus szempontból közelítette meg a legitimitás problémakörét. Véleménye szerint a stabilitás, a hatalomi értékek társadalomkonformitása és a hatékonyság a legitimitás fő kategóriája. Ahogy írja: “a hatékonyság ismétlődő, vagy hosszabb ideig tartó visszaesése még egy legitim rendszer stabilitását is veszélyezteti”. Legitim az uralom akkor, ha annak értékei a társadalom nagyobb csoportjainak megfeleltethetők.

Lipset három fő konfliktustípust említ meg, ami hat a legitimációs stabilitásra.

(1) Egyházak és felekezetek viszonya egy nemzetben belül, (2) a munkásság szociális és politikai jogainak megszerzéséért indított küzdelme, (3) illetőleg a redisztribúciós forrásokért való küzdelem. Legitimációs válság van, ha mélyreható strukturális átalakulás fenyegeti a főbb társadalmi intézményeket, továbbá, ha a társadalom kialakuló új és nagyobb csoportjai még kirekesztődnek a politikai érdekképviseletből. Lipset-t a hatékonyságra és a fogyasztást elősegítő szociális juttatásokra épített koncepciójáért bíralták, mert az előbb említett konfliktusok leküzdését a diktatorikus politikai berendezkedésű államok oldották meg rövid távon a leghatékonyabban.

¹⁵⁰ Vö. Marcuse, Thereborn koncepcióival, akik a normativitásnak csekélyebb szerepet tulajdonítanak.

¹⁵¹ Schmitt, Carl: Legalität und Legitimität (53-60. o), München und Leipzig 1932 illetve Uó: A mítosz politikai elmélete In: A politikai fogalma, Osisris-Pallas stúdió-Attraktor 2002.

¹⁵² Schmitt, Carl: A mítosz politikai elmélete In: A politikai fogalma, Osisris-Pallas stúdió-Attraktor 2002

¹⁵³ Lipset, Seymour Martin: Homo Politicus, A politika társadalmi alapjai, Ford: Turai Tamás, Osisris, Bp. 1995

Habermas¹⁵⁴ a politikai rend elismerésre méltóságát érti legitimitáson. A legitimitás, mint igény a társadalom meghatározott identitásának szociálintegratív megőrzésére vonatkozik. Habermas legitimációs színvonalról beszél, igazolási szinten. Hatalmuk igazolására a fáraók eredetmítoszokra, isteni származásra szorultak, hasonlóan az ókor sok más népének uralkodóihoz. A további lépést az ókori magaskultúrák birodalmakká alakulásában a fejlett vallás, etika tette meg. E racionalizált világképek formája Habermas szerint a dogmatizálható tudás. Az eredetmítoszok később is megmaradnak, bár már csökevényes formában, pl. a római császárok illetve a kínai uralkodók istentől származnak, vagy azzá válnak. A középkori királyi, nemesi családok pedig valamilyen híres római családra, vagy a nép eredetmítoszának egy hírességére (pl. Merovech) vezették vissza családfájukat. A fejlődés iránya a mitikus elbeszéléstől az érvek felé irányul. Az érveket az adott vallás értelmezői, a teológusok adják, a dogmatika alapján. A társadalom, differenciálódásával a kollektív hiedelmektől, egységteremtő nézetektől a differenciált gondolatok felé halad. A felvilágosodás már a racionalizált uralomgyakorlást a középpontba, a Rousseau-i közakarat által meghozott és a közakaratot kifejező szabályozás válik elsődlegessé, a modern korban ezek alapján az eljárások és a kommunikáció veszi át a főszerepet.

Offe¹⁵⁵ legitimitáskonceptiójában az "idealisztikus" legitimitáskonceptiók bírálatát adja. Mint írja: "A társadalmi és politikai hatalom olyan intézményesített rendszer fölött rendelkezik, amelyen keresztül a hatalom magát legitimitásának hatásos megvizsgálása alól ki tudja vonni." Kiemeli, hogy a tömeglojalítás a működő politikai hatalom által létrehozott, manipulált termék. Elveti a procedurális és konszenzuson alapuló legitimitáció elméleteket.

Szintén beszél C.J. Friedrich¹⁵⁶ a legitimitásról, a "Totalitäre Diktatur" c. művében hosszasan tárgyalja a totális államok propaganda- metódusait, és azok ismétléseit: "...andererseits das Ergebnis der endlosen Wiederholung derselben Phrasen und Behauptungen"¹⁵⁷ Érdekes, hogy

¹⁵⁴ Habermas, Jürgen: Legitimációs problémák a modern államban In: Válogatott tanulmányok (183-223. o.), Atlantisz 1994

¹⁵⁵ Offe, Dieter Claus-Narr-Wolf: Wohlfahrtsstaat und Massenlojalität (35. o.) Kiepenheuer und Witsch: Köln 1972

¹⁵⁶ Friedrich, Carl Joachim: Totalitäre Diktatur, (különösen 34-35. o.) W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart 1957, "Gewiß läßt sich zeigen, daß die Rousseause Vorstellung von einer totalen Demokratie leicht degeneriert zu einer totalen Diktatur, und zwar dann, wenn der Gesetzgeber aufhört ein Erzieher zu sein und zu einer Dauereinrichtung wird, der für sich die Legitimität deshalb in Anspruch nimmt, weil er das Volk nicht betreut."

¹⁵⁷ Uő.: Uo. : 103-112 (Die Geistige Atmosphäre: Propaganda und Terror c. fejezetben)

Friedrich generális álláspontja a legitimitás kérdéskörében meglehetősen pesszimista, az érték alapú legitimitást elveti, és inkább a fogyasztás színvonalának emelését helyezte középpontba.

Niklas Luhmann¹⁵⁸ szerint a politikai rendszer maga állítja elő legitimitását szelektív eljárásokon keresztül, differenciált jogi és intézményi környezetben (keretben), ez azt is jelenti, hogy az állampolgárok közvetlen, egyéni és morális értékítéletétől függetleníződhet. Az elmélete a következő módon bontja ki a legitimitást: a modernizáció során több funkcionális részrendszer kialakulása után túl komplex lesz a társadalom, és ez alakítja ki az általános igazolásiigényt. Álláspontja szerint a klasszikus legitimitáskonceptió nem képes feladatát ellátni, ezért az eljárást, eljárásokat hangsúlyozza.

Göran Therborn¹⁵⁹ kritikai szempontból elemezte a legitimitás-kérdéskört, és bírálta a túlzott normativitás központú szemléletet. Komoly problémája a felsorolt elméleteknek, hogy azokat nem a vizsgált államokban élő és alkotó politikai filozófusok, jogtudósok alkották. Ezt a problémát áthidalandó több céltudatosan kiválasztott teóriával lehet magyarázni a vizsgált kérdéskört.

1.10. A TEOLÓGIA ÉS IDEOLÓGIA PÁRHUZAMA LEGITIMÁCIÓS SZEMPONTBÓL¹⁶⁰

A vallások és ideológiák párhuzamait csak egy korszakra és csak egy szempontból elemezhetjük. Miért kell a két entitást párhuzamba állítani bármilyen szempontból?

Egyrészt azért, mert véleményem szerint a korszakban az ideológia funkcionálisan megközelítendő, vagyis univerzális eszköz minden hatalmi szempontból, meggyőzhetetlen indokolási eszköz minden értelmezési oldalról, amit a hit az ideológiában még szilárdabbá tesz. Másrészt azért, mert megdöbbentően hasonló a bizantin kereszténység és a szovjet ideológia-lenini-sztálini korszakának szimbólumrendszer illetve rítuspárhuzama és Nyugat Európa egyes

¹⁵⁸ Luhmann, Niklas: Válogatás írásaiból: Szociológiai füzetek, 42. Művelődési Minisztérium Marxizmus-leninizmus Főosztálya, ill.: Csepeli-Papp-Pokol: 1987, továbbá ld. Pokol Béla: A szociológiaelmélet új útjai, Akadémiai, Bp, 1988, Bihari-Pokol 1992 interpretációit, illetve Luhmannal szemben ld. Habermas : Válogatott Tanulmányok: 184 . o.

¹⁵⁹ Ld. Bayer József interpretációját: A politikai legitimitás (172-175. o.), Napvilág-Scientia Humana 1997.

¹⁶⁰ Ld. bővebben: Csizmadia Tamás- Visegrády Antal: A politikum, legitimitás, ideológia Schmitt államelméletében, In: Tanulmányok Carl Schmitt-ről, Gondolat, Bp, 2004

keresztény korszakai (keresztes hadjáratok, inkvizíció, zsidók kiűldözése angol továbbá spanyolföldön, teuton lovagrend és így tovább) illetve a nemzetiszocialista ideológia között. Persze ezek az utóbbi modern ideológiák hasonulási kísérletei az előzőkhöz. Harmadrészt, mert ismert a folyamat, hogy a Corpus Iuris Canonice, illetőleg az egyház írásbeli és művelődési monopolhelyzetén keresztül kánonjogi és teológiai hatás érte mind a magán, mind a közjogot, például vallásilag meghatározott bűnök állami büntetéseket kaptak¹⁶¹. Ugyanígy az ideológiák is megtették a jog befolyásolását és az ideológiailag meghatározott bűnök államilag szankcionáltak.¹⁶²

Egy nagy különbség azonban feltétlenül kiemelendő! A vallások Európában évszázadokon keresztül, és többnyire progresszíven befolyásolták a jog és a társadalom fejlődését az ideológiák pedig rendszeridegen tényezők a modern államban, ezért a párhuzamot óvatosan kell értelmezni. Véleményem szerint a paralel folyamat következő: a nyugati társadalmakhoz képest kissé fejletlen, és regresszív folyamatokat átélő államok talán még nem értek meg arra, hogy teljes mértékben elszakadjanak a legitimitásukat is jelentő egyháztól, ezért az adott történelmi korszakban szükség volt az ideológiára, a vallás helyett, sőt az ellen a legitimitás deficit elhárítása céljából is.

Másrészt Magyarországon, és szinte egész Kelet-Európában csak katonai beavatkozás után kerültek uralomra az ilyen totális ideológiákkal rendelkező pártok, ezért sem alkalmazható tökéletes analógia a magállamok és a „csatlósok” között.

A vallás¹⁶³ és ideológia összemérhetetlen, elbeszélhetetlen távolságra áll egymástól. Azonban mégis van funkcionális hasonlóság a két entitás között. Lényegében az ideológiák szándékoltan a vallás szerepét látják el az adott társadalmi korszakban.

Hangsúlyozandó, hogy az ideológiák számos esetben a vallások eszköz, rítus fogalom és gondolatkészletét használják fel (plagizálják) és modernizálják. A habermas-i koncepció alapján, mindkettő legitimitáló tényező lehet. Továbbá Max Weber az egyház és az állam kialakulását is

¹⁶¹ Pl. boszorkányság, istenkáromlás.

¹⁶² L. tervbűncselekmények, és a szocialista rend elleni bűncselekmények. Pl. Tímár István: A tervgazdálkodás büntetőjogi védelme, Jogtudományi közlöny, 1950, 5-6. Szám, Bp, 1950.

¹⁶³ Megjegyzés: Max Weber is elemezte a világi-egyházi hatalom problematikáját, véleménye szerint is a középkori Európában az egyház jelentős legitimitációs erőt nyújtott az uralkodóknak. Ld. : Uő: Politische und hierokratische Herrschaft - idézi Habermas is, Lukács pedig kiemeli “A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” c. műhöz írt értékelésében, hogy “Weber s vallás társadalmi szerepének egyéb- gazdaság,állam-és politikaelméleti műveire is kiható, azok nézőpontjait meghatározó jelentőséget tulajdonított”

párhuzamba vonja a jogászi munka aspektusából: “S a modern nyugati “állam” születése éppúgy mint a keleti “egyházé” lényegét tekintve jogászi munka volt.”¹⁶⁴ Ugyanígy jogászi munka a totális államok ideológiájának kiterjesztése és racionalizálása az államapparátusra.

Tehát nem a vallások és ideológiák fogalmának, létének, hanem legitimációs funkciójának az összehasonlítását kíséreljük meg. Louis Althusser szerint az ideológia olyan hitrendszer, amely köré a társadalom szerveződik. Ez a fogalom nem elég tág, beletartozhat a vallás is. E pánideologikus megközelítést le kell szűkíteni egy könnyebben kezelhető fogalomra. Ezért az ideológia kategóriája alatt a politikai, jogi, vallási, etikai, filozófiai nézetek viszonylag rendezett, egységes rendszerét érthetjük, amely tartalmazza a társadalom cselekvési irányelveit is.¹⁶⁵ Ezt a totális államokban kötelező jelleggel és dogmatikusan teszi két értelemben is. Az egyik értelemben az ideológia rendszerére, szisztémájára érthetjük. A másik értelemben, mivel kötelező a követése és mert vitathatatlan. Szociálpszichológiailag az In-group¹⁶⁶ egyik lényeges összetartó eleme. Az ideológiák általában kis csoportokból indulnak ki, ebből terjednek el attól függően, hogy milyen népszerűek, illetve mekkora hatású népszerűsítő szervezet áll mögöttük. Meg kell különböztetni partikuláris és totális ideológiát. A partikuláris ideológiák nem törekednek a teljes társadalom értelmezésére, a totális ideológiák igen. Tehát az ideológiák fogalmát szűkítetten, a totális államok rendszerideológiájára kell értelmezni, mert ideológiának minden rendszerezett világról alkotott nézet, ismeret illetve cselekvési mód, cél, okfejtés is minősül. Tehát csak a totális államokban megjelent fasiszta, nemzetiszocialista, illetve kommunista ideológiát célszerű elemezni. A vallás alatt pedig azokat a már rendszerezett vallásokat értjük, amelyekben megjelennek a dogmatikus érvelés elemei. A fogalmi szűkítés azért fontos, mert például az animista, vagy fetisiszta vallások kialakulatlan fázisban vannak, továbbá az egyéb hatalom igazolásában aktívan részt nem vevő ideológiák rendszerbe vonása fölösleges és értelmezhetetlen lenne¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, (ld. különösen 335-336. o.) Gondolat, Bp. 1982

¹⁶⁵ Tumanov, V. A.: A Burzsoá jogi ideológia-a jogi tanok kritikája (7-18. o.), Akadémiai 1977, illetve Bihari Mihály –Pokol Béla: Politológia, Bp. 1992

¹⁶⁶ Ld. Henri Tajfel: Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás; Erwin P. Bettinghaus: A meggyőző kommunikáció; Herbert C. Kelman: A szociális befolyásolás három folyamata : In: Szociálpszichológia szöveggyűjtemény, szerk. Lengyel Zsuzsa, Osiris, Bp. 1997

¹⁶⁷ Habermas, Jürgen: Legitimációs problémák a modern államban (183-188. o.) itt megvonja a határokat, “legitimitásról csak politikai rend esetében beszélünk” azonban beismeri, hogy ezeknek is van konstitutív legitimációs hatásuk. In: Válogatott tanulmányok, Atlantisz 1994

A totális államok ideológiája és a jog kapcsolatát először egy kelsen-i gondolatmenettel vizsgálhatjuk meg. Kelsen az ideológiát, mint a jog és más tudományágak elhomályosítóját, az akarat által az igazság köré vont fátyolt határozta meg. Az ideológia számára az, ami elleplezi, eltorzítja az igazságot, a jogot megfosztja tudomány jellegétől. Minden meghatározás, ami nem a priori a jog fogalma, nem a jog által kialakított rendszer, hanem ezt befolyásoló külső hatás (a hatás szót tágan míg a jogot a legszűkebben kell értelmezni) az a jog megismerését megnehezíti az ideológia¹⁶⁸.

A teológia és az ideológia kapcsolata több ponton megfigyelhető.

Először is, mert a jogot mind a kettő befolyásolja. A jog fogalmai – mint Schmitt állította, szekularizált teológiai fogalmak¹⁶⁹. Az ideológiának a jogelméletre gyakorolt hatásával a fentebb foglalkoztunk. A jogra gyakorolt hatásuk két fő irányból ragadható meg. Az első irány a jog elméleti fogalmai. Példa lehet erre a schmitti párhuzam a kivételes állapot és a csoda között¹⁷⁰. Az állam felépítésére a szuverén és isten párhuzama¹⁷¹. Az ideológiai befolyás a pozitív jogra szintén megfigyelhető. A pozitív jog fogalmai között például az ismert fordulatok a szovjet jogrend szinte egészében¹⁷², a náci Németország zsidókra vonatkozó meghatározásaiban, vagy a később tárgyalandó 1949. évi XX. tv-ben alkotott kommunista alkotmányban, ahol szintén megfogalmazásra került a sztálinista ideológia számos alaptétele¹⁷³. Az állami berendezkedést az ideológiai hatás nagymértékben befolyásolta. A deklarált proletárdiktatúra valódi diktatúrát illetve totális államot hozott létre a Szovjetunióban.

A jogra gyakorolt másik hatás a jog értelmezésének a befolyásolása a teológia és az ideológia által. A teológiai dogmák, fogalmak, erkölcsi maximák befolyásolják a jog értelmezését. Schmitt gondolatmenetével párhuzamosan- ahogy jogászai gondolkodás a jogtudomány a mindenkori uralmi

¹⁶⁸ Kelsen, Hans: Tiszta Jogtan, ld. különösen (9. o.) , Jogfilozófiák sorozat, Budapest 1988

¹⁶⁹ Carl Schmitt: Politikai Teológia (28. o-ig) , Jogfilozófiák sorozat, Budapest 1992

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² Erről maga Szabó Imre így ír Visinszkijt, és így a korszakot is jellemezve: "Visinszkij ugyan a jogelméleti alapelveket a szocialista jogtudomány általános alapelveiként fogalmazta meg, ám abban a időszakban gyakorlatilag csak egyfajta létezett, mégpedig a szovjet jog..." :In: Szocialista jogelmélet-népi demokratikus jog, Közgazdasági és jogi, Bp, 1967 (37.o)

¹⁷³ L. Ries István: Ioszif Visszarionovics Sztálin, illetve Goljakov I. T.: Sztálin 1946 február 9-i beszéde és a jogtudomány feladatai In: Jogtudományi Közöny, 1950, 1. szám, 1- 3. o,- 5.. szám, 144-150. o. továbbá: A Magyar Népköztársaság Alkotmánya, az 1949. évi XX. törvény és magyarázata, összeállította, és magyarázta, Beér János-Szabó Imre, Szikra 1950

formák rendelkezései felett viszonylagos fölényvel álló jogász rendszerszerű feldolgozása. Ugyanígy a vallás és az erkölcsi maximák szintén a mindenkori uralmi formák rendelkezései-utasításai felett viszonylagos fölényvel álló Ember értelmezési eszközei¹⁷⁴. Az ideologikus célok, meghatározások befolyásolják a jog értelmezését¹⁷⁵ - pl. a “szocialista törvényesség”¹⁷⁶ vagy a “völkisch Weltanschauung” stb. A totális államok ideológiáinak és a vallásnak számos más rokon vonásai vannak, amelyeket nem lehet felsorolni, és nem is célunk elemezni őket.

Az ideológiák, mint legitimáló tényezők akkor lépnek fel, ha egy társadalom az adott történelmi folyamat miatt átalakulóban vannak. Ekkor egy veszélyes regressziós jelenség lép fel a társadalomban: Habermas így értékelte például a faszizmust¹⁷⁷. Az új partikularizmusba széthullott társadalmat újból összefogja egy nézet. Ez pedig az ideológia. A fragilizálódás jelensége elől menekülőkre jellemző Boyd C. Shafer megjegyzése: “Our Western civilisation, and this is one of the marks of highly civilized society teaches its its intelligent men to look for variations from whatever seems to be the norm and to classify these within closed, schematic concepts.This, in the present case usually means... nationalist thought and action..”¹⁷⁸ Vagyis a Schmitt által is jelzett pluralizmust, melyet akkor még veszélyként kategorizált, a német gondolkodás egy sematikus koncepció tükrében próbált megoldani. Ez a hitleri ideológia, amely önmagát egyetlen biztos társadalmat összefogó tényezőként láttatta. A nemzetiszocializmus ezért lehetett az adott történelmi helyzetben az összefogás jelképe. A nemzetiszocialista-fasiszta ideológia ugyanúgy, mint a kommunista ideológia ugyanazt a szerepet látja el a regresszív folyamatot átélő társadalomban mint az ezen szerepét elvesztő vallás alapú teológia helyébe lépő habermasi, rousseau-i racionális

¹⁷⁴ Carl Schmitt: Politikai Teológia (28. o-ig), Bp, 1992

¹⁷⁵ Tumanov, V.A.: Burzsoá Jogi Ideológia, (7-18. o.), Akadémiai 1977: “Amikor a burzsoá szerzők szembeállítják a tudományt és az ideológiát, vagy a tudomány pártosságát és objektivitását, ezzel az a céljuk (mint például Kelsennek), hogy a marxizmust, a marxista osztályelméletet... nyíltan megfosszák a tudomány rangjától. A marxizmusnak nincs ilyen primitív fogásokra ...”

¹⁷⁶ Ld. Visinszkij A. J.: Perbeszéd, pl. 62. o “Száguldjon át ez az ítélet tisztító viharként a bűnözők feje felett. Golyó általi halált követelnek valamennyi főbűnösre... Bíró elvtársak *a forradalom java a legfőbb törvény* (kiemelés tőlem), sújtson le ez a törvény a mi nagy, *szent forradalmunk* nevében.” , Szikra 1953

¹⁷⁷ Habermas, Jürgen: ld. Technika és tudomány, mint ideológia, Válságtendenciák a kései kapitalizmusban, Legitimációs problémák a modern államban In: Válogatott tanulmányok, Atlantisz 1994

¹⁷⁸ Schafer, Boyd C. : Nationalism– Myth and Reality (: Harcourt, Brace and World, Inc, New York 1955, írja még a náci ideológia gondolkodási szerkezetéről: 1. Men are different as is proved by their observable physical and mental traits, 2. Some are naturally fitter, hence superior, 3. Some races and nations are naturally fittest, and therefore superior; and 4. Nature an evolution made men this way and hence some races and nations should be masters and others servants-differences became the ideological basis of social action (223-224. o.)

legitimáció. Azonban vallási jellegű lesz, mitikus tartalmat vesz fel. És az előbb említett racionális legitimációs tényezőt helyettesíti.

Gustave le Bon vallásos formájú politikai hiedelmeknek nevezte el ezt a kategóriát. Mint az Igazságok élete című könyvében kifejti: “A politikai pártok és a forradalmak egyáltalán nem racionális érvek segítségével diadalmaskodnak, hanem csak akkor, ha vallásos jellegű érzelmeket tudnak felkelteni.”¹⁷⁹ Ezt a gondolatmenetet a szocializmusra értelmezte: a szocializmust is egy alakulóban levő vallásszerű és káros entitásnak tekinti: “Sajnos, akárcsak a Moloch-kultusz, ez is ama hiedelmek közé tartozik, melyek gyászosak az őket elfogadó népekre nézve.”¹⁸⁰

Rendszertani hasonlóságokat is találhatunk ideológia és vallás között.

A rendszertani hasonlóságokat az is okoz, ha adott társadalmi helyzetben adott tényező ugyanazt a szerepet látja el. Vagyis a habermasi (sőt, egyes elemeiben weberi) gondolatmenetben a mítosz, a vallás legitimál. A totális államok ideológiája, célzatosan és hasonló társadalmi szituációban hasonló szerepet lát el. A Schmitt által is idézett Leibnitzre hivatkozva a teológia a ratio és a scriptura alapján áll¹⁸¹. Az ideológiáknál szintén van “kinyilatkoztatás” –ez az ideológiát megalapozó “szent” könyv- Marx, Engels, Lenin, Sztálin, Hitler stb. Jellemző idézet: “Lenin műve a Marxizmus Énekek Éneke”(Sztálin). Az ideológia is ugyanúgy, mint a teológia átfogó, egy szemszögből vizsgálja a világ tényeit, magyarázatot ad egy adott kiindulópontból egy jelen levő kérdésre: "Marx-Engels-Lenin-Sztálin tanítása- mondotta Malenkov elvtárs - legyőzhetetlen erőt ad pártunknak, képessé teszi arra, hogy új utakat törjön a történelemben, világosan lássa előrehaladásunk célját, minél gyorsabban kivívja, és minél gyorsabban megszilárdítsa a győzelmet". Vagy: „Sztálin elvtárs A leninizmus alapjairól... c. klasszikus műveiben, amelyek a leninizmus mesteri kifejlesztését és továbbfejlesztését jelentik...”.¹⁸² Az ideológia is a közösség

¹⁷⁹ Le Bon, Gustave: Igazságok élete, (9-67. o.), 1926

¹⁸⁰ Uő., ld. különösen 70. o.

¹⁸¹ Schmitt, Carl: Politikai Teológia, 28. o-ig. Pusztán véleményként hoznám itt párhuzamba a vezérelvet a prófétákkal. Ilyen például a prófétákról írt megjegyzése Max Webernek (A protestáns etika és a kapitalizmus szelleméből, 402. o.):“A próféták a maguk részéről nem hordozói demokratikus szociális eszményeknek, hanem a politikai szituáció: Egy a robotból élő királysággal és a gibborimmal szembeni erős politikai-társadalmi oppozíció megléte szolgáltatva elsődlegesen vallásilag meghatározott igehirdetésük talaját, és hatott képzeletviláguk talajára is.” Elég ha csak a sztálinizmus legfőbb “prófétájára” Sztálinra gondolunk.

¹⁸² Kangyel, J.P.: Marx és Engels a kommunisták szövetségének megszervezői, Szikra, Bp, 1954, (314. 318. o)

transzcendentális, mitikus érzelmeire alapoz. Az ideológiák is rendelkeznek vallási jellegű utópikus elemekkel, amelyek érdekében a jelen társadalmi helyzetet meg kell változtatni. A különbség az, hogy míg általában a vallások társadalommegtartó, konzerváló erőkké váltak és egyházaik az államtól elváltak, addig az ideológiák utópikus célja mindig radikális társadalmi szerkezetváltás volt, később, mikor társadalmi konszenzust segítő erőként kudarcot vallottak, ezzel együtt „egyházuk és papságuk” a párt és tagsága átalakult.

Összegzésként: A teológiát utánzó ideológia objektivációja:

- (1) A Szabó Miklós által meghatározott személyi kultusz és a messianisztikusan beállított vezér karizmatikus (weberi értelemben) legitimációja, (2) a pozitív jog fogalmainak ideológiai változtatásai, megtöltése, (3) a pozitív jog értelmezésének ideológiai változtatásai, (4) az utópikus célok és nem célracionális elemek, programtétel elburjánzása a jogban.

1.11. AZ IDEOLÓGIA, MINT LEGITIMÁLÓ TÉNYEZŐ FUNKCIONÁLIS ÉRTELEMBEN

Miután a „nyugati” legitimációs elméletek főbb vonásait és fogalomkészletét fölváztuk, elemezzük a totális ideológia legitimációs hatását, megjelenését a tételes jogban. A gondolatmenetet Theodor Geiger gondolatával kapcsolhatjuk össze. Az ideológia érzelmi befolyása és szinte vallásias célja befolyásolja és megmozgatja a tömegek érzelmeit, tehát az imbodeni¹⁸³ rendszerben a „c” pont átalakul „a” ponttá, vagyis a mesterségesen elfogulttá tett

¹⁸³ Imboden, Max: Die Staatsformen. Versuch einer psychologischen Deutung... (120. o.) Basel-Stuttgart, Helbing und Lichtenhahn 1959: Az Államformák c. művéből. Az idézet munkában az emberek tudati-pszichológiai fejlettségével állítja párhuzamba az államformákat, ezzel párhuzamosan bírálja a hagyományos államforma felosztást monarchiára és köztársaságra. Véleménye szerint beszélhetünk (a) egyeduralmi államformáról, amely olyan akaratszituációk között létezik, amikor az emberek tudatilag nem fejlettek, és ebben az esetben az „uralkodó” az egyénekben rejlő közös vonásokat teszi láthatóvá.(b)Elituralmi államformáról, amelyben az emberek tudati fejlettsége már lehetővé teszi egyes kiválasztott emberek egycsoportjának uralmát (képviseleti uralom, melyben a képviselők teljes akarattal képviselik megbízóikat), továbbá (c) összességuralmi államformáról, mely a tudatosság hiányán alapul, és a kormányzottak egybeesnek a kormányzókkal. (Ebben az „államformában” az „elfogult” tömeg hozzájárulása alapján gyakorolják az uralmat)

tömeg hozzájárulását megkapva az „uralkodó” (vezér, diktátor) tovább domborítja az egyénekben rejlő közös vonásokat. Ekkor megjelenik a híres Geiger féle hármas:¹⁸⁴

Vagyis az (a) Intézmény, (itt: ideológia) (b)ebben a célok objektivációja (c),és ezek követését szolgáló apparátus. Ehhez kapcsolódik Szabó Miklós elemzése: Szabó szerint a forradalmi legitimációt a régi rezsim megdöntésében való egyetértés ad. Vizsgált korszakunkra a következőt állapítja meg: „*A rendszer nem rendelkezett más legitimációs bázissal, mint saját ideológiájával... Minél nagyobb volt az a tömeg, amely nem azonosult a rendszer ideológiájával, annál inkább rákényszerült a vezetés, hogy legitimációjának látszatát az azonosulás külső jeleinek erőltetésével teremtsen meg. Ennek fő eszköze a személyi kultusz.*”¹⁸⁵ A rendszer a fentebb felsorolt okok miatt nem tűrhet politikai közömbösséget sem. Az ideológiai legitimációt Bayer József¹⁸⁶ továbbgondolja: Az ideológia instrumentalizálódása a normatív igazolás szintjén. A marxizmus-leninizmust mint legitimációtudományt fogja fel a legitimációs deficit ellensúlyozásaképp. Az ideológiai kultúrbefolyás szintjén egyetért a fent említett Szabó Miklóssal az azonosulás kérdéskörében, és az ideológiai államapparátus szerepét emeli ki, mely azonban már a geigeri koncepcióban is részt vett. Pokol¹⁸⁷ Béla az ideológiák több funkciója közül szintén kitér az ideológia legitimációs funkciójára, kihangsúlyozva az ideológia és az egyéni identitás közötti kapcsolatot. További megállapítása az, hogy az állami-politikai döntési folyamatokban a párt és az érdekképviseleti szervek- szervezetek biztosítják az ideológia továbbítását. Kihangsúlyozza, hogy az ideológiai tételek jogi rendelkezésekké transzformálódnak, gyakorlatilag párhuzamban Bayerral. Érdekes, hogy a sztálini diktatúrák legitimációs technikáiban azonban a “jövő felőli legitimáció” mellett utal a normatív legitimációs eszközök szerepének növekedésére is, kevésbé hangsúlyozva az általa említett transzformáció jelentőségét.

Luhmann funkcionálisan szemlélte az ideológia jelenségét, nem óhajtott foglalkozni az ideológiák hamis, vagy igaz voltával. Véleménye szerint az ideológiák sajátos funkciója azzal áll

¹⁸⁴ „.....3. „Die Anstalt(1), eine Objektivierung von Zwecken(2), und den ihrer Verfolgung dienenden Apparat.” Lásd: Geiger, Theodor: Die Masse und ihre Aktion (Ein Beitrag zur Soziologie der Revolution) kiad: Ferdinand Enke, Stuttgart 1926- Megjegyzés: a Typen der Führung és a Führer der Masse c. fejezetében világosan előre látta a totalitárius tömegmanipulációs taktikát, viselkedést (Igaz ebben a korszakban hemzseg erről az irodalom, gyakorlatilag minden államelmélettel foglalkozó tudós érintette a "Führer und Geführten" problémakörét- l. pl. Wieser, Friedrich: Das Gesetz der Macht, Wien 1926).

¹⁸⁵ Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986 ,Medvetánc-Atlantisz 1989, ill. Uő. Politikai Legitimáció ma Magyarországon: In: Múmiák öröksége Politika. történeti esszék. Új Mandátum 1995

¹⁸⁶ Bayer József: A politikai legitimitás: Elméletek és viták, Napvilág -Scientia Humana 1997

¹⁸⁷ Vö. Bihari Mihály –Pokol Béla: Politológia (129. o.-196 o.), Universitas, Bp. 1992

kapcsolatban, hogy a cselekvéseket orientáló és igazoló elképzelések kicserélhetők. Luhmann szerint az ideológiák gyakorta ok-okozat, cél-eszköz sematikus rendszerében dolgoznak. Mivel az ok- okozat, vagy cél eszköz rendszer áttekinthetőbb egy ideológiai szemszögből, ezért a lehetséges hatások áttekinthetővé válnak, és az ideológia segítségével ideológiailag racionális döntés születik. Az ideológiák tehát sajátos döntési szabályaikkal, hierarchikus értéksorrendjük alapján egyértelmű döntéseket követelnek meg. Az ideológia ily módon stabilizálja a tudást, és a döntési mechanizmust. Az ideológiák funkciója kettős: pragmatikus és szimbolikus. A pragmatikus funkció az előbb említett értékrangsor fogalmazza meg, amelyet programtételekhez alkalmaznak, amelyek a döntést segítik. A szimbolikus funkció azok egyetértését biztosítja, akiknek várniuk kell az érdekeik teljesítésére. (persze Luhmann itt a választásokkal is megerősített rendszerre gondolt, azonban a totális rendszerben is értelmezhető a kitétel.) Érdekes és egyben egyedi jelenség a totális államokban az ideológia “benyomódása” a jogba.

A szinte minden jogág ideológiai feltöltése és átértelmezése tipikus ezen államok jogrendszerében. Ennek több oka is van. Viszont rendkívüli súllyal meghatározza a szocialista jogcsalád jellegzetességeit.

Miért “nyomódik be” a jogba ilyen mértékben az ideológia?

A felsorolhatatlanul sok tényező közül - pl. a jogtudomány művelőinek terrorizálása, a jogtudományok “új alapra helyezése”, a marxizmus által felsorolt szociális indokok mellett kiemelendő az egyik legfontosabb ok, a legitimációs deficit, melyről Szabó Miklós is beszélt.

Egyet lehet érteni Beethammel, aki szerint a legitimáció kérdése a szocialista rendszerekben rendkívül súlyos, ugyanakkor sajátosan kendőzött terület. Ezért önmagában a legitimációról kevés elmélet születik rendszeren belül, azonban a gyakorlat folytonosan a jog manipulálásával (is) próbál átlépni a legitimációs deficit árán.

Összegezve tehát:

- a. weberi racionális és tradicionális legitimációs tényező hiányos,
- b. Lipset mélyreható társadalmi-strukturális változása folyamatban van, ugyanígy a folyamatosan erőforráskorlátos rendszer az egyházi és egyéb felekezeteket is elnyomja,

az állam totálissá akarja tenni a redisztribúciós rendszert, továbbá névleg a munkásságot képviseli, viszont a munkásmúltból átlépve a pártba rétegcsere történik van a hatalmi elitben

c. Habermas koncepciójából kiindulva a szocialista mítosz illetve ideológia (szinte mintegy monopolisztikus államvallás) lép életbe, mivel hatalmas változás (forradalom, gazdasági válság) van, ezért regresszív folyamatok lépnek életbe a társadalmon belül (ld. később).

d. Offe elmélete teljesül, a rendszer saját védelmére manipulál, a legitimációs kérdésekre,

e. Luhmann megállapítása pedig a rendszer saját legitimációs bázisának létrehozásáról az ideológiában testesül meg, főleg annak pragmatikus funkciójában.

Mivel a totális államban a gazdaság és társadalom monopolisztikus irányítás alatt van, a monopolisztikus irányítás indokainak meg kell jelennie a jogban is.

A schmitti parancs-célszerűségi elmélet alapján a célracionális parancs ideológiai célt vesz fel, és ezzel az ideológia veszi át az intézkedések és parancsok szakszerűségének legitimáló szerepét az igazgató államban, továbbá a törvényhozói parancs (tehát a jogforrás) de facto feltöltődik ideológiai elemekkel, tehát jogilag normativizálódik az ideológia.

Másrészt az ismert objektivációs folyamat eredőjeként az egyes társadalmi eszmék, ideák, ethoszok (és ezek rendszere!) objektiválódnak a társadalomban. A társadalom az objektivációs folyamat részeként megtöltődik ideológiai elemekkel, átveszi az ideológiailag meghatározott formulákat, gondolatokat (ezt segíti a fent említett C. J. Friedrich által is megállapított állandó ismételtetés). Ez pedig azt jelenti, hogy a visszahatás alapján a jog tovább töltődik az ideológiai rászterrel. Ahogy Samu Mihály írja: “A diktatúrák sajátos legitimációt is alkalmaznak, az uralom jogosultságát bizonyos érvekkel igazolják. Ezek azonban kigondolt, hamis, félrevezető érvek. A legitimációs eszközök hatása lehet hamis tanok, hazugságok., adott uralmi rend elismerése és az a tévhit, hogy az adott hatalmi viszonyok megváltoztathatatlanok.”¹⁸⁸

¹⁸⁸ Samu Mihály: Hatalomelmélet különös tekintettel az államra (132. o.): Korona 2000

Illetve: “A megváltoztatott uralmi rend természetesen igazolást, magyarázatot kíván, amit az irányító kör... doktrínába foglal össze, amely elsősorban a totális rend eszmei irányzatát, politikai koncepcióját foglalja szélsőséges, olykor misztikus gondolat és eszmerendszerként.” Ez a doktrína hivatalos formát ölt, minden más hivatalostól eltérő formát elnyomnak, jogilag is büntetnek. Az újszerű közéleti rend tartalmát pedig az átfogó doktrína (fasizmus, nemzeti szocializmus, bolsevizmus, stb) határozza meg és igazolja. Az ideológia alapján Samu a pártirányítást, tömegmozgalmisságot, tömegpropagandát, terrort, és az állampolgári vak- és vasfegyelmet emeli ki.¹⁸⁹ Röviden: az ideológia átszövi az egész államot és társadalmat, továbbá a jog rendszerét, elveit, és a tételes jogot is.

1.12. ÖSSZEFOGLALÁS

A legitimációs elméletek nagy része a “szabad nyugati blokk” politikai filozófusaitól származik, más részük pedig a századelő állambölcseleítőitől. Tehát az elméletsor és fogalmi rendszerek szisztematikus szervezésekképp új értelmezést kapunk, azonban mind mechanikus, mind rendszerező használatuk bonyolult a vizsgált totális rendszerekre. Ezt megoldandó három módszer adódik. Az első az, hogy csak egy elméletet alkalmazunk adott államtípusra. Ez azonban nem ad kielégítő elemzést, mert a politikai folyamatok igen bonyolultak, és amúgy is adott esetben számos más kérdés lefedetlen marad. A második módszer alapján mechanikusan alkalmazunk minden elméletet, bárhonnan is származzon az. Ennek a módszernek az előnye és jellemzője a hibája: mechanikus. A harmadik módszer pedig, hogy rendszerezve és egy irányba terelve alkalmazzuk az említett álláspontok és vélemények összességét. Ennek a hibája az, hogy önkényesen kiragadott gondolatok lehetnek más rendszerkörnyezetben. Én mégis ezt a módszert választottam, hiszen az előbb említettek tükrében mind a mechanikusságot, mind az egypólusú szemléletmódot el akartam kerülni.

Összefoglalóként tehát

¹⁸⁹ L. Uo: i.m. : (133. o.)

- I. A weberi típusú karizmatikus legitimáció szempontjából észrevehetjük, hogy a karizmatikus személyhez fűződő odaadás erősebb a pozitív jognál. Az esetorientált “kinyilatkoztatásokon” (párthatározatokon, vezéri beszédeken, utasításokon) alapuló eljárások és döntésmódok jellemzik¹⁹⁰. Tehát a weberi racionális (és a tradicionális) legitimációs tényező csökevényes, az ideológia áttranszformálódik a jogba, azaz a totális államokban a formális-racionális normaalkotást megtöri a hatalmi érdek és az ideológia. Az eljárás természete pedig politikai, eseti célok, ideologikus meghatározások áldozata lesz, közvetlenül utasíthatóvá válik az adminisztráció.
- II. Lipset mélyreható társadalmi-strukturális változása folyamatban van, ugyanígy a folyamatosan erőforrás-korlátos rendszer az egyházi és egyéb felekezeteket is elnyomja, és az állam totálissá akarja tenni a redisztribúciós rendszert, továbbá a munkásságot képviseli, viszont a munkásműltből átlépve a pártba – mint szociológiai folyamat rétegcserelődést okoz a hatalmi elitben. A jogalkalmazás apparátusa pedig szakmai szempontok helyett a politikai megbízhatóságon alapuló kiválasztási szűrőkön megy át¹⁹¹. Megfigyelhető tehát a jövő felőli ideológiai igazolásmód alkalmazása a legitimációinség elkerülése végett. A jogalkalmazásnak a jogszabályok értelmezésénél folyamatosan figyelembe kell vennie az adott politikai irányzat kívánságait, hiszen a bírói függetlenség nem biztosított.
- III. Az államigazgatás természetesen teljesen átveszi az uralmat az önkormányzatiság felett, sok esetben ipso iure nem választott, hanem politikailag kijelölt irányítók vannak. A hatalmi kommunikáció teljesen egysíkú és majdnem teljesen egyirányú. Offe elmélete tehát teljesül, a rendszer saját védelmére a legitimációs kérdésekre.

¹⁹⁰ Fleck Zoltán: Jogszolgáltatási mechanizmusok az államszocializmusban- totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus (55-56. o.): Napvilág 2001

¹⁹¹ Uo. : 123-147. o.

- IV. Luhmann megállapítása pedig a rendszer saját legitimációs bázisának létrehozásáról az ideológiában testesül meg, főleg annak pragmatikus funkciójában. Habermas és Schmitt koncepciójából¹⁹² kiindulva a politikai mítosz szinte mintegy monopolisztikus államvallás szerepet kezd betölteni (ld. fönt), a hatalmas változás (forradalom, gazdasági válság, társadalmi átrendeződés stb.) által okozott regresszív folyamatok társadalmon belüli kompenzálása miatt.

Ha pedig megjelenik a legitimációs deficit, akkor rendszerszinten és a kisebb alrendszerek szintjén is megjelenik a hatás. A feladat tehát a következő: jogági szinten meg kell keresni a mikor kérdésre, a hol kérdésre és a mennyire kérdésre a választ. Tehát minden egyes jogág saját alrendszeri logikájával súlyosan szembenálló, új és láthatóan más célrendszert szolgáló elemet kell találni, amely aztán az átalakítás alapja lesz. Erről szól a következő rész.

1.13. A TOTALITÁRIUS LEGITIMÁCIÓS KRÍZIS MEGJELENÉSE A JOGBAN ÉS A JOGALKALMAZÁSBAN A MAGYAR PÉLDÁN KERESZTÜL

2. A KOMMUNISTA ELVEK TERJEDÉSE A JOGIRODALOMBAN

A legitimációs krízis és az ideológiai jogalkotás a jogi irodalom és a jogtudomány elméletein sem

¹⁹² A két társadalomtudós teljesen szembehelyezkedő elméleti alapjai (kritikai marxizmus- konzervativizmus-decizionizmus) ellenére egy irányba mutat a gondolatmenet.

maradhat nyomtalan. Ezért szükséges egy rövid elemzés, amely a korszak irodalmát áttekinti. Célszerűnek láttam az 1947-1953-ig terjedő jogirodalom részletes vizsgálatát, a Jogtudományi Közlönyön keresztül. Kommunista elvűnek tekintek ebben minden olyan irodalmat, amelyben Marx, Engels, Lenin, Sztálin, később Rákosi műveit és beszédeit autoritásként elfogadva és idézve a szerzők munkájukat az előbbieket álláspontját fogadják el. Egyéb szinten a szovjet jogirodalmat teszik irányadónak. A cikkek érveléstechnikájában jól észrevehető a dialektikus materialista szemléletmód. A legnehezebb eset pedig az, amikor a cikkben pusztán a jogintézményt taglaló cikk célját tekintve érezhető a kommunista szemléletmód.¹⁹³

Nem tekintetem közvetlenül kommunista jellegű cikknek azt az írást, amelyben szociáldemokratikus, de nem marxista-leninista szemlélet az irányadó.¹⁹⁴ 1948-tól az a probléma is felmerült, hogy a szigorúan szaktechnikai kérdéseket taglaló (vérvizsgálat a büntetőeljárásban, családjogi ügyek stb.) tanulmányok is tartalmaz(hat)nak marxista-leninista idézeteket, ebben a vizsgálatban ezeket továbbra is szakírásoknak tekintem. Továbbá a "marxista festékhenger" és a "vörös sallang" módszerrel megírt cikkeket, ami az adott szakjogi kérdést vizsgálja, de a kötelező fordulatokat megteszi, szintén nem tekintem kommunista jellegűnek.

1947. évben a Jogtudományi Közlönyökben megjelent cikkek száma	359
Ebből kommunista jellegű	36
Százalékos arány	10.02%

1947, a "fordulat éve" tehát meglepően nem jelentette sem számszakilag, sem terjedelmileg a kommunista jellegű és érvelésű jogirodalom túlsúlyba jutását. Az év elején viszonylag sok kommunista jellegű cikk jelenik meg, azonban ez a későbbi hónapokra visszaesik, illetve

¹⁹³ L. Mecsér József: "Tulajdonjog a dolgozók államában" JTK 1948, 17-18.sz. (309.o) (A cím egyben megtévesztő és nem, ugyanis 48 tól kezdve a címek nagy része ilyen jellegű.) Ebben a cikkben azonban egyetlen marxista dialektikus vonást, sem szocialista jogirodalmat, sem Sztálin, Rákosi-féle stb. idézeteket nem találni, mégis a tulajdonjog olyan korlátozását szeretné elérni a szerző, amiben a jogával úgymond visszaélő tulajdonost joghátrány is sújthassa.

¹⁹⁴ Pl. a Világhy: Magánjogunk Fejlődése c. cikk JTK, 1948(19-20) (339.o.), amelyben szocialista jogfogalmak keretében is, de főleg egalitárius és szociáldemokrata célok jelennek meg.

kiegyenlítődik. A jogelméleti cikkek között elkezd megjelenni, de még nem dominál a kommunista jellegű cikkírás. Sőt ami megjelenik¹⁹⁵ az is csak utal a marxista szemléletre. Sok tekintetben a jogelmélet hivatkozási állománya csak érintőlegesen említi a marxista szerzőket. A Jogtudományi Közlöny cikkeinek jelentős részét a magánjogi illetve a gyakorlati kérdések (ítélkezési gyakorlat és az adott jogszabályok különbségei, eljárási kérdések, Kúria döntésének elvi és gyakorlati elemzése) foglalják el. Ebben jelentős szerepet játszik az öröklési jogi kérdések és a háború előtt faji és politikai diszkriminációval sújtott személyek kártalanítása. A büntetőjogban gyakoribbak a szakkérdések (pl. alkoholizmus, elmeállapot büntethetőségét vizsgáló szakcikkek). Az átfogóbb közjogi esszék azonban feltűnően hiányzanak. A magánjogi területen a valorizációs vita zajlik, amely a pengő - forint átszámítások ügyében természetesen keletkezett jogi problémákat taglalja. Ez a vita több számon keresztül domináns. Civiljogi szempontból két cikk jelentős, az egyik a bányák részvénytársasági formáját megszüntető államosítást, és egy lehetséges közbülső intézményt értékel, és ráadásul nem is egészen pozitív módon reagál a részvényjogi alakzat teljes megszűnésére¹⁹⁶. A másik pedig a hároméves terv jogtechnikai megoldásait vizsgálja. A nemzetközi joggal foglalkozó cikkek korrekt elemzéseket mutatnak be, még nem jut érvényre – vagy csak árnyalataiban jelenik meg – a kommunista érveléstechnika. Túlnyomórészt a kommunista jellegű cikkek a büntetőjoggal, a népbíráskodással, a munkajog kérdéseivel, egyes közjogi intézményekkel vannak kapcsolatban, három köztük egyszerűen felhívásszerű, egy- két bekezdéses, vagy a fasiszta jellegű könyvek beszolgáltatásáról szól. Néhány írás azonban egészen alapvető jelentőségű a jogrendszer szocialista átalakítása szempontjából.¹⁹⁷ Jelen van a jogintézményeket kritikával illető jogászai gondolkodás, kétségtelenül nem éles formában, illetve gyakran egymás cikkeit is argumentálják a szerzők, de még szakjogi szempontokból. Ez alól azonban már van kivétel.¹⁹⁸

1948. évben, a Jogtudományi Közlönyökben megjelent cikkek száma	329
Ebből kommunista jellegű	97

¹⁹⁵ L. Szabó Imre: A jog és a jogászok változásai 1947 JTK 1-2 (14.o.)

¹⁹⁶ Szladits Károly, 1947. évi JTK. 1-2 sz. (11-14.o.)

¹⁹⁷ L. később

¹⁹⁸ L. Berend Béla Az államszervezet befolyása a büntetőjogra és Szabó Imre: Államfajta és büntetőjog, 1947. évi JTK 3-4.sz, (48-50.o.) (50,51.o.)

Százalékos arány	29.4%
------------------	-------

1948-ban a százalékos arány radikális emelkedését figyelhetjük meg. Az évnek nagyjából márciusáig a hagyományos magánjogi jellegű irodalom még dominál, azonban ebben a tekintetben is elkezd a szovjet polgári jog és igazságszolgáltatás a monopol és megdönthetetlen példa szerepét játszani. A jogelméleti irodalom a jogfogalmat kezdi boncolgatni, és itt már feltűnik a marxista érveléstechnika, Visinszkij stb.¹⁹⁹ A korábbi hivatkozott szerzőket (Stammler, Kelsen, Groschmid) már egyre kevesebbet említik vagy lábjegyzetelik. Ennek ellenére a legtöbb kommunista jellegű cikk a májusi és júniusi két kettős kiadványú számban jelent meg, érthető módon a "felszabadulás" és május 1. ünnepének is köszönhetően. Sőt a "külföldi jog" címszó alatt már a tartalomjegyzékben szinte csak szovjetjogi írások jelennek meg.) A kommunista jellegű cikkek egyre jelentősebb szerepet látnak el az összes jogág tekintetében, a tendencia folytatódik. Azonban a magánjog és a jogirodalom tekintetében még továbbra is a korábbi polgári irány létezik, például a könyvbemutató szemlében a külföldi szerzők könyveit még nem fogadja az 50-es évek későbbi jellegzetes zsargonja, korrekt bemutatásokat láthatunk, de a téma egyértelműen szovjetjogi.²⁰⁰ Júniustól kezdve a Kúria joggyakorlatának addig oly részletes ismertetése is háttérbe szorul. A közjogi cikkírás ismét előtérbe kerül Ebben a szovjet alkotmány szerepét és jelentőségét kezdik méltatni, illetve a környező népi demokratikus államok államberendezkedéséből merítenek a szerzők, de még nyugati és egyéb tekintélyek felsorolásával. A büntetőjogi cikkek jelentős százaléka a politikai büntetésekkel kezd el foglalkozni. Július-augusztus hónapban fordul meg a tendencia, és a könyvében Kelsent is idéző és elemző Eörsit még ünnepli a szemle, sőt dicséri a General Theory of Law and State- felhasználásáért, egy későbbi szemlecikk azonban már Kelsent ugyanezért a művéért bírálja.²⁰¹ Egyre gyakoribbak a fiatal jogászság népi demokratikus szellemben való nevelését és ennek kérdéseit taglaló, illetve a jogász-oktatási rendszer reformját célzó felhívások. Innentől a kommunista irodalom domináns szerepe vitathatatlanná válik. Az utolsó négy számban ismét előtérbe kerülnek a magánjogi kérdések.

A legutolsó számban rögtön a marxista jogelmélet alapelveit taglaló cikk után két ügyesen megírt

¹⁹⁹ Szabó Imre és a többi jogelmélettel is foglalkozó jogtudós, stb.

²⁰⁰ L. Pl. Szladits Károly: A szerződésen kívüli kártérítés szabályai a szovjet jogban 1948. évi JTK 9-10. sz. (141-142.o.)

²⁰¹ Vö Scholtz Kornél: Kelsen, Hans: General Theory of... 1948. évi JTK 17-18.sz 314.o.

írás mutatja be az érdekkutató jogtudomány és a marxista jogelmélet összeegyeztethetőségét, sőt a "marxista henger" technológia egyik első szép példáját is láthatjuk az utolsó számban, Barton György leközlött magántanári próbaelőadásában²⁰².

A nemzetközi jogi cikkek még mindig (még akkor is, ha orosz szerző tollából jelentek meg) kevésbé érintettek.

Tehát ebben az évben jelentősen megemelkedett a kommunista jellegű cikkek aránya, de távolról sem vette át totálisan az ideológiai indoklást, sőt egyes esetekben az új, kommunista jogintézményeket is a "rég" jogászai érveléssel magyarázzák. A közjogi és büntetőjogi cikkek még nem teljesen kommunista irányultságúak, megtartanak valamiképp a dogmatikai elemzésből. Ennek ellenére tény marad, hogy 1947-hez képest majdnem háromszoros százalékszorozatot kapunk.

1949. évben, a Jogtudományi Közlönyökben megjelent cikkek száma	295
Ebből kommunista jellegű	127
Százalékos arány	43%

1949 A cikkek százalékos arányban talán nem olyan feltűnő növekedését egységesen két tényező adja meg, egyrészt az első 3 számban még vannak a hagyományos magánjogi és büntetőjogi jellegű cikkek, azonban 7-8-as számtól kezdve a folyóiratcikkek több mint 80% a kommunista irányultságú. Másrészt számos új rovat indul, amely törvény és jogszabály-ismertetéssel foglalkozik, illetve a Magyar Jogászegylet (később Magyar Jogászszövetség) közleményeit tartalmazza (ezeket, noha kommunista irányultságúak, nem tartom cikkeknek, pusztán szervezési felhívás jellegű forrásoknak). A 3-4-es számú összevont februári számban a magyar jogásztársadalom felháborodva és egyöntetűen ítéli el a burzsoá kapitalista jogászok álláspontját a "Mindszenty - bűnügyben", mivel állításuk szerint a magyar jogásztársadalom az eljárási és anyagi jogalkalmazás terén is egyaránt helyesen járt el.²⁰³ Viszont az új magánjogi elveken belül megindul

²⁰² L. Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban, 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

²⁰³ A Magyar Jogász Szövetség ülésén megvitatta a Mindszenty per anyagát. Erről az 1949. évi JTK, 3-4 sz. (75-83. o. ig) közölt állásfoglalásokat.

a Nizsalovszky-Eörsi vita a terv kötelemfakasztó jellegéről. A Nizsalovszky tanulmányára reagáló Eörsi tagadja a kötelemfakasztó hatást, erre viszont Nizsalovszky válaszol. Később Eörsi folytatja a polémiát. Ez egy kulcspont, ahol az Eörsi-féle magánjogi szemlélettel megerősített, megújított hagyományos magánjogi gondolkodás egy új szocialista irányzatot indít meg, és az új szellemi bázison védi meg a régebbi rendszer általa fontosnak elismert elemeit. A hagyományos magánjogi gondolkodás azonban visszaszorul, annak nyomai az ítélkezési gyakorlat bemutatásában találhatók meg. Ezek között is a tipikusan kommunista "termék"-nek tekinthető Egyeztető Bizottságok döntvényeit közlik többnyire, azonban e szervek már nem a hagyományos jogalkalmazás elméleti és gyakorlati szempontjainak megfelelően gyakorolták jelentős hatáskörüket²⁰⁴. A büntetőjog területén az első számokban még megjelenik néhány szakjogi cikk, például a gyermekvédelemről, vagy a börtönügyről, azonban a 11-12- es számtól eluralkodik a kommunista szemlélet. A 13-14. számban már az analógia tilalma- elv feloldásának szükségességéről értekezik meglehetősen alaposággal egy szerző.²⁰⁵ A hivatkozó cikk megállapítja, hogy a burzsoá reakciós nullum crimen sine lege elvét el kell vetni, mivel a büntetőjog dogmatikájának követnie kell a társadalmi változásokat és a társadalmi értékrendet és szükséges az analógia alkalmazása.²⁰⁶ Teljesnek a kommunista irányultságú irodalom elterjedtségét a 15-16. számtól tekinthetjük, ez az augusztusi kiadás. Az eddig főleg Marxra és Engels-re, ritkábban Leninre és Sztálinra hivatkozó írásokban megjelenik a magyar dolgozók nagy vezére, Rákosi Mátyás és exponenciálisan növekszik a Sztálin- idézetállomány. A kiadás gyakorlatilag csak a népi demokratikus alkotmányokat mutatja be. Tehát innen kezdve következik be a valódi totalitás. A szeptember 29-én (addig egyöntetűen 20-án adták ki a lapot) megjelentetett számban a Budapesti Ügyvédi Kamara mély felháborodással ítéli el "Rajk László és cinkostársainak összeesküvését".²⁰⁷ A 19. számban kitörő örömmel jelentik be, hogy munkás került a Pesti Ítéltábla másodelnöki székébe.²⁰⁸ Az utolsó számban pedig Sztálin elvtárs születésnapjának alkalmából üdvözlük a nagy vezért, egyben értesítik az olvasót, hogy az immár Magyar Jogászszövetséggé alakult szervezet az ünnepségen a Sztálin kantátát is meghallgatta, és az zajos sikert aratott. A nemzetközi jogi szakirodalom azonban továbbra is korrekt, nem jelenik meg olyan mértékben a többi jogágban erőteljesen előretörő kommunista

²⁰⁴ A Gazdasági Főtanács Egyeztető Bizottságának gyakorlatából 1949. évi JTK 1-2 sz, (34. o.),

²⁰⁵ L. Tímár István: A büntetőjogi analógia alkalmazásának kérdéseiről, 1949 évi JTK 13-14 sz, (265.o.)

²⁰⁶ L. Uő, Uott: (272.o.)

²⁰⁷ L. Szemle, Budapesti Ügyvédi Kamara üléséről, 1949.évi JTK. 17-18.sz, (391.o.)

²⁰⁸ L. Szemle, a budapesti ítélőtábla másodelnökének beiktatásáról, JTK 19-20.sz, (423.o.)

szemlélet

1950. évben, a Jogtudományi Közlönyökben megjelent cikkek száma	279
Ebből kommunista jellegű	279-
Százalékos arány	100%
Szűk értelemben vett tudományos cikkek száma (nem szemlecikk és hirdetmény vagy felhívás)	120

1950 Ebben a számban a kommunista jellegű cikkek tökéletesen dominálnak. Megszűnik a "külföldi jog", mint kategória a tartalomjegyzékben és átveszi a szerepét a "szovjet jog". Viszont megjelennek a szocialista törvényesség elméleti alapján megjelent írások. Ebből a szempontból tehát a normativizmuson alapuló jogirodalom (és l. szűk értelemben vett tudományos cikkek) nem feltétlenül értékelendő szigorúan kommunista jellegűnek. Nyilván a szakjogi jellegű, egyes hatályos jogintézményeket elemző cikkek nem vizsgálhatnak nem létező tárgyat. Tehát a magas százalékos arány mellett elkülönítve célszerű megjegyezni azokat a szakjogi jellegű írásokat, amelyek ilyen szempontból külön vehetőek. Tehát a szigorúan kommunista jellegű cikkek itt már e kitételekkel értékelendők.

Az év elején a Sztálin születésnapját ünneplő írások még átcsúsznak. Ugyanígy az alkotmány hatását elemző tanulmányok is át-át csúsztak, de már további tartalmi elemekkel. Az újság leközi I.T. Goljakov professzor cikkét Sztálin tanításáról és a jogtudomány feladatairól.²⁰⁹ Ezzel összefüggésben a marxista jogelméleten kívül nem jelennek meg írások, sőt sok a szovjet szerző. A magánjogban az összehasonlító jogi intézet az alkotmány hatását vizsgálja a tulajdonformákra, és itt is látható Eörsi nézete, amely szerint a "személyi tulajdon" szocialista formája és a "magántulajdon" burzsoá reakciós formája között ugyan különbség van, de mégis meg kell tartani bizonyos elemeket a magántulajdonból (és Sztálin NEP alatti beszédét idézi), hiszen azok szintén

²⁰⁹ Goljakov, I.T. "Sztálin elvtárs 1946 február 6- i beszéde és a jogtudomány feladatai" 1950 évi JTK 5-6. sz. (144-150.o)

a szocialista népköztársaság proletárdiktatúrájának érdekeit szolgálják, ha áttételesen is.²¹⁰

Az alkotmányelmélet állandó újdonságokkal szolgál a magyar népköztársasági alkotmány és a különböző népi demokratikus berendezkedésű alkotmányok összehasonlításában, illetve a Szovjetunió "haladó" alkotmányának bemutatásában, továbbá Sztálin elvtárs szerepét méltatja az irodalom e kérdésben.²¹¹ Megalakul az Állam és Jogtudományi Intézet, továbbá örömmel értesülhetünk az első számban, hogy a "szocialista munka harcvonalán" az ötéves jogtudományi tervvel fog a jogászság előre menetelni.²¹² A büntetőjog területén kiderül, hogy az "üres formalista szemléletű burzsoá reakciós" jogászok rendszere nem képes a formalizmussal elfedni a "kizsákmányoló társadalom aljas rémtetteit", ezért már az üres formalizmus²¹³ elvetendő és utat kell nyitni a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elveken az analógiával. Ugyanígy a büntetőjog a tettes büntetőjogra kell, hogy áttérjen, hiszen az objektív tett büntetőjog mindenképpen a burzsoá irányba vinné el a szocialista jellegű büntetőjogot.²¹⁴ Ezen a téren egy igen érdekes vitának lehetünk tanúi, amelyben a korszak ügyeinek többségére (és a lakosság létszínvonalára is) fény derül. A tulajdonképpen legjelentősebb jogi szaklap hasábjain a fekete disznóvágásról indul egy nem is kis polémia.²¹⁵ Ebben az egyik szerző²¹⁶ kiemeli, hogy nem haladó az egyes felsőbb bíróságok²¹⁷ ítélezési gyakorlata (amelyben természetesen "burzsoa reakciós", stb.. elemeket lehet felfedezni) ami szerint a kötelező zsírbeszolgáltatás elmulasztását és a fekete disznóvágást nem értékeli halmazatban helytelen, és üres formalizmusként értékelendő. Ezt a formalista szemléletet meg kell szüntetni, és az elkövetési tárgy illetve a jogi tárgy különbségével érvelő reakciós, formalista szemléletet meg kell változtatni, ennek fényében pedig a zsírbeszolgáltatás elmulasztását és a feketevágást halmazatban kell büntetni, szerény véleménye szerint. Ezzel szemben állva a másik szerző²¹⁸ szigorúan kiemeli, hogy "nem azért, mert ennek kiemelkedő jelentősége lenne szocialista nemzetgazdasági szempontból," pusztán "elvi éllel" vitatkozik az előző cikkíróval, de mégis a városi polgárság életidegenségével vág vissza, majd

²¹⁰ Eörsi és ugyanilyen jellegű Czigliányi álláspontja is 1950 évi JTK 5-6.sz. (160- 165. o.), (165-170. o.)

²¹¹ L. pl. Névai: Népköztársasági Alkotmányunk és a Sztálini Alkotmány, 1950 évi JTK 3-4. sz. (67.o)

²¹² 1950.évi JTK, 1-2. sz. Szemle (21.o.)

²¹³ Egyébként külön ilyen című rovat is megindult már 1948-ban

²¹⁴ L. később Btá, 1950. évi II. törvény, a büntetőjog általános részéről.

²¹⁵ A „Harc a formalizmus ellen”- (I. főt) rovatban indul álcázva a vita 1950-évi JTK. 3-4.sz. (119-121.o.)

²¹⁶ Uo. Mecsér József, 1950. évi JTK 3-4. sz. (119-121.o.)

²¹⁷ (L. korábbi ítéletátlak, még ebben az évben megszűnnek)

²¹⁸ L „Harc a formalizmus ellen”, Lengyel Zoltán, 1950.évi JTK 9-10.sz, 347-348.o.

ismét megjegyzi, hogy nem azért írta ezt a cikket, "mintha annak nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő jelentősége" lenne. Itt látszik meg az erőltetett iparosítás nemzetgazdasági hatása.

A Btá megjelenésével a büntetőjogi szakírás is megelevenedik (igaz már addig gyakori is ebben az évben.). Azonban ennek a vonulatnak egy olyan esemény vet véget, amely előre nem volt látható. A 15-16. számban fény derül arra, hogy " az agresszor imperialista Dél-Korea vonítva menekül..." a védekező népi-demokratikus Észak Korea csapatai elől, és a szintén imperialista (időnként már fasiszta) Egyesült Államok csapatai pedig két napon belül reagáltak. Itt, a már eddig is csak minimálisan tényszerű és objektív nemzetközi jogi írárok tendenciája is megtörik²¹⁹, és innentől kezdve elveszíti relatív önállóságát.

Az 1950-ben megjelent Jogtudományi Közlönyökre már valóban jellemző a "totális" minőségjelző, minden tekintetben megvalósult a jogrendszer és a jogszemlélet áttekerése.

Ami az 1950-es évre igaz, igaz az az 1951- ben megjelent irodalomra is. A szovjetorosz irodalom számában is előretör, egyre jelentősebb szerepet lát el²²⁰. A 12. szám gyakorlatilag Sztálin műveinek éppen megjelent 13. kötete apropóján egy tisztán Sztálinról szóló kiadvány. Ebben a szerzők Sztálin mindennemű tevékenységét értékelik. A szovjet jog és jogtudomány már korábban is domináns, de ebben a számban az eddigieknél is erőteljesebb a számszaki és tartalmi növekedés is.

1949-től az átalakítás rendező elve, és ezen belül a módszer, amellyel azt megvalósították – és értelmezték tökéletesen egysíkúvá válik. A korszak parlamenti felszólalásaiban és jogirodalmában a korábbi érveléses, indokoló technológia monoton és tekintélyelvű lesz, amellyel az adott jogszabályokat, jogszabályok rendező elveit a nagy vezér szavai magyarázták. 1949-től monolit "értelmezési piramisról" beszélhetünk, a leggyakoribb érvelési módszer Marx, Engels, Lenin, Sztálin, Rákosi és Gerő a tárgyra vonatkozó idézeteinek felhasználása az indokolásra. Mindemellett a jogirodalom még sok helyütt nem az egyszerű "érvelésprézés" módszert alkalmazza, gyakran még a nyugati "burzsoa" jogtudományt elemezve-cáfolva jut el a kérdéses jogintézmény bevezetéséig vagy cáfolatáig. A magánjog-tudomány²²¹ pedig számos esetben az

²¹⁹ Bár már korábban tiltakoznak a Tito banda Jugoszláviájának jogszerűtlen felvétele ellen az Ensz-ben.

²²⁰ Sőt, már az előző évben is megjelenik a cikkek orosz nyelvű, cirill betűs ismertetése, L. 1950. évi JTK 1-2. sz. (49-50. o.)

²²¹ Ld. Eörsi - Nizsalovszky vita a JTK 1949. évi számaiban a tervutasítás kötelemfakasztó jellegéről (106, 153, 207. o tól)

említett indokolás furcsa kifordításával őrzi meg nagyon viszonylagos függetlenségét – a terv kötelemfakasztó jellege azonnali közjogi aktus függvényévé tette volna a magánjogi viszonyokat.

2.1. A HATALOMÁTVÉTEL

Az 1944. dec. 21-től 1949 augusztusáig eltelt történelmi léptékkal mérve rövid öt év alatt a magyar állam demokratikusnak álcázott változásokon keresztül eljutott a "fordulat évéig", a szocialista irány fele vette útját és a polgári demokratikus társadalmi és állami berendezkedés díszletein is átlépve, rendkívül hamar a proletárdiktatúra szakaszába lépett be. Ez a rész ennek a négy-öt évnek legfontosabb jogtörténeti vonatkozásait igyekszik röviden bemutatni, főképp a jogszabályokon és legfőbb állami aktusokon keresztül. Általánosan megjegyzendő, hogy a közjogilag releváns döntések legtöbbjét már 1947 előtt meglépték, így bizonyítható, hogy az úgynevezett "polgári demokratikus kísérlet" tulajdonképpen csak 1945 októbere és decembere között értelmezhető, ugyanis az Ideiglenes Nemzetgyűlés a 45-ös szabad választás előtt egyértelműen kommunista, szociáldemokrata és szakszervezeti kézben volt, a szabad választások utáni rövid intermezzó után pedig a koalíciós tárgyalások eredményeképpen a kisgazdának nevezett kormány kulcspozícióban ismét a kommunista párt tisztségviselői álltak.

2.2. AZ IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉSTŐL AZ ORSZÁGGYŰLÉSIG

1944 utolsó hónapjaiban a nemzeti függetlenség igénye, a német megszállás és a nyilas terror elleni küzdelem a későbbi értelmezési keretek szerint „antifasiszta népfront”-ba tömörítette a politikai erőket és az értelmiség nagy részét. Az úgynevezett „Szózat”²²²-ot formálisan minden akkori értelemben vett demokratikus erő elfogadta, és programpontjaival egyetértett. Az úgynevezett "demokratikus" erőket azonban már a kezdetekben erős szűrő alapján válogatták ki, tulajdonképpen az összes párt az Ideiglenes Nemzetgyűlésben baloldali -esetleg népi, harmadik

²²² In: *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914-1999*. Szerk. Romsics Ignác, I. köt. 376-378. o. És 1. még IN Naplója, 1944 9.o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

utas baloldali- értékrendet képviselt, és ez a későbbi „jobboldali”-nak minősített kisgazda frakciókra is nagyrészt igaz. Az államhatalmi szervezet kiépítéséhez szükséges volt egy olyan a Törvényhozók Nemzeti Szövetségéhez²²³ és a Szálasi-kormányhoz képest alternatív és legitim központi államhatalmi szerv létrehozása, amely egyáltalán a kezdetekben képes volt arra, hogy átvegye a látványos közjogi interregnum után a hatalmat, legalább formálisan demokratikus átalakítást indítson el.²²⁴

Mindezek alapján tehát az első feladat az állami és alkotmányos, később törvényi formát kibocsájtani illetékes – a korszak terminológiájában - legfőbb államhatalmi szerv²²⁵ az Ideiglenes Nemzetgyűlés (a továbbiakban IN) és az Ideiglenes Nemzeti Kormány (a továbbiakban INK) létrehozása volt. Ahhoz azonban, hogy a legfőbb államhatalmi és államigazgatási szerv láthatóan és valóban a demokratikus fejlődés meghatározója és a népesség bizalmának élvezője legyen, az adott helyzethez képest "alkotmányosan" vagy „széles alapra helyezetten” azaz a társadalom fontosabb létező szervezeteinek, így például önkormányzatok, társadalmi szervezetek, egyebek választott küldötteiből kellett (volna) megalakulnia.²²⁶

Szimbolikus a „Nemzetgyűlés” megnevezés. Az 1000 éves magyar közjogi rendszerben a „Nemzetgyűlés” a közjogi provizórium helyreállítását szolgáló jogintézmény. Az 1920-ban megválasztott Nemzetgyűlés 1920. évi I. tc-ben „Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” indoklásában²²⁷ erre hivatkozik. Azt a

²²³ Meglepő, hogy a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének első 1944. december 1-i ülésén ugyanez a legitimációs kérdés felmerült. Hóman Bálint volt közoktatói miniszter az átalakítást nem tartotta időszerűnek, mivel „olyan látszata lenne az országgyűlés e cselekedetének, mintha megszűnnék a törvényhozás legalitása..”. (44 dec 1 81.o) Szöllősi Jenő miniszterelnök-helyettes azonban úgy válaszolt, hogy „nagyon közelfekvő a rendszerváltozással az a gondolat is, hogy új parlament kellene”, azonban annak alakítása a viszonyok miatt lehetetlen, ám felmerültek kérdések a felsőház, az alsóház, és az érdekképviselők tekintetében. A legitimációs hiányt tehát a csonka országgyűlés is meg akarta oldani. Akkor a kérdést elnapolták, azonban felvetődött Szöllősinél, hogy az akkori törvények alapján például „Erdélyből” kívántak képviselőket bevonni. (Ekkor az már orosz kézen volt) (44 dec 1 82.o) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

²²⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. december 22-én kiadott nyilatkozata az országban akkor uralkodó állapotokat így jellemzi: "Az ország vezetés és kormány nélkül maradt, amikor a nemzet létérdeke megköveteli, hogy erős kezek ragadják meg a gyeplőt és kivezessék hazánkat a katasztrófából, melybe a német szövetség és a német háborúban való részvétel sodorták..." http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

²²⁵ Legfőbb államhatalmi szervként valójában egy új államszervezet kezdőpontjaként funkcionált az IN, és az INK, hiszen szinte minden állami szervet elviekben újjáalakítani volt szükséges.

²²⁶ Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése hazánkban, In: Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 1955 (585-627.o.)

²²⁷ L. „A nemzetgyűlésnek, mely a dolog természetének megfelelően csakis a beállott alkotmányválság megszüntetését és egyfelől a törvényhozás hosszas szünetelése, másfelől a rendkívüli viszonyok következtében felszaporodott sürgős

Nemzetgyűlést azonban választották, éppen ezért az új nemzetgyűlés nem lehetett nem „Ideiglenes”. A közjogi helyzetet jól jellemzi Purjesz Béla felszólalása: „A megbízóleveleket rendben lévőknél találta a bizottság, ezért javasolja, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés magát 230 taggal szabályszerűen megalakultnak nyilvánítsa annak kijelentésével, hogy a fennforgó körülményekre tekintettel, az Ideiglenes Nemzetgyűlés magát összetétele alapján a nemzet akaratának kifejezésére hivatottnak tekinti.”²²⁸

A rendkívül kusza helyzetet jól mutatja, hogy az INK miniszterelnöke az a Dálnoki Miklós Béla lett, aki a 1944. október 15-i kiugrási kísérlet után állt át (ez mindösszesen alig két hónap az átállásától számítva). Hadseregéről, tevékenységéről és irányításáról még a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének 1944. december 1-i ülésén beszámoló hangzik el, sőt kiemelik, hogy az új nézetek (t.i. a hungarista) irányába történt átállás igazán simán zajlott le, bár jelzik, hogy “a volt kormányzó úrnak volt egy bizonyos nimbusza”.²²⁹ Az I. magyar hadsereg nagy része ugyanis parancsnokával ellentétben még a másik oldalon harcolt.

Az IN és INK jelentőségét az is jól mutatja, hogy az ellenoldalon még kitartó szintén megszállt Magyarország nyilas csonka országgyűlése, a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége 7 nappal később megtárgyalta az IN és INK megalakulását.²³⁰

A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége ülésén például Valentiny Ágoston igazságügy-minisztert csalónak titulálták, és az egész Ideiglenes Nemzetgyűlést propagandával könnyen elsöpörhető próbálkozásnak tartották.²³¹

törvényhozási tennivalók elvégzését tekintheti feladatának, nem lehet célja az, hogy a törvényhozásnak állandó szerve maradjon.” Nemzetgyűlés Irományai 1920, (3-4. o)

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1920_1&pg=0&l=hun

²²⁸ 1944. december 21-én, 1. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója 6. o.

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

²²⁹ TNSZ dec 1- Szöllősi 12-50. o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

²³⁰ Szöllősi Jenő miniszterelnök- helyettes: „Debrecenben össze-jöttek egyes képviselők, felsőházi és törvényhatósági bizottsági tagok és valami nemzetgyűlésfélét alakítottak meg. Kiküldöttek egy politikai bizottságot az "alkotmányosság" helyreállítására. Ez a politikai bizottság megbízta Dálnoki Miklós Bélát a kormányalakítással.” TNSZ dec 29 1-20.o http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

²³¹ TNSZ „Valentinról (sic) bővebbet tud mondani Szögi Géza államtitkár ur. /Szögi Géza államtitkár: Szegődén szőnyegszövő üzeme volt és fegyházban ült közellátási panamá miatt!/ Iparügyi miniszter Takács Ferenc volt szociáldemokrata képviselő. Ez szélsőséges agrárszociálista tevékenységet folytatott- már évtizedek óta. Társadalombiztosítási miniszter Molnár Ernő (sic) kecskeméti ügyvéd, szintén kommunista. /Gesztelyi Nagy László: Fivére az első alkalommal kiszökött Moszkvába!/ Belügyminiszter Erdélyi József. Valószínűleg Erdei Ferencről van

Ahogy fogalmaztak: „A propaganda nem lesz nehéz feladat, mert a támadási felületük igen nagy.”²³² „Az erőteljes propagandának két irányban kell megindulnia, egy-felől a szovjetpropagandával szemben, másfelől arra, hogy a debreceni ellenkormány impériuma nem terjed ki még a volt trianoni területre sem, mert Debrecennél végződik a magyar határ, tehát az ellenkormány már eladta a hazát.”²³³

E fontos megbeszélendő a Németországba való kitelepülés előkészületi munkálatainak megtárgyalása után következett. A Törvényhozók Nemzeti Szövetségének már-már tragikomikus üléseinek hangulatát jól mutatja, hogy ugyan 200 liter benzin kiutalása problémákba ütközött, eközben Dél-Erdély és egész Erdély visszafoglalását álmodták a maradék országrészből - a soproni székhelyen. Mindezek mellett pár autó beszerzése már nem is egyszerű miniszterelnök-helyettesi feladatnak bizonyult²³⁴ Budapest gyűrűbe fogása ugyanis már megkezdődött.

Az IN első, 1944. december 21-én és 22-én tartott történelmi ülésén az új államhatalom szempontjából alapvető fontosságú rendelkezéseket bocsátott ki.²³⁵ Azért rendelkezéseket, mert amíg ki nem egészült az utólag felszabadított területek képviselőivel, nem élt a törvényhozó hatalom gyakorlásának jogával. Rendelkezéseit "határozatok" formájában tette közzé. E határozatok közül az első és legfontosabb amellyel az IN "a magyar állami szuverénitás kizárólagos képviselőjévé nyilvánította ki magát" továbbá megválasztotta elnökségét. Ez egy ideig az IN állandó szerveként működött, később ezt az egész ország képviselőivel kiegészült IN

szó, makói hagymakertész-családból származott.”
http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

„Ennek a kormányalakításnak a lényege az, hogy a magyarságot fegyverbe akarják állítani a magyarok ellen. A kormány megítélése az hogy ennek az ellenkormánynak megalakulását a legszélesebb körben publikálni kell megfelelő propagandával./Helyeslés./ A propaganda nem lesz nehéz feladat, mert a támadási felületük igen nagy. Bizonyos vagyok benne, hogy ezek egyes embereket magukhoz csábíthatnak, de a magyar tömegek meghódításáról szólni nem lehet.” 1944. dec. 29 1-20.o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

²³² 1944. dec. 29 1-20.o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

²³³ 1944. dec. 29 1-20.o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

²³⁴ TNSZ dec 1-i ülése, Szöllösi Jenő: „Elsősorban, ha mi a történelmi Magyarország területére való igényeinket hadicélok formájában publikáljuk az az utódállamok, főleg Szlovákia és Horvátország felé igen kényes, úgyhogy ebből a gondolatkörből a független, önálló Magyarországnak/ Felkiáltások: Délerdély! Egész Erdély!/"TNSZ dec 1- 114-120 http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

„Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettes: Az autó-kérdése tekintetében a helyzet ott kulminál, hogy mindig ott van az igény, ahol a készlet kevés. Nincsenek pihenő autók, de megkísérlem, hogy szerezzek.” TNSZ 132-140 dec. 1 http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_TNSZ&pg=0&l=hun

²³⁵ Csizmadia-Beér: Történelmünk a jogalkotás tükrében, 1966, (34-35.o), és (559-592.o.)

1945. szeptember 16-án, az első törvényben újból megerősítette. A „magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselője” kifejezéshez hasonló az 1920. évi I. tc-ben is megjelenik A 2. §-ban: „A nemzetgyűlés a magyar állami szuverenitás törvényes képviselőjének nyilvánítja magát, amely alkotmányunk értelmében jogosult az államhatalom gyakorlásának további módját rendezni.” E tekintetben komoly különbség, hogy az 1920-as Nemzetgyűlés már választott volt, és szándékosan a közjogi provizórium megszüntetésére jött létre²³⁶. Az IN azonban azért is kellett, hogy hangsúlyozza kizárólagosságát, mivel, mint azt fentebb láttuk, a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége, mint egy másik (részben) választott-származtatott parlamentáris jellegű szerv még ülésezett az országban.

Az IN december 22-én hozott nagy jelentőségű határozatában megválasztotta az INK-t, mint a magyar végrehajtás legfőbb letéteményesét (az államigazgatás legfelsőbb szerve).²³⁷ Az adott viszonyok közti kihívások megoldása végett (akkor még logikusan) az IN a kormány megválasztása után hozott határozatot, amelyben felhatalmazta az INK-t rendeleti szabályozásra számos, korábban törvényben rendezett alapvető kérdésben.²³⁸ Ezt főképp az IN összehívásának nehézségei (és a rendkívüli helyzet) indokolták. A kormányrendeletek a későbbi szabályozásig az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek erre a felhatalmazására való utalással jelentek meg.

Mindemellett megalakult az IN elnöksége és mellette az IN politikai bizottsága, szintén az 1944. december 22-i ülésen. Az IN politikai bizottsága akkor 23 tagból állt, s az akkori „koalíciónak”

²³⁶ „A törvényjavaslat abból indul ki, hogy a nemzetgyűlés nem lehet állandó intézmény a magyar alkotmány rendszerében olyan értelemben, hogy ezentúl bizonyos alkotmányos fontosságú kérdésekben mindig csak a törvényhozás rendes szerveitől különböző nemzetgyűlés lehetne hivatva határozni, és hogy ennek a nemzetgyűlésnek a határozatait, mint a közönséges törvényektől megkülönböztetett alaptörvényeket, ismét csak külön összehívandó nemzetgyűlés lenne jogosult megváltoztatni.” Nemzetgyűlés Irományai 1920, 12-13. o http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1920_1&pg=0&l=hun

²³⁷ Közfelkiáltással, 1. IN Naplója, 22.o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hunhttp://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

²³⁸ Ez a rendeletehozási felhatalmazás a viták ellenére gyakorlatilag 1949-ig fennmaradt. L a későbbiek- illetve. az első, hivatalosan meghozott törvényt, az 1946. évi VI. törvény a nemzeti kormány részére rendeletek kibocsátására adott felhatalmazásról (kivonatossan):

"1. § (1) A minisztérium az állam gazdasági, pénzügyi és közigazgatási rendjének biztosítása érdekében rendelettel megtehet a rendkívüli helyzetben szükséges bármely magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási és a törvényhozás (...) - a Nemzetgyűlés által alkotott törvények kivételével - a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg. E felhatalmazás alapján közjogi természetű rendelkezéseket kibocsátani nem lehet, kivéve az államháztartás egyensúlyának helyreállítására irányuló rendeleteket." Az 1946. évi július hó 31. napjáig terjedő hatásköri felruházást később a 1946: XVI. Tv 1946. évi október 31-ig 1946: XXVIII. tv 1947. év február 28-ig, 1947: VIII. tv 1947. év május hó 31-ig, 1947: XXVI. tv 1948. év április 30-ig, 1948: XXIV. tv 1948. év december 31-ig, 1949: XVII. tv. 1949. év december 31-ig.L. <http://www.1000ev.hu/> letöltve 2012. január 15.

megfelelő összetételű, olyan szerv volt, amely előkészítette az IN legfontosabb döntéseit. Ilyen hatáskörű bizottság a klasszikus parlamentáris rendszerekben mindig kérdéseket vet fel, hiszen egyfajta „szuperbizottság” szerepet látott el. Ennek ellenére a körülmények akkor még indokolttá tették a létét. A politikai bizottságnak nem volt meghatározott hatásköre, elvileg a legfőbb államhatalmi szerv munkájának folyamatosságát és a döntések előkészítését biztosította. A politikai bizottság a későbbi időkben is fennmaradt, azt különböző feladatokkal látta el a Nemzetgyűlésről szóló 1945: XI. törvény, és a Magyarország államformájáról szóló 1946: I. törvény is.²³⁹

Az állami vezetők törvényes kinevezésének kérdésében, illetve a fontosabb kinevezési jogkörökben az államfői hatáskört az IN 1944. december 22-től 1945. január 20-ig saját elnöksége számára tartotta fent. A politikai bizottság egyhangú határozata alapján dr. Balogh István terjesztette elő szóban az első, provizorikus államfői jogokat is megtestesítő határozatot.²⁴⁰ E szerint a politikai államtitkárok, a m. kir. Kúria és a Közigazgatási Bíróság, valamint az Legfőbb Állami Számvevőszék elnöke esetében a minisztertanács javaslatára az IN elnöksége gyakorolta a kinevezési jogkört.

A honvédség tábornoki karának tagjai esetében a miniszterelnök, a honvédevezérkar főnöke, a honvédelmi miniszter és a honvédelmi minisztérium politikai államtitkárának előterjesztésére az IN elnöksége gyakorolta a kinevezési jogkört. A miniszterelnöki szék megüresedése esetén az új miniszterelnököt a politikai bizottság előterjesztése alapján az ideiglenes nemzetgyűlés elnöksége bízta volna meg, egyhangú előterjesztés hiányában a nemzetgyűlés lett volna hivatott a megbízás megadására.²⁴¹ Így a politikai bizottság egyhangú előterjesztése alapján lehetett volna kinevezni a miniszterelnököt, ám ha az előterjesztés nem lett volna egyhangú, akkor a megbízást az egész IN adta volna. Ám erre nem került sor.

Az IN a fentiekkel tulajdonképpen az államhatalom és az államigazgatás (vagyis modern terminológiával élve a teljes közigazgatás) további folyamatos működésének feltételeit alapozta meg, egyben felhatalmazást adott az INK-nak a fegyverszüneti egyezmény megkötésére. A fegyverszüneti egyezményt 1945. január 20-án kötötték meg, ez tette lehetővé, hogy a polgári

²³⁹ Csizmadia-Beér: Történelmünk a jogalkotás tükrében, 1966, (34-35.o), és (559-592.o.)

²⁴⁰ INN 1944: 33.o, E határozatot felolvasása tette hatályossá. Az IN/INK közös jogforrása 59/1945 „Rendelkezés” volt. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

²⁴¹ IN 33. o http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

közigazgatás relatíve legális módon, aránylag gyorsan helyreálljon. A fegyverszüneti egyezmény egyben világos kifejezése volt annak, hogy Magyarország a Szovjetunió érdekövezetébe került a SZEB-en keresztül.²⁴²

Az 1945. évi VIII. törvény 1§- ában már „nemzetgyűlési” választásokat rendel el, ezzel az Ideiglenes Nemzetgyűlés megszűnik, az új parlament neve Nemzetgyűlés, az 1945. évi XI. törvény 1. §(1)-a pedig meghatározza, hogy „A magyar állami szuverénitás kizárólagos képviselője az 1945:VIII. törvénycikk értelmében megtartott választások alapján megalakult Nemzetgyűlés; megalakulásával az ideiglenes Nemzetgyűlés megbízatása megszűnt.”

Az 1945. évi XI. törvény egyben leszögezi, hogy a Nemzetgyűlés állapítja meg Magyarország alkotmányát és államformáját.²⁴³

A parlament „Nemzetgyűlés” megnevezése az 1947. évi XXII. törvénnyel szűnik meg, ettől kezdve Országgyűlésként funkcionált tovább. A törvényjavaslat indokolásában visszaköszön a fentebb már ismertetett érvelés, miszerint az „országgyűlés” az állandó, már szilárd törvényes rend törvényhozó szerve, a „nemzetgyűlés” pedig a nagy közjogi változások meghozására hivatott szerv.²⁴⁴ Ezen elvi alapvetésnek ellentmond az, hogy az 1949. évi XX. törvényt már az 1949. május 15-én megválasztott Országgyűlés hozta meg.

Az 1949. évi XX. törvény - az új, kommunista alkotmány - a következőképp határozza meg az Országgyűlést: „10. §. (1) A Magyar Népköztársaság legfelső államhatalmi szerve az országgyűlés.

²⁴² A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945-1947, szerk: Feitl István 2003 373.o.

²⁴³ L. A törvényjavaslat indokolását: „Az 1. § hoz A törvényjavaslat 1. §-a a népszuverénitás elvét iktatja törvénybe, a magyar népet jelölve meg az államhatalom kizárólagos forrása és birtokosaként. Az államhatalom legkiemelkedőbb ága a szuverén állami akaratot kifejezésre juttató törvényhozás ; ezt a hatalmat a magyar nép a Nemzetgyűlés útján gyakorolja, amely a demokratikus követelményeknek megfelelően az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján ül össze.”Nemzetgyűlés Irományai 1945. 45. o

²⁴⁴ L.1947. évi XXII. törvény indokolása,„A magyar nép tudatában a törvényhozó hatalom letéteményeseként az országgyűlés él. Ez az elnevezés felel meg a történeti hagyományoknak és fejlődésnek; ez fejezi ki a törvényhozó hatalom gyakorlására hivatott legfőbb állami szervnek azt az állandó jellegét, amely a közjogi alapintézmények legszükségesebb tulajdonságai közé tartozik. Ezzel szemben nemzetgyűlés alakulására nagy államjogi fordulatok idején, meghatározott feladat elvégzése céljából, nevezetesen az új alkotmány alapjainak lerakása végett szokott sor kerülni. Amidőn tehát a demokratikus államrend megszilárdulása után, a gazdasági terv megvalósulásának előestéjén alkalom nyílik a közjogi stabilizáció kifejezésére is : mindenképpen indokolt, hogy a magyar köztársaság törvényhozása külső elnevezésében is kifejezésre juttassa a közjogi ideiglenesség lezárását és a demokratikus magyar államrend véglegessé válását.” Nemzetgyűlés irományai, III. kötet, 312.o http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_2&pg=0&l=hun letöltve 2012. február 7.

(2) Az országgyűlés gyakorolja a népszuverenitásból folyó összes jogokat, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit.” E jogkörében eljárva az országgyűlés törvényeket alkotott, meghatározta az állami költségvetést, megállapította a népgazdasági tervet, megválasztotta a Népköztársaság Elnöki Tanácsát, megválasztotta a minisztertanácsot (kormányt), minisztériumokat létesíthetett és szüntethetett meg, illetőleg meghatározta és megváltoztathatta az egyes minisztériumok feladatkörét, dönthetett a hadüzenet és a békekötés kérdésében és közkegyelmet gyakorolhatott. A jogforrása a törvény volt, amely a legfontosabb és legmagasabb szintű jogforrásnak minősült, azonban a frissen kialakított Népköztársaság Elnöki Tanácsa helyettesítő jogkörében kiadott törvényerejű rendelete azonos szintű jogforrás lett. Ezzel szimbolikusan a kollektív államfő gyakorlatilag azonos helyzetbe került a legfelsőbb államhatalmi szervvel. Az alkotmány hatálybalépéséről szóló átmeneti rendelkezések²⁴⁵ indokolása alapján a korábban már megválasztott országgyűlés jogállását hosszabbítják meg, azaz a régebben megválasztott országgyűlést az új alkotmány szerint is megválasztott országgyűlésnek kell tekinteni. Ezzel a folyamat jogilag lezárult és az 1990-es általános választásokig ebben a struktúrában működött az immáron csak formailag választott „parlamentáris” képviselő.

Az 1945-től 1949-ig terjedő időszakban a klasszikus választhatósági feltételek mellett a mentelmi jog (inviolabilitás és immunitás)²⁴⁶ és a visszahívhatatlanság óvta a képviselőket. A 49-es sztálini alkotmány ezt a lehetőséget már nem tartotta fenn, a képviselőknek beszámolási kötelezettséget írt elő (62.§ (2)), illetőleg a képviselő visszahívhatóvá vált (62.§ (3)). A klasszikus passzív választójog az alkotmányban is korlátozott feltételek mellett érvényesült, a 63.§ megadta ugyan a minden nagykorú polgár számára a választójogot, ám a (2)-e kijelentette, hogy a dolgozó nép ellenségeit és az elmebetegeket a törvény a választójogból kirekeszti.

A parlamentáris szervek tekintetében rendkívül hasonló megoldásokra bukkanhatunk a környező, kommunista alkotmányokban. Jelen vizsgálat az albán (1946. március), a lengyel (1947. február), a bolgár (1947. december), a román (1948. március) és a csehszlovák (1948. május)

²⁴⁵ (...)Tekintettel arra, hogy az országgyűlési képviselők megválasztására nézve az alkotmányunk által meghatározott alapelvek lényegükben azonosak azokkal az elvekkel, amelyek alapján legutóbb az 1949. évi május hó 15. napján az országgyűlés tagjait megválasztották, a törvényjavaslat 1. §-a kimondja, hogy az 1949. évi május hó 15. napján megválasztott országgyűlést az új alkotmány rendelkezései szerint megválasztott országgyűlésnek kell tekinteni. 1949. évi OGYI I. kötet, (36-45.o) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1949_1&pg=0&l=hun

²⁴⁶ <http://www.ajk.elte.hu/file/SimonAkos-OrszaggyuleseiKepviselok.pdf>

alaptörvényekre terjed ki.²⁴⁷ A képviselők mentelmi joga mindenütt biztosított, az albán, a bolgár és a román alkotmány szerint visszahívhatók. Ebben a tekintetben tehát az irányadó szovjet példát jobban figyelembe vevő keleti alkotmányokkal volt egy csoportba sorolható a kommunista magyar alkotmány. Az albán, a román és a bolgár alkotmány a parlamentáris szerv jogkörébe sorolja az elnöki tanács és a kormány felmentését – e tekintetben a magyarral és a szovjettel párhuzamban. A csehszlovák és a lengyel alkotmány különbözik, ott a köztársasági (népköztársasági) elnök megmaradt, és az általa kinevezett kormánnyal szemben a parlament vétójogot gyakorolt.²⁴⁸

A hatáskörök tekintetében a bolgár és a román alkotmányhoz hasonló a magyar kommunista alaptörvény. Az albán rendszer általánosságban a felségjogokra korlátozta a parlament jogköreit –kivéve, amit az elnöki tanács, vagy a kormány gyakorolt-. E három szervnél a helyettesítő jogkörű elnöki tanács gyakorolta a jogokat. A csehszlovák főszabályként népképviseleti szerv az állam főhatalmi funkcióit jelenítette meg. A Szejm általában az alkotmányozásban, a törvényhozásban és a kormány ellenőrzésében rendelkezett jogkörökkel.²⁴⁹ Látható, hogy az öt vizsgált rendszer, bár bizonyos különbségek érzékelhetők, de hasonló megoldásokat választott. A legsúlyosabb természetesen a visszahívható képviselet.

2.3. VÁLASZTÁSI RENDSZER

Az országban, mint azt fentebb láttuk 1944 decemberétől két parlament ülésezett egy időben: a frissen megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlés – amely nevében is hangsúlyozta ideiglenességét – és a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége, amely legalábbis saját maga számára a korábbi képviselőházi választásokból illetve annak részbeni tagságából származtatta legitimitását. Ebből következően nyilvánvalóan az új, nem kompromittált központi szerv legitimitása fontos kérdés volt, ebből adódott nevében is ideiglenes jelzője.²⁵⁰

²⁴⁷ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

²⁴⁸ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

²⁴⁹ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

²⁵⁰ L. Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, In Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 1955 és

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés legitimációs alapjait hivatalosan a széles néptömegekre vonatkoztatták, ugyanis a valódi választásokat az akkori viszonyok között nem tudták megoldani: „Évtizedek óta az ideiglenes nemzetgyűlés a nemzet első képviseleti szerve, amely valóban széles, demokratikus alapokon jött létre. A rendkívüli háborús helyzet ellenére, alig néhány nap leforgása alatt, megmozdult a magyar társadalom, hogy megválassza kiküldötteit az új, szuverén népképviseletbe és mint valami hatalmas hullám a tenger mélyéből, úgy tört fel a magyar nép lelke mélyéről ez a törekvés, hogy létrehozza az ideiglenes nemzetgyűlést.”²⁵¹

A későbbi hivatalos propaganda²⁵² a következőképp fogalmazott az IN megalakulásáról:

„(...) a „választások” lebonyolításáról főként a helyi szervezetek formájában is megalakuló Magyar Függetlenségi Front²⁵³ gondoskodott, ez adta ki formálisan a képviselőknek a megbízólevelet. Közreműködtek a választásokban a nemzeti bizottságok is, amelyek a demokratikus pártok képviselőiből alakult helyi politikai szervezetek voltak.”²⁵⁴

A körülmények között persze nehezen lehetett volna e tevékenységet valóban demokratikus módon lebonyolítani. A valóságban a széles néptömegek egész mást jelentett. A “választás” egész egyszerűen a következőképp zajlott le - a szovjet hadsereg segítségével: „Tizenkilenc teherautó indult el december 14-től kezdve az addig felszabadult terület 44 városába és községébe (a 45. maga Debrecen volt). (...) Az a 24 kiküldött, aki a 19 teherautóval elindult a felszabadított félországot bejárni (...) olyan munkát végzett, amely még ma is megköveteli a csodálatunkat. (...) Mindenütt tartottak kisebb nagyobb népgyűléseket, megalakították a nemzeti bizottságokat ott, ahol még nem voltak. (...) Meghallgatták, mérlegelték, megrostálták a jelöltekre vonatkozó helyi javaslatokat (...). Azután a nemzeti bizottságok útján mindjárt le is vezették a választásokat, a megválasztott képviselőket felrakták az autókra és december 20-áig befuvarozták Debrecenbe azt a kétszázegynéhány embert, aki Debrecen város 25 képviselőjével együtt alkotandó volt a

²⁵¹ Gerő Ernő felszólalása: IN 13.o http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

²⁵² Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011.

²⁵³ Ez a szerv szovjet segítséggel jött létre, l. Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, In Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, (141-143. o.)

²⁵⁴ L. Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, In Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 1955, (141-143. o.)

230 tagú ideiglenes nemzetgyűlést.”²⁵⁵

A 230 fős képviselői ház legitimitása (és létszáma is) az e feltételek közötti kritikával kezelendő. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója²⁵⁶ szerint a névsorban már szerepel Rákosi Mátyás neve, mint Szeged képviselője. Rákosi viszont, mint az köztudott még hazánkban nem is volt jelen, ő csak később, 1945. január 30-án szállt le Magyarországon.²⁵⁷

Az IN összetétele a fentiek mellett a pártok szempontjából a következőképp alakult: MKP 30,9%, SZDP 16,5%, szakszervezetek 8,3%, NPP 6,9%: a Budapestre áttelepült nagy IN pedig a következő számokat mutatta: MKP 26,1% SZDP 19,5% szakszervezetek 12,3%, NPP 8%. Vagyis összesen a „az ipari és mezőgazdasági proletariátust képviselő szervezetek”²⁵⁸ Debrecenben 62,6%, Budapesten 65,9%-os arányban képviseltették magukat a Nemzetgyűlésben.

Vagyis nem számít bátor kijelentésnek az, hogy az ideiglenes “államhatalmi legfőbb szerv” valójában 2/3-közeli kommunista befolyás alatt állt, kimondva-kimondatlanul.

Ezt a meglehetősen egyértelmű többséget jelentő összetételt alapvetően változtatta meg a demokratikus, 1945 novemberében megvalósított választás.

Az alkotmányos értelemben vett stabilizálódás tehát csak az 1945 novemberében megtartott választásokkal vette kezdetét. Ennek alapja az 1945. évi VIII. tv volt.

Az IN már korábban kiegészült az új, már felszabadult területek képviselőivel. Az első, nem pusztán korábbi rendeleteket törvényesítő jogszabálya az új demokratikus választójogi törvény volt. Az 1945. évi VIII. törvény meghatározta a választásra jogosultak körét és bevezette az általános, egyenlő és közvetlen választójogot és a titkos szavazást, és úgy mond „kiszélesítette a

²⁵⁵ Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, In Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, (141-143. o.)

²⁵⁶ IN Naplója. Melléklet, 173.o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

²⁵⁷ Pütkösti Árpád: Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa, Bp, 2004, (80.o.)

²⁵⁸ Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, In Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 144. o. És. vö. IN Naplója, Melléklet 173. o-tól : http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

választásra jogosultak körét”.²⁵⁹

A törvény alapján a választások lebonyolításában az Országos Nemzeti Bizottság kapott központi szerepet. A helyi választási bizottságok, amelyek az úgynevezett demokratikus pártok és a szakszervezetek képviselőiből tevődtek össze, ugyanolyan megoszlásban, mint az igazolóbizottságok emellett szintén elláttak fontos funkciókat.²⁶⁰

A képviselők nem választókerületenként külön-külön, hanem országosan egységesen meghatározott szavazatszám alapján kerültek megválasztásra. Ezáltal azonban meg is szűnt a maradékszavazatok felosztására való lehetőség, egyben az egyes választókerzetek sajátosságait figyelembe vevő rendszer lehetősége.²⁶¹ A hiányos arányos választási rendszer ellenére a kisgazdapárt hatalmas többséggel nyerte meg a választásokat, nem sikerült – nem lehetett – viszont egyedül kormányt alakítania.

A választójogi törvény egyben lezárta a kétkamarás rendszer korábbi hagyományát és a legfőbb törvényhozó szervként az egykamarás nemzetgyűlést jelölte meg.²⁶²

Amint azt korábban láttuk, az **1945. évi VIII.** törvény demokratikus, kötött listás, arányos képviseleti rendszert vezetett be. E törvény alapján a lakosság mintegy **66 % volt választásra jogosult.** (A törvényt a SZEB szorgalmazta)²⁶³

A választási törvény a hatalomtechnikai okoknál fogva sürgősséggel tárgyalta a parlament (a három napot sem várta ki a kormány Rajk László előterjesztésénél)²⁶⁴. Így az 1947. július 16-án benyújtott törvényjavaslatot már július 22-én tárgyalta heves viták között a Nemzetgyűlés. Nagy Vince napirend előtti felszólalásának végén ki is vonult a teremből. Az általános vitában a pártonkívüliek között például Pfeiffer Zoltán a kizárt szociáldemokrata volt elnök a kisnyilasok befogadásával

²⁵⁹ INN I. köt, szeptember 12-i ülése, (101-129.o.)

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun és vö. 1000 év törvényei: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8215>

²⁶⁰ INN I. köt, szeptember 12-i ülése, (101-129.o.)

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun és vö.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8215>

²⁶¹ Földes György-Hubai László: Parlamenti választások Magyarországon 1920-1990, 2010

²⁶² INN I. köt. szeptember 12-i ülése (101-129.o.)

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun és vö.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8215>

²⁶³ L. A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1947, 2003

²⁶⁴ 1945. évi NGYN VIII. köt, (426.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_8&pg=0&l=hun

vádolta meg a kommunista pártot.²⁶⁵ A kisebbségi előadó szerint: „A javaslat félretette az örök és elidegeníthetetlen emberi jogoknak a politikai jogok gyakorlására való részét.”²⁶⁶ Az új jogszabályt, a lex Sulyokként²⁶⁷ is ismert **1947-es törvényt tehát már jóval kevésbé –vagy inkább nem lehet demokratikus rendszerűnek tekinteni.**²⁶⁸ A törvényjavaslat indokolása szerint a nemzetgyűlési választásokról szóló törvény egyszeri alkalomra szólt. Azonban - állították -, bár nincsen szükség a teljesen új kódexre, novelláris változtatások „bizonyos módosítások és kiegészítések keresztülvitelére” igen.²⁶⁹

Ahogy a jogszabály indokolása fogalmaz: „Az 1945 : VIII törvénycikk sem a választójogosultság, sem a megválaszthatóság feltételeinek szabályozása terén nem tanúsította az óvatosságnak azt a fokát, amely a fasiszta törekvések érvényesülését kellőképpen kizárta volna. Gondoskodni kell tehát arról, hogy mind a választójog, mind a megválaszthatóság szabályozása olyan módon történjék, hogy a választások alapján megalakuló törvényhozó testület a valóban demokratikus népakarat hű kifejezője legyen.”²⁷⁰

A törvény több helyen áttöri a választójog alapelveit. Így például a titkosság elvét az ajánlási rendszer sértette, de az egyenlőség elvét is sértette az úgynevezett prémiumos rendszer.²⁷¹

Eszerint ha pártok szövetségre léptek és ezen pártok a szavazatok 60%-át megszerezték, abban az esetben a képviselői helyek 80%-át kapták meg. Ha a szavazatok 75%-a került volna a szövetséges pártokhoz, akkor a képviselői helyek 100%-át kaphatták volna meg.

²⁶⁵ 1945.évi NGYN VIII. köt (458.o.)Reicher Endre (pk) „A fasisztákat — kedves képviselő úr — úgy látom nem fogják érinteni, mert a kisnyilasok nem ebben a pártban (a kiszegzadapártra mutat) vannak(…)Pfeiffer Zoltán (pk) : A pártigazolványuk mindenesetre már jó!”http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_8&pg=0&l=hun

²⁶⁶ 1945.évi NGYN VIII. köt (458.o.) Reicher Endre felszólalása
http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_8&pg=0&l=hun

²⁶⁷ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011.

²⁶⁸ Földes György-Hubai László: Parlamenti választások Magyarországon 1920-1990, 2010

²⁶⁹ 1945. évi NI III. kötet, (313.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_3&pg=0&l=hun

²⁷⁰ 1945. évi NI III. kötet, (313.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_3&pg=0&l=hun

²⁷¹ Földes György-Hubai László: Parlamenti választások Magyarországon 1920-1990, 2010

Az ú.n. „polgári” ellenzék korlátok közé történő szorítását célozta a választók és választhatók körének tendenciózus szűkítése, az 1945-ben már bevezetett ajánlási rendszer és a kötött lajstromú szavazás fenntartása.

A választható pártok szűkítése természetesen hozta maga után az ellenzék (teljesen hatástalan) tiltakozását: „Az akadályversenynek az első gátja a kormány, mert a Szövetséges Ellenőrző Bizottság csak akkor ad indulási engedélyt egy pártnak, ha ahhoz a magyar kormány előzetesen hozzájárult, illetve támogatta. A második akadály a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amely meg vizsgálja azt, hogy politikai szempontból meg felel-e annak a pártnak a programja, s kik azok, akik ahhoz a párthoz tartoznak. Ha átment a párt ezen a két akadályon (...), akkor jön a következő, legnagyobb akadály, az Országos Nemzeti Bizottság.”²⁷²

Az ismert kékcédulás választási rendszer tovább erősítette „a pálya lejtését”: a választási névjegyzékbe felvett, de éppen távol lévők a tartózkodási helyükön szavazhattak, világoskék színű igazoló cédulákkal.

Az új választójogi törvény számos világháború előtti jobboldali szervezetet a fent említett módokon egész egyszerűen fasisztának nyilvánított, így tagjaikat megfosztották az aktív és a passzív választójoguktól. A törvényt e tekintetben Sulyok Dezsőnek – a kiscgazdapárt jobbszárnyából kivált Magyar Szabadság Párt vezetőjének címezte a kommunista párt. A törvényjavaslat indokolása meglehetősen tetszetős:” A jelen § (...) az 1945 : VIII tc. 9. pontját annyiban egészíti ki, hogy kizáró oknak minősíti a Magyar Közösségben viselt tisztséget vagy választmányi tagságot, az említett 9. alá eső szervezetekben betöltött mindennemű tisztséget és választmányi tagságot, továbbá az ott említett pártok országgyűlési képviselőit is kizárja a választójogból.”²⁷³

Az eszközölt módosításoknak köszönhetően a választásra jogosultak 10%-os csökkenése következett be, de a kommunista vezetésű Belügyminisztérium a választói névjegyzékből mintegy félmillió, „jobboldali érzelmű” szavazót kihagyott.²⁷⁴ E törvény alapján a választások eredménye nem lehetett volna kétséges. Mégse sikerült az átütő erejű győzelem. Ennek a választásnak a célja az volt, hogy a választási eredménnyel legitimálhatóan a kommunista blokk győzelmét hozza el.

²⁷² Uott.

²⁷³ 1945. évi NI III. kötet, (315.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_3&pg=0&l=hun

²⁷⁴ L. Földes György-Hubai László: Parlamenti választások Magyarországon 1920-1990, 2010

Azonban a kékcédulákkal gyakorlatilag az első pillanatban lelepleződtek. A Magyar Függetlenségi Párt számára megtámadási oknak minősült, így bírósághoz fordult. A választási bíróság azonban hatáskörileg a népbíróság volt, így a NOT elnöke, Major Ákos, akit épp a kritikus pillanatban Rákosi Mátyás vendégül látott villájában, a beadványt megsemmisítette és a szavazatokat is. Ezzel a lépéssel a Magyar Függetlenségi Párt 13,4%-os választási eredménye semmivé lett, a mandátumaival együtt²⁷⁵. A kommunista hatalom tehát bebiztosította magát.²⁷⁶

Az 1949 utáni választási rendszert röviden és velősen jellemzi a sztálini alkotmány 62. és 63. §-a: Az országgyűlési képviselőket a Magyar Népköztársaság választópolgárai általános, egyenlő és közvetlen választójog alapján, titkos szavazással választják. **63. § (1)** A választójog a Magyar Népköztársaság minden nagykorú polgárát megilleti. (2) A dolgozó nép ellenségeit és az elmebetegeket a törvény a választójogból kirekeszti.

2.4. AZ ÁLLAMFŐ - AZ ELNÖKI HATÁSKÖRÖK

Az 1944. december 22-én közfelkiáltással elfogadott határozatok után – célszerűnek látszott szabályozni az államfői hatalom kérdéskörét. Az ok egész egyszerűen az alkotmányos rendszerek sajátosságában rejlik: az államfői jogkörök promulgációs szegmense nélkül a parlamentáris – vagy végrehajtó jellegű szerv önmaga nevezni ki magát. Így erre az aktusra viszonylag hamar, 1945. január 26-án sor került, az IN politikai bizottsága és az INK közös, 59/1945. Eln. sz. rendelkezésével.²⁷⁷ E „rendelkezés” tehát jogi formájában egy újabb érdekességet jelent. A rendelkezést ugyanis (formailag azért rendelkezés, mert azt nem csak a kormány, hanem a nemzetgyűlést képviselő politikai bizottság együtt hozta meg) a parlamentáris –népképviseleti – szervezet képviselő politikai bizottság és a kormány –tehát a végrehajtó hatalom képviselője –

²⁷⁵ L. Földes György-Hubai László: Parlamenti választások Magyarországon 1920-1990, 2010

²⁷⁶ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011.

²⁷⁷ "Addig, amíg a magyar nép az államfői hatalom gyakorlásának módja felől nem dönt, az alkotmány szerint az államfőt megillető egyes jogokat az ezennel felállítandó Nemzeti Főtanács gyakorolja". A határozatot Molnár Gyula terjesztette elő. E szerint a Nemzeti Főtanács három tagból állt, az IN elnökéből, vagy helyetteséből, az INK elnökéből vagy helyetteséből és az IN politikai bizottsága által választott olyan politikai bizottsági tagból, aki nem volt tagja az INK-nak. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun
L. Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, In Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 1955

bocsátott ki. E többszörös áttétet indokolja a kialakulatlan helyzet – viszont a magyar közjogi hagyományban sem addig, sem azóta nem jelent meg ezen alaki jogforrás. Apró érdekesség, hogy miközben a rendeletek tárának tartalomjegyzékében „rendelet” néven szerepel a jogforrás, a szabály önmagát “rendelkezés”-ként jelzi.²⁷⁸

A rendelkezés a Nemzeti Főtanács részére a főbb államfői jogok körében például a kegyelmezési jogkört, a kinevezési jogkört, a miniszterelnök javaslatára és a politikai bizottság határozata alapján a miniszterek kinevezését, és az állampolgári kötelekből való elbocsátását sorolja fel. A kollektív államfő - bár nem teljesen ismeretlen a magyar közjogi hagyományban²⁷⁹ - idegen testként viselkedett a közjogi struktúrában, azzal együtt, hogy az államforma kérdését az IN nem rendezte, sőt ez a közjogi provizórium egészen az év végéig – az új már nem ideiglenes nemzetgyűlés beiktatásáig eltartott.

A kollektív államfő megalakításával együtt is az 1945-ös év végéig ideiglenes volt az államhatalom és a végrehajtás legfőbb szerve – egyrészt a többszörösen egybecsúsztak a hatalmi ágak, másrészt az államforma továbbra is rendezetlen kérdés maradt²⁸⁰ (sőt a 45. évi XI. és a 46. év I. törvény – és a kettő között eltelt mintegy másfél hónap is radikális változásokat hozott).

Az 1945. évi XI. törvény alapján a miniszterelnököt és a minisztereket formálisan a Nemzeti Főtanács nevezte ki. Az államfői hatalmat az eddigi ideiglenes megoldásban négy részre oszthatjuk: a parlament elnöke, a Nemzeti Főtanács, a miniszterelnök és a miniszterek gyakorolták e jogokat. Az 1945. évi XI. törvény szerint e jogok is már a Nemzeti Főtanácsot illették meg.

A törvény az államfői jogokat gyakorló Nemzeti Főtanács összetételét is átalakította.²⁸¹ A Nemzeti Főtanács tagjai az új szabályozás szerint a Ház elnöke és a Ház által választott két tag, továbbá két póttag. A Nemzeti Főtanács tagjai az államfővel megegyező inviolabilitással rendelkeztek. A Nemzeti Főtanács felelősségre vonhatósága tárgyában a törvény az 1848:III. tc 34. §-át tette alkalmazandóvá. Elválasztotta emellett az államfői hatásköröket a végrehajtási területhez tartozó feladatoktól. A miniszterelnök tagsága a Nemzeti Főtanácsban ezzel megszűnt.

²⁷⁸ <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=39&l=hun>

²⁷⁹ L. pl. az Országtanács, stb, Vö: Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon, 2003

²⁸⁰ L. Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, In Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 1955

²⁸¹ L. NN. napló 197. o, dec 7-i ülés. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

A Nemzetgyűlés elnöke, mint a Nemzeti Főtanács egyik tagja mellé választott másik két tagnak a politikai bizottság tagjának nem kellett lennie.

Az 1946: I. törvény másfél hónappal később a Nemzeti Főtanács jogintézménye helyett a polgári demokratikus követelményekhez illeszkedően a köztársasági elnöki rendszert vezette be az új alkotmányos rendszerben. E tekintetben világos, hogy a 45. évi XI. és a 46. évi I. törvény között eltelt mintegy másfél-két hónap alatt a kisgazdapárt szája ízéhez közelebb álló²⁸² parlamentáris elnök lépett a főtanács helyébe. Ennek ellenére az elnök hatásköre gyenge maradt.

Az 1945: XI. törvény az államformát nem nevezte meg. Ez a probléma a Nemzetgyűlésben komoly vitát gerjesztett a későbbiekben. Az 1946. évi I. törvény 1946. január 31-én került kihirdetésre. E jogszabály tehát gyakorlatilag a 1945. évi XI. törvény után mintegy másfél hónappal megszüntette a kollektív államfőt.

A kollektív államfőt sokan a kommunista jellegű közjogi rendszerek egyik alapkellékének tekintik, ám az a nem teljesen ismeretlen –bár rendkívül ritka - a magyar jogtörténetben. Erre a XIX. századi Honvédelmi Bizottmány léte mutat rá.

A Nemzeti Főtanácsot azonban Országtanácshoz is érdemes hasonlítani. E jogintézményt az 1937. évi XIX. törvény cikk hozta létre, abban az esetben, ha a kormányzói intézmény megüresedne.²⁸³ E jogintézmény számára pár napot és egyetlen gyászos szereplési lehetőséget szánt a történelem: 1944. október 27-től 1944. november 3-ig létezett, amely időszak alatt az új nemzetvezető személyére, Szálasi Ferencre tett javaslatot. Ezt az intézményt tehát nem lehetett újra összehívni (és az 1944. évi X. tc-t nem is vették fel hivatalosan a Magyar Törvénytarba.)²⁸⁴

A kormány a köztársaság kisalkotmányának megalkotásakor megosztott volt.²⁸⁵ Politikailag az már 1945-ben eldőlt, hogy a pártok a köztársasági modellt szándékoznak követni. 1946 januárjában mind a kommunista párt, mind a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt is kidolgozott egy-egy

²⁸² A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvényről L. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. Szerk. G. Vass István, MOL 2005, 66-67.o. Vö: Vida, 1982., Ruzsoly, 1986., Föglein, 1990., 1992., 1993.,

²⁸³ Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon, 2003

²⁸⁴ De megtalálható a Csizmadia- Beér féle gyűjteményben, I. (553.o.) Vö: Ravasz István-Oprán Emese: Megszállástól megszállásig. História 2005. 3. sz. illetve I. még Kukorelli István, 2002 280-281.o.

²⁸⁵ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011.

konceptiót.²⁸⁶ A kérdést január 17-én pártközi értekezlet próbálta eldönteni. Magáról az államformáról és az elnöki jogkörök nagy részéről az értekezleten megegyezés született. A kommunista pártnak nem volt érdeke az erős köztársasági elnök, így az gyakorlatilag nem is jöhetett szóba.²⁸⁷ Azonban a Nemzeti Főtanács, mint kollektív államfő is megszűnt ezzel, ez a kommunista párt számára visszalépésként értékelendő, a nagyarányú kisgazda választási győzelemnek köszönhetően.

A köztársasági elnök megválasztásának, illetve a miniszterelnök kinevezésének módja azonban nyitott kérdés maradt. Ries István igazságügy-miniszter az értekezlet határozata alapján a pártok jogászaiból, illetve neves jogászokból alakult bizottság élén dolgozta ki a javaslatot.²⁸⁸ A bizottság javaslatát a kormány 1946. január 23-i ülésén tárgyalta. A kormány ülésén vita alakult ki a köztársasági elnök miniszterelnök kinevezésével kapcsolatos jogköre körül (is).²⁸⁹

Az MKP álláspontja szerint a miniszterelnököt a köztársasági elnök csak a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának egyetértésével nevezhette volna ki. A kormány ülésén a miniszterelnök nem osztotta a kommunista álláspontot. A vitát végül a szociáldemokrata Szakasits Árpád javaslata döntötte el, amelynek nyomán a kommunista párt álláspontját finomítva a Politikai bizottság előzetes meghallgatását tette szükségessé a törvénytervezet, és végül az elfogadott törvény is.²⁹⁰

A köztársasági elnök így gyenge, parlamentáris elnök maradt. A köztársaság új 3. § foglalkozik a választhatóság kérdésével. Köztársasági elnök lehet a szabály szerint minden magyar állampolgár, aki élete 35. évét betöltötte és akinek nemzetgyűlési képviselő választási jogosultsága van. Választható tehát mindenki, aki a nemzetgyűlési képviselő választáson indulási jogosultsággal bír.

²⁸⁶ Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon, 2003

²⁸⁷ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011.

²⁸⁸ A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvényről L. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. Szerk G. Vass István, MOL 2005, 66-67.o. Vö: Vida, 1982., Ruszoly, 1986., Föglein, 1990., 1992., 1993., és, Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon, 2003

²⁸⁹ A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvényről L. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. jan. 29 (590-603.o.) Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon, 2003

²⁹⁰ A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvényről L. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. Szerk G. Vass István, MOL 2005, 590-60..o., Vö fentiek.

A törvény szerint a köztársasági elnök választását a mindenkori parlament jogosult elvégezni. A norma 4. §-a ezt az eljárást szabályozza. A szakasz szövege szerint, ha csak egy jelölt szerezte csak meg a szükséges ajánlást, közfelkiáltással is meg lehetett választani a Nemzetgyűlés tagjainak 2/3-os jelenléte esetében²⁹¹. A köztársasági elnök-jelölt ajánlása után három fordulóban lehet az elnök személyére szavazni. Az első két választási forduló szavazati aránya minősített, kétharmados többség, a harmadik fordulóban relatív többség is elégséges volt az elnök megválasztásához. A szavazás minden fordulóban titkos volt.²⁹²

Az 5. § nem tette lehetővé, hogy az elnököt újraválasszák. E szakasz hivatalos indokolása szerint a megválasztott elnökök folyamatos váltakozása²⁹³ a köztársasági államforma természetes velejárója. E szakaszt végül a történelmi-politikai események okafogyottá tették, ennek ellenére jól mutatja a kommunista párt törekvését a köztársasági elnök további gyengítésére.

A törvény 8. § - a megszüntette az eddig formálódó Nemzeti Főtanácsot, mint ideiglenes intézményt. Ezzel a kollektív államfő látszólag eltűnik az alkotmányos fejlődésből (egészen az Elnöki Tanácsig).

A 9. § az elnök promulgációs jogát szabályozta. E tekintetben a vétó kérdése is egyértelmű, az elnöknek gyenge jogkörei voltak, amennyiben egy törvénnyel szemben alkotmányossági vagy egyéb aggályai adódnak. A törvényt ugyanis a nemzetgyűlés hozta, az elnök lényegében csak

²⁹¹ „(2) Ha a szükséges ajánlást csak egy jelölt nyerte el, ez a Nemzetgyűlés tagjai legalább kétharmad részének jelenlétében közfelkiáltással köztársasági elnökké választható.” N irományai 41.o.

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun

²⁹² Sulyok előadói beszédében a következőképp fogalmazott: „Ennél a szakasznál vita támadt abban a kérdésben, maradjunk-e az abszolút titkosság elve mellett, vagy bizonyos gyakorlati szempontokra való tekintettel törjük-e azt át és minősített lehetőség mellett, vagyis száz nemzetgyűlési képviselő írásban előterjesztett kérelmére engedjük-e meg a nyílt szavazást. Amint arról örömmel értesültem, ez a vita megszűnt s a kisebbségi vélemény, benyújtói véleményüket és indoklásukat visszavonják. A nemzetgyűlés tehát abban a kedvező helyzetben van, hogy ezt a szakaszt vita nélkül és változatlanul fogadhatja el. Azért fontos ez, mert a demokrácia tulajdonképpen a titkosság elvén épül fel és a magyarság hosszú küzdelmet folytatott, míg törvényei sorába tudta iktatni a minden korlátozástól mentes titkos választójogot. Most végre elérkeztünk oda, hogy egy teljesen becsületes választási törvény alapján egy emberileg teljesen becsületes választást bonyolítottunk le a titkosság elvi alapján. Ettől az elvi- alaptól eltérni itt sem kell. A titkos választás megmarad az elnök személyének kiválasztásánál, az elv tehát nem szenved semmiféle törést vagy csorbát és nem kell törvénybe iktatni egy olyan kivételt, amely nem erősítené, hanem gyengítené a szabályt.” NNapló: 260. o.

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

²⁹³ A hivatalos indoklás a következőképpen fogalmaz: „A köztársasági államforma természetében rejlik a köztársasági elnökök személyének váltakozása. Ennek biztosítása érdekében a törvényjavaslat 5. §-a kizárja annak lehetőségét, hogy ugyanaz a személy egymásután két ízben a köztársaság elnökévé választ assék.” I. Nemzetgyűlés Irományai I. kötet, 1946, 47. o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun

aláírta és kihirdette. Az elnökhöz kihirdetés céljából áttett törvényt egy ízben visszaadhatta, ha azonban a nemzetgyűlés a meghozott törvényt ugyanazon formájában elfogadta, akkor annak kihirdetését az újabb felterjesztés után nem tagadhatta meg. Ez klasszikus gyenge vétó.²⁹⁴

A 11. § tovább gyengítette az elnöki hatalmat: külön kiemelte, hogy a hadüzenet, a hadiállapot beálltanak megállapítása és a békekötés, valamint a honvédségnek az ország határán kívüli alkalmazása nem elnöki jogkör, hanem ez a nemzetgyűlés hatáskörébe tartozik.²⁹⁵

A 18. § még egyszer megerősítette a köztársaság államformáját azzal, hogy a bíróságok a Magyar Köztársaság nevében hozzák és hirdetik ki ítéleteiket és egyéb ügydöntő határozataikat.²⁹⁶

A törvény a köztársasági elnök jogait a nyugati parlamentáris elnöki alkotmányokhoz képest is korlátozta. Az elnök jogköre szűk a Nemzetgyűlés elnapolását vagy feloszlását illetően, egyben a miniszterelnöknek a köztársasági elnök által történő kinevezéséhez megkívánta a Nemzetgyűlés politikai bizottságának meghallgatását. Az elnöki inviolabilitás tekintetében alkotmány vagy a törvény megszegése esetében a szabály lehetővé tette a köztársasági elnök felelősségre vonását is (az 1848 : III. törvénycikk alapján). Általában a gyenge, parlamentáris elnök elvét vezeti keresztül a törvény, vagyis minden tekintetben kifejezésre juttatja azt, hogy “a szuverénitás képviselője” a parlamentáris elemet hordozó Nemzetgyűlés. Amennyiben az elnök hivatalából távozott, a Nemzetgyűlés elnöke az, aki – ha korlátozott mértékben is- az elnök jogait gyakorolja.²⁹⁷

A törvényjavaslat általános és részletes vitája január 30-án és 31-én zajlott, melynek lezárásaként a Magyarország államformájáról szóló törvényt a Nemzetgyűlés január 31-én elfogadta, és azt a Nemzetgyűlésben magában hirdette ki, s az mint 1946. évi I. törvénycikk jelent meg a Magyar Törvénytarban.

²⁹⁴ L. a javaslat indokolását: 1945. évi NIrományai, I. kötet (40-52.o) és a bizottsági jelentést Uo. (62.o.) (http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun)

²⁹⁵ L. a javaslat indokolását: 1945. évi NIrományai, I. kötet (40-52.o) és a bizottsági jelentést Uo. (62.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun

²⁹⁶ L. a javaslat indokolását: 1945. évi NIrományai, I. kötet (40-52.o) és a bizottsági jelentést Uo. (62.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun

²⁹⁷ A vitáról I. NN I. kötet (250- 347.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

A következő napon, 1946. február 1-jén a Nemzetgyűlés az addigi kormányfőt Tildy Zoltánt – élve a frissen elfogadott törvény adta lehetőséggel - közfelkiáltással köztársasági elnökké választotta. A gyenge elnökkel így megszűnt a kollektív államfőt megtestesítő Nemzeti Főtanács,²⁹⁸ ami a kommunista alkotmányos berendezkedés szempontjából nem jelentett győzelmet, ám az elnök jogköreinek gyengesége miatt a folyamatokba reálisan beavatkozni nem tudott.

Az elnök jogköreiben, és intézményében 1949-ig nem történt változás. Azonban a kommunista államberendezkedés mintaként az elnöki és jogforrási hierarchia szempontjából is kényelmes Népköztársaság Elnöki Tanácsa intézményét preferálta.²⁹⁹ A NET gyakorlatilag másolja a szovjet példát, és a szovjet megszállás alatt álló, vagy kommunistává lett államokban is meghatározó, „népköztársasági” közjogi sajátosságnak ítéltető. Maga Rákosi Mátyás úgy fogalmazott, hogy „...a Szovjetunió alkotmányához hasonlóan létrehoztunk egy Elnöki Tanácsot, amely lehetővé teszi a feladatok megoldásának gyorsítását”³⁰⁰.

Az 1949.évi alkotmányról szóló parlamenti vita rövid, sommás volt, közjogi elveket, illetve egyéb államelméleti kérdéseket szinte nem is érintett. Ezzel ellentétben a NET bevezetése mégis egy minimális (már a korszak diktatúrájának “sorok között olvasó értelmében”) hullámváltást gerjesztett: Losonczy Pál mutatott be egyetlen alternatív elképzelést az eredeti, benyújtott szövegtől. Az alternatív koncepció szerint az Elnöki Tanács nem sui generis jogalkotó lett volna, hanem a minisztertanács javaslatára hozta volna meg a törvényerejű rendeleteket. Azonban személyesen Rákosi Mátyás indokolta a törvényjavaslat előadójaként, miért nem léphetett életbe ez az elképzelés. Két okot vázolt fel: a javaslat nyilvánvalóan korlátozta volna az Elnöki Tanács jogköreit és gyorsaságát. A másik (meglehetősen kifordított) ok, amiért elvetették az Elnöki Tanács jogköreinek Minisztertanács általi korlátozását, az volt, hogy ez csorbítaná a nép szuverenitását.³⁰¹

Az új, hivatalosan még továbbra is miniszterelnök-helyettesi tisztséget viselő Rákosi Mátyás által benyújtott, már sztálini alkotmány ennek szellemében hozta létre a Népköztársaság Elnöki

²⁹⁸ Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése, In: Tanulmányok a népi demokrácia történetéről, 1955 (585-627.o.)

²⁹⁹ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai, 1949. évi JTK 15-16.sz (337-344.o.)

³⁰⁰ I. OGYN, 1949 I kötet (165-197.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1949_1&pg=0&l=hun

³⁰¹ 1949. évi OGYN I. kötet (165-197.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1949_1&pg=0&l=hun

Tanácsát. Az új alkotmányt, az 1949. évi XX. törvényt, mind plenáris vitájában, mind indokolásában nem bírálta már egyetlen képviselő sem.

Sőt, a törvényjavaslatnak nem volt indokolása, azonban annak a hatályba lépéséről szóló indokolás, amelyet Ries István nyújtott be, kimondja, hogy teljesen új jogintézményről van szó tehát hazánk addigi közbjogi rendszerébe nem illeszthető³⁰². A Népköztársaság Elnöki Tanácsa ugyanúgy népképviseleti szervnek minősült, mint az Országgyűlés. Annak létrejötte a törvény szerint a következő volt: Az Országgyűlés első ülésén tagjai sorából megválasztotta a Népköztársaság Elnöki Tanácsát, amely elnökből, két helyettes elnökből, titkárból és tizenhét tagból állt.

Kizáró jellegű szabályt jelentett az, hogy a minisztertanács (tehát a kormány) elnöke, elnökhelyettesei és tagjai a Népköztársaság Elnöki Tanácsába nem voltak választhatók. A NET hatáskörei között a legerősebbek a következők voltak: a feloszlathatta az államhatalomnak azt a helyi szervét, melynek működése az alkotmányba ütközik, vagy – ahogy az alkotmány fogalmazott: a dolgozó nép érdekeit súlyosan veszélyezteti. Az Országgyűlést helyettesítő jogkörében eljárva, ha az nem ülésezett, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa gyakorolta az Országgyűlés hatásköreit és jogforrása a törvényerejű rendelet volt, ezt a parlament következő ülésén be kellett mutatni.³⁰³

A klasszikus elnöki jogkörök közé tartozott, hogy kitűzte az országgyűlési választásokat, összehívta az Országgyűlést és törvényeket kezdeményezhetett. A klasszikus államfői kinevezési, kegyelmezési jogkörökön felül rendelkezett még azzal a hatáskörrel is, amely szerint a Magyar Népköztársaság nevében nemzetközi szerződéseket köthetett. A NET megbízatása akkor szűnt meg, amikor az Országgyűlés az új NET tagjait megválasztotta, határozatképességéhez az elnökön és titkáron kívül kilenc tag jelenléte volt szükséges. Az Országgyűlés azonban a NET-et visszahívhatta.

A környező, kommunista alkotmányokban vizsgálódva (az albán (1946. március), a lengyel (1947. február), a bolgár (1947. december), a román (1948. március) és a csehszlovák (1948.

³⁰² 1949. évi OGYI I. kötet (36-45.o-ig), (...)A jelenlegi közbjogi helyzethez képest döntő változást jelentő rendelkezés” http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1949_1&pg=0&l=hun

³⁰³ l. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8365>

május) alaptörvények) – a következő megoldásokat találjuk az államfői tisztség felépítésében és működésében.³⁰⁴

Az albán, a román és a bolgár alaptörvények elnöki tanácsot hoztak létre. Ezen elnöki tanácsok, hasonlóan a magyar alkotmány megoldásához, szintén népképviselői szervnek minősülnek és visszahívhatók. A parlamentet (népgyűlést) helyettesítő jogkörükben eljárva gyakoroltak jogalkotási hatásköröket – tehát a rendeletalkotás - és egyben a klasszikus államfői hatáskörökkel is rendelkeztek, vagyis parlament összehívása, felosztatása, kitüntetés, kegyelmezés, kormány kinevezése, felmentése.³⁰⁵

A csehszlovák alkotmány fenntartotta a köztársasági elnök tisztségét, ám parlamentáris elnöki gyenge hatásköröket alakított ki. A csehszlovák nemzetgyűlés elnöksége -a korszakban- viszont hasonlított a magyar és az előző három kommunista szervhez, bár gyengébb jogkörökkel, és csak egy évre választott szerv volt. Az intézmény parlament által visszahívható volt, és sürgős esetekben, ha a nemzetgyűlés nem intézkedhet, az elnök és a kormány jóváhagyásával olyan intézkedést tehetett, amelynek törvényes formáját követelte volna meg a jogszabály. Utólagos parlamenti jóváhagyásra azonban szükség volt.

A lengyel köztársasági elnököt viszont a Szejm elvileg *életéig* választotta meg, rendeletkiadási és klasszikus államfői jogkörökkel. A lengyel elnök tulajdonképpen felelősségre vonhatatlan volt, a Szejm minősített többségének hozzájárulásával lehetett (volna) kiadni az állambíróságnak.³⁰⁶

Láthatjuk, hogy minden kommunista rendszerben – a lengyel kivételével – létrejött a kollektív államfő (vagy hozzá nagyon hasonló szerv), rendeletalkotási és klasszikus államfői jogkörökkel.

2.5. ALKOTMÁNYOS BERENDEZKEDÉS

1944 december 21-22-én és 45-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés még nem foglalt állást az

³⁰⁴ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

³⁰⁵ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

³⁰⁶ Uott.

államforma és az alkotmányos berendezkedés kérdéskörében. Az új, már választott Nemzetgyűlés által 1945: XI. törvényt ugyan 1945. december 16-án, tehát a választásokat követően, még az államhatalom gyakorlásának *ideiglenes* rendezéséről szóló törvényként hirdették ki, valójában ez a törvény több tekintetben már tartósabb rendszert teremtett s egyben rögzítette az addigi állapotot. A törvény mindenekelőtt újra leszögezte, hogy a magyar állami szuverénitás kizárólagos képviselője az 1945: VIII. törvény alapján megválasztott Nemzetgyűlés.³⁰⁷ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megbízatása s ezzel törvényhozás provizórikus jellege (elviékben) megszűnt.

A politikai bizottság megalakítását a törvényben szabályozták, annak közjogi funkciói miatt (előterjesztést tesz a Nemzeti Főtanácsnak a miniszterelnök személyére). Az új Nemzetgyűlés keretében ezért továbbra is megmaradt a politikai bizottság intézménye (a politikai bizottságnak 36 tagja volt). Az intézmény hatáskörébe tartozott a fontos politikai döntések előkészítése, a kétharmad szótöbbséggel való határozathozatal a miniszterelnök kinevezésére (immár nem választására) és felmentésére.

A politikai bizottság a miniszterelnök indítványára egyszerű többséggel határozott a miniszterek kinevezésére vonatkozó előterjesztés esetén.

A kommunista párt a köztársaság államformájának kérdését a későbbiekben presztízskérdésként élte meg³⁰⁸ (l. fent). A Tildy kormány jegyzőkönyveiről szóló kiadvány szerint a javaslatot maga a miniszterelnök nyújtotta be, a Nemzetgyűlés irományainak tanúbizonysága szerint azonban a későbbi 1946. évi I. törvény benyújtója a szociáldemokrata Ries István igazságügyminiszter.³⁰⁹ A közjogi bizottság tárgyban kijelölt előadója Sulyok Dezső (akkor még) kispazda képviselő volt. A Nemzetgyűlés Közjogi és Alkotmányjogi Bizottsága január 28-án tárgyalta a javaslatról és január 29-én terjesztette be jelentését a Nemzetgyűléshez.

³⁰⁷ L. 1945.évi NN irományai, I. köt. (1-3.o), http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun Vö: Nagy Ferenc felszólalását,1945. évi NNaplója, I. köt (10- 18.o.) nov.29-én, http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

³⁰⁸ A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvényről L. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. jan. 29 (590-603.o.)

³⁰⁹ Vö: A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvényről L. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. jan. 29 (590-603.o.) Illetve 1945.évi NN irományai I. köt. (3.o), http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun Vö

A Magyarország államformájáról szóló 1946: I. törvényt³¹⁰, - amely a kisalkotmány nevet is viselhetné - 1946. január hó 31. napján hirdették ki. A törvény preambulumban arra hivatkozik, hogy a királyi hatalom gyakorlása Magyarországon 1918-ban szűnt meg. A parlamenti vitában a pártok többsége, így a kommunista párt, a kisgazdapárt, a parasztpárt, a szociáldemokrata párt, és a polgári demokrata párt is egyöntetűen hangsúlyozták, hogy a köztársaság az a forma, amely a nemzet akaratának és érdekeinek legjobban megfelel. Ezzel a Barankovics-féle kereszténydemokrata mozgalom felszólalója, Eckhardt Sándor nem vitatkozott teljes mellszélességgel, ám felhívta a figyelmet arra, hogy nem időszerű még ezzel a kérdéssel foglalkozni, a magyar hagyományok kereszténydemokrata értelmezése szempontjából e kérdés nem elsőrendű fontosságú.³¹¹ Schlachta Margit bekiabálásokkal teli felszólalásában viszont egyértelműen a Szent Korona eszme és a királyság intézménye mellett tette le a voksot. A Magyarország államformájáról szóló törvény elfogadása tehát az addigiaktól eltérően már komoly viták közepette zajlott le. A Szent-korona-tant fenntartani óhajtó Schlachta Margit, a törvényjavaslat titkos elfogadására és a tárgyalásának elhalasztására irányuló határozati javaslatot is bejelentett.³¹² Az első házszabályi hivatkozással az elnök utasította el, a másodikat pedig azonnal ez után a Nemzetgyűlés leszavazta.³¹³

A kisalkotmány –az 1946. évi I. tc.³¹⁴ - tárgyalása a korszak viszonyaihoz képest hosszabbra nyúlt. Először a Házszabályról szóló vita, majd a bizottsági tárgyalás alatt is formálódott a tervezet. A bizottság előadójaként Sulyok Dezső kisgazdapárti képviselő hosszú elméleti fejtegetésekkel teli beszédében indokolta a köztársasági államforma bevezetésének szükségességét.³¹⁵ A kisalkotmány -vagyis a köztársasági elnök, és a köztársasági államforma bevezetése- komolyabban írta át az

³¹⁰ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011.

³¹¹ L NN 1946. január 30-i ülésén Eckhardt Sándor „Éppen ezért, mint a párt egyik nemzetgyűlési képviselője, nem kaptam megbízást arra, hogy ezt vagy azt az álláspontot képviseljem; Csupán azt kell kijelentenem, hogy időrendben talán helyesebb lett volna, ha a nemzetgyűlést előbb égetően sürgősebb kérdésekkel foglalkoztatták volna ..” NN 1946. január 30-i ülésén (288.o) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

³¹² L NN 1946. január 31-i ülésén, (297.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

³¹³ Következik a határozathozatal Slachta Margit képviselőtársunk másik két határozati javaslata felett, amelyeket beszéde során felolvasott. Ezek közül az egyiket, amelyben azt kéri, hogy titkos legyen a szavazás a törvényjavaslat felett a nemzetgyűlésben, mert nem felel meg a házszabályoknak, (*Helyeslés.*) kénytelen vagyok visszautasítani. Kérdem a t Nemzetgyűlést, hogy a másik határozati javaslatot elfogadja-e? (*Nem!*) *Uo.*

³¹⁴ 1946 jan. 29-jan 31-ig, I. 1945 . évi NN. I köt (245-346.o-ig) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

³¹⁵ Uott: http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

addig formálódó rendszert. A törvény 1. § megállapítja, hogy a szuverenitás Magyarországon magáé a magyar népé és a magyar nép a forrása és birtokosa az államhatalomnak.

Mint a korábbiakból kitűnik, a parlamenti vitában és a közéletben is – a viszonyokhoz képest - hosszú polémia folyt arról, hogy mi legyen Magyarország államformája³¹⁶. Ezt a vitát a jogszabály 2. §-a egyértelműen lezárta azzal, hogy törvénybe iktatja a köztársasági államformát és megállapítja, hogy Magyarország köztársaság. A köztársasági elnököt a Nemzetgyűlés választja, ennek kissé hiányos logikával megalkotott indokolása az volt, hogy a népszavazást az alkotmány nem ismeri.³¹⁷

Az államforma fent bemutatott keretei egészen a sztálini alkotmány hatályba lépéséig kitarlottak.

Az 1949. évi XX. törvény radikális változtatást hozott azzal, hogy más államformát alakított ki. A népi demokratikus köztársasági államforma tulajdonképpen köztársaság, ám a '70-es '80-as évek jogászszlengijének bon mot-ja szerint a "népi" szó itt fosztóképzőként szerepel. Ez nem áll távol a kinyilatkoztatott valóságtól. Az 1953-ban kiadott filozófiai lexikon³¹⁸ definíciója nem kevesebb, mint 4 oldal szán e jelenség leírásának. A legfontosabbak a következők: „A népi demokrácia tehát a proletariátus diktatúrájának államformája a proletárdiktatúra magasabb, fejlettebb formáját képviselő Szovjetek mellett”³¹⁹ – ezzel párhuzamban kijelentik, hogy „A kommunista munkáspártok vezette néptömegek – kihasználva a Szovjetunió győzelme és a fasizmus összeomlása révén előállított kedvező feltételeket – elszánt osztályharcban forradalmi fordulatot hajtottak végre és létrehozták a népi demokratikus rendszert.”³²⁰ Kicsit lényegre törőbben: (a népi demokratikus országok) „a régi burzsoá államapparátus szétrombolásának útjára léptek; új államapparátust létesítettek, amely alkalmas arra, hogy betöltse a proletárdiktatúra funkcióit.”³²¹

³¹⁶ Uott: http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

³¹⁷ Minthogy alkotmányunk nem ismeri a népszavazás intézményét, minthogy továbbá a Nemzetgyűlés az államhatalom legfőbb letéteményese, a népakarat egyedüli megnyilvánulási forrása : ennél fogva az elnökválasztás jogát a Nemzetgyűlés hatáskörébe kellett utalni.” 1945. évi N irom I. kötet, (45. o.)
„http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun

³¹⁸ Filozófiai Lexikon: Szerk, Rozental és Jugyin, 1953 (431–435.o)

³¹⁹ Filozófiai Lexikon: Szerk, Rozental és Jugyin, 1953 (431–435.o)

³²⁰ Filozófiai Lexikon: Szerk, Rozental és Jugyin, 1953 (431–435.o)

³²¹ Filozófiai Lexikon: Szerk, Rozental és Jugyin, 1953 (431–435.o)

Az 1949-től 1972-ig hatályos magyar alkotmány preambuluma érdemes tovább elemezni, mivel jól példázta az ideológiai legitimáció "benyomódását" a jogba. Az ideológiai alapot jól példázzák a korszak vezető jogtudósainak magyarázatai és elméletei. "A Szovjetunió építette fel a világ első szocialista államát s ezzel minden felszabadult népnek, amely szocializmust épít, irányt adott és megmutatta az utat. Ezt az utat követjük mi is, a Magyar Dolgozók Pártja és annak vezére Rákosi Mátyás irányításával és vezetésével."³²²

"A nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól, szétzúzta a földesurak és nagytőkések népellenes államhatalmát, megnyitotta dolgozó népünk előtt a demokratikus fejlődés útját."- írja az alkotmány preambuluma.

A legitimációs elemzés tárgyául vett 1949. évi XX. törvény első mondataként a hatalmi bázis egyik első eleme a Szovjetunió fegyveres ereje. Ez az előző hatalmi berendezkedés debellációját, majd okkupációját jelenti. A hatalom konszolidációja tehát a Szovjetunió fegyveres erején alapul. A konszolidált hatalomgyakorlás még nem jelent legitim hatalomgyakorlást. A konszolidált hatalom (mint fentebb jeleztük) csupán azt jelenti, hogy az állam hatalmi intézményei léteznek és végrehajtják feladataikat. Lényegében nem jelent mást a folyamatban a konszolidált hatalom, mint az első lépcsőt a legitimált hatalomhoz. Az új hatalom első intézményei tehát "a nagy Szovjetunió által megnyitott demokratikus fejlődés útján" alakulnak. Az előbb említett "utat" így egyelőre fogalmi rendszerünkben a konszolidált hatalom intézményeinek kell tekintenünk, legitimált államhatalmat még nem alapozhat meg "felszabadítás".

Az alkotmány következő mondatában kezdődik a legitimációs bázis felvázolása, az ideológiai elem újabb megjelenése a jogban: "A régi rend urai és védelmezői ellen vívott kemény küzdelmekben hatalomra jutva, a magyar munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal, a Szovjetunió önzetlen támogatásával újjáépítette háborúban elpusztult országunkat."

Vagyis az elemzés tárgyául vett mondat tartalmazza a marxista osztályelmélet alapvonalának leninista átértelmezését. Magában hordozza továbbá a hatalom társadalomszemléletének átstrukturálását. Legitimációs alapként az újjáépítést is megjelöli. Az új hatalom tehát a magyar

³²² L. Jogtudományi Közlöny, 1949 évi 15-16. száma, amelyet Ries István tanulmánya vezet be "A Magyar Népköztársaság Alkotmánya" címmel. Az idézett tanulmány kezdő sorai: " Mire ezek a sorok napvilágot látnak, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya, mint az 1949: XX. törvény életbe léptetett s világító fátylaként jelöli meg a magyar dolgozó népnek a követendő utat, amelyen a népi demokráciából eljut a szocializmusba..."(sic!) Bp, 1949 (1-4. o)

munkásosztályra és dolgozó parasztságra számít, mint legitimációs bázisra további céljai elérésében, azonban továbbra is igénybe tudja venni a nagy Szovjet segítségét. A további szöveg így folytatódik: “Évtizedes harcokban megedződött munkásosztályunk vezetésével, az 1919. évi szocialista forradalom tapasztalataival gazdagodva, a Szovjetunióra támaszkodva népünk megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását s országunk a népi demokrácia útján halad előre a szocializmus felé.”

Ez a programmegjelölés és ennek szocialista axiológiai aspektusa jeleníti meg a társadalmi változás irányát, eszközeit és célját, illetve a hatalom hagyományait. A legitimitás szempontjából rendkívül fontos a hagyomány. Korábbi elemzésünkben kitértünk már a céltételezés és az intézkedések legitimációs összefüggéseire. Másik fontos alapjelensége a hatalomnak az előbb említett hagyományok keresése, amelyet Weber is már megjelölt mint “tradicionális” legitimációforrást. Itt a tradíció az 1919-es szocialista forradalom tapasztalata.

A hagyományok keresése azért is fontos a totális államokban, mert az új hatalom új struktúrákat, új megoldásokat próbál ki (persze az adott társadalmon -jelen esetben a magyar társadalom szerveződési struktúráin belül- új) és ezért szükséges valamilyen (el)ismert és már egyszer megvalósult hatalmi berendezkedésre hivatkozni. A szocialista alkotmány ebből levezetve fejt ki a következő mondatot:

“E küzdelem és országépítő munka már megvalósult eredményeit, országunk gazdasági és társadalmi szerkezetében végbement alapvető változásokat fejezi ki és a további fejlődés útját jelöli meg: A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA.”

Vagyis itt a jogszabály preambulumaának utolsó mondatában jelenik meg az ideológia jogba való további áttemelésének a megfogalmazása. A további áttemelést a jogalkalmazás szférájában is megfigyelhetjük. Le kell persze szögezni, hogy nem a mai jogászai, jogelvékkel kötött, jogi értékek és eljárási szabályok által meghatározott jogalkalmazásról van szó, hiszen a vezetés 1949-ben már definiálatlanul gyakorolja a hatalmat. (Ez gyakran folyamatos és közvetlen beavatkozást jelent, nem beszélve az eljárási korlátok áthágásáról.)

2.6. A KORMÁNY

Tradicionalis kezdeményezésként az elfogadott 1945. évi XI. törvény a végrehajtás fő megtestesítőjét - az 1848-as törvényeknek megfelelően - magyar *felelős* minisztériumként nevezte meg. A 45. évi XI. törvény által meghatározott struktúra megnevezését –t.i. minisztérium- az élet hamar felülírta, a Nemzeti Főtanáccsal és az egyébként 48-as hagyományápolási kísérlettel együtt.

A szóhasználat tehát nem ment át a gyakorlatba, a végrehajtás vezető szerve egy ideig, mint a Nemzeti Kormány,³²³ 1946 áprilisától kezdve pedig mint a Magyar Köztársaság Kormánya³²⁴ hirdette ki a rendeleteit. A törvény a szakminiszterek mellett államminiszteri tisztségeket is létesített. E tekintetben a jogszabály a tényszerűség alapján állt, az addig kialakult a tárcák, az államminiszterek megnevezésével állapította meg az egyes feladatköröket. Az államminiszteri tisztség ellen- és természetesen a miniszterelnök-helyettes(ek) kérdésében- a kispapárt erőteljesen tiltakozott, arra hivatkozva, hogy az idegen a magyar közjogi hagyománytól.³²⁵ Abban a tekintetben igaza volt, hogy a miniszterelnök-helyettesi tisztség épp a leváltott és megszüntetett nyilas rendszerben működött, annak betöltője a tárgyalások alatt még perére váró, később halálra ítélt és felakasztott Szöllősi Jenő volt. Az államminiszter, mint megnevezés azonban teljesen új a közjogi struktúrában (és a miniszterelnök-helyettes szót akkoriban pont ezért kerülték). A miniszteri felelősséget, hasonlóan a Nemzeti Főtanácséhoz az 1848: III. tc. szellemében rendezte a javaslat.

A törvény felhatalmazást adott a kormánynak (illetve a törvény szóhasználatában minisztériumnak) arra is, hogy rendeleti úton megtegyen minden magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási és egyéb rendelkezést, amely az általános közjogi felfogás szerint a törvényhozás körébe tartozott volna. A törvény azt is megengedte, hogy a kormány a régi törvényektől eltérő rendelkezéseket megállapíthasson. E felhatalmazás a törvények és a rendeletek közötti formális és tartalmi

³²³ L. Magyarországi Rendeletok Tára: <http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start>

³²⁴ L. <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/jogforrasok/hivatalos-kozlonyok/item/417-magyar-kozlony-1945-napjainkig>

³²⁵ L. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. jan. 29. Vö: Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon, 2003. És: Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése, In: Tanulmányok a népi demokrácia történetéről, 1955 (585-627.o.) és a vitát: NNaplója, I. köt.(196-202.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

különbséget szinte megszüntette. Az eredetileg benyújtott igazságügy- miniszteri javaslatot az alkotmányügyi bizottság több tekintetben is korigálta.

Először is a felhatalmazás hatályát nem egy évre, hanem csak 1946. március hó 1. napjáig engedélyezte. Másodsor a kormány változása esetén ez a felhatalmazás megszűnik, ami azt jelenti, hogy amíg a koalíciós kormány a nemzetgyűlés összességének kormánya, addig ez a felhatalmazás hatályos, azon túl azonban nem. A javaslat talán legerőteljesebb bizottsági módosítása az volt, hogy az (egyébként éppen megszilárdulóban lévő) alkotmányos szerkezetet rendelettel módosítani már nem lehetett.

E törvény 15. §-nak, amely látszólag csak megismételte a korábbi IN-felhatalmazó rendelkezést, jelentősége abból a szempontból vitathatatlan, hogy lehetővé tette a kormány számára az állam ügyeinek akadálytalan vitelét anélkül, hogy előzetesen akár a fontosabb kérdéseket is a politikai viszonyok miatt komolyabb kontrollt jelentő nemzetgyűlés elé kellett volna bocsátania. Utólagosan azonban még megmaradt a jóváhagyási jog.³²⁶ Ám ez már a korszakban is viták keresztjébe került, Nagy Vince kisgazda képviselő sérelmezte a problémát.³²⁷ Ezt a rendeletalkotásra szóló felhatalmazást így azután számos további, elvileg mindig meghatározott időre szóló - ám gépiesen ismétlődő felhatalmazási törvény követte. A felhatalmazási törvények kiadásának gyakorlata egészen a sztálini alkotmány elfogadásáig kitartott, amely végül teljesen új, nyíltan kommunista rendszerénél fogva (l. pl. NET törvényerejű rendelete, helyettesítő jogkörben) a további felhatalmazási törvényeket is fölöslegessé tette.³²⁸

³²⁶ „A 15. §. első mondatának végén a »kivéve a jelen nemzetgyűlés« kifejezésből a »jelen« szó kiesik. Végül ugyanehhez a §-hoz a következő új harmadik mondatot iktatta be : »A kiadott rendeletek a nemzetgyűlésnek — annak legközelebbi ülésén — utólagos jóváhagyás céljából bemutatandók.» E módosítást az alkotmányjogi és közjogi bizottság terjesztette be a törvényjavaslathoz, amely eredetileg ezt nem is tartalmazta. 1945. évi NIrományai I. kötet 14.o http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun

³²⁷ „Nagy Vince (kg):Uraim, a Kroll-operában csinálták ezt! — Ratkó Anna (kp): Gyönyörű pártfegyelem! — Taps a kommunistapárt oldalán. — Nagy Vince (kg): Ez diktatúra, kérem, ez nem demokrácia így! — Ratkó Anna (kp): Maga akar diktatúrát! — Vas Zoltán (kp): Ki a parlamentből, aki megsérti a parlamentet! — Kossa István (kp): Ki akar itt diktatúrát? — Nagy Vince (kg): A közjogi bizottság többségi határozatát megváltoztatták! — Révai József (kp): A bizottság változtatta meg! — Nagy Vince (kg): A közjogi bizottság többségi módosítását nem hozták ide! — Vas Zoltán (kp) — Nag y Vince felé: Kis Vince maga! — Nagy Vince (kg) — Vas Zoltán felé: Szívesen vagyok Kis Vince ott, ahol maga egy nagy Vas! — Derűtség. — Nagy Vince (kg): Miért tárgyalásra tűzték ki, miért nem szavazásra tűzték ki tegnap a javaslatot?! T. Nemzetgyűlés! Napirendünk szerint következik a Nemzeti Főtanács két tagjának és két póttagjának megválasztása, eskü-, illetőleg fogadalom-tétele. (Nagy Vince (kg): Közjogi ügyekben fognak rendelettel kormányozni!)(kiemelés tölem.)1945. évi NNaplója I. köt 196–202 http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1945_1&pg=0&l=hun

³²⁸ E felhatalmazás alapján közjogi természetű rendelkezéseket kibocsátani nem lehet, kivéve az államháztartás egyensúlyának helyreállítására irányuló rendeleteket." Az 1946. évi július hó 31. napjáig terjedő hatásköri felruházást

A kormány közjogi struktúrája jelentősen nem változott a továbbiakban (persze minisztérium-átalakítás stb előfordult).

Az 1949. évi alkotmány alapján a kormány a „minisztertanács” megnevezést kapta. A minisztertanács – kormány- az államigazgatás legfelsőbb szerve volt. Tagjai az elnöke, elnökhelyettesei, államminiszterei és minisztériumokat vezető miniszterei voltak. A kormányt, illetőleg egyes tagjait a Népköztársaság Elnöki Tanácsának javaslatára az Országgyűlés választotta meg és mentette fel.

Jogkörei a következők voltak: irányította a minisztériumok és a közvetlenül alárendelt egyéb szervek munkáját, biztosította a törvények és a NET rendeleteinek végrehajtását, és egyéb feladatokat, amelyeket jogszabály hatáskörébe utalt, többek között az öt éves tervek végrehajtását. Rendeletet bocsáthatott ki, amely nem ütközhetett a Népköztársaság törvényeivel és NET rendeletekkel.

Az MT minden más államigazgatási szerv vagy az államhatalom helyi szervei által hozott minden olyan jogszabályt, határozatot vagy intézkedést megsemmisíthetett, vagy meg is változtathatott, amely az 1949. évi alkotmányba ütközött. Maga az alkotmány úgy rendelkezett, hogy e jogkörében akkor is eljárhatott, ha az előbbi jogforrások a dolgozó nép érdekeit sértették.

Elviekben működéséért az Országgyűlésnek volt felelős, és munkájáról köteles volt rendszeresen beszámolni az Országgyűlésnek. A kormány rendkívüli felhatalmazását az is biztosította, hogy az államigazgatás bármely ágát közvetlen felügyelete alá vonhatta, sőt egyedi ügyben is bármikor eljárhatott.³²⁹

később a 1946: XVI. Tv 1946. évi október 31-ig 1946: XXVIII. tv 1947. év február 28-ig, 1947: VIII. tv 1947. év május hó 31-ig, 1947: XXVI. tv 1948. év április 30-ig, 1948: XXIV. tv 1948. év december 31-ig, 1949: XVII. tv. 1949. év december 31-ig. L. Magyar törvények tára és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=1&k=6>

Az új sztalini alkotmány a NET törvényerejű rendeleteivel ezt a demokratikus esélyt is megszüntette. A közjogi előre nem látáshoz adalék Tildy Zoltán miniszterelnök nyilatkozata 1946 január 26-i kormányülésen, amely a következőképpen szól: [Tildy] Miniszterelnök: „a maga részéről sem tartja helyesnek, ha korlátoznák a jövő nemzetgyűlés és kormányok cselekvési körét. Nem látjuk előre minő fejlődés következik be társadalmi téren és így formailag sem lehet előre megállapítani a jövőben szükséges szabályokat.”

³²⁹ V. 1949.évi XX. tv, illetve: Beér János, Kovács István: Magyar államjog I-II.1957

A „testvéri” kommunista alkotmányok – a következőképp szabályozták a kormány működését:³³⁰ Az albán, a bolgár és a román alaptörvény szerint a kormányt egy a parlament nevezte ki. E három kommunista alkotmány szerint visszahívható volt, ugyanúgy, mint a magyar megoldásban. A lengyel és a csehszlovák kormányt a köztársasági elnök nevezte ki, a csehszlovák esetén a parlament bizalmatlansági indítványa után a köztársasági elnöknek nyújtotta be lemondását. A lengyel kommunista alkotmány rendkívül erős jogkörökkel felhatalmazott –és élethosszig választott – elnöke esetén tulajdonképpen csak „sejthető”, hogy a Szejm bizalmát is élveznie kellett.³³¹

2.7. A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS ESZKÖZE, A GAZDASÁGI FŐTANÁCS

Az első okvetlenül megemlítendő kérdés a Gazdasági Főtanács (GF) ügye. A Főtanács történetéről átfogó tanulmány ismereteink szerint eddig nem készült, bár Ránki György, Berend T. Iván, és újabban Honvári János számos művükben említik működését.³³² Jelen dolgozatnak nem lehet célja a GF tevékenységének mélyreható elemzése, de néhány sorban érdemes összefoglalni Tanács szerepét az 1945-1949 közti fennállása alatt

Az 1945. november 4-én tartott pártközi értekezleten Révai József egy gazdasági direktórium létesítését javasolta. Az MKP Központi Vezetősége az országot fenyegető gazdasági katasztrófa elhárításának érdekében rámutatott, hogy szükséges egy teljhatalommal rendelkező kormányzati szerv megalakítása. Ennek feladata az, hogy az egyes gazdasági szakminiszterekre és egyéb állami szervekre összefogóan rendelkezéseket tudjon hozni.³³³

³³⁰ Az albán (1946. március), a lengyel (1947. február), a bolgár (1947. december), a román (1948. március) és a csehszlovák (1948. május) alaptörvények), l: Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

³³¹ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

³³² A teljesség igénye nélkül: Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945-1948. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszéke, Közgazdasági és Jogi Kvk., Bp, 1962; A gazdaságirányítási mechanizmus történetéhez. Közgazdasági és Jogi Kvk., Budapest, 1962; A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon. 1945-1975. Kossuth, Budapest, 1979. Ránki György: Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Közgazdasági és Jogi Kvk., Budapest, 1963; Honvári János: XX. századi magyar gazdaságtörténet. Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr, 2013.

³³³ Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. 2005 (l. jan. 29-i ülés)

Az új kormány november 21-i ülésén maga a miniszterelnök jelentette be, hogy november 24-ére már össze is hívja a Gazdasági Főtanács első ülését, miközben a statutum-rendeletet még csak november 27-én terjesztette be. A Gazdasági Főtanácsra vonatkozó rendeletet azonban tovább kellett formálni, ugyanis komoly alkotmányossági aggályok merültek fel vele szemben. A kormányrendelet-tervezet szerint ugyanis a Gazdasági Főtanács a döntéseit kormányrendeletként is kibocsáthatta volna, így annak jogszabályait az ágazati miniszterek is kötelesek lettek volna végrehajtani, egyben közvetlen intézkedési, utasítási joggal ruházták volna fel. Az igazságügy miniszter telefonon közölte, hogy a tervezet alkotmányjogi szempontból elfogadhatatlan. Véleményét az előterjesztés aktáján rögzítették³³⁴. Jól látható, hogy az alkotmányossági alapelveknek messze nem megfelelő volt a rendelet-tervezet, hiszen gyakorlatilag egy – bár gazdasági kérdésekben eljáró – kormány feletti kormányt konstituált volna, amely tulajdonképp kormányzati felhatalmazás alapján törvényi jellegű jogszabályt alkot, amely magát a kormányt utasítja.

Az alapkoncepció azonban változatlan maradt.³³⁵ Ez a következő volt: a Főtanács elnöke a miniszterelnök, tagjai az iparügyi és a közlekedésügyi miniszter, később a pénzügyminiszter és a közellátásügyi miniszter.

A Gazdasági Főtanács működésében azonban a Kommunista párt így a koalíciós struktúrában betöltött miniszteri posztok miatt nem tudott volna központi szerepet ellátni, ezért a tervezetekben –és a kihirdetett rendeletben is a későbbiekben központi jelentőségű lett a Gazdasági Főtanács főtitkára. A már visszavont, majd újra kihirdetett és módosított rendelet alapján a Gazdasági Főtanács mellett egy titkárság működött, amelynek vezetője a főtitkár. Hatáskörének fokozottabb kifejezése érdekében javasolta, hogy részére az államtitkári cím adományozása végett tegyen a kormány előterjesztést a Nemzeti Főtanácshoz. Ez megtörtént.³³⁶ A szervezet végül a 12 090/1945. M. E. számú rendelet konstituálta.

A Gazdasági Főtanács szervezése az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1945. évi XI. tc. 15. §-ában foglalt felhatalmazás alapján történt végül meg.

³³⁴ Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4., 2005, (uott)

³³⁵ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011.

³³⁶ Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. jan. 29

A Gazdasági Főtanácsot a kormány gyakorlatilag minden gazdasági jellegű területre kiterjedő jogkörrel hatalmazta fel, így a termelés, a bér- és árkérdésekben, a népesség élelmiszer-cikkkel való ellátását, a közszükségleti cikkek forgalmát, a munkaerő-gazdálkodást felügyelve rövidesen rendeletalkotási joggal is felhatalmazta. (I. 230/1946. M. E. sz. rendelet).

Az intézmény jogkörét bővítette a 3650/1946. ME sz. rendelet, a 8530/1947. Korm. sz. rendelet alapján kooptálta az Országos Tervhivatal elnökét, alelnökét és főtitkárát is kooptálta a testület, ami tervgazdaság egyre kiterjedtebb jelenlétét mutatta. A rendeletek a GF jogkörét meglehetősen szélesen, sőt a lehető legszélesebben határozta meg: gazdasági vonatkozású rendeletek előkészítése, gazdasági vonatkozású adatgyűjtés, véleménynyilvánítás, előterjesztés készítése a Minisztertanácshoz, rendeletkiadási jog gazdasági természetű ügyekben, akár büntető szankciókkal is,³³⁷ sőt közvetlen intézkedést tehetett még akkor is, ha ez az érvényes jogszabályok értelmében más minisztériumok hatáskörébe tartozott. A GF főtitkára mindvégig az a Vas Zoltán volt, aki gazdasági tehetsége mellett meglehetősen erélyes stílusáról és a szovjetekhez, főleg a Vörös Hadsereghez fűződő szoros kapcsolatairól volt ismert (ő maga is szovjet oldalon folytatott frontpropagandát).³³⁸ A szerv kezdettől fogva kommunista befolyás alatt állt.³³⁹

A 4083/1949. Korm. sz. rendelet a GF-et megszüntette. Feladatait a 4148/1949. Korm. sz. rendelet értelmében a Minisztertanács, a Népgazdasági Tanács és az Országos Tervhivatal vette át.

Megszűnésekor Dobi István az Országgyűlésben ekképpen „parentálta el” az intézményt: „A Gazdasági Főtanács hosszú ideig állott a reakció elkeseredett támadásainak középpontjában. Azok a reakciós politikai erők, amelyek minden eszközzel el akarták gáncsolni a demokrácia gazdasági politikáját és meg akarták akadályozni a hároméves terv végrehajtását, joggal acsarkodtak a Gazdasági Főtanács ellen. Népünk azonban érezte és tudta, hogy a Gazdasági Főtanács érte dolgozik, és most, négy esztendő múltán, még inkább méltányolni tudja a Gazdasági Főtanács erőfeszítéseit és eredményeit. Hadd fejezzem ki mindnyájunk köszönetét azoknak, akik kezdettől

³³⁷ 230/1946. M.E. sz. rendelet

³³⁸ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011.

³³⁹ „Állami életünkben és szervezetünkben ilyen továbbmutató, a jövőt jelző és közelhozó elem volt (...)kezdettől fogva a munkásosztály szilárd szervei voltak és maradtak, a gazdasági irányításnak, szervezésnek és vezetésnek egyes szervei, így a Gazdasági Főtanács; ilyen irányú gazdasági tevékenységet fejtettek ki azok az állami gazdasági szervek, amelyek az állami tulajdonba vagy állami ellenőrzés alá vett termelési eszközökkel gazdálkodtak.” L. Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése hazánkban, In: Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéről, 1955

fogva a Gazdasági Főtanács élén állottak és akik oly nagy munkát végeztek az utóbbi esztendőök alatt: Rákosi Mátyásnak (Szünni nem akaró, ütemes taps.), Gerő Ernőnek (Hosszan tartó lelkes taps.) és Vass Zoltánnak (Hosszantartó lelkes taps.).³⁴⁰ A stílus már Sztálini, a lényeg azonban nem ez, hanem az, hogy 1949-ben már gazdasági téren is kiteljesedett a diktatúra.

A GF működését az Országgyűlésben mindvégig heves ellenzéki kritikákkal illették. A felszólalások összességének felsorolása nem lehetséges, és felesleges is: a lényeg, hogy a képviselők érvei szerint a GF gazdasági – és abból következően politikai diktatúrára tör.³⁴¹ Érdemes hosszabban idézni Korányi Jánosnak, a Magyar Szabadságpárt (Sulyok-párt) képviselőjének terjedelmes interpellációjából: „Az újjáépítést – mint mondtam – a magyar munkás nagyban előmozdítja, de gazdasági politikánk szerintem sokban hátráltatja. Az iparügyi miniszter úr iparpolitikai és termeléspolitikai téren sok mindenben vállalja a politikai felelősséget olyan intézkedésekért, amelyekről utólag vagy egyáltalán nem értesül, tekintettel arra, hogy ezek az intézkedések nem tőle indulnak ki, hanem a Gazdasági Főtanács mindenható főtitkárától, Vas Zoltán úrtól. Jól tudjuk, hogy a Gazdasági Főtanács intézményét külföldről vettük át, de meg kell állapítanom, hogy a *Gazdasági Főtanács intézménye parlamentáris, országban közjogi abszurdum* (kiemelés tőlünk). Közjogi abszurdum pedig azért, mert az 1848:III. törvénycikket és a miniszteri felelősségről rendelkező egyéb törvényeket teljesen illuzórikussá teszi. Köztudomású, hogy az államtitkár úr nemcsak az összes magyar szénbányáknál, de a NIK-ben³⁴² tömörült vállalatoknál is gyakorlatilag az elnökvezérigazgatói szerepet tölti be. Ezen túlmenően azonban hitelpolitikája révén az egész magyar ipart irányítása alatt tartja. Kétségtelen, hogy az, államtitkár úr rekordteljesítményeket ért el például az infláció ütemének megszabásánál. De meg kell mondanom, hogy működését a legnagyobb aggodalommal szemlélem. ... Meg kell mondanom, hogy a régi világban sok jogos kritika érte a bankokat, de a bankoknak a hitelpolitikája sohasem volt olyan kíméletlen ügyfelekkel szemben, mint amilyen kíméletlen a Gazdasági Főtanács hitelpolitikája.

³⁴⁰ Az 1949. évi június hó 8-ra összehívott Országgyűlési Naplója, Budapest, 1950. I. köt. 1949. június 4, 35-36.

³⁴¹ Nemzetgyűlési Napló, VI. köt. 111. ülés, 1947 március 18. Az ugyancsak Magyar Szabadságpárti Dénes István azt hangsúlyozta korábban, hogy a GF felesleges vízfej: 1945-ben 80, 1946-ban 130-140 darab rendeletet adott ki a kormány és a GF, olyan ügyekben is, ahol az ország és a nemzet legmélyebb érdekeibe nyúlnak bele. (Nemzetgyűlési Napló, II. köt. 44. ülés, 1946. július 30. 583-584.)

³⁴² Nehézipari Központ: a nehézipar helyreállítására és a jótételi szállítások szervezésére hívták életre 1946-ban. Rácz Béla: A Nehézipari Központ (NIK) szervezetének története, 1946-1948. Levéltári közlemények, 1965. 1. 57-137. A szerző szerint a NIK „a nehézipar Gazdasági Főtanácsa.”

Világosan látjuk, hogy milyen hátsó gondolat.” Drahos Lajos (Kisgazdapárt) mindezt visszautasította: az illegitimitásra nem reagált, és szükséghelyzetet emlegetett.

Vas Zoltán és a GF diktatúrára törése ténylegesen igaz volt. A SZEB egy 1947-es összefoglaló jelentése szerint a Gazdasági Főtanács helyettesíti a magyar kormányt, és biztosítja, hogy minden olyan kérdést, amely az ország helyreállításához és demokratikus elveihez kapcsolódik, sikeresen el lehet dönteni.³⁴³

Ennek ellenére a koalíciós pártok, főleg a kommunisták és a kisgazdák mindig védelmükbe vették a GF-et.³⁴⁴ Példa erre Nagy Ferenc miniszterelnöknek Sulyok Dezső interpellációjára adott válasza: „A gazdasági feladatok megoldásának összhangba hozása céljából életrehívott Gazdasági Főtanács munkájának eddigi eredményei a hozzáfűzött várakozásoknak megfeleltek. Minden jogos reményünk indokolt, hogy a Gazdasági Főtanács további tervszerű munkája lényegesen hozzájárul ahhoz, hogy az infláció leküzdésének, az újjáépítés és a jóvátételi kötelezettségek hatalmas feladatainak megoldását érdemleges lépésekkel a nyugodt fejlődés útjára tereljük. A kormány kötelességének ismeri, hogy a gazdasági és pénzügyi problémák megoldására összefüggő és egységes tervet készítsen.” Mindezen vitákról a napisajtó is rendszeresen beszámolt.

Hogyan vélekedett a JK erről az alapvető közjogi kérdésről, ti. arról, hogy Magyarországnak voltaképp két kormánya van, az egyik az országgyűlési ellenzék állandó pergőtüzében, nyilvánosan végzi a tevékenységét, a másik pedig lényegében – legalábbis ami a rendelet-előkészítéseket illeti – lényegében titokban? Nos: sehog. Az 1945-1949. közti publikációk egyikében sem sikerült még a GF nevét sem fellelni, pedig Vásáry István kommunista képviselő az Országgyűlésben is hangsúlyozta: jogilag kell biztosítani azt, hogy a közvagyon jellegű üzemekkel, mint a Rádió és a villamosüzemek, magánhaszonra fordíttassanak; ebben a jogtudománynak lenne nagy szerepe a GF hatáskörének meghatározásakor.³⁴⁵

Mint arra már a korábbiakban utaltam, a 4083/1949. Korm. sz. rendelet a GF-et megszüntette. A Gazdasági Főtanács feladatait átvette a 4148/1949. Korm. sz. rendelet értelmében a

³⁴³ Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15-1946. február 4. jan. 29,2005

³⁴⁴ Nagy Ferenc miniszterelnök felszólalása. A nemzetgyűlés 15. ülése 1946. évi február hó 7-én, csütörtökön. Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés Nemzetgyűlési Naplója. I. köt. 372.

³⁴⁵ Nemzetgyűlési Napló II. köt, 39. ülés, 1946. május 25. 299-300.

Minisztertanács, a Népgazdasági Tanács és az Országos Tervhivatal. Ezek már a totális párturalomban született szervek voltak.

A szerv alkotmányjogi értékeléséhez fontos kiemelni, hogy második világháború alatt minden hadviselő, de sok semleges államban (pl. Spanyolország vagy Svédország) is megszervezésre kerülő, úgynevezett gazdasági csúcsmisztériumok voltak. Magyarországon is megszervezték a csúcsmisztériumot, a pénzügyi világválság és a második világháború éveiben.³⁴⁶ Jogkörük azonban nagyon eltért egymástól: a portugál Oliviera Salazar pénzügyminiszterként de facto diktátor volt, míg a német Walter Funk ugyan hozzátartozott a Harmadik Birodalom legszűkebb politikai elitjéhez, de nagyon sok kérdésben alá kellett rendelnie magát pl. Hermann Göringnek, bár több könyvében és brosúrájában hangsúlyozta: a háború után a gazdaságirányításnak kell kizárólagosnak lennie Németország vezetésében.³⁴⁷

Azonban egyetlen olyan példát sem találunk, hogy egy minisztériumok felett álló, rendeletalkotási jogkörrel rendelkező szerv, amelyet kormányrendelet hozott létre, tulajdonképpen utasítsa a szakminisztereket. Mentő érvként 1945. évi XII. tc. hozható fel, azonban a kormányzati struktúra jellege szerint ez mégsem állja meg a helyét, hiszen a jogszabály a kormányra, az alkotmányos berendezkedésre alapvetően nem vonatkozik.

2.8. A VÉGREHAJTÁS HARDVERE: A RENDŐRSÉG ÉS A POLITIKAI TITKOSSZOLGÁLATOK

„A rendőrségnek nem az a hibája, hogy sok benne a kommunista, a szocialista, (felkiáltások a kispapárton: Mind az!)”³⁴⁸

³⁴⁶ 1928. szeptember 5. és 1931. augusztus 24. közt Bud János, 1938. március 9. és 1938. május 14. közt Imrédy Béla, 1940. december 7. és 1944. január 11. közt Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter, végül 1944. május 23. és 1944. augusztus 7. közt ismét Imrédy Béla töltötte be ezt a posztot. Böllöny József: Magyarország kormányai 1848-1987. Akadémiai Kvk, Budapest, 1987. 249.

³⁴⁷ Walther Funk: Gazdasági rend a valutamechanizmussal szemben. Terramare Inst., Berlin, 1944. (Eredeti német kiadása: Wirtschaftsordnung und Währungsmechanismus. Hely és évszám nélkül; a megjelenés ideje: 1944. Magyar mellett számos nyelven kiadták.)

³⁴⁸ A Tildy kormány programjáról szóló vita, Rajk László és Révai József beszédei közbeni bekiabálások: *„Taps a kommunista és a szociáldemokrata párt oldalán. Drózdv Gvőző (kp): Pártrendőrség után lesz pártbánya is!—Révai József (kp): Most államosításról és nem a rendőrségről volt szó! — — Zaj”. NN 1945. évi 78. 79.o*

1945 beköszöntének legelején az INK napokon belül intézkedett a rendvédelem újjáalakításának érdekében, 1945. január 4-én felhívást (a 13/1945. M. E. sz. rendeletet.) adott ki, amelyben felhívta a nemzeti bizottságokat és az önkormányzati testületeket, hogy szervezzenek polgárőrséget és azt fegyverezzék fel. Ezeket és a már megszerveződő rendőrséget utasította, hogy járjon el a közrend és a közbiztonság veszélyeztetőivel szemben. Az említett rendelet már arra is utalt, hogy bíróságoknak tovább kell folytatniuk működésüket. Azt is elrendelte, hogy az elkövetett bűncselekményeket ott, ahol bíróságok még nem működnek, visszamenőleg is meg kell torolni.³⁴⁹ A visszaállított, lényegében régi bírósági szisztéma azonban nem találtatott alkalmasnak a múltért felelős háborús és népellenes bűnösök felelőségre vonására.³⁵⁰

Ennek több oka is volt, egyrészt a korábbi korszak jogalkotása értelemszerűen nem ismerte (ismerhette) a háborús bűnök fogalmát- és persze a visszaható hatály tilalmának elve világosan ki is zárta volna az ilyen jellegű jogalkotást-, másrészt a kommunista befolyású igazságügy nem tartotta a régi bírói kart kellően hajlékonynak a politikai befolyásolás elviselésére.³⁵¹ Az INK ezért az 1945. február 5-én megjelent 81/1945. M. E. számú rendelettel megalakította a népbíróságot, hogy "mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói,(...)elnyerjék büntetésüket."³⁵²

A népbíróságok öt népbíróból álló tanácsokban ítéleztek, hozzájuk az igazságügy miniszter szakképzett vezető bírót nevezett ki, akinek szavazati joga nem volt. A népbírákat a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt politikai párt jelölte, az eljáró tanácsok az öt párt küldötteiből alakultak. Később, 1945. május 1-étől a népbírósági tanácsok tagjává váltak a szakszervezetek küldöttjei, ekkor a számarány miatt szavazategyenlőség esetében a vezető bíró is jogot nyert a szavazásra.³⁵³ Ugyan az eredeti rendelet szándéka az volt, hogy a népbíróságok

³⁴⁹ Ez azonban még nem jelentette abszolút mértékben a visszaható hatály bevezetését, mivel tulajdonképp egy ex -lex állapotban elkövetett ún. köztörvényes bűncselekményeket is el kellett bírálni. Igaz a későbbi rendelkezések a már politikai jellegű népbíráskodás körében kifejezetten bevezette az ex tunc hatályt.

³⁵⁰ L. később.

³⁵¹ Ez a döntés a január 21-én megkötött MKP-KV és a Szociáldemokrata OV közti megegyezésnek is köszönhető. Sőt, a SZEB hathatós segítségét maguk mögött tudó Kommunista Párt elérte, hogy szociáldemokrata Valentiny Ágoston helyett a szintén szociáldemokrata Ries István került az igazságügy élére, aki már hajlandónak mutatkozott a változtatásra. Vö. Kiszelly G.. illetve Magyarország történelmi kronológiája, szerk: Benda Kálmán, Akadémiai, Bp, 1982 (1014-1015. o.)

³⁵² L. Nbr. Preambuluma.

³⁵³ 1945. dec 2-án a SZOT első ülésén az elnök szociáldemokrata, a főtitkár kommunista. A politikai irányultság indokolta a hatalomba való bevonásukat. L. Magyarország történelmi kronológiája, szerk Benda Kálmán, Akadémiai, Bp, 1982 (1024. o.)

működését egyfajta esküdtbíráskodás váltsa fel, a szervezet azonban távol esett az esküdtbíráskodástól, mivel a népbírának az esküdteknél sokkal több joguk volt, nem passzív szereplői voltak a tárgyalásnak. A népbíróságok hivatása eredetileg csak az lett volna, hogy a múlt háborús és népellenes bűnösei felett ítéljenek. Ehelyett fokozatosan ez lett a "politikai igazságszolgáltatás" főcsapása. Az 1440/1945. M. E. sz. rendelet büntetté nyilvánította a békeellenes és népellenes bűncselekményeket, akkor is, ha arra már a háború után került sor.³⁵⁴

A kifejezetten végrehajtó szerepű és újjáalakuló rendészeti szervekre a kommunista párt gyakorlatilag az első pillanattól kezdve igényt tartott. Ez nyilvánvaló volt a tisztánlátó politikusok között. Erre utalnak a Nemzetgyűlés jegyzőkönyvében megörökített félig humoros, félig komoly bekiabálások is.³⁵⁵

A szovjet hadsereg vezérkara rendkívül fontosnak tartotta az államvédelem kiépítését. Miközben a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének képviselői 1944. december 28-án az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Ideiglenes Nemzeti Kormány könnyű elsöpréséről álmodoztak, az INK ugyanaznap tartott ülésén Erdei Ferenc belügyminiszter közli, hogy „Kuznyecov helyettesével folytatott a közbiztonság és a közrend érdekében megbeszéléseket. Neki a közönséges bűncselekményekre, illetve az azokkal szembeni eljárásra vonatkozólag semmi észrevétele nem volt.”³⁵⁶

Annál többet tárgyaltak a politikai rendészetről, amellyel összefüggésben több általános tanácsot és javaslatot tett. Fölvetette a kérdést, hogy mi az orosz parancsnokságnak az álláspontja a közrendészeti szervek felfegyverkezését és hatáskörét illetően. Kijelentette, hogy a helyi hatóságoknak általános rendelkezést fognak kiadni, amihez azonban szükséges, hogy mi készítsünk el egy tervet. A terv elkészítésének egyik jelenleg leküzdhetetlen akadálya, hogy

³⁵⁴ Ez viszont már aggályokat vetett fel, ugyanúgy, mint a politikai jelleg kérdése.

³⁵⁵ A Tildy kormány programjáról szóló vita, Rajk László és Révai József beszédei közbeni bekiabálások: „*Taps a kommunista és a szociáldemokrata párt oldalán.* Drózd Gvőző (kp): **Pártrendőrség után lesz pártbánva is!**—Révai József (kp): **Most államosításról és nem a rendőrségről volt szó!** — *Zaj*”. *NN 1945. évi 78. 79.o*

³⁵⁶ (Szűcs László: Dálnoki Miklós Béla kormányának /Ideiglenes Nemzeti Kormány/ minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. A-B kötet. Magyar Országos Levéltár, Budapest 1997. A-kötet, 94. o.). Erdei Ferenc az 1945. január 12-i minisztertanács ülésén a Magyar Államrendőrség megszervezésére irányuló rendelettervezetet terjesztett elő. A közbiztonság mellett a demokratikus államrend védelme fontos szerepet kapott (Szűcs László: i. m. A-kötet, 114. o.).

szakember nem áll rendelkezésre.”³⁵⁷

Az új rendőrség felállításáról, egyben a csendőrség feloszlásáról 1945. május 10-én a 1690/1945. M. E. sz. rendelet intézkedett részleteiben.³⁵⁸ Az előzőekben említett rendelet ugyanis inkább volt felhívás, mint jogszabály.

A rendőrség megszervezése, –tulajdonképpen jogalappal – hiszen a 13/1945. M.E. sz. rendelet, ha részben is, de felhatalmazást adott - korábban megindult. A politikai rendészet a korszak legelején két szervezeti egységként is megalakult, az egyik még Debrecenben Tömpe András vezetésével. Ezt a Kommunista Párt már a kezdetektől kontrollálta.³⁵⁹ Sőt e rendőrség keretében Budapesten is szinte azonnal megalakult az Államvédelmi Osztály, amelyet szintén kommunista irányítás alatt kezdtek megszervezni, tehát látható, hogy a Kommunista Párt az első perctől kezdve magának vindikálta e területet, és mindenhol megkezdte kiépítését, még a szervezeti összeütközéseket is vállalva.³⁶⁰ Később a szervezet egységesült, Péter Gábor vezetése alatt.³⁶¹ 1945 februárjában már a kommunista program alapján megindult a besugóhálózat kiépítése is. A kiadott jelszó a következő volt: „mindenkiről mindent tudni”.³⁶²

³⁵⁷ *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23.–1945. november 15.* A. köt. (Szerk.: Szűcs László). Budapest, MOL, 1997. 94–95. Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról (1945. április 12. körül). In *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* (Szerk.: Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf) Budapest, ÁBTL – L’Harmattan Kiadó, 2009. 116. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.690/1945. M. E. sz. rendelete a csendőrség feloszlásáról és az államrendőrség megszervezéséről. 9. §. *Magyar Közlöny*, 1945. 26. sz. 4. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.700/1945. M. E. sz. rendelete a Magyar Államrendőrség felállításáról. 8. §. 2/b. *Magyar Közlöny*, 1945. 26. sz. 4.

³⁵⁸ "A m. kir. csendőrség -mondja a rendelet - a múlt népellenes kormányait feltétlen engedelmességgel kiszolgálta, a magyar demokratikus mozgalmakat kíméletlen eszközökkel megsemmisíteni törekedett és a magyar parasztság és a magyar munkásság ellen megszámlálhatatlan erőszakosságot követett el, ezért a magyar nép egységes ítéletének végrehajtásaképpen az Ideiglenes Nemzeti Kormány megállapítja a csendőrségnek, mint testületnek a felelősségét és intézményét megszünteti, szervezetét feloszlítja." Itt a már a szövegben is látható a kommunista befolyás.

³⁵⁹ L. erről a korszakról bővebben: Kiszely Gábor: *ÁVH - Egy terrorszervezet története*, 2000

³⁶⁰ Bár tulajdonképp szinte rögtön az intézkedést megelőzően is létrejöttek, és számos volt "kisnyilas" is csatlakozott hozzá. Kiszely Gábor: *ÁVH - Egy terrorszervezet története*, 2000

³⁶¹ „1944. december végén a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány már foglalkozott a politikai rendészet létrehozásával, majd januárban Erdei Ferenc belügyminiszter kinevezte Tömpe Andrást rendőrfőtanácsossá. A Rákosi Mátyás által Moszkvából elindított és a Nógrádi partizán egység komisszárjaként Debrecenben érkező Tömpére várt a feladat, hogy a politikai rendőrséget megszervezze. Időközben azonban a budapesti kommunisták is megbízták egyik elvtársukat, a hazai munkásmozgalom harcosát, Péter Gábort ugyanezzel a feladattal. Így aztán 1945. január végére a fővárosban két kommunista vezetésű politikai rendőrség létezett, s mindkét vezető magát legitim tisztviselőnek tartotta”. Müller Rolf: *Mindenkiről mindent tudni* In: *Betekintő 2008. 3.* http://www.betekinto.hu/2008_3_muller

³⁶² L: „(...) Titkosan működő szerv felállításáról, melynek feladata, a közélet vezetésében, irányításában résztvevő egyének életéről adatokat gyűjteni, amelynek alapján elérnék a kitűzött célt: *mindenkiről mindent tudni*. Emberek tűntek fel, ismeretlen, még ki nem próbált egyének, akik irányító szerepüknél fogva a demokratikus eszmét hirdetik. Meg kell ismerni azoknak az életét, akik *hivatást* kell hogy betöltsenek, nehogy kakukkfűök kerüljön a fészekbe.

Pest 1945. január 18-i felszabadulása után 19-én, tehát szinte azonnal, a kommunista párt vezetése már határozott is az új rendőrség felállításáról. 1945. január 23-án, a Budapesti Rendőrfőkapitányság vezetője Sólyom László, helyettese Kádár János lett, a Budapesti Nemzeti Bizottság előterjesztésére.

A Magyar Államrendőrség kialakításáról, felügyeletéről, illetve felszereléséről a belügyminiszter hatásköréről szóló 1690/1945. M.E. sz. rendeletet május 7-én hirdették ki. A jogszabály a csendőrség vagyont a 4.§ alapján a Magyar Államrendőrségnek utalványozta. A rendelet egyértelműen fogalmaz a belügyminiszter hatásköréről; az 5.§. kimondja, hogy „A magyar állam egész területén a belügyminiszter legfelsőbb felügyelete és ellenőrzése alatt a magyar államrendőrség gyakorolja az összes rendőrhatalósági jogokat és látja el a rendőrközegei útján a rendőrszolgálatot.”

A rendelet a magyar államrendőrség hatáskörébe utalta a közbiztonság, az államrendészet (tehát a politikai rendészet) és egyéb mellett a volt csendőri szervezet által végzett végrehajtó szolgálati és állambiztonsági tevékenységeket és ügyeket. A szervezet felépítése szerint rendőrkapitányságokra lebontva bűnügyi, politikai, igazgatási rendészeti és rendőrbírói (szabálysértési bíraskodás) osztályokat kellett létrehozni. A belügyminisztérium Erdei Ferenc (aki viszont titkos kommunista párttag volt) kivételével folyamatosan a kommunista párt irányítása alatt állt. Az 1700/1945. M.E. sz kormányrendelet 20.§-a értelmében a politikai pártnak lehetett tagja rendőr. (Ezzel gyakorlatilag csak deklarálták a már meglévő helyzetet.) A jogszabályokkal a korábbi rendszer rendvédelme helyébe jogilag és elvileg is "népi biztonsági-rendészeti szervezet" alakult ki.³⁶³ Sőt e rendőrség keretében - immár hivatalosan is - azonnal megalakult az Államvédelmi Osztály, egyelőre mint a rendőrségnek egyik osztálya, amelynek kialakítását, vezetését a Kommunista Párt - mint mindenkor- első perctől kezdve magának tartotta fenn.³⁶⁴

Mivel e terület elég komoly szakirodalommal rendelkezik, ahelyett, hogy a további közigazgatási jogi változásokra utalnék, inkább egy történelmi hangsúlyozási hibára hívnám fel a figyelmet. A

Ellenőrizni kell a vezető állást betöltőket, nehogy olyan elemek jussanak vezető szerephez, akik a demokratikus eszméket csak álcázásra használják fel és nem méltók a bizalomra, amelyet nekik előlegeztek.” Idézi Müller Rolf: Mindenkiről mindent tudni In: Betekintő 2008. 3. http://www.betekinto.hu/2008_3_muller

³⁶³ L. erről a korszakról bővebben: Kiszely Gábor: ÁVH - Egy terrorszervezet története, 2000

³⁶⁴ Bár tulajdonképp szinte rögtön az intézkedést megelőzően is létrejöttek, és számos volt "kisnyilas" is csatlakozott hozzá. L. erről a korszakról bővebben: Kiszely Gábor: ÁVH - Egy terrorszervezet története, 2000

korábbi és a mai levéltári-történelmi munka szinte minden esetben az Államvédelmi Osztály, későbbiekben az Államvédelmi Hatóság (és jogutódai) tevékenységével foglalkozott.³⁶⁵

A történelmi munka egyedi esetekben, kitartó munkával, kidolgozott és megalapozott publikációkat készített, emellett hangsúlyaiban talán helytelen irányba ment el. Az adott erőszakszervezet bünei természetesen feltárhatók és feltárandók, továbbá valóban a kommunista párt ökleként szerepeltek. Az a tény viszont, hogy a levéltárban dolgozó kutatók sokszor nem ismerték meg a közigazgatásban működő eljárásokat, egyik oldalról szükségtelen redundanciához, másik oldalról akár a lényeg meglátásának hiányához vezethet.

A történelmszerek, levéltáros kutatók szorgalmas munkájának köszönhetően, gyakran ÁVO-s ÁVH-s hadnagyként stb. tevékenységét részletekbe menően, Rákosi Mátyás felelősségével egyetemben gyakran egyes esetekre lebontva megismerheti a széles olvasóközönség.³⁶⁶ Ez sajnos történelmi naivitás. A mindenkor belügyminiszter és államtitkárai hivatali felettesei voltak a korszakban az ÁVO-nak és az ÁVH-val egy szervezetként funkcionáló rendőrségnek, utasítási és parancsadási jogkörük volt.(Amíg az ÁVH-t a kormány alá nem rendelték).

Ebből fakadóan nem szerencsés úgy hangsúlyozni, hogy abból az tűnjön ki, hogy akár Nagy Imre, akár Kádár János, vagy Rajk László, mint belügyminiszterek, illetve hivatalban levő államtitkáraik, például a Nbr megalkotója, Kovács Kálmán, nem játszottak sokkal komolyabb szerepet, mint az a publikációkból kitűnik. A hivatali felettes, a szolgálati jogviszonyban állandóan információt kér, és eligazít, parancsot ad, utasítási és beszámoltatási jogkörrel rendelkezik, s rendelkezett akkor is, mint minden hierarchikus rendszerben. Így az egyedi ügyekre is rálátással rendelkeztek, ahogy teszi azt most is egy belügyi vezető. Ennek megfelelően az akkori kommunista állami vezetői -és nem egyenruhás kommunista- réteg felelősségét máig nem kellőképpen firtatja a tudomány. Ezzel együtt e területen az első perctől kezdve valóban, jól dokumentáltan és alaposan bizonyítottan a kommunista párt a kezdetektől fogva dominált. Vagyis nyugodtan állítható, hogy a rendészeti szervek - ideértve a titkosszolgálatot és a politikai rendészetet - 1945-ös újjáalakítását mind szervezeti, mind személyi kereteiben a szovjet tanácsadók segítségével a kommunista párt vitte véghez.

³⁶⁵ L. www.betekinto.hu

³⁶⁶ Müller Rolf: Mindenkiről mindent tudni In: Betekintő 2008. 3. http://www.betekinto.hu/2008_3_muller

(Történelmi érdekesség ennek ellenkezője is, minthogy például a rendőrség, a későbbiekben is szervezetenként magába foglalta az állambiztonsági szervet, ennek ellenére erről alapvetően nincs szó, a fő vizsgálati tárgy máig a BM III-as főcsoportfőnöksége volt és maradt, miközben a rendőrség vizsgálata e tárgyban elmaradt.)

2.9. KÁDERPOLITIKA

Az INK egyik első rendeletében (1945. jan. 4-én 15/1945. M. E. sz.) döntött arról, hogy minden közalkalmazottat igazoló eljárás alá kell vonni annak megállapítása végett, hogy az 1939. szeptember 1. követően tanúsított magatartása sértette-e a magyar nép érdekeit.³⁶⁷ Az igazolóbizottságok kezdetben hétagúak voltak: az öt politikai párt kiküldöttéből, egy behívott jogi képesítésű tagból és annak a szervnek a képviselőjéből álltak, amelynél az igazolás alá vont dolgozott. 1945 májusától az öt párt küldötte mellett a szakszervezetek is helyet kaptak a bizottságokban, erősítve ezzel a Kommunista Párt pozícióit. A jogszabály az igazolás alá vont esetében két eredménnyel járhatott: vagy igazolta – ebben az esetben állást vállalhatott, illetőleg folytathatta eredeti beosztásában a munkáját, vagy népbíróság elé került.

Az igazolási eljárás bevezetésével így megkezdődött az államapparátus személyi összetételének megváltoztatása. Ez ellen a polgári pártok még felléptek az igazolóbizottságokban. Az igazolási ügyeknek a fellebbezése is a népbíróság hatáskörébe került.³⁶⁸ Ez azonban pont a kommunista párt szándékaival ellentétesen hatott, mivel a népbíróságok az igazolóbizottságok kötetlen eljárása helyett szigorúbb perbeli bizonyítást igyekeztek lefolytatni.

1945. augusztus 19-én a közhivatalok munkafegyelmének fokozottabb biztosításáról szóló 6750/1945. M. E. számú rendelet³⁶⁹ néPELLenes bűnössé nyilvánította és a népbíróság elé utalta azt a

³⁶⁷ Ezt az igazoló eljárást később kiterjesztették a magánalkalmazottakra, a szabad pályán működőkre, az egyetemi hallgatókra és másokra is, azaz gyakorlatilag mindenkire. Az igazolóbizottság a közalkalmazottat eredetileg vagy igazolta, vagy pedig népbíróság elé utalta, de szankciós joga is volt (előlépésből kizárás, vezető állásra alkalmatlanná nyilvánítás, feddés stb.); később az 1945. máj 2-án 1080/1945. M. E. számú rendelet szerint az igazolóbizottság népbíróság elé utalás nélkül a nyugdíjazást, illetőleg az állásvesztést is kimondhatta.

³⁶⁸ <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=916&l=hun>

³⁶⁹ Korábban a szakminiszternél volt.

³⁶⁹ <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=916&l=hun>

közhivatalnokot is, aki hivatali kötelességét szándékosan súlyosan megsérti, ha ezáltal "a demokratikus kormányzat rendelkezéseinek zavartalan végrehajtását súlyosan veszélyezteti, vagy az ország népi és demokratikus szellemben való újjászervezését lényegesen akadályozza." Végül szintén népbíróvási hatáskörbe kerültek 1946 februárjában (1946:VII tv.) az államellenes és köztársaságellenes bűncselekmények is, vagyis általában az összes politikai bűncselekmény³⁷⁰. A hivatkozási alap az volt, hogy demokratikus szellemben kell megtisztítani az apparátust, mert az gazdasági kényszer is.³⁷¹

A tisztogatási folyamattal megindult az új „megbízható káderek” felvétele. Ennek elősegítését szolgálta többek között az, hogy a jogszabály felhatalmazta a szakminisztereket arra, hogy ideiglenesen a „képesítési kellék meglétét” elengedjék.³⁷² A kormány ezzel párhuzamosan³⁷³ megkezdte az új káderek kiképzését a Szakszervezeti Tanács bevonásával. A 10070/1945. M.E. sz. kormányrendelet a belügyminiszter és az ágazati miniszter közös feladatává tette a „közszolgálatnak demokratikus szellemben való megújítása céljából”³⁷⁴ a tanfolyamok megindítását.

Emellett megszervezték a "dolgozók iskoláit" és hivatalosan egyetemi, valójában gyorstalpaló oktatást biztosítottak a „megbízható kádereknek”. Tehát már ekkor megkezdődött az úgynevezett „ munkás-paraszt káderek” betagozása. Emellett megszüntették azon szervezeteket, amelyek "fasiszta jellegű"-nek minősültek.³⁷⁵ Az új államhatalmat már kezdetekben jellemzi a kommunista befolyás alatt álló szakszervezetek beemelése a törvényhozásba, az egyes testületekbe és a végrehajtási apparátusokba. A kommunista és szociáldemokrata párt irányítása alatt levő iparügyben egy 1945. február 18-i rendelet alapján megalakultak az üzemi bizottságok, hatáskörük

³⁷⁰ L. erről később Z. fejezet.

³⁷¹ Tildy kormány programjának vitája, Rajk László felszólalása, I. NN. 79. o. „Az államapparátus, a közigazgatás, a minisztériumok megtisztítása a reakciós, a kormány intézkedéseinek végrehajtását szabotáló, a demokráciával ellentétesen szembenálló elemektől nemcsak a demokratikus rend megszilárdításának érdekében szükséges politikai rendszabály, hanem a népnyomorúság enyhítéséhez szükséges gazdasági rendszabály is.”

³⁷² Az 1945. máj. 4. 1150/1945. M. E. számú rendelet <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=916&l=hun>

³⁷³ Pl. az 1945. okt. 26-án 10 070/1945. M. E. sz. rendelet "a közigazgatás demokratikus szellemű megújításáról" <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=916&l=hun>

³⁷⁴ 1. §. uott, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=916&l=hun>

³⁷⁵ Erre egyébként Magyarországot a fegyverszüneti egyezmény is kötelezte, és nem minősítendő csak kommunista törekvésnek. Az 529/1945. M. E. számú rendelet huszonöt fasiszta pártot, illetőleg társadalmi szervezetet és egyesületet oszlatott fel, ezek valóban nyilas, fajvédő stb. szervezetek voltak

kiterjedt a munkaviszonnal kapcsolatos ügyre, sőt, nagyobb üzemekben betekintése volt az egész üzletmenetbe.³⁷⁶ A vidéken "a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról" szóló, 600/1945. M. E. sz. rendelet alapján létrejött az országban több mint háromezer községi földigénylő bizottság.³⁷⁷

A létrejött új, még ideiglenes intézményeken, nemzeti, üzemi, földigénylő és igazoló bizottságokon, az önkormányzati testületeken, a népbíróságokon keresztül a politikai befolyásolás lehetősége már adott volt. Mivel az MKP és a szociáldemokrata párt már 1945. január 21-én megegyezett a koordinációról³⁷⁸, ezután február 6-án újra megerősítették azt, továbbá február 7-én létrejött a Szakszervezetek Országos Tanácsa, aminek elnöke szociáldemokrata, főtitkára kommunista párti volt, az eddigi bizottságokban mindenütt látható a 2+1-es felállás (szociáldemokrata, kommunista- szakszervezeti), amely minimum 50%-ra növelte ezen oldal arányát az említett testületekben.³⁷⁹ A folyamatot a későbbiekben is, mindenhol, teljes erőbedobással presszionálta a kommunista párt.

2.10. HELYI IGAZGATÁS

Az IN megválasztásánál sok újjáalakult önkormányzat szerepet játszott, de jogilag biztosítani kellett működésüket. A helyi szervek újjászervezéséről az INK közvetlenül megalakulását követően rendeletet bocsátott ki. E jogszabály –vagy még inkább – felhívás még a jogi formulákat és alakosságokat kevésbé figyelembe véve készült. (14/1945. M. E. sz. 1945. jan. 4-én)³⁸⁰. A rendelet gyakorlatilag tudomásul vette, hogy az önkormányzatként funkcionáló „szervek” már újjáalakultak, másrészt előírta megszervezésüket. Ennek egyik oka volt, hogy a megalakult nemzeti bizottságok mivel azok a demokratikus pártok helyi szövetségei -, ezért politikai szervek, így az újjászervezendő helyi közigazgatási szervek feladata az államigazgatás.

³⁷⁶ A későbbi, 55000/1945. Ip. M. számú rendelet még inkább kiterjesztette az üzemi bizottságok jogkörét.

³⁷⁷ Ezek feladata volt az igénylők nyilvántartásba vétele, a felosztásra kerülő földbirtok összeírása, felosztási terv készítése és közreműködés a földosztásban..l.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=916&l=hun>

³⁷⁸ L. fent, ezt feb 6- án újra megerősítik, felállítják a két párt közös intézőbizottságát. Magyarország történeti kronológiája, szerk: Benda Kálmán, Akadémiai, Bp, 1982 (1014-1015. o.) A továbbiakban MTKR

³⁷⁹ L. MTKR (1014-1015. o.)

³⁸⁰ <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=916&l=hun>

Ezzel a valóban demokratikus elemet megtestesítő nemzeti bizottságok az önkormányzatiság igazgatási feladatai közül kiszorultak, bár a rendelet arról beszél, hogy az önkormányzati testületeket "a nemzeti bizottságokon keresztül kell újjáalakítani".

A praxisban azonban egyelőre a nemzeti bizottságokat a helyi állami szervekkel azok hiánya, vagy gyengesége miatt a közigazgatásból kiszorítani még nem sikerült. Ezért az említett rendelet még (alkalmazkodva a helyzethez), utasította a köztisztviselőket, hogy „alkalmazkodjanak” a nemzeti bizottságok határozataihoz. Kitűnt ez a közigazgatás további rendezését szabályozó és (1945. ápr. 26-án 1030/1945. M. E. sz.) rendeletből, amely megerősíti, hogy a nemzeti bizottságok közigazgatási hatásköre az önkormányzati szervek létrehozásával megszűnik³⁸¹, igaz a nemzeti bizottságoknak kellett az egyes önkormányzati szervek pártarányos összetételét meghatározni. Ezen kereteken belül jelentősen már nem változott a struktúra. Az 1949. évi XX. törvény bejelentette a tanácsrendszert. A tanácsrendszer azonban még nem váltotta fel az új, sztálini Alkotmány rendelkezései alapján az önkormányzati igazgatást (35.§), hatálybalépésétől még várni kellett a viszonyokat valóban szabályozó tanácstörvényre, amely az 1950. évi I. törvényben rendezte a helyzetet. A törvény preambuluma kifejti, hogy „a szocializmus útján haladó Magyar Népköztársaság olyan államszervezetet épít, amely biztosítja a dolgozók tevékeny és állandó közreműködését az államhatalom gyakorlásában és az államigazgatás munkájában, közelebb viszi az ügyintézés a dolgozó tömegekhez és következetesen érvényesíti a szocialista törvényesség elveit. A Magyar Népköztársaság országgyűlése azt Alkotmányban megállapított elveknek megfelelően megvalósítja a demokratikus államszervezet legmagasabb rendű formáját: a tanácsok rendszerét.”³⁸²

A törvényjavaslat indokolásában leszögezi, hogy: „(...)A törvényjavaslatnak a tanács szervezetére és működésére vonatkozó rendelkezései biztosítják, hogy a tanácsok ezeknek az alapvető követelményeknek meg tudjanak felelni. A tanácsok működésén keresztül a felszabadult nép:

az ipari munkásság, a dolgozó parasztek és az értelmiség legjobbjai — akik a Magyar Dolgozók Pártjának vezetésével hősiess munkával építik hazánkban a szocializmust (...)”³⁸³

³⁸¹ <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=916&l=hun>

³⁸² <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8374> letöltve: 2014.júl 11.

³⁸³ OGYIR: 1949, I. kötet, 137.o.

A törvény 1.§ a kifejti, hogy a helyi tanácsok a dolgozó nép köréből a széleskörű demokrácia alapelvei szerint választott és a demokratikus centralizmus elveinek megfelelően egymás alá és fölé rendelt szervek. A törvény egyértelműen fogalmaz, a tanács működési területén a dolgozó nép egységes államhatalmát képviseli. Ez gyakorlatilag a teljes államigazgatási és önkormányzati feladat és hatáskörrendszert testesítette meg. Ahogy a jogszabály is fogalmazott: „biztosítják a tervszerűséget az állami élet minden vonatkozásában, ellátják a gazdasági, társadalmi és kulturális vezetés feladatait, valamint általában az államigazgatás helyi tennivalóit.”³⁸⁴

A korszak kommunista alkotmányokban vizsgálódva (az albán (1946. március), a lengyel (1947. február), a bolgár (1947. december), a román (1948. március) és a csehszlovák (1948. május) alaptörvények) – a következő megoldásokat ismerhetjük meg a helyi szintű hatalomgyakorlásban.³⁸⁵

A lengyel alkotmány nem rendezte a helyi szintű kérdéseket. Az albán, a román és a bolgár alaptörvények szerint a népi tanácsok voltak az államhatalom helyi szervei. A csehszlovák rendszer még megtartotta a „nemzeti bizottság” kifejezést. A népi tanácsok, hasonlóan a magyar rendszerhez „az államhatalom helyi funkcióit” látták el, tehát a törvények, és egyéb felettes jogszabályok keretein belül a helyi gazdasági tervek, költségvetés, helyi ügyek intézése stb. mellett végrehajtási funkciót is elláttak (tehát a népi tanácsrendszer, mint olyan fogalmilag a központi szervek utasításainak és jogforrásainak helyi végrehajtását jelentette.). A népi tanácsoknál ugyanúgy végrehajtó bizottság alakult, (a népi tanács végrehajtó szerve), amely visszahívható. A végrehajtó bizottság szakirányítás szempontjából a központi szakirányításnak volt alárendelve.³⁸⁶

A csehszlovák megoldás sajátosan központosított: az államhatalmi helyi szerv helyett végrehajtó helyi szervként definiálta az alkotmány, így közvetlenül a kormánynak és különösen a belügyminiszternek alárendelt entitásként funkcionált. A szlovák terület konszolidálása érdekében a Szlovák Nemzeti Tanács végzett kulturális, oktatásügyi, építésügyi feladatokat, ám a kormány közvetlenül gyakorolta hatalmát a kormány által kinevezett megbízottak útján.³⁸⁷

³⁸⁴ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8374> letöltve: 2014.júl 11.

³⁸⁵ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

³⁸⁶ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

³⁸⁷ Csanádi-Csató-Kálmán: A népi demokráciák alkotmányai: In: 1949. évi JTK 15-16, (337-344.o)

2.11. KÖVETKEZTETÉS

Megindult az új karhatalom szervezése, kialakult a bírósági szervezetrendszer párhuzamos struktúrája. Elindult az államgépezet tisztogatása és munkás- és parasztkáderekkel való feltöltése.³⁸⁸ Részint fennmaradtak viszont a közigazgatás szervei, részben megmaradt a régi köztisztviselői gárda de nagyon sokat változott a szervezet személyi és szervezeti összetétele. Az MKP és az MSZP együttműködésének, a szakszervezetek össze és bevonásának, továbbá a SZEK, továbbá a szovjet csapatok támogatásának eredményeképp már 1945-ben jól látható, hogy a hatalmi berendezkedésben mely rendszer irányvonalait követte az ország.

E fejezet célja az volt, hogy megmutassa a hatalomátvétel ideológiai behatolási pontjait a korszak tulajdonképpeni csúcspontjáig, a szocialista alkotmányig.

Az 1947. évi XXII. törvénycikk alapján zajlott le a híres "kékcédulás" választás. Azonban látható, hogy ennek a - már főképpen kommunista vezetésű - parlamentnek a két éves jogalkotási ciklusa előtt megszülettek azok a fontos törvények és rendeletek, amelyek a jogrendszer kommunista elvek szerinti átalakításához vezettek. Az 1944. december 21-én összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés és a december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944 decemberétől a gyakorlatban is megindította az átalakítást.

A közjogi jogalkotás más jogági sajátosságokkal rendelkezik, mint a büntetőjogi és a magánjogi jogalkotás. Mivel jellegénél fogva hatalmi és alá-fölérendeltségi viszonyokat szabályoz, ezért mindig jóval komolyabb politikai befolyás alatt áll. Egyes részeket e fejezetben érintőlegesen volt érdemes tárgyalni, mivel azok később más jogágak területén részletesebb elemzést igényelnek, ám itt is célszerű őket megemlíteni, mivel közjogi relevanciával rendelkeznek. A közjogi jogalkotás ugyanakkor sokkal inkább szimbolikus, éppen ezért a mindenkori hatalom egyes kérdésekben óvakodhat a már korábban elhatározott intézményrendszeri átalakítások meghozatalától. Emellett a koalíciós kormányok különböző érdekeket is megjelenítenek a közjogi struktúrában.

Az 1945-ös évben közjogi forradalom zajlott le. A legfontosabb közjogi törvények a következők: az 1945. évi I. tc., a magyar állami szuverenitás gyakorlásáról, a III. tc. a nemzeti főtanácsról, továbbá a VII. tc., amely büntetőjogi vonulatú, népbíráskodásról szól és egységes szerkezetbe

³⁸⁸ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011.

foglalta és törvényi szintre emelte a korábbi két népbírósi kormányrendeletet. Az 1945. évi VIII. tc. a nemzetgyűlési választásokról rendelkezett. További fontos jogalkotási állomás volt az 1945. évi XI. tc., amely a nemzetgyűlésről, illetőleg az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről fogalmazott meg szabályokat, a 46. évi I. törvénycikk Magyarország államformájáról, továbbá a 46. évi VII. tc., (az úgynevezett hóhértörvény) a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről.³⁸⁹

A gazdaság átpolitizálását a Gazdasági Főtanácsról szóló rendeletek, majd a szénbányászat állami kezelésbe vételéről szóló törvény, és a híres 46. évi XIII. tc. kezdi meg, amely a szénbányászat államosítását írta elő -és később a folyamat az egész gazdaság államosításához vezetett -, amelyben a 47. évi XVII. tc. segített, amely az első hároméves gazdasági tervről rendelkezett. Látható, hogy a folyamat már korábban megindult, mint azt a közvélemény ismeri, bár 1945-47-ig Rákosi még nem volt látványosan a „magyar nemzet édesapja”. Az 45-47-ig tartó magyar jogalkotási folyamat -aktívan a kommunista és szociáldemokrata párt elősegítésével- eleinte érthetően, később szándékosan sajátosan "hézagos" - "laza" és tágan értelmezhető joganyagot teremtett, amelyet a végrehajtást és a népbíróságokat stabilan ellenőrző kommunista párt kihasználta.³⁹⁰ A fordulat évétől kezdve megerősödött az ideológiai elem, egyre több a szovjet és kommunista hivatkozás. 1949 augusztusában a folyamat eljut a betetőzéshez, amely ettől a ponttól 1970-es évekig lényegében nem változik. Az új korszak tehát már minőségileg más. A kommunista ideológia már a kezdetekben is jól láthatóan, de 1949-től teljesen nyíltan átalakítja a magyar jogrendszer egészét.

A közjogi jogalkotásban jól látható a kommunista hatalomátvétel segítésének célja. A későbbi ellenőrzésre és felügyeletre létrehozott szerv, a SZEB deklaráltan nem egy szuverén állam felügyeletével jött létre, mivel az kezdetekben egy meghódított állam feletti felügyeleti jogokat gyakorolt. Amikor az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejött, hazánkban még a SZEB meg sem alakult, a gyakorlatban szovjet katonai ellenőrzés - kormányzás volt. Ilyen körülmények között, 1944. december 21-én a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésben az úgynevezett nyilas hatalom ellenes pártok és politikai erők az új demokratikus államhatalom kiépítése szándékával gyűltek össze.³⁹¹

³⁸⁹ Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése hazánkban, In: Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 1955 (585-627.o.)

³⁹⁰ Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése hazánkban, In: Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 1955 (585-627.o.)

³⁹¹ Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése hazánkban, In: Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 1955 (585-627.o.)

Ez azonban, már a nemzetgyűlés tagjainak rekrutációjában (t.i. szovjet teherautókon kommunista aktivisták gyűjtötték össze a képviselőket) is látható volt, a szovjet katonai parancsnokság lépéseinek köszönhető.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, ha valóban demokratikus keretek között jön létre (legalábbis akkor még úgy tűnt) talán képes lett volna megvalósítani az ország függetlenségét, a népszuverenitást és a demokratikus kormányzatot Magyarországon. Azonban ez a cél már a kezdetektől a kommunista hatalomátvétel segítségével csúszott egybe a közjogi jogalkotásban.³⁹² Az 1945. április 4-én hivatalossá vált teljes "felszabadulásig" számos ideiglenes, később törvényerőre emelt rendelet, rendelkezés, határozat alapozta meg az új államhatalmat. Az országot a kommunista Szovjetunió szabadította fel –és szállta meg -, így már a kezdetekben erős támogatást nyújtott a Kommunista Pártnak.

A folyamatnak közjogi szempontból ugyanúgy, mint a változások szempontjából is három fő érzékelhető szakasza van: az "ideiglenes" korszak, amely egyértelmű kommunista dominanciát mutat, majd quasi demokratikus választásokkal létrejött, bizonyos értelemben demokratikus államhatalom és államszervezet kialakulása annak nyilvánvaló "réseivel" együtt és a "fordulat évét" követően, a szocialista hatalomra jutással megalapozott új, szocialista proletárdiktatúra létrejött, amely 1949-ben a sztálini alkotmánnyal éri el csúcspontját.

3. AZ POLITIKUM ÉS AZ IDEOLÓGIA ELURALKODÁSA A BÜNTETŐJOG TERÜLETÉN

1944. december 22-én, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány összeült Debrecenben új irányba állt a magyar büntető jogalkotás is. E fejezet a büntetőjog dogmatikáját ért politikai és ideológiai hatást elemzi. 1945-től általános a kommunista párt masszív előretörése mind a végrehajtás, mind

³⁹² Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése hazánkban, In: Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, 1955 (585-627.o.)

a politikai pozíciók terén. Nincs ez másképp a büntetőjog-tudomány és gyakorlat területén sem, hiszen a politikai döntéshozóknak és a szovjet megszállás képviselőinek egyaránt érdekében állt a büntető szabályozás átalakítása. Egyértelmű politikai célokból. A büntetőjog ugyanis a politikai-társadalmi átalakítás, diktatúra megfelelő eszköze lehet. E területen tehát érdemes megvizsgálni, milyen ideológiai betörési pontokat találhatunk.

A büntetőjog anyagi jogi szabályai a Csemegi kódex általános részének normái voltak, amíg a Btá (1950. Évi II. tv) hatályba nem lépett. A problémát az okozta, hogy maga a Csemegi kódex rendszere noha "burzsoá reakciós" rendszer volt, igen jól megalkotott törvénykönyvként időnként meglehetősen nagy nehézségeket okozott a korszak rendes bírászkodási vonalán a hatalomnak. Ezért két út volt, ami a kódex belső rendszerének megkerülését lehetővé tette, az egyik a népbírászkodási szisztéma, ami amúgy is egy jellemző diktatórikus - különbírászkodási- formaként könnyített jogalkalmazást tesz lehetővé.

A másik út magának a törvénykönyvnek, vagyis az anyagi és különös szabályoknak a változtatása és kiterjesztése, amelyek által a bíróság mindenképpen köteles az adott jogszabályrendszert alkalmazni. Ez eleinte nehezebb feladatnak bizonyult. Mivel a korszak jogalkotásában jelentős a büntetőjogi vonatkozású vonal³⁹³, és ennek áttekintése is nehéz, ezért a büntetéseket és a büntetni rendelt tényállások egy részét sokszor nem is ismerte az állampolgár. Egyre jobban hiányzott az egységes „szocialista népi demokratikus” elveket képviselő általános rész kidolgozása. A hiátust később az 1950. évi II. törvénnyel pótolták. A különös rész azonban a továbbiakban is rendezetlenséget mutatott. A korszakban ennek részbeni megoldására a büntető általános és különös rész egy rendezett összefoglalását állították össze. A BHÖ (Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása) normarendszerében már hatályosított és egységes a büntetőjog

³⁹³ Csak példaként: Az 1945. évi VII. törvény a népbírászkodásról, a 1946. évi VII. törvény, a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről, 1946. évi X. törvény, az emberi alapjogok hatályosabb védelméről, 1946. évi XIV. törvény, a vádtanács megszüntetéséről, a sajtóeljárás gyorsításáról és az államfogházbüntetés megszüntetéséről, 1947. évi XXXIV. törvény a népbírászkodással kapcsolatos egyes rendelkezésekről, amelynek 26.§-a a 46. évi VII. tv-t módosítja, és később rendes bírászkodásba is utalt ügyeket is rendez, továbbá 1948. évi VII. törvény a büntetés végrehajtására vonatkozó egyes kivételes rendelkezésekről, 1948. évi XLVII. törvény a katonai titok tekintetében elkövetett hűtlenségre vonatkozó hatásköri rendelkezésekről stb. Ezek mind egy meglehetősen kusza oda - visszautaló halmazt alkottak. Ezzel kapcsolatban csak Mezey-t érdemes idézni aki (a XIX. század kontextusában) így ír: " Az uralmi önkény tere a joghézag: vele szemben védelmet a minél következetesebb és zártabb kodifikáció adhatott. " In: Hatalommegosztás és jogállamiság, (29. o.) Bp. 1998

általános és különös része. Ez a már kodifikációs előkészületnek is tekinthető kompiláció 1952-ben jelent meg. A „forradalmi” korszakban ez nyilvánvalóan nem segíthette a jogalkalmazás munkáját. Az általános részre vonatkozó jogszabályi káosz, ami a büntetőjogban eluralkodott, már 1945-46-tól, tehát a hatalomváltástól jellemző. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a korábbi korszak e területre vonatkozó jogalkotása szintén zűrzavart teremtett.

A háborús törvényalkotás, majd a Nemzeti Számonkérő Székre, vagy a rögtönbíráskodásra vonatkozó rendeletek egyaránt lyukat ütöttek a büntetőjog dogmatikájába, és ráadásul kormányrendeleti szinten jelentek meg. A 45' utáni korszakra is egyrészt a népbírói ügyszakba tartozó jogszabályok állandó módosítása és új normák alkotása jellemző, másrészt a Csemegi kódex általános részét illetve a büntető különös rész (főként államellenes) szabályait³⁹⁴ is változtatták.

A sorban a harmadik novellája a kódexnek, az 1948. évi XLVIII. törvény, amely a kiegészítéseket kísérelte meg könnyíteni, nem hozott sok változást. Ugyanígy a népbírói rendszer sem illett az eredeti büntetőjogi koncepciókba.³⁹⁵ Végül is ezt a kettősséget (és meglehetősen zűrös helyzetet) próbálta a hatalom a Btá-val orvosolni, mint később kiderült, kevés sikerrel. A büntető anyagi jog rendszerének átalakítása a korszakban a következő rendező elvek szerint zajlott:

- a. Minél többet átvenni a szovjet típusú büntetőjogból (ennek remek példája, hogy a szovjet büntetőjogot tanították),
- b. Minél könnyebben alakítható szabályrendszert kell kidolgozni,
- c. Ennek elméleti forrásait eleinte a különleges viszonyokra hivatkozva, később a marxista leninista- sztálinista elméletrendszerből kell kialakítani.

A Btá minden erőfeszítés ellenére mégis rendelkezett egyfajta önállósággal. Ugyan tipikus szocialista-népi demokratikus törvénykönyv, és monolit szovjet struktúrájú, mindezek ellenére csak részben vette át a szovjet jogi megoldásokat. Ez talán a hagyományos magyar büntetőjogász neveltetésnek, és a Csemegi kódex legjobb hagyományainak köszönhető. Itt látható, hogy a

³⁹⁴ Ebben a tekintetben nemcsak a Csemegi kódex eredeti szabályairól, hanem a későbbi 1920-1944-ig terjedő időszak jogalkotásáról is beszélhetünk. Ilyenek voltak pl. az 1921. évi III. tc. 1-5. §-a vagy az 1930. évi III. tc. 58-59. §-ai.

³⁹⁵ Pl. A Jogtudományi közlönyben külön témaként szerepel a népbírói jog, mintegy jelezve, hogy a kettő jogterület nem azonos elveken épül fel.

kommunista ideológia átvételre került ugyan, és beépült a magyar jogrendszerbe, de mégse sikerült teljesen kiirtania a hagyományokat. Ez azonban pusztán tudományos-rendszertani szempontból értékelhető, hiszen a kommunista terrornak így is megfelelő „éles fegyvere” lehetett.

3.1. AZ ÁTTÖRŐ SZABÁLY: A NÉPBÍRÓSÁGI JOG

Mint az minden területen, így a büntető anyagi jog általános részének területén is egy-két gyors, szinte azonnal meghozott szabály volt az, amely a formális jogban áttörte a korábban már kiépített elvi rendszert. Az 1945. évi 81. ME. számú kormányrendeletet bár már kihirdetése előtt említette az - már vizsgált - 1945 január 4-én kihirdetett, 1945. január 10-én hatályba lépő 1945. évi 15. ME.számú rendelet - „(...) az ideiglenes nemzeti kormány addig is, amíg a felállítandó népbíróságok minden népellenes cselekmény elkövetőjét és a háborús bűnösöket felelősségre vonják, (...)”³⁹⁶ azonban, azt úgy alkalmazták, hogy bár még nem volt kihirdetve, de már halálbüntetést szabtak ki tényállásaira hivatkozva³⁹⁷. A törvényesség elve természetesen ezzel mélyen sérül, az pedig, hogy egy ki nem hirdetett szabály alkalmazásával szabtak ki halálos ítéletet, a jogelmélet és a joggyakorlat számára is példa nélküli. Az 1945. évi 81. M.E. sz. rendelet, mint jogszabály maga is rendkívül érdekes. Kihirdetése után, a későbbiekben az 1945. évi 1440. M.E. sz. rendelet módosította, lényegében ezt törvényesítette az 1945. évi VII. tc. Az 1945. évi 81. M.E. sz. rendelet egy olyan jogforrás, amellyel három különböző jogelméleti és jogdogmatikai problémát felvet. Önmagában egyesíti az anyagi általános, az anyagi különös, az eljárási és a szervezeti szabályokat. Ez vonatkozik a későbbi 1945. évi 1440. M.E. sz. rendeletre, amely módosította és egységesítette a jogforrást, egyben az 1945. évi VII. tc-re. Az áttörő szabály alkalmazásának számos előzménye volt nemzetközi tekintetben.

³⁹⁶ <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=42&l=hun> letöltve 2014. május 13.

³⁹⁷ L. a Major Ákos által vezetett bíróság két halálos ítéletét, amely 1945. február 3-án, tehát 2 nappal a rendelet kihirdetése előtt született.

A népbírói rendeletek, illetve később maga a törvény is visszamenőleges hatályú. A nullum crimen elve deklaráltnak nem érvényesül a szabályban. E tekintetben a szabály a 90-es évek tudományos és politikai vitatémájává vált.³⁹⁸

A visszamenőleges igazságszolgáltatást a szabály önmaga definiálja: a Nr. 1.§-a kimondja, hogy “a jelen rendeletben körülírt bűncselekmények az esetben is büntethetők, ha a cselekmény a rendelet életbeléptekor már befejezett, s a cselekmény befejezésének időpontjában fennállott törvényes rendelkezések alapján az büntethető nem volt.” A jogszabály egyszerűen arra hivatkozik, hogy a népbírói jogot 1945-ben alkották.

A nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege két olyan jogelv, melyek együtt a büntetőjog alapvető, garanciális jellegű biztosítékát adják adják, és lényegében e két elv alapján épül fel az egész jogrend. Ahogy az Alkotmánybíróság fogalmazott: “a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elvei a büntetőjogi legalitás alkotmányos elvének részei, de nem egyedüli kritériumai a büntetőjogi felelősségre vonás alkotmányosságának”(11/1992.AB határozat).³⁹⁹ A két jogelv mindenkor kötelezi és korlátozza az államot a büntetőhatalom gyakorlásában.⁴⁰⁰ A nullum crimen elvből Nagy szerint négy büntetőjogi tilalom, vagy követelmény vezethető le, melyek közül az első kettő a törvényhozót, míg a másik kettő a bírót köti.⁴⁰¹

A büntetőjognak ez a kardinális alapelve az 1945 előtti jogrendszerben is érvényesült, tekintet nélkül az államformára (néhány történelmi kivétellel). E történelmi kivételek a totális államberendezkedésű országokban érvényesültek.⁴⁰² A Csemegi-kódex természetesen ismerte az úgynevezett legenyhébb büntetőtörvény alkalmazásának elvét. Ez röviden azt jelentette, hogy büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint amelyet arra elkövetése előtt a törvény megállapított, sőt, leszögezte azt is, hogy ha a cselekmény elkövetésétől ítélethozatalig különböző rendelkezések léptek életbe, ezek közül a vádlott cselekményére a legenyhébb volt alkalmazható.⁴⁰³ Ez azonban az enyhébb szabály alkalmazásának visszaható hatályú alkalmazását jelentette.

³⁹⁸ Ld. Zétényi-Takács-féle elévülési törvény és annak 11/1992 AB határozattal történő megsemmisítése.

³⁹⁹ ABH 1992: 8 .o.

⁴⁰⁰ Nagy 1997: 130.o.

⁴⁰¹ Vö. Nagy 1997: 132.o.

⁴⁰² Nagy 1997: 144.o.

⁴⁰³ Vö. Csemegi Kódex 2.§

A háborús bűnösök felelősségre vonása minden háború által sújtott országban kötelező hatályú, nemzetközi szerződésben rögzített kérdés volt, az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény is előírta. (Más kérdés, hogy mint azt korábban láttuk, az Ideiglenes Nemzetgyűlés, egyben az Ideiglenes Nemzeti kormány nem tekinthető legitim hatalomnak –ezt egyébként nem állította magáról, hangsúlyozta ideiglenes jellegét -, ám jogilag a párizsi szerződést már egy – megszorításokkal -legitim országgyűlés cikkelyezte be. Az országban e pillanatban két illegitim hatalom volt, a nyilas Törvényhozók Nemzeti Szövetsége, és a Szálasi kormány, illetve az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Az IN megbízásából köttetett a fegyverszüneti egyezmény. Azonban, ahogy arra az Alkotmánybíróság rámutatott “a magyar államnak a visszaható hatályú büntető jogalkotásra nem volt nemzetközi jogi értelemben vett kötelezettsége, az jogilag szuverén döntés eredményeként született. A fegyverszüneti egyezményből önmagából fakadó jogi kötelezettség csupán a háborús bűnösök büntetőjogi felelősségre vonására vonatkozott, a felelősségre vonás mikéntje: a visszaható hatályú büntető jogalkotás, a tényállási elemek és büntetések meghatározása, a különbíróságok felállítása formailag a magyar állam “szuverén” döntése volt.”⁴⁰⁴ A büntetés meghatározott célja 81/1945. M.E. sz. rendelet preambuluma szerint az elégtételadás, tehát valójában a megtorlás volt.⁴⁰⁵

Az alkotmánybíróság⁴⁰⁶ arra is rámutatott, hogy az Nr. 9.§-a szerint “az elévülés tekintetében a Btk. 106.§-a alkalmazandó azzal, hogy az 1941. június 21. napja után a fegyverszünet megkötéséig elkövetett cselekményekre az elévülés a fegyverszünet megkötésének napjával (1945. január 20.) veszi kezdetét – vagyis az elévülés, mint garanciális rendelkezés is sérül.

A népbíróági szabályozást az Alkotmánybíróság nagy jelentőségű 2/1994. AB határozata vizsgálta. Az AB megsemmisítette a jogszabály igen fontos részeit. Megállapította, hogy “az 1945. évi VII. törvénnyel törvényerőre emelt, az 1440/1945. M.E. rendelettel, valamint az 1947. évi XXXIV. törvénnyel módosított és kiegészített 81/1945. M.E. rendelet 11.§-ának 1-4. pontja és 6. pontja, továbbá 13.§-ának 1. és 3-7. pontja alkotmányellenes, ezért azokat a határozat közzétételének napjával megsemmisíti.”⁴⁰⁷ A megsemmisítés a háborús bűncselekményeket szabályozó 11. és 13.§-ok jelentős részét érintette. További megsemmisítő döntés született a

⁴⁰⁴ 2/1994. AB határozat In: ABH 1994: 53.o.

⁴⁰⁵ Berend 1948: 239.o.

⁴⁰⁶ 2/1994. AB határozat In: ABH 1994: 53.o.

⁴⁰⁷ ABH 1994: 41.o.

megszállott területek lakosságával és a hadifoglyokkal való nem megfelelő elbánást érintő, a bűnsegédi magatartást önálló bűncselekménnyé nyilvánító rendelkezések tekintetében. Az AB szerint a módosított alaprendelet “11-14.§-ai a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elvét, a visszaható hatály tilalmát már a klasszikus, a liberális, demokratikus állam büntetőjogában kialakult tartalmában is sérti.”⁴⁰⁸ Rámutatott a határozat arra is, hogy bár az Nr által kriminalizált tényállásokat a jogrend korábban is büntette (bár nem olyan súlyosan és másként minősítéssel), ez nem elegendő ok arra, hogy a törvényhozó (bár itt, helyesen rendeletező) eltekintsen a nullum crimen elvétől, vagyis attól, hogy a pönalizált magatartást elkövetéskor egy törvény már bűncselekménynek kellett, hogy nyilvánítson. Szorosan hozzátartozik ehhez az, hogy a magatartás csak olyan büntetéssel sújtható, amelyet jogszabály az elkövetés ideje alatt meghatározott.⁴⁰⁹ Azonban arra rávilágított arra is, hogy a módosított Nr. 11.§-ának 5. pontjában és a 13.§-ának 2. pontjában meghatározott magatartások egy részének esetében nem szenvedett sérelmet a nullum crimen sine lege elve. Az indokolás szerint azért, mert ezen tényállások egyértelműen megfelelnek a korábban is szankcionált magatartásoknak. Az indokolás hozzáteszi, hogy a nemzetközi büntetőjogban is kriminalizált tényállásokat tartalmaznak.⁴¹⁰ Az AB a Nr. 13.§-ának 7. pontját – ez a népek háború utáni békéjének és együttműködésének megnehezítésére vagy megbontására alkalmas cselekmény - a jogállamiság és a jogbiztonság követelményét figyelembe véve megsemmisítette. Generálisan igaz az indokolás a jogszabályra: “Valamennyi tényállási eleme széles körű értelmezést igényel, és önkényes, esetleges politikai célokat, érdekeket érvényre juttató értelmezésre ad lehetőséget, az abszolút bizonytalanságban oldva fel a büntetőjogi felelősség pontosan kicövekelendő határait.”⁴¹¹

Nagyon érdekes, hogy az amúgy rendkívül körültekintő Alkotmánybíróság mire nem tér ki határozatában. Két alapvető ismérvet persze nem feltétlenül lehet jogi kérdésként értelmezni, így az AB határozatából nyilván ezért is maradt ki, azonban feltétlenül meg kell vizsgálni. Az első kérdés szervezeti, a másik politikai és egymással összefügg. A Nbr. preambuluma „esküdtbíráskodást” említ, és provizorikus jellegűnek minősíti a népbíráskodást, ám a jogszabály szerint a népbírószék szavazati joggal rendelkező tagjai pártok (a szakbíró szavazati joga csak

⁴⁰⁸ ABH 1994: 51.o.

⁴⁰⁹ Vö. ABH 1994: 51-52.o.

⁴¹⁰ Ld. ABH 1994: 52. ill. 54.o.

⁴¹¹ Vö. ABH 1994: 55.o.

szavazategyenlőség esetén létezik) delegáltjai. Ennek megfelelően nem lehet másnak minősíteni a szervezetet, mint politikai bíraskodásnak. Moór Gyula „A népbíróságról és az esküdszékről” című értekezésében azt az álláspontot fogalmazta meg, hogy a népbíróság tulajdonképpen egy igazságügyi intézménynek politikai célra való felhasználása.⁴¹² Ez pedig egyértelműen sérti a hatalmi ágak elválasztásának elvét is. Főként azért, mert mint azt korábban említettem, az úgynevezett pártok választása, az ideiglenesen létrehozott népképviselői szervbe egyértelműen szovjet befolyású volt. A jelenségről, és arról, hogy valójában mi is történik, az többek számára világos: (már 1946-ban) Dubay István párton kívüli képviselő interpellációja tanúbizonyságot ad: „... nép körében az a hiedelem, az a meggyőződés alakult ki, hogy ez az intézmény már nem a pártok bírósága, hanem a marxista pártnak a bírósága. Mindenki úgy tekint – nem felelek arra, hogy joggal vagy jogtalanul – erre az intézményre, hogy az már csak a munkáspártnak intézménye (...) Akkor tehát, amikor ebben a bíróságban már nem a polgári gondolat uralkodik teljes egészében, a nép és a nemzet nagy többsége kétségtelenül joggal hiheti azt, hogy ez a bíróság már nem százszázalékosan az a dédelgetett bíróság, amelyről eredetileg szó volt.”⁴¹³ Tehát a népbíróság minimum pártok bírósága- az 1946. évi VII. tv. elfogadása után pedig⁴¹⁴, amely a politikai jellegű államellenes bűncselekményeket idealtalta, egyre inkább egy párt bíróságaként funkcionált. Az 1946. évi VII. tc- indokolása lényegében megerősíti a politikai jelleget, bár kitér az esküdtbíraskodás intézményére: „A 11.§-hoz.

A javaslatban szabályozott büntettek kivétel nélkül politikai jellegűek (...) Amíg az esküdtbíróság visszaállítása tárgyában intézkedés nem történik, indokolt, hogy a jelen törvényben meghatározott büntettek az esküdtbírósággal rokon népbíróság hatáskörébe utaltassanak. Arra tekintettel, hogy politikai összefüggésüknél fogva bonyolultabb, nehezebben áttekinthető ügyek is előfordulhatnak (...) a joggyakorlat egységének előmozdítása céljából a hatáskör megállapításánál az ítéletábrák székhelyén alakított népbíróságokra kellett szorítkozni.”⁴¹⁵

Az önálló szervezeti egységként funkcionáló különbíróságnak, - főleg politikai ügyekben eljáró különbíróságnak - azonban ebben a korszakban különlegesen rossz mellékszövege van. Bár a

⁴¹² Idézi Papp Attila:

http://www.sze.hu/~kallay/letolt/2011/februar/Papp_Attila_Nptrvnysz_k_Npbrsg_s_npbrsg_i_jog_Magyarorszgon.pdf
letöltve 2014.május16.

⁴¹³ 1946. augusztus 14. A Nemzetgyűlés 52. ülése. Idézet Dubay István párton kívüli képviselő interpellációjából.)

⁴¹⁴ L. később

⁴¹⁵ IN Irományai 1945 I. köt, 93.o.

megtorlás és felelősségre vonás eszméje, amely a nyilas, fasiszta, náci jellegű - tulajdonképpen ma az emberiség elleni – bűncselekmények megtorlását akkoriban rendkívül fontossá tette, egy rövid időre akár legitimnek is tekinthető. Erre a nürnbergi katonai törvényszék nemzetközi téren is teret adott, egyben nem egyedülálló. Ám a politikai-ideológiai különbíróság tekintetében rá kell mutatni arra az adatra, hogy a források szerint⁴¹⁶ 1945. január 19- körül fejezte be működését Budán a Nemzeti Számonkérő Szék – (ezen tevékenységét az ország, még nyilas hatalom alatt Szombathelyen, Sopronban és Kőszegen folytatta), 1945. február 3-án, tizennégy nappal később pedig az Oktogonon, Pesten –, már akasztottak (ráadásul még a rendelet hatályba lépése előtt) szintén különbírói fórum ítéletét végrehajtva.

Többben arra utalnak, hogy a népbíróságok politikai összetétele az egész magyar társadalom „politikai képviselőjét” jelentette⁴¹⁷. Ám, mint arra már a korábbiakban utaltam, az Ideiglenes Nemzetgyűlés első választása szovjet segítséggel és ad hoc módon zajlott, tehát ez az érv egész egyszerűen nem állja meg a helyét. A SZEB közvetlen utasításai szintén nem erősítik meg a szuverén magyar államiság eszméjét (és e tekintetben vitába kell szállnom az AB 2/1994 határozatával), egyben a további koalíciós és kommunista manőverezések szintén gyengítik ezt az

⁴¹⁶ Kovács Tamás: A Nemzeti Számonkérő Különítmény <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00007/pdf/kovacst.pdf>

⁴¹⁷ „Miféle pártok, pártjaink voltak 70 évvel ezelőtt? Kik közül lehetett választani? Kiket választottak akkor az ország vezetőivé a magyarok?”

Az 1945. november 4. napi választások idején kb. 8,5 millió ember élt Magyarországon. 5 millió 167 ezer 180 főt vettek fel a választói névjegyzékbe. Ebből 4 millió 774 ezer 623 (92,4 %) fő szavazott, 4 millió 730 ezer 409 érvényes voksot számoltak össze. A Független Kisgazdapárt (FKGP) 2 millió 697 ezer 508 (57,08 %) szavazatot, a Szociáldemokrata Párt (SZDP) 823 ezer 314 (17,41 %) szavazatot, a Magyar Kommunista Párt (MKP) 802 ezer 122 (16,95 %) szavazatot, a Nemzeti Parasztpárt (NPP) 325 ezer 184 (6,87 %) szavazatot, a Polgári Demokrata Párt (PDP) 76 ezer 424 (1,62 %) szavazatot, míg a Magyar Radikális Párt (MRP) 5 ezer 762 (0,12 %) szavazatot szerzett. A képviselői mandátumok megoszlása a következő volt: FKGP – 245 (58,19 %); SZDP – 69 (16,39 %); MKP – 70 (16,63 %); NPP – 23 (5,46 %); PDP – 2 (0,48 %); az MRP pedig nem szerzett képviselői mandátumot. Így 409 fő képviselő lett megválasztva (97,18 %), valamint a Nemzetgyűlés további 12 fő pártonkívülit választott meg (2,85%). Tehát összesen 421 nemzetgyűlési képviselő kezdhetette meg a munkát a Parlamentben. Tegyük meg egy gyors összehasonlítást a Nemzetgyűlés képviselőinek pártok szerinti megoszlásában az 1945. év és az 1947. év között. Az 1945 novemberi, induló állapot szerint: FKGP – 245 képviselő (58,19 %); MKP – 70 képviselő (16,63 %); SZDP – 69 képviselő (16,39 %); NPP – 23 képviselő (5,46 %); PDP – 2 képviselő (0,48 %); míg a 12 párton kívüli képviselő 2,85 %-ot jelentett. Nem egészen két év múlva, 1947. június 25. napján a nemzetgyűlési „politikai helyzet” a következőféleképpen nézett ki: FKGP – 187 képviselő (44,52 %); MKP – 70 képviselő (16,66 %); SZDP – 69 képviselő (16,43 %); NPP – 21 képviselő (5,00 %); PDP – 1 képviselő (0,24 %). Ehhez jön még a korábban képviselői mandátummal nem rendelkező Magyar Szabadság Párt 21 képviselője (5,00 %); valamint a hasonlóan „újjonc” Demokrata Néppárt 2 képviselője (0,48 %). Jelentősen növekedett a párton kívüliek száma is, méghozzá 49 képviselőre (11,66 %). Így tehát a Nemzetgyűlés tagjainak a száma 1947 nyarán 420 fő volt, ugyanis Juhász Nagy Sándor, a Nemzetgyűlés által megválasztott pártonkívüli képviselő halála után, a helyére behívás nem történt. Forrás volt ide: A magyar parlament 1944 – 1949. i. m. 253. o. További hasznos adatok érhetők el Balogh Sándor: Választások Magyarországon, 1945. (Kossuth, Budapest 1984.) című művében.” Idézi Dr. Papp Attila: Népbíráskodás. <http://www.kanizsaujsag.hu/hirek/16647/dr-papp-attila-nepbiraskodas-> letöltve: 2014.05.16.

érvet. Tény viszont, hogy a Nemzeti Számonkérő Szék célja csak és kizárólag, továbbá kinyilatkoztatottan is a nyilas hatalom megerősítése volt. Nem lehet azonban szó nélkül hagyni azt a tényt sem, hogy főleg 1946 után, főszabályként nem a nyilas hatalom elleni megtorlás és felelősségre vonás, hanem az 1946. évi VII. törvény végrehajtása lett a fő profil, tehát gyakorlatilag ugyanúgy egy pártbírószékévé vált a szerv (különbírószék).

Az új Alaptörvény a preambulumban, - vagyis a Nemzeti Hitvallásban - a következőképp fogalmaz: „Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselőtestület megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.” Ez a megfogalmazás a hatályos jog értelmezési aspektusából is egyértelművé teszi, hogy a Népbírószék, mint olyan, szuverén döntés eredménye nem lehetett, hiszen maga az állam mint fogalom – állami önrendelkezését elvesztette, tehát nem szuverén döntés eredménye az intézmény⁴¹⁸. Erre azonban nem csak az alaptörvény, hanem a jogelmélet, sőt a békeszerződés is utal, hiszen azt 1947-ben kötötték meg, a SZEB pedig 1947-ig konkrét megszálló hatóságként funkcionált. Így az AB hivatkozott határozata inkább az akkori jogtörténeti alapkérdések hiányosságainak tudható be, ugyanis a fent sorolt tények ismeretében nehezen lehet amellel érvelni, hogy “szuverén döntések” ről volt szó.

Mindezek mellett azt is ki lehet jelteni, hogy nem egyedi jelenség a háborús felelősségre vonás tekintetében a különbírószék. Ám 1946. évi VII. tc-től egyértelműen a „fasiszta bűnök” felelősségre vonása mellett a politikai célt szolgálta az intézmény - törvényben meghatározottak szerint.

3.2. A BÜNTETŐ ANYAGI JOG ÁLTALÁNOS RÉSZÉNEK IDEOLOGIKUS JELLEGE

A büntető anyagi jog ideologikus jellege a szocialista jogi gondolkodásban sajátosan alakult.⁴¹⁹

⁴¹⁸ A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1947, 2003

⁴¹⁹ L. Gerzenzon, A.- Iszajev M- Pijontovszkij A- Utyevszkij. B.Sz. Szovjet Büntetőjog, tankönyvkiadó, Bp, 1951 (3.o), (a továbbiakban Tk.) és Vö :Cattaneo, Mario. A: Strafrechtstotalitarismus,nomos,Baden-Baden2001,148-180.

A büntetőjog osztályjellegűvé válik. A büntetőjog osztályjellege alapvetően megkönnyíti a későbbi rendszer felépítését. Az osztályjelleg azt jelenti, hogy: "A büntetőjog tartalma és külső megjelenési formája a társadalom osztálytagozódásától függ, és a termelési viszonyok osztályjellegéből folyik".⁴²⁰ A szovjet- szocialista büntetőjog így "... keletkezésének pillanatától kezdve és fejlődésének valamennyi szakaszán keresztül osztálycéljaira, tartalmára és formájára nézve elvileg és minőségileg különbözik a kizsákmányoló államok büntetőjogától".⁴²¹

Ugyanis a szovjet büntetőjog alapvető feladata, az ideologikus megfogalmazás szerint, hogy a munkások és parasztok szocialista államát védje. Ez tulajdonképpen értelmezve azt jelenti, hogy a szocialista állam védelme különleges fontosságú a büntetőjogban (erre a különös részben igen jellemző példák állnak). A szovjet szocialista büntetőjog a munkások és parasztok osztályérdekeit védi kinyilatkoztatott célként, amely a szocialista állam alapvető érdeke is. Ennek megfelelően a korszakban a szocialista büntetőjog a proletárdiktatúra védelmét látja el.

A kérdés az, hogy milyen módon?

A szocialista büntetőjog "élenjáró" jogtudósai értelemszerűen a szovjet büntetőjogászok. Ezért a szovjetjogi tanszékeken a szovjet büntetőjog is "élenjáróvá" vált. A szocialista büntetőjog általános részének több további jellegzetes sajátossága volt, amely a "burzsoá reakciós" büntetőjogtól megkülönböztette büntetőjog osztályelméletén kívül.

Ennek a szocialista céltételezésnek persze a magyar Btá preambulumban is helyet kellett kapnia⁴²²:

"A büntetőtörvénykönyv új általános része annak a gazdasági, társadalmi és politikai átalakulásnak felel meg, amely a felszabadulást követően országunkban végbement s azokat a

⁴²⁰ L. Gerzenzon, A.- Iszajev M- Pijontovszkij A- Utyevszkij. B.Sz. Szovjet Büntetőjog, tankönyvkiadó, Bp, 1951 (5. o.)

⁴²¹ Uo.. (6.o.)

⁴²² A parlamenti vitában Molnár Erik felszólalásában ki is emeli: "T. Országgyűlés! Népi demokratikus államunk, a munkások és a dolgozó parasztok állama ezzel a javaslattal végérvényesen szakít azokkal a büntetőjogi rendelkezésekkel és elvi megállapításokkal, amelyek a burzsoá jogszemléletből fakadtak és amelyeknek célja a burzsoá állam és a kizsákmányoló osztályok érdekeinek erőszakos eszközökkel való megvédése volt. A népi demokratikus állam, amely a proletárdiktatúra funkcióit látja el, olyan büntetőtörvénykönyvet alkot, amely nyíltan és félreérthetetlenül leszögezi, hogy államunk osztálytartalma gyökeresen megváltozott, hogy jogrendszerünk nem a tőkésé is a földesurak érdekét, hanem a dolgozó nép érdekét védi. Az új büntetőtörvénykönyv világosan, minden dolgozó számára érthetően kifejezi, hogy büntetőjogunk a nép ellenségeit bünteti." L Az Országgyűlés jegyzőkönyvei 1950, 71.o

büntetőjogi alapelveket foglalja törvénybe, amelyek a szocializmus építésének érdekeit, a társadalmi tulajdon védelmét szolgálják."⁴²³

Ahhoz, hogy megtaláljuk a rendszer fundamentális tényezőit, ki kell emelni az ideológiailag később befolyásolt elemeket. Ezek a törvényesség, a formalitás, az objektivitás, a nullum crimen sine lege, a megállapító értelmezés, és a büntetés humanitásának az elvei.

Az alapvető sajátosságokat tehát hat pontban foglalhatjuk össze. Ezekhez tevődik még egy elem. Igaz mindegyik egy monográfia hosszúságú elemzést megérdemelne, azonban ha az általános elveket próbáljuk a rendszerben megfigyelni, akkor célszerű az alapvető rendezés.⁴²⁴

Ezek a következők: (1) A szocialista törvényesség elmélete. (2) A társadalomra veszélyesség fogalma (ezen belül annak értelmezése a bűnösségre) (amely most is létezik a magyar büntetőjogban, de ideológiai töltöttsége megszűnt). (3) A tettes büntetőjog (és a kollektivizáló törekvések). (4) A nullum crimen sine lege elvének feltörése, azaz a megengedett analógia és visszaható hatály. (5) A büntetőszabályok értelmezésének dialektikus marxista elmélete. (6) A bűncselekmény osztálytermészetűségének elmélete. (7) A büntetés osztálytermészete.

3.3. A SZOCIALISTA TÖRVÉNYESSÉG ELMÉLETE A BÜNTETŐJOGBAN

A szocialista törvényesség elméleti alapja a korszakban Visinszkij-féle fogalmi logika. Mind Visinszkij, mind pl. Sztrogovics a szovjet sztálini alkotmány 130. és 131. szakaszára építette törvényességfogalmát.⁴²⁵ Az 130.§ a törvények betartását hangsúlyozta, míg a 131.§ a társadalmi tulajdon védelmét hangsúlyozta, és kijelentette, hogy aki ezt megsérti, az a nép ellensége. Mindkét szerző a törvényesség definícióján kívül erőteljesen hangsúlyozza a törvények betartásának és azok ismeretének követelményét, mint az állampolgárok oldalán levő kötelességet. Az eredetileg lenini,

⁴²³ L. Btá, in : Bhö 1952

⁴²⁴ L még Szabó Imre: A szovjet szocialista büntetőjog alapelvei: In: JTK 1950,11-12. sz (372-378.o.) illetve Tímár István: Az 1950. Évi II. tv. egyes kérdései: In: JTK 1950 11-12. sz. (378-382.o.) továbbá Huszár István: A magyar szocialista büntetőjog büntetésfogalma In: JTK 1950 11-12. Sz (382-386. o.)

⁴²⁵ Az említett 130. §-a A törvények betartását, a munkafegyelem és a szovjet szocialista együttélés szabályait hangsúlyozta, a 131. § a szocialista tulajdon védelmére vonatkozó szabály volt " aki a társadalmi, szocialista tulajdon ellen tör, az a nép ellensége" mondta ki. Vö:Visinszkij. A.J. Állam és Jogtudomány, passim illetve Sztrogovics: Az anyagi igazság tana a bünvádi eljárásban, Jogi és Államigazgatási, Bp, 1951 (272. o.)

majd főképp Kirov által átértelmezett és hangsúlyozott kategória a sztálini "kánon"-ba is bekerült. A szocialista törvényesség alapvetően meghatározott célja az, hogy "...a szovjet állami lét kezdeti időszaka óta is változatlanul az a célja, hogy védje és erősítse a szocialista államot és annak alapjait, a szocialista jogrendet..."⁴²⁶ Ez a folyamat a következőképp létezett a szovjet- szocialista jogban. Először a szovjetállam megdöntött ellenségei ellen szolgál fegyverül, azután a gazdasági, kulturális-nevelő védelem volt az általános védendő cél.

A törvényesség mai fogalmának némiképp ellentmond az a tény, hogy az 1917-es szocialista forradalom után 1922-ig nem létezett szovjet szocialista elveken alapuló kódex, így annak a hiányát, mivel a korábbi törvénykezést nem⁴²⁷ -vagy részlegesen- vették figyelembe, pótolni kellett. Ezért az "a szovjethatalom dekrétumaira támaszkodva jelentős mértékben egyedül a szovjet munkások forradalmi jogtudata alapján valósult meg"⁴²⁸, vagyis vulgáris megfogalmazásban bizonyos vezérfonalak mellett, de gyakorlatilag ad hoc jelleggel történt. Ez a szocialista "forradalmi jogtudat" ad magyarázatot arra, hogy az adott korszak jelentős (nép) bírósági ítélethalmazza miért nem volt sem szakszerű, sem megalapozott. A lényegét illetően a kommunista hatalom irányította, mozdította előre ezt a folyamatot.⁴²⁹

A Lenin által irányított rendszernek tehát nem volt megfelelő a normativitás elve, így Lenin maga sem támogatta a konkrét jogszabályok megalkotását, a bűncselekmény és büntetésformákat expressis verbis kodifikáló büntetőtörvénykönyvet. Ez jelentette tehát a lenini értelemben vett "szocialista törvényességet".⁴³⁰

Másrészt a kollektivizáló gondolat sem idegen tőle, adott esetben befelé tekintve is: "Ha ingadozást tapasztaltok a szocialisták között, kik tegnap hozzátok, a proletárdiktatúrához csatlakoztak, vagy a kispolgárság között, nyomjátok el könyörtelenül ezeket az ingadozásokat. Agyonlövés- ez a gyáva méltó jutalma a háborúban".⁴³¹ Azonban a helyzet meglehetősen problematikussá vált a

⁴²⁶ Gerzenzon, A.- Iszajev M- Pijontovszkij A- Utyevszkij. B.Sz. Szovjet Büntetőjog, tankönyvkiadó, Bp, 1951 (3.o),(175.o.)

⁴²⁷ Goljakov, I.T.: V. I. Lenin a törvényességről és igazságszolgáltatásról: In: JTK 1950, 17-18. sz. (502-511.o.)

⁴²⁸ Gerzenzon, A.- Iszajev M- Pijontovszkij A- Utyevszkij. B.Sz. Szovjet Büntetőjog, tankönyvkiadó, Bp, 1951(176.o.)

⁴²⁹ Lenin maga így fogalmaz: "A mi dolgunk az, hogy nyíltan vessük fel a kérdést. Mi jobb? Kihalászni és börtönbe zárni, sőt olykor agyonlőni néhány száz árulót a kadetok, pártonkívüliek, eszerek közül, akik a szovjethatalom ellen, vagyis *Gyenyikin mellett* "lépnek fel" (ki fegyverrel, ki összeesküvéssel, ki a mozgósítás elleni agitációval, mint például a mensevik nyomdászok vagy vasutasok stb..)? Avagy hagyni... A választás nem nehéz." Mind egy szálíg harcra Gyenyikin ellen!": In: Lenin válogatott művei, Kossuth, 1967, III. köt, (93. o.)

⁴³⁰ Goljakov, I.T.: V. I. Lenin a törvényességről és igazságszolgáltatásról: In: JTK 1950, 17-18. sz. (508.o.)

⁴³¹ Lenin, V.I.: Üdvözet a magyar munkásoknak; In: Lenin válogatott művei, Kossuth, 1967 III. köt (57. o.)

győztes polgárháború után. Miután a meglehetősen kaotikus politikai helyzetet katonai és egyéb módokon orvosolták. Azonban a gazdaság teljesítménye súlyosan visszaesett az általános jogbizonytalanságnak is köszönhetően. Erre a hatalom is felfigyelt, és a viszonyok rendezése érdekében meghozta szükséges intézkedéseket, ez volt, az 1922-ben megalkotott Szovjet Büntető Törvénykönyv.

Ezután jelentkezett a következő lépcsőfok, a szovjet szocialista törvényesség valódi értelmezése, amely a szilárdulási folyamat következő lépcsőjének tekintendő.⁴³² Az 1927-ben hatályba lépett új szovjet büntetőjogi kódex változásokat hozott. Amit a szilárdulási folyamat első lépcsőfokának tekinthetünk, az a NEP első és második szakaszában a forradalmi szélsőségek ellen való fellépés, a törvénytelen adókitételek és elkobzások ellen irányult, biztosította a magángazdálkodók és "kapitalisták" sérthetlenségét, feltéve, hogy a szovjet törvényeket betartják.⁴³³ Ettől a szakasztól maga a szocialista rendszer különbözteti meg a következő korszakot, amely már a (szocialista) társadalmi tulajdon megvédésének érdekében létezik. A sztálini (buharini) alkotmány a szovjet törvényességben egy újabb fordulatot jelentett; az alkotmányt jogi alapnak tekintették, amely a törvényhozó, jogalkotó szervek munkáját előfeltételezi. Ennek megfelelően került kimondásra az is, hogy egységes büntetőtörvénykönyvet kell megalkotni. Sztálin a sztálini (buharini) alkotmány előadói beszédében jelentette ki, hogy "ma nekünk a törvények stabilitására több szükségünk van, mint bármikor"⁴³⁴. A legutóbbi harmadik szakasz pedig azt is jelenti, hogy a forradalmi törvényesség nem a hadikommunizmus szélsőségei ellen irányul már, hanem a társadalmi tulajdon megvédelmezése.⁴³⁵ A kódex reformja is szóba került.

Ez azonban akkor nem történt meg, az 1927. évi Ugolüvnüj kódex hatályban maradt.

Tehát a szocialista törvényesség fogalma janus-arcú, megfoghatatlan és a szocialista büntetőjogi vonalról szemlélve is történetileg hármasságú. Ami azonban tanulságként levonható:

4. Az első jelentése: a dekrétumok alapján a forradalmi jogtudatra hivatkozó szakasz.

⁴³³ L. Mario Cattaneo (148-180) Vö. Tk. (177.o.) és Vö. Tímár István: Tanulmányok a büntetőjogász számára Sztálin tanításaiból: In JTK 1951, 12. sz. (756- 760.o.)

⁴³⁴ L. Sztálin: A leninizmus kérdései, Szikra, 1948, (540-560.o.) elemzi még: Tímár István: Tanulmányok a büntetőjogász számára Sztálin tanításaiból: In JTK 1951, 12. sz. 760.o.

⁴³⁵ Vö. Sztálin. I.V: A leninizmus kérdései, Szikra, Bp 1948, (471.o.) Vö Mario A Cattaro i.m (1

5. A második értelemben: az állampolgárok védelme a "forradalmi túlkapások ellen".⁴³⁶

6. A harmadik pedig a társadalmi tulajdon védelme az osztályharc éleződéséből fakadóan.

Ezekből a sajátosságokból, és a szakirodalom áttanulmányozásából az a kép állhat össze, hogy valójában a szocialista törvényesség, mint kategória politikai fogalom, mindig az adott ideológiai apparátus által megfogalmazott oldala áll előtérbe. Amikor "kemény fellépésre" van szükség, akkor a forradalmi törvényesség meztelenül a hatalom érdekében álló fogalom, amikor pedig a hatalomnak vigyáznia kell -például elszaporodtak a túlkapások- akkor adott esetben akár az állampolgárok védelmét is jelentheti. Sőt, ahogy a sajátos rendszer logikája mutatja, képes mindezt egyszerre is tenni.

A magyar szocialista törvényesség a történetiségéből és a jogfejlődés jellegéből adódóan 1945 után nem ilyen szakaszokra bontható. A háború befejezésének évében a büntetőjogi gondolkodást és gyakorlatot a már említett kettősség jellemezte, amely Csemegi kódex általános és különös részét, illetőleg a népbírói jogot párhuzamosan vette figyelembe. Ez utóbbi az addigi rendszerbe törést hozott mind szervezeti, mind szerkezeti szinten, továbbá alapelvei is más jellegűnek mutatkoztak, mint az addigi büntetőjog szisztémája.⁴³⁷ Ennek ellenére az 1945. évi VII. törvény meghozásáig terjedő rendeleti szakasz -mint az ismeretes, az 81/1945. ME. sz. rendelet, illetőleg az 1440/1945. ME.sz. rendeletet iktatta törvénybe- formális értelemben - törvényes alapokkal nem rendelkezett, az valójában analógiát alkalmazott.⁴³⁸

⁴³⁶ Ennek egy történetileg későbbi megfogalmazása a híres sztálini "Akiknek a siker a fejükbe szállt" című, egyébként általában a korszak irodalmában kevésbé idézett cikkben is megtalálható. Valamelyest összefüggésben van ez Kirov népszerűségének emelkedésével, és azzal, hogy Kirov a "szocialista törvényességet" erősebbé próbálta tenni. Itt Sztálin a következőket írja: "Az ilyen sikerek olykor önhitté és elbizakodottá tesznek bennünket: "Mi mindent meg tudunk csinálni!", "Nekünk minden gyerekjáték!" Az ilyen sikerek gyakran megrészegítik az embereket, az emberek szédülni kezdenek a sikertől, elvesztik szemmértéküket, nem képesek többé a valóságot megérteni (...) kalandorkísérletekbe kezdenek, hogy a szocialista építés minden kérdését "egy-kettőre" megoldják (...) Ezért a párt feladata: erélyes harcot kell folytatni az ilyen, az ügyet veszélyeztető és káros hangulatok ellen és a pártból száműzni kell azokat". In : Sztálin Művei: Szikra, Bp, 1950, 12. Köt, 216-218.o.

⁴³⁷ L. később.

⁴³⁸ Jól írja le a folyamatot az 1952 -es BHÖ bevezetője :"(azok az eredmények amelyek)... A nagy Szovjetunió világraszóló győzelme folytán a Magyar Dolgozók Pártja által vezetett munkásosztály harcainak eredményeképpen bekövetkeztek- kifejezésre jutnak egész jogrendszerünkben, törvényeinkben, rendeleteinkben is. Ennek az alapvető átalakulásnak proletárdiktatúrává fejlődésünknek egyes állomásait különböző a dolgozók akaratát kifejező jogszabályok jelzik. A fejlődésünk során alkotott büntetőjogi szabályok védik népi demokratikus államrendünket, tervgazdaságunkat, a társadalmi tulajdont, biztosítják a dolgozók jogait. Az új büntetőjogi szabályok, így a

A kommunista alkotmány a későbbiekben ki is nyilvánította a célt: "41. § (1) A Magyar Népköztársaság bíróságai büntetik a dolgozó nép ellenségeit, védik és biztosítják a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, a dolgozók jogait, nevelik a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására."

A „népi demokratikus” alkotmány a törvényességről nem ad kiterjedt definíciót. Az alaptörvény 71. § (2) nyilvánítja ki a törvényesség egyik alapvető lényegét, miszerint az Alkotmány, valamint az alkotmányos jogszabályok az államhatalom valamennyi szervére és az állam minden polgárára egyaránt kötelezők. Tehát míg az alkotmány csak a dolgozók jogairól rendelkezik, addig az alkotmányos (és persze más) jogszabályok kötelezőségét deklarálja. Ez a meglehetősen egyoldalú megközelítés természetesen nem felel meg a törvényesség valódi értelmezésének. Az 1947- 1950-ig tartó korszak a büntetőjog tekintetében már a szilárdulás jeleit mutatta, természetesen ideológiailag meghatározott irányban.

A szocialista büntető általános rész (1950. évi II. törvény) meghozataláig és a szervezeti értelemben vett népbíráskodás megszűntéig a magyarországi szocialista törvényesség azonban bizonyos tekintetben mégis hasonlított a szovjet forradalmi jogtudat korszakára, főképp a népbíráskodási szakba utalt ügyekben. A Btá sok tekintetben (a népbírói törvény elveihez képest mindenképp) kötöttebb rendszert hozott, mégis az 1949. évi XI. tv. szervezeti szempontból azt célozta, hogy mint az a preambulumban is szerepel: "a büntető igazságszolgáltatásban a jogi szakképzettség mellett a dolgozó nép meggyőződése és felfogása teljes erővel érvényesülhessen". Ezzel a népi ülnök rendszerre (a népi ülnökök a szakbírákkal egyenjogú ítélkezők) tért át hazánk, és egyúttal 1950 január elsejétől a törvény hatályon kívül helyezte a népbírói rendszert.⁴³⁹ Ez az intézkedés megszilárdította a már szocialista rendszert és a népbíráskodáshoz képest ez is kötöttebb és átláthatóbb szisztémát hozott. A Btá (a rendszer szempontjából logikusan) már a preambulumban

büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló törvényünk... kifejezésre juttatják az új szocialista alapelveket." (BHÖ 1952 Előszó)

⁴³⁹ Bár a törvény (1949. évi XI. tv) 100. §. ának (4) bekezdése megállapította: "A jelen törvény a kormány további rendeleti intézkedéséig nem érinti a népbírói bíróságnak, valamint a Népbírói Bíróságok Országos Tanácsának a jelen törvény hatálybalépése előtt elkövetett háborús és népellenes bűntettekkel szembeni hatáskörét és eljárását. Azt, hogy a jelen törvény hatásköri és egyéb eljárási rendelkezéseit mennyiben kell a hatálybalépése után elkövetett ilyen bűncselekményekre alkalmazni, a kormány rendelettel szabályozza." Végül ez megtörtént, L. Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése: In: Tanulmányok a népi demokrácia történetéből, Akadémiai, Bp, 1955 (622.o.)

kinyilvánított célként állította a következőket: *"A büntetőtörvénykönyv új általános része annak a gazdasági, társadalmi és politikai átalakulásnak felel meg, amely a felszabadulást követően országunkban végbement s azokat a büntetőjogi alapelveket foglalja törvénybe, amelyek a szocializmus építésének érdekeit, a társadalmi tulajdon védelmét szolgálják."*

Így a sztálinista jog-átalakítási folyamat tulajdonképpen elérte célját. A szocialista törvényesség a büntetőjogban azonban így is számos kivetnivalót hagy maga után, például a visszaható hatály problematikáját (l. később).

3.4. A TÁRSADALOMRA VESZÉLYESSÉG FOGALMA ÉS ÉRTELMEZÉSE

Az úgynevezett formális kódexekben a büntetni rendelt tevékenységek szigorúan formális rendszerét figyelhetjük meg. A bűnösség fogalom a jogellenességgel illetve a tudati viszonytal kapcsolható össze, a továbbiakban nincs újabb értékelési kategória. A bűnösség és a bűncselekmény fogalmak azonban a népi demokratikus rendszerben kiegészülnek egy „materiális” értékelő elemmel. A szocialista rendszer ugyanis úgynevezett tartalmi ismérveket alkotott. Ez volt a társadalomra veszélyesség fogalma. Ennek a tartalmiságnak a lényegét jól világítja meg az idézet: *"Hogy a társadalmi veszélyesség milyen foka valósít meg bűncselekményt, arra a jogalkotók és jogalkalmazók számára mindenkor pártunk irányvonala ad megfelelő útmutatást."*⁴⁴⁰

Itt figyelhető meg második jellegében az ideológiai objektiváció. A társadalom leninista-sztálinista fogalmát veszi figyelembe a rendszer, a már említett objektív igazság - objektív társadalomelmélet-alapján, így a társadalomra veszélyesség fogalma az újabb pont, ahol a rendszer felbontható. A bűncselekmény tartalmi meghatározása ezért nagyon jól láthatóan egy a büntetőjog rendszeréhez képest külső értékelő fogalmat használ. Ez a külső értékelő fogalom pedig meghatározza a későbbi rendszer egészét. A külső értékelést a jogtudomány pártosságának elve⁴⁴¹ alapján természetesen a marxista leninista dialektikus materialista elmélet alapján kell megvalósítani.

⁴⁴⁰ Kárpáti László: Alkalmazzuk büntető jogszabályainkat osztályharcos szellemben. Rendőrségi Szemle, 1955. 12. sz. (1049. o.)

⁴⁴¹ L. Arzsanov-Kecsekjan-Sztorgovics, Ill Szabó-Kulcsár-Szotáczy-Peschka

A társadalomra veszélyesség fogalma az 1922-es orosz Btk-ban fogalmazódott meg, ezt örökölte az 1927-es Ugolüvnüj kódex is: "A társadalomra veszélyes minden olyan tevékenység vagy mulasztás, mely a szovjetrendszer ellen irányul, vagy sérti a munkás- paraszt hatalom által a kommunista államrend felé vezető átmeneti időszakokra létesített jogrendet."⁴⁴² A társadalomra veszélyesség kategóriája itt a kommunista államrendet illetve a munkás paraszt hatalmat és a szovjetrendszert védi. Láthatóan több széles társadalmi réteget már fogalmi szinten sem "véd" a társadalomra veszélyesség fogalma. A magyar törvény a következőképp határozta meg a társadalomra veszélyesség koncepcióját a szovjet kódex párhuzamában:

"1. § (1) (...)

(2) A társadalomra veszélyes cselekmény minden olyan tevékenység, vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti."

Ezzel kapcsolatban a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, vagy gazdasági rendjére irányadó Alkotmányt kell idézni, amely kimondja, hogy: "3. § A Magyar Népköztársaság állama védi a magyar dolgozó nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét, harcol az ember kizsákmányolásának minden formája ellen, szervezi a társadalom erőit a szocialista építésre. (...)"

1. Vagyis az alkotmány is kimondja, hogy a hatalom a magyar dolgozó népet képviselő Magyar Népköztársaságé, amely a szocialista építést teszi meg fő célként. Ez az állam deklarált célja, és ez az állam *expressis verbis* harcol az ember kizsákmányolásának minden formája ellen. Itt láthatóan ideológiai jelenséggel állunk szemben, a "harc" mindig egy aktív cselekmény, és ezt a "harcot" a magyar dolgozó nép ellenségei ellen kell vívni. Így látható, hogy a szocialista alkotmány "társadalom" fogalma szűkebb népszerű elemekre terjed ki, mint a valóságos népesség.

" 4. § (1) A Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a közületek vagy szövetkezetek tulajdonában van. (...)"

2. A másik védelmi cél nyilvánvalóan az állami és társadalmi tulajdon. Tehát a társadalom védelmének következő célja nem a magántulajdon (azt az alkotmány csak biztosítja), hanem az

⁴⁴² Gerzenzon, A.- Iszajev M- Pijontovszkij A- Utyevszkij. B.Sz. Szovjet Büntetőjog, tankönyvkiadó, Bp, 1951 (216. o.)

állami tulajdon. Ez a magántulajdonon alapuló szisztémától szerkezetileg eltérő rendszer létezik a társadalomban, amely így természetesen szintén előkelő védelmi helyet kell kapjon a "társadalom védelme" fogalmán belül.

" (2) A Magyar Népköztársaságban a népgazdaság irányító ereje a nép államhatalma. A dolgozó nép fokozatosan kiszorítja a tőkés elemeket és következetesen építi a gazdaság szocialista rendjét."

3. A harmadik "védelmi" cél pedig, mint látható, a tőkés elemek fokozatos kiszorítása a gazdaságból, illetőleg a hatalomból.

Tehát a társadalom védelme már a deklarált célban is pusztán a munkások és a szegényparasztok, illetőleg a népköztársasági állam érdekeit és tulajdonát védi. A második jellegzetessége ennek a társadalom védelmének a tőkés elemek kiszorítása. Jól kitűnik, hogy ugyanaz, ami a szovjet fogalomban látható volt, az a deklaráció céljában itt is észrevehető, hogy jelentős társadalmi rétegek (pl. a deklaráltan államellenes "kulákság", és eleinte az értelmiség is) nem rendelkeznek ezzel a védelemmel, azaz az ő ellenük elkövetett bűncselekmények adott esetben nem is biztos, hogy olyan szintű büntetésben kell, hogy részesüljenek, mint a "védettek". Ahogy láthattuk, a kommunista államrend kiépítésének átmeneti időszakát, illetve csak a munkás-parasztokat említő szovjet kódex ebben a tekintetben radikálisabb, mint az "állampolgárokat" és a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjét védő magyar szabály. Tehát az előbbieket szerint az is kitűnik az elemzésből, hogy a társadalomra veszélyesség kategóriájában érvényesült a szovjet szocialista Btk. kiterjedt eszközrendszere, bár a magyar kódex értelmezésében enyhébb.

3.5. A „TETTES BÜNTETŐJOG”

A büntetőjog logikája alapvetően az objektivitást, a tett megítélését helyezi középpontba.⁴⁴³ A büntetőjog funkciói is ezt a gondolatmenetet látszanak alátámasztani, azaz a nevelés és az elrettentés ez irányú. Ahogy a korszakban értékelik: Az 1878. évi V. törvényt: az embereket többé-kevésbé egyformának tekinti, és csak a cselekményeik közötti különbségeket veszi figyelembe.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Több büntetőjogi iskola is foglalkozik a kérdéssel, de a szocialista- kommunista megoldás egészen sajátos.

⁴⁴⁴ L. Schulteisz Emil: A jellem figyelembevétel a tettesbüntetőjogban; In: JTK 1-2 1949 (12-16.o.)

Azonban a büntetőjog logikáját át lehet alakítani. Amikor a büntetőjog már nem a tett megítélése, hanem annak elkövetőjének megítélése felé mozdul el, akkor a büntetőjog "éles fegyverré válik a proletárállam kezében". Ugyanis a jogellenesség és a bűnösség foka a materiális bűncselekmény-fogalom következtében átértelmeződik. A folyamat elindult az 1945. évi VII. számú népirósági törvénnyel és a „Hóhértörvénnyel” (1946. évi VII. tv). Mindkettő kollektivizáló, társadalmi háttérrel, származást vesz figyelembe.

Az 1946. évi VII. törvény általános vitájában meg is fogalmazódott a gondolat *„A törvényjavaslat születésének és céljának ez az elemzése nem hagyhat kétséget az iránt, hogy kik ellen szól és kik ellen védi a magyar demokráciát ez a javaslat. Természetesen a fasisztákkal, a reakciós jobboldallal szemben.”*⁴⁴⁵

A szocialista társadalom „hatékony védelmét” a tettes büntetőjoggal lehet megoldani, azaz, ha a tettes jellemét és előéletét is figyelembe vesszük. A tettes büntetőjog az elkövető személyiségét, az elkövető *társadalmi háttérét* is figyelembe veszi. Ennek megfelelően a tettes szigorúbban büntetendő, ha a szubjektív társadalomra veszélyessége nagyobb. Ezt a "szubjektív társadalomra veszélyességet" a következőképpen lehet definiálni. A bűncselekmény alanyi oldaláról a tettes személyiségében rejlő olyan motívumok, okok, amelyek jóval veszélyesebbé teszik a társadalomra. A politikai oldalon ez pedig a reakciós és a fasiszta meggyőződés. A *„Tettesbüntetőjog pedig az elkövető jellemének messzemenő tekintetbevétele nélkül elképzelhetetlen”*⁴⁴⁶ A szocialista büntetőjog elvi szinten viszonylagosan támogatta a rendszert, miközben a nemzetiszocializmus rendszerében ugyanezt erőteljesen elutasította.⁴⁴⁷ Mindezen „humánus” elképzelések ellenére a szocialista individualizáció azaz a tettes büntetőjog a következő jelentéssel is bír: "Nem lehet mindenkit egyformán rövidre nyírni"⁴⁴⁸ Az egyéni bűnösség megállapítása után a bíróság döntő feladatává lett a büntetés individualizációja. Ez a fogalom a szocialista humanizmus elvéből fakadt, amely meghatározta, hogy az egyéni minőséget is figyelembe kell venni, vagyis az büntetett előfeltételeit, társadalmi körülményeit.⁴⁴⁹ A profilaktikus célú többletbüntetés is felmerült, mint javaslat, vagyis ennek értelmében az aszociális hajlamú tettes kitölti büntetését, viszont

⁴⁴⁵ L. Nemzetgyűlési napló, 1945. I. kötet • 1945. november 29. - 1946. május 9. - Ülésnapok - 1945-24 , 707. o.

⁴⁴⁶ L. Schulteisz Emil: A jellem figyelembevétele a tettesbüntetőjogban; In: JTK 1-2 1949 (12-16.o.)

⁴⁴⁷ Vö. Tk. (231-277. o.- 42-44.o.) "A fasiszta országok büntető igazságszolgáltatása" cím alatt

⁴⁴⁸ L. Tímár István: Tanulságok a büntetőjogász számára Sztálin tanításaiból; In JTK 1951, 12. sz, (760.o.)

⁴⁴⁹ Idézi: Tímár István: Tanulságok a büntetőjogász számára Sztálin tanításaiból; In JTK 1951, 12. sz, (760.o.)

visszaesővé válásának elkerülése céljából kiszabnak az eredeti ítéletben egy "későbbiekre felfüggesztett" hatályú büntetést, amely bizonytalanságot elrettenti a személyeket a bűnismétléstől.⁴⁵⁰ Ennek szükségességét a büntetőjog humanitásával, és egyénre szabottságával indokolták. A tettes büntetőjogot humanitásában állandóan követelő gondolkodás felhatalmazta a vezetést és a gyakorlatot abban, hogy generálpreventív gondolkodásra buzdítsa a bíróságokat⁴⁵¹, vagy bizonyos esetekben elővegye a rendszerben az analógiát, vagy a visszaható hatályt. Tehát egyértelmű cél volt, hogy politikai irányban bármilyen eszközt be lehet vetni.

3.6. A NULLUM CRIMEN SINE LEGE ELVÉNEK FELTÖRÉSE: AZ ANALÓGIA VAGY A VISSZAHATÓ HATÁLYÚ BEVEZETÉSE

A nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege a büntetőjog klasszikus, garanciális jellegű alapelvét adja. E két egymáshoz kapcsolódó jogelv együtt képezi a törvényességnek, vagyis a legalitásnak azt az alapját, amelyen a (büntető) jogrend felépül. A legalitás jogállami követelménye tágabb; magában foglalja az új törvényi tényállások szokásjogi megalkotásának tilalmát is.⁴⁵² A két egymáshoz szorosan kapcsolódó alapfogalom azt jelenti, hogy az bűncselekmény, amelyet a törvény már az elkövetés előtt annak nyilvánított, és az elkövetővel szemben csakis az a büntetés alkalmazható, amelyet a törvény már az elkövetéskor előírt. Ebben a tekintetben az államot terhelő kötelezettségről van szó, tehát a büntetőhatalom gyakorlásának alapvető irányait törvényben előre kell rögzíteni.⁴⁵³ Nagy szerint a nullum crimen elvéből négy büntetőjogi követelmény vezethető le, ezek közül az első kettő a törvényhozót, míg a másik kettő a bírót köti.

Az első tilalom a súlyosabb büntetőszabály visszaható hatályának tilalma (nullum crimen/nulla poena sine lege praevia). A népbíróági rendelet 1.§-a gyakorlatilag az első pillanattól kezdve a nullum crimen elvének ezen értelmezésébe ütközik. A második büntetőjogi követelmény a nullum crimen/nulla poena sine lege certa, azaz a határozatlan büntetőtörvény és jogkövetkezmény tilalma.

⁴⁵⁰Schulteisz Emil: A jellem figyelembevétel a tettesbüntetőjogban; In: JTK 1-2 1949 (12-16.o.)

⁴⁵¹ L. pl. fent (Leninnél)

⁴⁵² Mayerhofer 1992: 25.o.

⁴⁵³ Nagy 1997: 130.o.

E tekintetben érdemes figyelembe venni, hogy a jogkövetkezmény magánjogi is lehetett (teljes vagyonek Kobzás), alapvetően a népbírói törvény rendkívül bizonytalan szankciórendszert alkalmazott. A bírót köti az írott büntetőjog követelménye (nullum crimen/nulla poena sine lege scripta). Major Ákos, a budapesti első népbírói ülésen még a hatályba sem lépett népbírói rendeletek alapján ítélt (bár az anyagi jogi alapon azt állították, hogy az 1921. évi III. törvényt használták). A negyedik tilalom a büntethetőséget megalapozó vagy szigorító analógia tilalma (nullum crimen/nulla poena scripta).⁴⁵⁴

A szovjet szocialista-kommunista büntetőjog megengedett analógiával dolgozott.⁴⁵⁵ Ez a rendszert minden addigi törvényes meghatározásával együtt nagyon könnyen átjárhatóvá teszi a hatalom számára. Minden tekintetben minden büntetni rendelt tényállásra nem lehet analógiát alkalmazni, csak a rendszerben egy értékkategóriával, mégpedig a megismert társadalomra veszélyesség kategóriával párhuzamban. Természetesen ez a jogintézmény, mint segédelv korlátozott tartalmú, nem lehet összehasonlítható a "forradalmi jogtudat"-ra alapozott ítéltéssel. Az viszont nyilvánvaló, hogy a nullum crimen sine lege elve törést szenved⁴⁵⁶. A formális szemléletnek minősített eszmét a "nullum crimen sine lege, sine culpa, sine causa"⁴⁵⁷ "tartalmi" kategóriája váltja fel, azaz, vulgárisan megfogalmazva a tettes bármilyen cselekményét, amennyiben a bírói mérlegelés úgy látja, villámgyorsan át lehet alakítani bűncselekménnyé. Az elvben a sine culpa az érdekes; nincs bűn nélkül bűncselekmény. De azt, hogy mit definiálunk bűnnek, és azt hogyan tesszük, az már a hatalom dolga, vagyis az ideológiai értelmező apparátusé.

Az analógia alatt a jog területén az "igazságszolgáltatás valamely ágában keletkezett hiányosságok kitöltését"⁴⁵⁸ értjük. Az analógia alapvetően már sok büntetőjogi rendszerben létező jogintézmény volt (állítja Tímár), és csak a francia forradalom jogalkotásának liberális elveitől kezdve utasítja el a nyugati „burzsoá-reakciós” büntetőjog. Az analógia, mint jogintézmény több jelentésű, lehet analogia legis és analogia juris. Az analogia jurist a szovjet büntetőjog is elutasítja. Az analogia

⁴⁵⁴ Vö. Nagy 1997: 132.o.

⁴⁵⁵ Ez már az Ugolüvnyj kódex alapvető rendelkezéseiben benne van. Ezzel szemben Cattaneo pl. az irodalomból dolgozik, és Anosov Olaszországban megjelent cikkétől datálja az analógia jelenségét. Hibásan. Vö Cattaneo....

⁴⁵⁶ Schulteisz Emil: In : JTK, Tímár István: A büntetőjogi analógia alkalmazásának kérdéseiről: In JTK 1949, 13-14. Sz (265-272.o.) illetve Pap Tibor: Adalékok a szovjetorosz büntetőjoghoz.: In JTK 1949 17-18. Sz. (389-391.o.)

⁴⁵⁷ Csirkvadze, hivatkozzák: Schulteisz, Tímár, Pap.

⁴⁵⁸ Tímár István: A büntetőjogi analógia alkalmazásának kérdéseiről: In JTK 1949, 13-14. Sz (265-272.o.)

legis azonban további két értelmet kap, már a büntetőjog területén belül, az általános és a különös részbeli analógia. Ezek további részekre bonthatók. Az általános rész analógiája nem értelmezhető, mert maga a dogmatika is a társadalomra veszélyességen épül fel, tehát az analógiát ott bevezetni nem lényeges a hatalom szempontjából. A büntetések analógiája sem szükséges, mivel azt pusztán ott érdemes alkalmazni, ahol nincs kidolgozott szankciórendszer, tehát e szempontból indokolatlan. A különös részben, a tényállások tekintetében viszont nagyon jól működő és indokolható a büntetőjogi analógia a szocialista jogrendszerekben.

Az analógia fogalma a szovjetorosz 1922-es Btk-ban (10.§) a következő: "Amennyiben a büntetőtörvénykönyvben egyes bűncselekmény megnyilvánulásokra hiányzanak a kifejezett utalások, úgy a büntetések vagy a társadalmi védekezés intézkedései a büntetőtörvénykönyv ama §-ára megfelelően alkalmazandók, amelyek a bűncselekmény súlya és neme tekintetében leginkább hasonlatosak a jelen kódexben írt valamelyik bűncselekményhez.". Ennek egyik oka az akkor előre nem látható bűncselekmények pönalizálási módjainak egyszerűsítése volt, másik oka pedig az egyszerűbb büntetés. Az 1927-ben hatályba lépett újabb kódex már ennél differenciáltabb fogalmat ad (16.§):" Amennyiben a társadalomra veszélyes valamely cselekmény a jelen büntetőtörvénykönyvben közvetlenül meghatározva nincsen, úgy a felelősségrevonás alapja és határai a jelen törvénykönyv ama szakaszai alapján határozandók meg, melyek leginkább hasonlítanak a cselekményhez."⁴⁵⁹

A magyar büntetőjogi gondolkodástól és a Csemegi kódex rendszerétől teljes egészében idegen analógia nem épült be a törvénykezésünkbe, és az új Btá sem használja ilyen tekintetben a szovjet példára támaszkodva a jogeszközt. Vagyis, jelentős erőfeszítések történtek ugyan a bevezetésére⁴⁶⁰ de nem sikerült a hatalomnak e tekintetben teljesen keresztülvinnie az akaratát. Ahogy Nagy

⁴⁵⁹ Idézi Schulteisz I.c. és Tímár I.c., (268-269.o.) Egyébként az általában hivatkozott nyugati burzsoá büntetőtörvény az 1930. évi dán Btk, amelyben alkalmazható volt az analógia.

⁴⁶⁰ L. pl. az idézett cikkben az érvrendszert (272.o.): " Népi demokráciánk Rákosi Mátyás meghatározása szerint a proletárdiktatúra funkcióit tölti be, anélkül, hogy a proletárdiktatúra szovjet formáját öltené... A proletárdiktatúra ezen egyik főfeladatának teljesítésében nagy szerepe van a büntetőjognak, amely a büntetőapparátus harci fegyvere. Ha ezt a büntetőapparátust olyan fegyverrel vértesszük fel, amely az analógiára is támaszkodhatik, úgy ezt a fegyvert élesebbé és hatékonyabbá tehetjük. De ugyanígy az analógia szükségességét indokolja a proletárdiktatúra másik főfunkciója is, nevezetesen a gazdasági, kulturális stb. szervező és építő munka. Az élet majd minden területén a rohamos fejlődés és változás jelenségeivel találkozunk nap, mint nap. Ilyen rohamos fejlődés mellett teljesen elhibázott volna olyan büntetőjogot alkotni, amely a nullum crimen elvére épül. A törvényalkotás gyorsasága sem teszi nélkülözhetővé ilyen korszakban az analógia alkalmazását...."

rámutat, a modern büntetőjog története azt mutatja, hogy e tilalomnak nem mindig sikerült eleget tenni, főleg az önkényuralmi, totalitárius államberendezkedésű országokban és időszakokban.⁴⁶¹

A magyar megoldás sajátos. A nullum crimen sine lege elvét a visszaható hatály oldja fel. Tehát valójában egy kombinált rendszer, amelyben expressis verbis nem kerül kimondásra az analógia, de a törvényerejű rendeletek útján bármikor megváltoztatható jogszabályok nem nyújtanak védelmet az állampolgárnak. Az eredeti 1878. évi V. tv. 1. és 2. § -iban a következőképp volt szabályozva a nullum crimen sine lege elve:

1. § Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, amelyet a törvény annak nyilvánít. Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint amelyet arra elkövetése előtt a törvény megállapított.

*2.§ Ha a cselekmény elkövetésétől az ítélethezágig terjedő időközben egymástól különböző törvények, gyakorlat vagy szabályok léptek hatályba: ezek közül a legenyhébb intézkedés alkalmazandó."*⁴⁶² A Csemegi-kódex tehát a most hatályos Btk-val ellentétben alkalmazta az úgynevezett legenyhébb büntetőtörvény elvét. Ez nem pusztán azt jelentette, hogy büntett, vétség vagy kihágás miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint amelyet arra elkövetése előtt a törvény megállapított, hanem azt is, hogy ha a cselekmény elkövetésétől ítélethozatalig különböző intézkedések léptek életbe, ezek közül a vádlott cselekményére a mindig legenyhébb volt alkalmazandó.⁴⁶³ Sőt ezt abban az esetkörben is alkalmazta, amikor a cselekmény elkövetésétől elbírálásáig terjedő időszakban a vádlottra nézve a legenyhébb elbírálást biztosító jogszabály valamilyen okból hatályát veszítette.

Tehát, noha a Csemegi Kódex ebben az esetben elfogadta (szigorúan a vádlott érdekében) a jogszabályok visszaható hatályú alkalmazását, ezt a humanitás elve miatt tette.

⁴⁶¹ Nagy 1997: 144.o.

⁴⁶² A későbbi korszak tudományos fricskájaként értékelhető Csizmadia-Beér megjegyzése: "... Mégis a Csemegi kódex a klasszikus burzsoá büntetőjogi iskola színvonalas terméke és az egyéni szabadság alaptörvényeként szögezi le: csak olyan bűncselekményért lehet valakit elítélni, amit a törvény az elkövetés előtt bűncselekménynek nyilvánít és csak azzal a büntetéssel lehet sújtani, amelyet a törvény már a bűncselekmény elkövetésekor e bűncselekmény- kategóriára megállapított."; In: Csizmadia-Beér: Történelmünk a jogalkotás tükrében,1000-1949-ig, Sarkalatos honi törvényeinkből, Gondolat, Bp, 1966 (394.o.)

⁴⁶³ Vö. 1878.évi V. tv 2.§

Ezzel szemben, mint az már korábban látható volt, a népbíráskodás tárgyában kiadott 81/1945. évi minisztertanácsi rendelet szövegében teljesen tisztán megmutatkozik a büntetőszabályok ex tunc hatálya. A visszaható hatály feltörése, ebben az esetben azonban egységesen alkalmazott tényező volt az egész európai térségben, tekintettel arra a tényre, hogy a háborús bűnösöket amúgy nem lehetett volna felelősségre vonni. Viszonylagosan gyorsan vált azonban a népbíróági ítélkezési forma főleg a politikai jellegű ügyek elintézési módjává – és ez is nyilvánvaló volt a kortársak számára.⁴⁶⁴

"1. § A jelen rendeletben körülírt bűncselekmények az esetben is büntethetők, ha a cselekmény a rendelet életbeléptekor már befejeztetett s a cselekmény befejezésének időpontjában fennállott törvényes rendelkezések alapján az büntethető nem volt." Az ex tunc hatályú jogalkotás *problémája azzal indul, hogy a tilalmat visszamenőleg, az elkövetés idejére érvényesítik.*⁴⁶⁵

A háborús bűnösök felelősségre vonása alapvető követelmény volt, erre Magyarországot is kötelezte a fegyverszüneti egyezmény, és a későbbi szerződések. Azt azonban nem írta elő egyetlen egyezmény, hogy erre a visszaható hatályú büntető jogalkotásra van szükség, e döntés az Ideiglenes Nemzeti Kormány döntésének eredményeként született, ráadásul kormányrendeleti formában. „A fegyverszüneti egyezményből önmagából fakadó jogi kötelezettség csupán a háborús bűnösök büntetőjogi felelősségre vonására vonatkozott, a felelősségre vonás mikéntje: a visszaható hatályú büntető jogalkotás, a tényállási elemek és büntetések meghatározása, a különbíróóságok felállítása formailag a magyar állam „szuverén” döntése volt.”⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Lásd feljebb, és egyébként erről egészen egyértelműen ír Szabó: "Politikai perekről van szó a népbíróóságok elé utalt ügyek esetében, (. . .) a politikai jellegét nem a bűnper maga, sem pedig annak visszhangja adja meg, hanem a per tárgya: a bűnper tárgya politikai cselekmény és a cselekményben lévő politikumnak meg kell szabnia a bűnper egész keretét és menetét. (. . .) A népbíróóságok előtt világnézetű bűnpereket tárgyalnak, melyeknek során a vád tárgya a vádlott politikai meggyőződése és az általa képviselt politikai rendszer." Szabó 1947: 57. o.

⁴⁶⁵ Nehéz-Posony 1992: 31.o.

⁴⁶⁶ 1945. évi V. tv. (a Moszkvában az 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről szóló tv.) 2. cikkelyének 14. és 15. pontja csak a következőkre terjedt ki: "*14. Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában és az ítélkezésben e személyek felett.*

15. Magyarország Kormánya kötelezi magát, hogy haladéktalanul felosztatja a magyar területen lévő összes hitlerbarát, vagy más fasiszta politikai, katonai és katonai jellegű, szervezeteket, valamint az egyéb olyan szervezeteket, amelyek az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát folytatnak és a jövőben nem tűri meg ilyen szervezetek fennállását." Vö: 2/1994. AB határozat In: ABH 1994: 53.o.

A nullum crimen sine lege elvét azonban áttörte a következő büntető törvénykönyvi általános rész - az új Btá - is, nem csak az Nbr.

Az új "áttörő" rendelkezés a Btá bevezető szakaszai között található. A nullum crimen elvének megkerülését a 2.§ (2.) b) -ban kereshetjük:

2. § (1) A büntettet az elkövetése idejében hatályban lévő törvény szerint kell elbírálni.

Idáig a jogszabály megfelel a büntetőjog általánosan kimunkált elveinek. Ezek után következik a második bekezdése a paragrafusnak, amely bevezeti a visszaható hatályt megengedő szabályt: "(2) Ha a büntett elkövetésétől annak elbírálásáig új törvény lép hatályba, az újabb törvényt a hatálybalépése előtt elkövetett cselekményre is alkalmazni kell, feltéve, hogy:

a) az újabb törvény szerint a cselekmény már egyáltalán nem büntetendő, vagy enyhébben büntetendő, mint a korábbi törvény szerint vagy,

b) az újabb törvény kifejezetten kimondja, hogy hatálya a hatálybalépése előtt elkövetett cselekményre is kiterjed.⁴⁶⁷

Azaz, míg a hivatkozott szakasz a) pontja az általános szabályoknak megfelelő, addig a b) gyakorlatilag törvényerőre emeli a visszaható hatályt, teljesen mobillá téve a különös rész szerkezetét. (Amely egyébként is meglehetősen kusza halmazt alkot már az 1878-évtől a 1950-évig eltelt időszakra tekintettel, de ezen belül is a 45 utáni törvénykezésre figyelemmel.)

A Csemegi kódex rendszere szerint gyakorlatilag csak a már büntetendő cselekményekre vonatkozó új enyhébb szabályokat lehet alkalmazni. Az Nbr rendszerét már vizsgáltuk. A Btá más, ott tehát újabb törvényben bármikor lehet pónalizálni bármilyen cselekményt és azt az adott cselekményre még nem hatályos szabályozás is hatályossá válik, ha olyan szabályt hoznak.⁴⁶⁸ Ez a problematika azonban, mivel a különös rész szabályai az államellenes bűncselekményekben amúgy is elég kiterjedten büntettek minden magatartást, nem merült fel jelentős mennyiségben,

⁴⁶⁷ Btá In: BHÖ (1952) L. értelmezését: Schulteisz Emilnél, JTK 1949

⁴⁶⁸ Ezzel a szemlélettel szemben lépett fel az 1978-ban meghozott új magyar Btk, amely kimondja azt, hogy az új törvénynek nincs visszaható ereje.

tehát komolyabban a korszakban. Úgy tűnik elegendőnek bizonyult az addigi kiépített rendszert alkalmazni, nem volt már szükség a további büntetőjogi reformra.⁴⁶⁹

3.7. A BÜNTETŐSZABÁLYOK DIALEKTIKUS MARXISTA ÉRTELMEZÉSE

A büntetőjog értelmezése ugyanolyan eszközökkel történik, mint bármely más jogágban, azaz alanyai a jogalkotó, a jogalkalmazó és a tudományos irodalom. Módszere szintén grammatikai, logikai, rendszertani, történeti és céltételező értelmezés. Ennek eredményeképp ugyanúgy megállapító, kiterjesztő, vagy megszorító interpretáció jön létre. Azonban, míg a formális szemléletű gondolkodás nem engedi meg (vagy nem támogatja) a gyakorlat utóbbi kettő értelmezési típusát, addig 1946-tól 1953-ig (és később is) más a helyzet a szocialista-sztálinista praxisban. Itt a büntetőszabályokat (ha az analógia, -amely valójában a kiterjesztő értelmezés extrém esete-, végül nem is került bele a Btá-ba) hangsúlyozottan dialektikus materialista módszerrel kell értelmezni. Ez gyakorlatilag (noha az elméletben itt is a megállapító értelmezés az elsődleges) a praxis teljes elszabadulását jelenti. A praxist pedig a következőképp jellemezhetjük: "a szocialista totalitárius rendszer a hagyományos közép-európai paternalizmusra épült, ebben a régióban a bíróságoknak mindig szoros kötődésük volt a központi adminisztrációhoz és a helyi politikai hatalomhoz. ... Természetesen a politikai-ideológiai alárendeltség megkérdőjelezte a mindennapi ítélkezés beavatkozás-mentességét. Egyrészt a politikai gyakorlat (a párt mindenhatósága), másrészt - eszmei háttérként - a hatalom egységének elve és ebből következően a törvényhozás megkérdőjelezhetetlen felsőbbrendűsége lehetetlenné tették mindenféle függetlenséget."⁴⁷⁰ Az értelmezés módja pedig szintén meghatározott a szovjet szocialista rendszerben dialektikus materialista szisztéma. "A büntetőtörvénynek a szovjet tudomány által adott értelmezése a szocialista törvényesség legszigorúbb figyelembevételén alapszik, nem csupán a törvény betűjének, hanem a törvény társadalmi tartalmának magyarázásában áll és a büntetőtörvény normáit nem holmi megkövesedett, egyszersmindenkorra adott tételeknek tekinti,

⁴⁶⁹ Erre mutat rá az a tény, hogy gyakorlatilag bármilyen politikai cselekményt már el lehetett ítélni.

⁴⁷⁰ Fleck Zoltán: Bíróság és politika. A bírói függetlenség jogszociológiai vizsgálatának előfelvetései. In: Társadalomkutatás, 1993. 1-2., 84. p.

hanem fejlődésükben vizsgálja."⁴⁷¹ Ennek ellenére a szovjetjogi tankönyv is a törvény megállapító értelmezését tekinti (párhuzamban a szigorúan alakjogi értelmezést adó "burzsoá reakciós nyugati" módszerrel) a preferált értelmezési módnak.

A korábban említett és preferált megállapító értelmezésnek az az egyértelmű tény mond ellent, hogy a szovjet jog ismeri az analógia fogalmát, ez pedig nehézkesen egyeztethető össze a logika szabályai szerint. Tehát a szovjet-szocialista rendszerben itt is egyfajta kettősség észlelhető, amely a törvényességet próbálja összeegyeztetni a külső tényezővel (ideológia). A marxista ismeretelmélet amúgy is az objektív igazság talaján áll, amely az objektív társadalomelméletet hozza maga után, tehát, ha a jogszabályt dialektikus marxista módon értelmezzük automatikusan az abszolút igazság (vagyis az ideológiai értelmező apparátus munkájának eredménye) veszi át a szerepet.⁴⁷² Ennek megfelelően maga az értelmezés is mindig csak a munkás-paraszt rétegek képviselőjének, a kommunista pártnak mindenkori irányvonala szerint lehet elképzelhető. A magyar rendszer azonban nem vezette be az analógiát, így az értelmezés nagyobb szerepet kapott a politikai jellegű bűncselekmények körében.

Alapvetően a praxis- az értelmezés- elszabadulását Magyarországon mégis az a tényező segítette elő, hogy a büntetőjog legalábbis a Btá kodifikálásáig, sőt a Btá a Nbtv-hez képest rendelkezett egy bizonyos saját ellenállással. Ez a sajátos rendszer és önálló entitás erőteljes sérelmeket szenvedett. Ezért az általános rész szabályai helyett gyakran a különös rész normáira hangsúlyoz a gyakorlat. Nem is csoda, hogy az "alkalmazzuk törvényeinket osztályharcos szellemben" valamelyest idegenkedést váltott ki a tudomány és a bírói kar körében. Ezért a népi ülnök rendszer és a jogakadémiák rendszere volt az a másik oldal amely a bírói szakmai és szervezeti függetlenséget tovább csorbította. Ahogy azt később nagyon helyesen írja egy szerző: "Minden bűncselekményt tehát politikailag kell értékelni. Ezt a szempontot viszont át kellett vinni a büntetőjogi jogalkotásnak és jogalkalmazásnak területére is, amely viszont pozitív jogi kötöttségei, továbbá "burzsoá" hagyományai folytán bizonyos inerciát mutatott az túlpolitizálási-elrelativizálási szándékokkal szemben. Ezért a jogalkalmazás folyamatában egyre nagyobb

⁴⁷¹ Gerzenzon, A.- Iszajev M- Pijontovszkij A- Utyevszkij. B.Sz. Szovjet Büntetőjog, tankönyvkiadó, Bp, 1951 (188-189.o.)

⁴⁷² L. fentebb

szerepet kapott a jogértelmezés politikai jellege és az aktuális ideológiai szempontok megfelelő figyelembevétele tényállás megállapításában, de még inkább a döntés meghozatalakor."⁴⁷³

A kommunista- népi demokratikus ideológia amelynek természetesen aktuális tartalmát mindig a pártvezetők határozták meg (igaz az interpretáció sosem volt állandó tartamú) - minden eltérést főképp büntetőjogi eszközökkel próbált megtorolni. Mindez a népbíróságok rendszerében könnyebben, a rendes bíraskodás területén azonban egy ideig nehezebben ment. A rendes bíraskodás az 1949. évi XI. tv- től kezdve alakult át, töltötték fel masszívan új káderekkel, akik gyakran maguk se tudták, milyen jogszabályt és miért alkalmaznak, viszont politikai megbízhatóságuk vitathatatlan volt. Emellé azonban hozzá kell tenni, hogy a rendesbíraskodás ezek után is rendelkezett egy bizonyos ellenállással.

3.8. A BŰNCSELEKMÉNY OSZTÁLYSZERŰSÉGÉNEK ELMÉLETE

A bűncselekmény is ugyanúgy, mint a büntetőjog szintén osztálytermészetű. Miután a nullum crimen sine lege elve feladásra került, a társadalomra veszélyesség pedig gyakorlatilag csak a "munkás-paraszt" ideológia védelmét jelenti, egyértelmű, hogy a bűncselekmény is osztálytermészetűvé válik. A bűncselekmény korszakban általános fogalma "olyan tevés, vagy mulasztás, amely veszélyezteti az uralkodó osztály érdekeit."⁴⁷⁴ Ez azt jelenti, hogy a "rabszolgatartó társadalomban" a társadalom érdekeit a rabszolgák lázadása fenyegette leginkább, a "feudalista társadalom" érdekeit a hűbériség elleni bűncselekmények és a jobbágyok felkelései zavarták. A kapitalista imperializmusban a burzsoá osztály érdekeit fenyegető bűncselekmények azok, amelyek leginkább büntetettek. Az ismerős séma ezek után folytatódik, a munkásosztály, mint uralkodó osztály elleni bűncselekményekkel. Ezek a bűncselekmények természetesen az osztályharc éleződésével együtt fejlődnek. Mint minden kommunisztikus büntetőjogról szóló

⁴⁷³ L. Révész Béla: AZ OSZTÁLYHARC SZELLEMÉBEN TÁRSADALMI EGYSÉG NEM FOG KIFEJLŐDNI: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eaz-osztalyharc-szellemeben-tarsadalmi-egyseg-nem-fog-kifejlodni%E2%80%9D> 2013.01.31.

⁴⁷⁴ Gerzenzon, A.- Iszajev M- Pijontovszkij A- Utyevszkij. B.Sz. Szovjet Büntetőjog, tankönyvkiadó, Bp, 1951 (3.o), (a továbbiakban Tk.) (211.o.)

irodalomban a megdöntött "kizsákmányoló osztályok" ellenállása az, amely az ellenforradalmi bűncselekményeket tartalommal tölti fel. Így például a kispolgári bűnös hozzáállás. A másik jellegzetes eredmény a szocialista államfejlődés második szakaszában a "hazaárulók és a nép ellenségeinek" bűncselekményeinek feltalálása, amelyek természetesen a környező kapitalista államok ügynökei által támogatott tevékenység. Mindezen problémák érdekében a társadalomra veszélyesség fogalma ad a "burzsoá formalista" bűncselekmény-fogalomnak tartalmat.⁴⁷⁵

Egyszerűen megfogalmazva a bűncselekmények osztályszerűségének elmélete ad arra útmutatást, hogy mik azok a cselekmények, amelyek leginkább sértik a szovjeturalmat. Ezek az államellenes bűncselekmények amelyek (szinte) minden esetben az osztályharccal vannak kapcsolatban.

A magyar büntetőjog egy az egyben átvette a szocialista bűncselekmény fogalmat, sőt a korábbi Csemegi-féle trichotomikus bűncselekmény felosztás helyett egyetlen bűncselekményt ismer, a büntettet, a vétség, és a kihágás már nem kerül szóba a kódexben. Így a bűncselekmény fogalma a Btá-ban a következőképp alakul: *"(3) Büntett az a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli."*

3.9. A BÜNTETÉSEK OSZTÁLYTERMÉSZETE

A büntetéseknek több funkciójuk van, alapvetően mégis a nevelés az elrettentés és a megtorlás emelhetők ki, mint vezérelvek.⁴⁷⁶ A speciálprevenció valójában utólagos tevékenységnek nevezhető, a modern büntetőelvek szerint nem lehet valakit egy bizonyos cselekmény elkövetése előtt "nevelni".⁴⁷⁷ A generálprevenció már előzetes jellegű kategória. A megtorlás pedig természetesen mindig utólagos. A büntetések rendszerének azonban szinte minden esetben ki kell egyenlíteni a társadalmi elvárások halmaza és a joglogikai -bizonyos esetekben konkrétan büntetődogmatikai- szükségyszerűségek közti különbségeket. Így, mint minden jogág, specialitását tekintve azonban mégis a legerősebb eszközökkel rendelkező jogterületként pontosan kidolgozott szankciórendszerében is meg kell mutatnia egyaránt a jogalkotó humanitását és társadalmi

⁴⁷⁵ L. fent.

⁴⁷⁶ L. Földvári József: Magyar Büntetőjog

⁴⁷⁷ A "begyűjtés" gyakorlata persze pont erre irányul.

elkötelezettségét. A totalitárius büntetési stratégia alapvetően a felvázoltak ellen kell hasson. Minél inkább represszív, annál jobban képviseli a hatalom érdekeit. A büntetések tekintetében a halálbüntetés és a kényszermunka -internálás- az, amelyek a legsúlyosabb szankcióknak minősülhetnek. A szovjet tudomány a halálbüntetést mindig különleges büntetési nemnek tekintette "ideológiailag megalapozott" álláspontjában. Ennek ellenére, a szovjet államiság létrejöttétől kezdve folyamatosan jelen volt (néhány rövid időszaktól eltekintve) és jelentős méretekben alkalmazták is.⁴⁷⁸ A magyarországi népbírósi rendeletekben eljárási jellegű (pl. ártatlanság vélelme) alapelvek megsértése is tapasztalható, az úgynevezett közbenszóló határozat jogintézménye kapcsán. A közbenszóló határozatot a jogszabály 48. §- a szabályozta, a következőképp: *"A népbíróság a bizonyítási eljárás teljes lefolytatása előtt a már bebizonyítottnak látszó bűncselekmények tekintetében közbenszóló határozattal állapíthatja meg a vádlott bűnösségét."*

Ahogy a népbírósi rendeletben a népbíróság által kiszabható büntetések között is láthatjuk a korszakban még általános halálbüntetés mellett a fegyház, a börtön, a fogház létezik. Mindezek mellett azonban az "internálás" is a szankciórendszer alkalmazható része. Az internálás legkisebb kiszabható ideje eredetileg hat hónap volt, a leghosszabb tartama kettő év. Ezt azonban már maga a rendelet megszigorította a következő módon:

"A megszabott időnek eltelte után azonban az internálótáborba utalt csak abban az esetben bocsátható szabadon, ha internálásának tartama alatt példás magatartást tanúsított. Ellenkező esetben az internálótábor felügyelőhatósága az elítélt fogvatartását további 8 hónapig terjedő idővel meghosszabbíthatja. Az internálás leghosszabb tartama ebben az esetben sem haladhatja meg a két (2) évet."

Ez a felettébb furcsán megfogalmazott szabály amellelt, hogy a kényszermunka embertelen büntetésnek minősül, sérti a humanitás elvét és a nulla poena sine lege elvét is felülírja.

Ugyanis

⁴⁷⁸ A halálbüntetés persze nem csak szovjet gyakorlat.

9. az internálótábor felügyelőhatósága az, amely az elítélt (amúgy sem humánus) büntetését hosszabbíthatja meg,

10. továbbá ez az elítélt "példás magatartásától" függ, amelynek az a problémája, hogy nem a kiszabott időn belüli enyhítésről, hanem a kiszabott időn túli külön szankcióról van szó.

Az 1440/1945. M.E. rendelet még főleg a háborús bűnösök tekintetében tovább súlyosbította a kiszabható büntetési tételeket. A kényszermunka kiszabható lett életfogytig vagy határozatlan időre. A kényszermunka az úgynevezett munkatáborokban volt végre hajtandó. Itt természetesen az elítéltek jogait a legkevésbé sem vették figyelembe.

További súlyosbítás, illetve inkább antihumanitás is található a jogszabályban, mégpedig a halálbüntetés tekintetében. Külön kegyetlenebb rendelkezésnek minősült az, hogy az elítélten nem a nyilvánosság kizárásával hajtották végre az ítéletet (mint az a Csemegi kódexben rögzítésre is került)⁴⁷⁹, hanem a szabály a következőképp módosult: *" halálbüntetést kötél vagy golyó által zárt helyen, de a nyilvánosság kizárása nélkül kell végrehajtani. "* Érdekesség, hogy az addig kötél általi végrehajtás mellett megjelent a szovjet gyakorlat is.

Az eredeti népbírószági szabályozás nagyon hamar idejétmúltta lett a politikai tartalmú bűncselekmények esetében is. Ezt a "problémát" az akkor már megfélemlített Nemzetgyűlés az óriási kiterjesztést hozó 1946. évi VII. törvénnyel oldotta meg, amely "a köztársaság hatályosabb védelmét" látta el. Hóhértörvénynek nevezte Sulyok Dezső pápai polgármester, és nyugodtan kijelenthetjük, ez nem csak a pönalizált tételeknek, hanem az ezekre vonatkozó szankcióknak is szólt.

A főbüntetése a törvény megszegőinek a halál vagy életfogytig tartó kényszermunka volt. Megengedő szabályként a törvény lehetővé tette ilyenkor a testi alkalmatlanságra való hivatkozást, amely fennforgása esetén életfogytig tartó fegyházat lehetett kiszabni. A kényszermunka, vagy fegyház legrövidebb tartama öt évnél kevesebb nem lehetett.

A népbírószági rendeletek (később törvény) büntetési tételeinek további része volt a vagyonek kobzásig terjedhető pénzbüntetés továbbá az állásvesztés, vagy a foglalkozástól való

⁴⁷⁹ L. 1878. évi V. tv 21.§

eltiltás. E kettő az igazoló bizottságok közismert munkájának köszönhetően egyáltalán nem volt ritka. Az állásvesztésre ítélt elveszítette közhivatali vagy közszolgálati státusát. Mindez még nem lett volna indokolatlan, ha valóban csak a háborús bűnösök esetkörében gondolkodunk, azonban a közismerten egyoldalúan minősített politikai bűncselekmények esetében komoly kérdőjeleket hagy maga után.

Hogy tovább súlyosbítsa a büntetési rendszert, a rendelet megengedi azt is, hogy a népbíróság az egykori köztisztviselőt nyugdíjigényétől, nyug- és kegydíjától megfoszthassa, bár ezt a népbíróságnak ítéletében kifejezetten ki kellett mondania. Igaz, hogy az elítélt ellátatlan családtagjait megillető nyugdíjigényt a népbíróság ítéletében külön fenntarthatta. A büntetési rendszerben helyet foglalt a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése, amely demokratikus szisztémákban -bár más néven- jelenleg is büntetési tétel.

A népbíráskodási rendeletek (később törvény) szempontjából tehát látható, hogy a szovjet kódex büntetési tételei bejutottak a magyar törvénybe. Ez ebben a tekintetben maradéktalannak is mondható.

Mi a helyzet a Btá- val, amely néhány tekintetben (noha az ideológiai objektiváció egyértelmű) más alapvető megoldást alkalmazott, mint a szovjet kódex?

A törvény a 30. §- ban határozza meg a büntetési rendszert: 1. halálbüntetés, 2. börtön, 3. pénzbüntetés, 4. elkobzás és vagyonelkobzás, 5. közügyektől eltiltás, 6. foglalkozástól eltiltás, 7. kiutasítás.

Ez a büntetési rendszer valójában megfelel a mainak, kivéve persze a halálbüntetést, és a halálbüntetés végrehajtása is "hagyományos", továbbá kikerült a kényszermunka a törvény rendszeréből. Sőt az 1950. évi 39. sz. tvr. a Btá hatálybaléptetéséről eltörölte a korábban kiszabott kényszermunkákat is, és ezek helyett börtön fokozatot állapított meg⁴⁸⁰, ezzel együtt a nulla poena sine lege elvét súlyosan sértő internálótábori rendszerben élő súlyosbítást is megszüntette. A vagyonelkobzással és állásvesztéssel kapcsolatos szabályok is kikerültek a szabályozásból.

⁴⁸⁰ L. 1950. Évi 39. sz tvr 12. §. Más kérdés, hogy egyes kérdésekben fennmaradt a népbírósági rendeletekből, illetve egyes más törvényekből következő ítéletek hatálya így pl. az 1440/1945. M.E.sz. rendelet 2. § (halálbüntetésre vonatkozott) vagy a vagyonelkobzás (1947. évi XXXIV.tv. 1.§, (2))

Ezekkel a rendelkezésekkel tulajdonképpen megszűnt a népbírósi törvény meglehetősen kegyetlen büntetési szisztémája. Mindezzel persze nem lehet azt mondani, hogy a börtönök, vagy a továbbra is létező gyűjtőtáborok ettől kezdve humánus ítéletvégrehajtó szervekké váltak. A "ne csak őrizd a rabot, gyűlöld is!" elve továbbra is megmaradt az büntetésvégrehajtás fő alapelveként. Ahhoz képest azonban, amilyen szankciókkal korábban élt a kommunista hatalom a népbíráskodás területén, az új törvénykönyv jelentős előrelépést hozott (ha ez valójában így is visszalépést jelentett a Csemegi kódex rendszeréhez képest).

Röviden összefoglalva tehát a következőket mondhatjuk: Az áttörő szabály a Népbírósi jog volt, azonban ezen az úton haladt a jogalkotás, és a jogértelmezés is. A szocialista törvényesség valójában törvényteleniséget jelentett, a társadalomra veszélyesség fogalma (ezen belül annak értelmezése a bűnösségre) gyakorlatilag ideológiailag értelmezetten osztályelmélet tartalmú, a szocialista-kommunista büntetőjog inkább tettes büntetőjog és kollektivizáló törekvéseket tartalmaz. A büntetőjog alapvető szintű feltörését megmutatja a nullum crimen sine lege elvének feltörése, azaz a megengedett visszaható hatály. Az analógia alkalmazását végül nem sikerült bevezetni, azonban a büntetőszabályok értelmezésének dialektikus marxista elmélete, a bűncselekmény osztálytermészetűségének elmélete és a büntetés osztálytermészete nem hagyott kétséget affelől, hogy a büntető törvénykezés mely politikai erő érdekében született.

4. A BÜNTETŐ KÜLÖNÖS RÉSZ IDEOLÓGIAILAG BEFOLYÁSOLT RÉSZE

A kommunista hatalom a politikai bűncselekményeket erőteljesen kívánta szankcionálni. Ehhez azonban egy hosszabb folyamaton keresztül juthatott el. E hosszabb folyamat (tulajdonképp az 1952. évben egybeszerkesztett BHÖ-ig) különböző taktikai és stratégiai sakkhúzásokon keresztül valósult meg. Könnyű lenne azt mondani, hogy tételesen jogilag a különös részben az államellenes bűncselekmények kapnak nagy szerepet, és sok törvényhelyet, és ezzel azt is mondani, hogy a rendszer egyszerűen módosult. Valójában a helyzet nem ennyire egyoldalú. A politikai

bűncselekmények definiálása és a büntetések itt is először a népbíráskodáson keresztül valósultak meg. Az előzőekben felvázolt rendszernek a későbbiekben (1949 után) már a rendesbíráskodás területén további segítséget nyújt a különös büntetőrendelkezések sora.

Az eddigiek alapján, mint azt fentebb is láttuk, az első és meghatározó törvényt, amely a kommunista hatalomátvételt elősegítette, nem a rendesbíráskodás területén, és nem is a Csemegi kódex különös szabályai között kell keresnünk. Mivel a felvázolt párhuzamos rendszerben 1950-ig a népbíráskodás volt az, amelyik politikai ügyekben döntött, ezért célszerű megvizsgálni ennek a jogszabálynak a büntetni rendelő normáit. A 81/1945 ös M.E.sz. rendeletben a politikai jelleget például az 1921. évi III. tc. 1-5. §-aiban, vagy az 1930. évi III. tc. 58-59. §-aiban meghatározott büntetőjogi kategóriák⁴⁸¹, illetve az határozta meg, hogy a népügyész ezek alapján az ügyet politikai jellegűnek ítélte-e meg, amennyiben a népügyészségnek vagy az ügyészségnek álláspontja eltérő volt a kérdésben, akkor a főügyész döntött. Ez formálisan és tényállásilag az előzőekben kifejtettek kivételével még nem jelent kifejezett változást (a különös rész tényállásai és nem általános szabályok szempontjából) az előző rezsimhez⁴⁸² képest. Az új, már politikailag és értékelhető büntető szabályt a 6750/1945. M.E sz. rendelet hozta (l. később). A fentiekben már láthattuk, hogy míg a párhuzamosan fennálló büntetési rendszerben (Csemegi kódex módosításaival és a népbíráskodás) mindig a népbíráskodás jelentette az első áttörési pontokat. Ahogy láttuk, az általános rész kérdéseiben is, valójában ez a több rendeletből lett törvény nem is egy, hanem több jogág alapelveit írja felül, szabályozási területeit és rendelkezéseit egyesíti magában (büntetőeljárás, büntetőjog általános és különös része, igazságszolgáltatási szervezetre vonatkozó szabályok).

Ezek a paragrafusok meglehetősen tág körben határozták meg az elkövetési magatartásokat, gyakran a legsúlyosabb büntetésekre terjednek ki. A jogszabályokban az egyes államellenes

⁴⁸¹ Az eredeti Nbr (1945. Évi 81. ME. sz. rendelet) a következőket szabályozta:

"20. § (...)A népbíráskodás hatásköre kiterjed továbbá: az 1921. évi III. tc. 1-5. §-aiban; az 1930. évi III. tc. 58-59. §-aiban; az 1878. évi V. tc. IV. fejezetében; az 1878. évi V. tc. 172. §-ának 1. bekezdésében (1912. évi LXIII. tc. 19. §) meghatározott bűncselekményekre; valamint a jelen §-ban eddig felsorolt bűncselekményekkel **összefüggésben levő más bűncselekményekre**, különösen az 1878. évi V. tc. XVIII., XX., XXI., XXII., XXXVI., XXXVII., XXXVIII. és XXXIX. fejezeteiben meghatározott bűncselekményekre."

⁴⁸² Itt persze nem a Horthy-korszak legutolsó hónapjairól, és a nyilas rémuralomról célszerű beszélni, itt ugyanis az ismert zsidótörvények, illetve a megszállás után más jellegű kegyetlen intézkedések történtek. Pontosan az úgynevezett zsidótörvények felhatalmazó jellegű szabályok voltak, a jogtiprás sok esetben kormányrendeletben történt. 1921. évi III. Tc- t Cszimadia- Beér: A burzsoá reakciós Horthy rendszer kegyetlen törvényének nevezi. Átalakítva viszont még megfelelt az igényeknek.

bűncselekményeket szabályozó paragrafusok között a lényegi különbség nem nagy, mindemellett igen parttalan megfogalmazásokat találhatunk.

További tapasztalat, hogy már a népbíráskodási törvény illetve később az ún. "hóhértörvény", alapján jelentős azon bűncselekmények száma, amelyekre ezek a büntető jogszabályok halálbüntetés, vagy pl. huszonöt évig tartó internálás kiszabását is elrendelhetik.

Egy másik érdekesség, hogy a politikai jellegű bűncselekmények szabályozása a későbbiekben, 1948 után a valójában nem feltétlenül politikai célzatú cselekményekre is kiterjedtek, továbbá az, hogy maga a rendszer olyan gazdasági cselekményeket is politikainak pönalizál, amelyeket valójában a legkevésbé sem azzal a céllal követtek el. Erre klasszikus példa a feketevágás.

Az első politikailag értékelhető bűncselekmény-kategóriák, az említett jogszabályokban voltak szabályozva. Azonban maga a rendelet tartalmazott további meghatározást is. A "munkafegyelem fenntartása" érdekében az ideiglenes nemzeti kormány egy újabb módosító szabálya, vagyis a 6.750/1945. M. E. számú rendelete további kategóriát hozott létre a "népellenes bűnök" tekintetében. A rendelet, amelynek 1. § a 81/1945. M. E. számú rendelet 15. §-át vagyis az 1440/1945. M. E. számú rendelet 10. §-át egy újabb ponttal (7.) egészítette ki. A pont egy meglehetősen tág kategóriájú és figyelemre méltóan példa nélküli "népellenes büntettet" hozott létre:

*"7. az a közhivatalnok, aki hivatali kötelességét szándékosan súlyosan megsérti, különösen felettes hatóságának törvényszerű szolgálati utasítását nem teljesíti vagy rosszhiszeműen nem a kellő időben vagy nem a megszabott módon teljesíti, ha ezáltal a demokratikus kormányzat rendelkezéseinek zavartalan végrehajtását súlyosan veszélyezteti, vagy az ország népi és demokratikus szellemben való újjászervezését lényegesen akadályozza."*⁴⁸³

Ez a szabály alapvetően indokolható lenne például azzal, hogy a közhivatalnokokat valóban a hadiállapotban illetve a szükségállapotban valódi munkára ösztönözzék, köztük azokat, akik a régi rendszer "kiszolgálói" voltak. Valójában azonnal megmutatkozik a szabály igazi jellege, akkor, ha azt az egyszerű tényt vesszük figyelembe, hogy az 1952-es BHÖ-ben (és a későbbi kiadásában az 57-ben kiadottban ugyanúgy) is jelen van. Tehát, mivel a szükségrendeletek általában

⁴⁸³ L. ott.

meglehetősen rövid ideig vannak hatályban⁴⁸⁴, főképp odáig, ameddig a helyzet azt valóban indokolja, ezért formálisan sem állítható, hogy ez a szabály valóban csak ezzel a cézzal került be a szabályozásba. Maga a norma nem definiált megállapításokat tartalmaz. Ilyen például a bekezdés "az ország népi és demokratikus szellemben való újjászervezését lényegesen akadályozza" fordulata, amely szerint az ilyen szellem nyilvánvalóan védendő. E szellemek később is megjelentek, a "demokratikus" és a "népi és demokratikus" kitételeket az Országgyűlés politikai valamint alkotmányjogi és közjogi bizottsága 1949 augusztus 12-én (hasonlóan a többi ilyen kitévelt tartalmazó korábbi büntetőnormához) értelemszerűen "népi demokratikus" szóhasználattal helyettesítette.⁴⁸⁵

A "politikai jellegű bűncselekmény" kitétel viszont, mivel az NBtv. törvény elfogadta és kinyilvánította a létezését egy olyan kategóriává vált, amelyet definiálni kellett. Arra viszont 1946. évi VII. törvényig nem létezett jogszabályi állásfoglalás, hogy mely törvényeket kell politikai jellegűnek- azaz politikai bűncselekménynek definiálni. "Ez pedig most már a hazai büntetőjognak akut problémája, mert a főállamügyészek, majd az eljárás folyamán a bíróságok a fent idézett népbírósi törvényhelyen előírt döntéseiket nem tudják sem jogszabályhoz sem más fix ponthoz kapcsolni (...) döntéseik elméletileg megalapozatlanok és pusztán érzés után mennek"⁴⁸⁶ panaszkodik az egyik szerző. Így a büntetések és az ítéletek szerteágazó, irányelv nélküli rendszertelen halmazt alkottak. A kiismerhetetlen, sőt egyes esetekben tévesen megalapozott gyakorlat természetesen alkalmat adott arra, hogy a politikai elem abba az irányba domborodjék ki, amelybe az MKP óhaja terelte őket. A politikai bűncselekmény kategóriájának kidolgozása már csak azért is fontosnak bizonyult, mert az újonnan megalkotandó Btk-ba (amelyet még tíz év múlva sem sikerült teljes mértékben kompilálni) szükség lett volna a megfelelő értelmezésre. Ez a különálló bűncselekménykör, amelyet definiálni kellett, új elvek szerinti kategóriaként létezett. Az új szisztéma alapvonalai oly módon kezdtek kirajzolódni, hogy azokat lehetőség szerint igen tág körben lehessen kiterjeszteni. Az amúgy nemzetközi elvekkel és nemzetközi jogi kívánalmakkal szembenálló követelést a korabeli gondolkodás a büntetőjog más jellegű elvárásaival magyarázta

⁴⁸⁴ Pl. A mai szükségállapotban illetve rendkívüli állapotban hozott OHB és köztársasági elnöki rendeleteket a szükség illetve rendkívüli állapot elmúltával az Országgyűlés felülvizsgálja. (igaz ilyen állapotokra nem került még sor)

⁴⁸⁵ L. OGY Irományok 26. sz, idézi a BHÖ.

⁴⁸⁶ L. Szűcs János: A készülő büntetőkódex és a politikai bűncselekmények:In: JTK 1947,19-20. sz. (299-302.o.)

a politikai bűncselekmények definiálásában. A "tiszta tudományos szempontok"⁴⁸⁷ érdekében alakuló rendszer az úgynevezett ideális politikai bűncselekmény- fogalom alapjára állt. Ez lényegében azt jelentette, hogy a politikai célzat, a politikai motívum és a politikai tárgy közül melyiknek lesz a döntő szerepe a pőnalizációban. A korszak büntetőelmélete szerint a politikai motívum- vagy indíték az a gondolat, vagy érzés, amely az akaratot elhatározásra bírta. Ennélfogva a motívum, amely determinálta az akaratot, akkor volt politikai, ha a tettet a cselekmény elkövetésénél az "állam ügyeibe való beavatkozásnak, az állami közügyek bizonyos irányba való terelésének, az állam politikai rendje megváltoztatásának, gyengítésének, felforgatásának, fajok és felekezetek gyűlölködésének, stb."⁴⁸⁸ Tehát az államapparátusban zavarok felidézésének gondolata, vagy érzése vezérli. A politikai célzatot a korabeli gondolkodás kevésbé értékelte fontosnak, tekintettel arra, hogy a politikai motívum kisebb, de egyben széleskörűbben alkalmazható fogalom volt, mint a politikai célzat. A célzat ugyanis, ha mondjuk bosszúvágy, vagy pénzéhség vezeti a tettet már nem lehet politikai motívumú. A legfontosabb ismérve a politikai motívum mellett a politikai bűncselekményeknél a politikai motívum mellett a politikai tárgy. A politikai tárgya alatt a bűncselekménynek "azokat a jogtárgyak, amelyek ellen a bűncselekmény irányul"⁴⁸⁹ kellett érteni.

4.1. AZ 1946. ÉVI VII. TÖRVÉNYCIKK

Ahogy az ismert, a politikai bűncselekmények elbírálása a népbíróságok hatáskörébe került. A demokratikus állam és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikk meghozása után népbírósági külön tanácsok jöttek e célra létre. Az úgynevezett politikai bűncselekmények definiálásának folyamata (a rendvédelmi törvények létrejötte) 1918-1919-ben, majd 1921-ben játszódott le Európa-szerte. Ennek egyértelmű oka volt, a politikai bűncselekmények, rendvédelmi törvények létrejöttének oka pontosan a megroppant államhatalmak

⁴⁸⁷ L "nemzetközi viszonylatban, jelesül egyes kényes kiadási ügyekben, külpolitikai bonyodalmak elkerülése végett esetleg majd el kell térnünk az általunk megállapított normától.." Szűcs János: A készülő büntetőkódex és a politikai bűncselekmények In: JTK 1947,19-20. sz. (300.o.)

⁴⁸⁸ Szűcs János: A készülő büntetőkódex és a politikai bűncselekmények:In: JTK 1947,19-20. sz. (299-302.o.)

⁴⁸⁹ Szűcs János: A készülő büntetőkódex és a politikai bűncselekmények:In: JTK 1947,19-20. sz. (299-302.o.)

elleni hatalomátvételi (például kommunista) kísérletek megakadályozása volt, Magyarországon “az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről” szóló 1921. évi III. tc. látta el ezt a feladatot. A kommunista irodalom álláspontja szerint századfordulót követő évtizedek egyik világszerte jellegzetes büntetőjogi-fejlődés sajátossága az állami rendszereknek, államformáknak –mint új jogtárgyaknak- büntetőjogi védelme volt.⁴⁹⁰ Az 1946. évi VII. törvénycikk a hatalom erőszak jellegének erősödését jelentette.

Forradalmi jogszabálynak volt tekinthető, mely széleskörű büntetőjogi védelmet biztosított, és a törvényben meghatározott bűncselekmények feletti ítélkezést a népbíróságok hatáskörébe utalta. A törvénycikk törvényes felhatalmazást adott az igazságügyi és belügyi szerveknek –melyek, mint az közismert a munkáspártok befolyása alatt állottak-, és ezért alkalmasnak bizonyult arra, hogy elviekben a munkásosztály, gyakorlatilag a Kommunista Párt érdekeit szolgálja.⁴⁹¹

Az 1946: VII. tc. a népbírósi törvénynél sokkal jobban jeleníti meg azt a változást, mely nem sokkal később a fordulat évéhez vezetett. A népbírósi külön tanácsok ugyanis már azt is feladatuk kapták, hogy ne csupán gátat vessenek “a fasiszta vagy burzsoá reakciós” kísérleteknek, hanem részt vállaljanak a kommunista diktatúra megteremtésében.⁴⁹²

A törvény 11.§-a szerint: (1) A jelen törvényben meghatározott bűncselekmények elbírálása az ítéltáblák székhelyén működő népbíróságok kebelében a (2) bekezdés szerint öt tagból alakított külön tanács hatáskörébe tartozik.

(2) A külön tanács elnökét (helyettes elnökét) az ítéltáblák sorából az igazságügyminiszter jelöli ki, egy-egy tagját (póttagját) pedig a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt helyi szervezetei küldik ki.

A törvény e szakasza alapján Budapesten, Debrecenben, Győrben, Pécsen és Szegeden jöttek létre – a népbíróságok kebelében – külön tanácsok. A törvény indokolása szerint, minthogy a törvényben szabályozott bűncselekmények kivétel nélkül politikai jellegűek, az esküdtbírósi visszaállításáig az azzal rokon népbíróság hatáskörét kellett megállapítani. Tekintettel azonban arra, hogy a

⁴⁹⁰ Olti 1947: 331.o.

⁴⁹¹ Vida 1965: 253.o.

⁴⁹² Zinner 1999: 33.o. A törvény megszületése folytán “a népbíróságok éles fegyverévé váltak a megdöntött reakciós rendszer restaurációs kísérleteinek felszámolásában is.” (Kovács 1966: 160.o.)

politikai összefüggések esetleg bonyolultak, és nem kellőképpen áttekinthető ügyek is előfordulhatnak, a tárgyalás oly nyomozati és bírósági felkészültséget igényel, amellyel a törvényszéki székhelyen felállított népbíróságok nem minden esetben rendelkeznek és a jogegységet is jobban őrzik táblabíróságok székhelyén felállított népbíróságok, indokolt, hogy a törvény hatálya alá tartozó ügyekben csak tabuláris népbíróságok járhassanak el.⁴⁹³

A külön tanácsok összetétele a népbírósági tanácsok kezdeti összetételétől eltért. A külön tanácsok csak öt tagból álltak; a Polgári Demokrata Párt és a Szakszervezeti Tanács küldöttjei ugyanis nem vehettek már részt a tanácsok munkájában.

A külön tanácsok elé 12.276 főt állítottak a népügyészségek, és közülük 5861 főt marasztaltak el – 1950 elejéig.

A politikai bűncselekményekre vonatkozó rendelkezéseket hatályon kívül helyező, s új bűncselekmény-fogalmakat bevezető törvény igen szélesen értelmezhető, tudatosan parttalanná tett fogalmai – például: szervezkedés, mozgalom, szervezkedés előmozdítása – a kezdetektől lehetővé tették, hogy a különbírósági keretben működő népbírósági külön tanácsok a törvényt a mindenkori politikai megítélés alapján alkalmazzák.⁴⁹⁴ Ez, pedig egyre inkább az MKP vélt vagy valós ellenfeleinek, ellenségeinek, valamint azoknak a megsemmisítését jelentette, akik hatalmi törekvéseinek útjában álltak. A királyság és a kormányzói intézmény büntetőjogi védelmét meghatározó jogszabályok hatályon kívül helyezése szükségtelen, mert erről már az 1946 : 1 . törvénycikk gondoskodott.

4.2. AZ 1946: VII. TC. MÁRC. 23-I VITÁJA ÉS ELMÉLETI HÁTTERE

A törvényjavaslat előadója, a kommunista párti Orbán László a Nemzetgyűlésben elég egyértelműen határozta meg a törvény célját és irányát. „A törvényjavaslat születésének és céljának ez az elemzése nem hagyhat kétséget az iránt, hogy kik ellen szól és kik ellen védi a magyar demokráciát ez a javaslat. Természetesen a fasisztákkal, a reakciós jobboldallal szemben. A

⁴⁹³ Berend 1948: 318.o.

⁴⁹⁴ Szakács-Zinner 1997: 195. o.

rendeltetése ennek a törvényjavaslatnak az, hogy jobb felé üssön azért, mert a magyar demokráciát kizárólag jobbfelől fenyegeti veszély, jobbfelől irányuló támadásokkal szemben igényel védelmet.”⁴⁹⁵

A politikai bűncselekmények már ideológiai jelleget öltöttek. Az „ellenforradalmi” szó sokszor szerepel a törvényjavaslat miniszteri indokolásában, egyben érdekes a következő tétel az indokolásban: „*Ilyen körülmények között a demokratikus magyar államrendszer és államforma ellen intézett támadások még súlyosabban esnek latba, hiszen létükben veszélyeztetik az állam fennállását, a társadalom életének fejlődését és ezzel együtt a magyar nép helyét a demokratikus nemzetek sorában.*”⁴⁹⁶

Lényegében ezzel az indokolás meg is magyarázza a törvényjavaslat célját, ha összevetjük az indokolás következő oldalán található „ellenforradalmi tevékenység” kifejezésével. A nemzetgyűlési vitában a következő érveléssel él a kommunista előterjesztő:

„*S az elmúlt hónapokban a reakció előretörése s a magyar demokráciának bizonyos megtorpanása és bizonyos gyöngesége a reakció előretörésével szemben kissé megingatta a demokratikus külföld hitét a magyar demokráciában (...) Reméljük, hogy ez a törvény segíteni fog eloszlatni ezt a bizalmatlanságot*”⁴⁹⁷

Ezt támasztja alá az indokolás is, amely kiemeli, hogy

"A törvényjavaslat legfőbb célja, hogy biztosítsa a demokratikus szemléletből folyó politikai szabadságjogokat, a jogegyenlőséget, a közélet bírálatának lehetőségét és a szólásszabadságot, de ugyanakkor hathatós védelemben részesítse a Magyar Köztársaságot. Nem hívja ki a büntetőjogi megtorlást az, aki pl. tárgyilagos politikai bírálat vagy éppen a tudományos meggyőződés hangján foglalkozik az államforma kérdésével, sem az, aki a demokrácia egyik-másik elvét elutasító konzervatív álláspontot képvisel. De ugyanakkor súlyosan megtorlandó minden olyan támadás, mely a demokratikus állami rendszer megdöntésére, vagy a köztársasági államforma jogellenes

⁴⁹⁵ NGYN 707. o.

⁴⁹⁶ NGY Irományai 1945 1. köt 84. oldaltól. Vö: Olti Vilmos JTK A demokratikus államrend vagy a demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmények. 21-22SZ. 332-337 23-24SZ. 348- 352

⁴⁹⁷ NGYN 703-712. o.

módon való megváltoztatására irányul."⁴⁹⁸

Az indokolás ki is emeli:

"A javaslat megalkotásánál állandóan szem előtt lebegett, hogy a demokrácia sem jelent korlátlan szabadságot, és nem nyújt lehetőséget a szabadságjogokkal való visszaélésre, mégkevésbé a demokratikus állam megdöntésére. Az állampolgári szabadságot minden esetben össze kellett egyeztetni az állami rend biztonságának követelményével. A cél a demokratikus állami rendszer megbontására törő reakció mindennemű szervezett tevékenységének büntetés alá helyezése, a magyar demokráciának erélyes büntetőjogi védelme, nemcsak közvetlen támadásokkal és merényletekkel, hanem az annak aláásására alkalmas közveszélyes szellemi fertőzésekkel szemben is. Hogy az ország elpusztítása után fasiszta jellegű, államellenes törekvések komoly formában ne ismétlődhessenek, szükségessé tesz, hogy az államhatalom ne kesztyűs kézzel, hanem szigorral sújtsa le rájuk."⁴⁹⁹

A törvényjavaslat vitája - a súlyát tekintve is - kifejezetten hosszú volt, mindösszesen 38. oldal a Nemzetgyűlési Napló alapján.

A politikai jellegű bűncselekmények így már rögtön a népbíráskodás útjára terelődtek. Kezdetben a jogalkotó az 1921: III. tc-t is bevonta az alkalmazandó jogszabályok körébe, ám akkor is részben alkalmazva, e törvénytől kezdve új szabályozás lépett életbe.

Ebben az esetben érdemes a két jogszabály (vagyis az 1921:III. tc (továbbiakban THVtc) és az 1946: VII. tv (a továbbiakban NDVtv) összehasonlítása.

4.3. A KÉT TÖRVÉNY JOGTÁRGYÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A THVtc "1. §. Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos

⁴⁹⁸ NGY Irományai 1945 1. köt 84. oldaltól. Vö: Olti Vilmos JTK A demokratikus államrend vagy a demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmények.21-22SZ. 332-337 23-24SZ. 348- 352

⁴⁹⁹ NGY Irományai 1945 1. köt 84. oldaltól.

létesítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet, büntettet követ el..."

Jól látható, hogy a jogalkotó az erőszakos megdöntést, és a kezdeményezőket, vezetőket tartotta érdemesnek kiemelni. A „különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralma” egyértelműen kihangsúlyozza a kommunista törekvéseket. Ezt a jogszabályt a jogirodalom általában "kaucsuk jogszabálynak" értékelte, alapvetően azért, mert azt kifogásolta, hogy a magyar állam és társadalom törvényes rendje, mint meghatározhatatlan és nem definiált fogalom. Ez az akkori viszonyok között, mivel nem is volt chartális alkotmány, pusztán sarkalatos törvények, a jogrendszer akkori állapota alapján bizonyos mértékben jogos is volt.⁵⁰⁰

A törvényjavaslat, amelyet az igazságügy-minisztérium benyújtott, még más módon határozta meg a tényállást. „Aki az állam és a társadalom fennálló törvényes rendjének jogellenes felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet, vagy abban más módon tevékenyen részt vesz, úgyszintén aki ily mozgalmat' vagy szervezkedést előmozdít, büntettet követ el.”⁵⁰¹ A probléma eléggé összetett. A későbbi megfogalmazásba egyértelműen bekerült a kommunista jellegre való hivatkozás, azonban ezt összekapcsolta a politikai köztudat bizonyos állampolgárok származásával is.⁵⁰² Ennek ellenére maga a törvény például a szélsőjobbról érkező kihívások kezelésére tényállásszerűen legalábbis kevésbé alkalmas, hiszen a „különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló” mozgalom szervezése egyértelmű kitéltelt jelent.

⁵⁰⁰ Csizmadia-Beér 1966-ban a következőket írja a jogszabályról: "Az 1921:III. tc.-kel a forradalmi mozgalmakat akarta a nemzetgyűlés elfojtani. A törvény homályos helyei alkalmat adtak a bíróságoknak arra, hogy olyan személyeket is elítéljenek, akik az esetleges állam elleni szervezkedésről nem is tudtak, csupán valamely, a szervezkedésben érintett egyesület tagjai voltak. A törvény szövege lehetővé tette a kommunista párt legalitásától való megfosztását is. Kiterjesztette az izgatás bűncselekményét olyan tényálladéokra, amely nem nyilvánosság előtt hangzott el. Új bűncselekményként szerepel a nemzetrágalmazás és a nemzetgyalázás. Új a "rendtörvénynek" az a szakasza is, hogy az elítéltet a büntetés kiállása után lakóhelyéről kitiltsák. E törvény alapján lehetővé vált a Tanácsköztársaság külföldre menekült vezetői vagy részesei ellen az eljárás lefolytatása és távollétükben (in contumaciam) elítélésük. Veszedelmes fegyvert adott a kormány kezébe az a felhatalmazás, hogy statáriumot hirdethetett az államellenes cselekményekre. Ilyen statárium alapján végezték ki később a kommunista párt több vezetőjét, így Sallai Imrét és Fürst Sándort." L. CSB..

⁵⁰¹ **Nemzetgyűlési irományok, 1920. IV. kötet • 109-129., XXIII-XXIX. sz. 302. o. , 125. sz.**

⁵⁰² Már most az a kérdés, hogy szükség van-e ebből a szempontból erre a törvényjavaslatra? Az ügyvédi kamara nagyon helyesen mutatott már rá és többen is hivatkoztak arra, hogy az eddigi tapasztalattal kellett volna a törvényjavaslat szükségességét támogatni. De én nem látok semmiféle adalékot ennek az indokolására, mert hiszen — mint a kamara is mondja — nem az volt eddig se a baj, nem azért volt bolsevizmus Magyarországon, mert nem voltak jó büntetőjogi rendelkezéseink a büntetőtörvénykönyvben,... **Dánér Béla : Hanem mert sok a zsidó!** (Kiemelés tőlem.) Nemzetgyűlési napló, 1920. VIII. kötet • 1921. február 17. - 1921. március 14. 579. o.

Az NDVtv ennél a megoldásnál jóval kiterjedtebb és általánosabb "védelmet" eszközölt: "1. § (1) *Büntett miatt büntetendő, aki az 1946. évi I. törvényben megalkotott demokratikus államrend vagy demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti.*"

Mint láthatjuk a törvényhelyben a jóval szélesebb pönalizált magatartásforma-csokor látható, ugyanis nemcsak az "erőszakos" megdöntésről van szó, hanem a megdöntésére irányuló cselekményről, és annak a korábbi jogszabályban említett legsúlyosabb alakzatai, mint a "kezdeményez", "vezet" mellé beilleszkedik a "lényeges anyagi támogatásban részesít" is.

Az NDVtv 1. §-ával a büntetőjogi védelemben részesített jogi tárgy a demokratikus államrend és a demokratikus köztársaság⁵⁰³. E tárgy köre elvileg csak annyiban kiterjesztendő, amennyiben a ténylegesen érvényesülő államrendet és államformát értelmezzük, tehát a korszak értelmezésében eredetileg az 1946. évi I. tv-t (később a 49-es változtatásokkal az alkotmány által meghatározott államrendet.). A probléma az, hogy az NDVtv. még kevésbé tesz pontos alkotmányos megkülönböztetéseket szervek között, mivel az 1946: I. tv sarkalatos törvény ugyan, de rövid, és nem minősül alkotmánynak, sőt egyes szervek, még akár a legfelsőbb államhatalmi és a törvényhozói szerv amúgy *kívül is esik* az említett törvény rendelkezési körén. Mindezen felül, míg a 20-as években a kormányzó jogintézménye ugyan fehér holló a magyar jogrendben, mégis mivel a királyság fenntartása mellett foglalt állást a nemzetgyűlés, a korszak jogalkotása és jogalkalmazása tisztában volt a nem chartális "1000" éves alkotmány és a "Szent-korona-tan" lényeges elemeivel. További egyértelműbb megfogalmazás a törvényben a "különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának" megvalósítására irányuló erőszakos magatartás. Mindezek mellett egyet kell érteni azzal a ténnyel, hogy a csendőrtörvény valóban szándékosan nem volt kifejezetten pontos megfogalmazású törvény, ám egyértelműen lehetett tudni kikre is

⁵⁰³ „Meg kell torolnunk azért is, mert az ország demokratikus újjáépítése csak úgy valósulhat meg*, ha kivetjük, kiemeljük közéletünkől azokat, akik e fejlődésnek elszánt ellenségei, akiknek egész múltbeli működése alapossá teszi a gyanút arra nézve, hogy ha még egyszer módjuk lenne rá, bizonyára most sem riadnának vissza attól» hogy önző, egyéni érdekből, hatalomvágyból, vagy idegen, imperialista erők szolgálatában ismét eladják es pusztulásba vigyék az országot. (Ügy van! a kisgazdapárton.) A magyar nép igazságot kíván» de egyúttal biztosítani akarja az ország felépítését. **Egyrészt meg akarja torolni az elkövetett bűnöket, másrészt elejét kívánja venni az új bűnök elkövetésének.**” Kovács Kálmán államtitkár, **Nemzetgyűlési napló, 1944. I. kötet • 1944. december 21. - 1945. szeptember 13** 91. o.

vonatkozik.

Az említett jogtárgy védelme abszolút és relatív lehet. Ez azt jelenti, hogy ha a jogszabály nem az abszolút, vagyis nem minden cselekményt amelyik az államrenddel és a köztársasággal ellentétes büntet, hanem csak bizonyos értelemben, általában az erőszakos magatartást vesz büntetőjogi védelem alá. E törvény azonban egészen új, meglehetősen kettős rendszert vezetett be. Látható, hogy a THVtc, ahol a jogalkotó relatív védelem alá vette a jogtárgyat, az "erőszakos felforgatásra," "megsemmisítésre", vagy erőszakos létesítésre" irányuló magatartásokat büntette, tehát pusztán relatív védelmet alkalmazott.

Az NDVtv tekintetében a javaslat eredeti szándéka arra terjedt ki, hogy a demokratikus állami rendet abszolút, a köztársaságot pedig relatív védelemben részesítse. Ez a rendezés azonban a "jogellenesség" szó kimaradásával a szövegből egy újabb, öszvérszerű megoldást létesített, vagyis, míg az indokolás szerint a demokratikus berendezkedés jelentősen erőteljesebb védelemben részesült, addig a köztársaság a miniszteri indokolás szövege szerint is kisebb mintegy "relatívabb" védelemben részesül⁵⁰⁴. Ahogy a miniszteri indokolás írja: " ... a gondolat és vélemény szabad nyilvánításának joga magával hozza, hogy bárki a köztársaságtól eltérő államforma hívének vallhassa magát, feltéve, hogy ezen meggyőződése érdekében nem vetemedik jogellenes, erőszakos cselekményekre..."⁵⁰⁵ Végül, hogy mi is lehet az, ami a demokratikus államrend esszenciáját magában hordozza: az állampolgári jogegyenlőség és a népuralom.⁵⁰⁶ Ebben a tekintetben az állampolgári jogegyenlőségnek nem rendezi komolyabban a tartamát az 1946:I.tv, de ugyanezt mondhatjuk, a hangzatos, de –tekintetbe véve a definiálatlanságot- szintén kevésbé megfogható "népuralom" kitételről is.

Tehát a demokratikus államrend megváltoztatására irányuló törekvés ipso iure megdöntésnek minősül, addig a köztársasági államforma jogszerűen és alkotmányos módon való megváltoztathatóságát a törvény nem zárja formálisan ki. Mi tehát az a bizonyos megdöntés?

⁵⁰⁴ L. uott.

⁵⁰⁵ L.uott.

⁵⁰⁶ Olti (336.o.)

4.4. AZ ELKÖVETÉSI ALAKZATOK

A törvény a megdöntést, mint a jogtárgy megváltoztatásra irányuló cselekményt definiálja, tehát, ha a mozgalom, vagy szervezkedés erre irányul. A megdöntés azonban további definíciót igényel. A megdöntésről a korszak irodalmában akkor van szó, ha a cselekmény, a mozgalom, a szervezkedés az 1946:I. tv-ben megalkotott demokratikus államrend-köztársaság jogellenes eszközökkel, vagy jogellenes módon való megváltoztatására irányul. A jogellenességet egy példával a csendőrtörvény azonban valamelyest meghatározza a következőképpen: *"a mozgalom vagy szervezkedés céljára nagyobb mennyiségű fegyvert, lőszert, robbanó- vagy az emberi élet kioltására alkalmas más szert vagy anyagot szereztek be, amennyiben erről tudtak vagy azt kellő gondosság mellett előre láthatták volna."*⁵⁰⁷

Az NDVtv viszont nem alkalmaz ilyen fordulatot a jogszabály szövegében. Azonban az "erre irányulás" kérdésében akad egy újabb nagyon jelentős értelmezési pont. Ugyanis nem mindegy, hogy a szándék milyen mértékét vesszük figyelembe. A gondatlanság természetesen szóba se kerülhet, hiszen "szervezkedni" "vezetni", "kezdeményezni" lehetetlen gondatlanul, de a későbbi § okban jelentkező "tevékenyen részt venni", vagy "előmozdítani" feltételekkel is maximum nagyon elvont esetben lehet gondatlan elkövetést tételezni.

Az előzőekben már volt szó magatartásformákról, a motívum, vagy célzat illetve a szándékosság kérdésköréről a politikai bűncselekményekkel kapcsolatban. Mivel a politikai bűncselekmények fő alakzatainak esetén tehát nehézkes a szándékosságot kizárni, így a szándékosság összetevőinek vizsgálatát célszerű elkezdeni. Az előzőekben a politikai motívum adta meg a politikai bűncselekmények lényegét, itt egy másik kiterjesztő megoldással találkozunk. A THVtc eredeti irányuló kitételének megfelelően Angyal a következőképp adja meg a vonatkozó szándék minőségét: *"hangsúlyozottan ki kell emelnem, hogy a törvény kifejezetten a célzat fennforgását kívánja meg, midőn az.. "irányuló" mozgalom, vagy szervezkedés kezdeményezését bünteti. A dolus eventualis tehát nem elég."*⁵⁰⁸

A szándék minősége az irányadó korabeli elképzelések tekintetében az ú.n. dolus specialis lett az

⁵⁰⁷ L NGYN 1921.Vö: Angyal Pál: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921: III. tc: (49.o)

⁵⁰⁸ Angyal Pál: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921: III. tc: (49.o)

új leginkább fontos és lényeges kitétel. Az "irányuló" szóból levezetett új különleges szándék a következőt jelenti: a tettesek részéről nem a szokásos értelemben vett célzatot kell érteni, hanem egy újabb "megdöntési" alakzatot. (Igaz, ez még mindig pontosabb lenne a korábbiakban említett motívumnál.) Ez azt jelenti, hogy a jogalkotó nem az "öncélú" megdöntést, mint fogalmi elemet vette a legnagyobb védelem alá, hanem magát a távolabbi jövőbe tekintő eredményképzetet.⁵⁰⁹ Vagyis egy újabb szélesítéssel van dolgunk, gyakorlatilag minden olyan célképzetet büntetni rendel ez a szemlélet, amely a definiálatlan demokratikus államrend megváltoztatására irányul. Tehát a létesítendő új rend motívuma elégséges arra, hogy a büntetőjogi védelem megvalósuljon. Ennek megfelelően minden olyan magatartás, amely mögött bármilyen a definiálatlan "államrend"-en túlmenő képzet van büntetendőség alatt áll.⁵¹⁰

Hogyan kell tehát magát a cselekményt, azaz a mozgalmat, a szervezkedést, a lényeges anyagi támogatás fogalmát definiálni?

Először is a cselekmény alapvetően olyan emberi magatartás, amely nem mindig a célra irányuló, de akarattal a magatartása. A megdöntésre irányuló cselekmény a különleges szándékából kiindulva ez az akarat olyan magatartás, amely vagy tettben, vagy tudatos, akart nemtevéseben nyilvánul meg. Az akart tevés az országgyűlés, minisztertanács, parlament épülete elleni támadás, gyújtogatás, vagy adott esetben "trónkövetelőnek az ország területére csempészése" elemeire terjed ki, míg a tudatos nemtevés például az, amikor a rendvédelmi szervek tagja tudja, hogy az országgyűlés ellen merénylet készül és azt meg is akadályozhatná, de nem akadályozza meg.

Az enyhébben megítélt mozgalom fogalma a korszakban szintén a korábbi büntetőjogi rendszerre hivatkozik. A mozgalom például cél irányában megnyilvánuló és ennek elérésére szolgáló ténykedést jelentett, de pl. Angyal szerint "a mozgalom oly tömegjelenség, melyben nagyobb számú emberi erő bizonyos cél irányában tudatossá és aktívvá válik".⁵¹¹ A büntetőjogi dogmatika körülbelül megegyezik ebben, pl. Perjéssy szerint "A mozgalom cél irányában megnyilvánuló és ennek elérésére szolgáló valamely ténykedést jelent"⁵¹². Az új mozgalom fogalom Oltinál már a következő: "A mozgalom több embernek bizonyos cél irányában való olyan tudatos

⁵⁰⁹ Olti i.m

⁵¹⁰ Olti: (337.o.)

⁵¹¹ Angyal i.m. (40.o.)

⁵¹² Perjéssy: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvényről, Miskolc, 1928, (94.o.)

együttműködése, amely együttműködés a végső cél elérése felé vezető útján további új tagok bekapcsolásával akar előretolni"⁵¹³. Tehát a mozgalomhoz az új tagok bekapcsolása is szükséges.

A szervezkedés viszont már egy erőteljesebben elbírálandó alakzat. Akkor válik egy mozgalom szervezkedéssé, ha az egyes tagok szervezetiileg elkülönülnek, azok feladatai és részfeladatai állandósulnak. Angyal szerint" a szervezkedés a szervekkel való ellátás, az orgánumok kiépítése azzal a céllal, hogy a felszabadult, vagy éppen ezek útján felszabaduló erők ezek irányítása alá kerüljenek."⁵¹⁴

A magyar büntetőjogi irodalom a következő rendszert állapította tehát meg a korszakban. A bünszövetség a kezdeti forma, amely a Csemegi kódexben akkor jön létre, ha két vagy több személy a bűncselekmény elkövetését közös egytetértéssel elhatározza. A mozgalom már a következő lépcső: konkrét feladatok, tervek alakulnak ki, együttműködést új tagok bevonásával is megerősítik, ezentúl már külső cselekvőségek végzése is szükséges.

A szervezkedés már a legfejlettebb és állandósult struktúra, itt a cselekmények szervezetiileg és szerkezetileg is elkülönülnek, minőségileg feladatmegosztás jellemzi tehát a korszak példájában létezik pl. jegyző, pénztáros, titkár stb.

4.5. AZ ELKÖVETÉSI CSELEKMÉNYEK

E törvényes meghatározások után érdemes az elkövetési cselekmények körét meghatározni.

A THVtc a következőket mondja: 1.§-ában: "...kezdemenyez vagy vezet, büntettet követ el", ezt azonban a következőkben kiegészíti: "*Aki ily mozgalomban vagy szervezkedésben tevékenyen részt vesz, úgyszintén aki ily mozgalmat vagy szervezkedést előmozdít*"

Ehhez a NDVtv a következőben változtat, bevezeti a lényeges anyagi támogatásban részesítés fogalmát is. Az elkövetési cselekmények tehát a kezdeményezés, a vezetés, a tevékeny részvétel, az előmozdítás és a lényeges anyagi támogatásban részesítés.

⁵¹³ Olti i.m.II. (348.o.)

⁵¹⁴ Angyal i.m. (41.o.)

4.5.1. Az előmozdítás.

A Csemegi kódex szerint a bűnsegédi alakzat ismérve⁵¹⁵, tehát az új törvény azért pönalizálja külön is az előmozdítót, mert a rendes jogszabályi háttérrel az nem lenne kellőképp büntethető. Az előmozdítás ez esetben mindaz a cselekmény, amely a mozgalmat vagy szervezetet a célja felé segíteni szándékozik, de nem tartozik a kezdeményezés, vezetés, lényeges anyagi segítség stb. körébe. Az előmozdítás tekintetében azonban mindegy az, hogy annak eredménye valóban segítség, vagy éppen a mozgalom kudarca volt, a büntethetőség így is úgy is beáll, tehát itt is szándékfüggetlen az alakzat.⁵¹⁶

4.5.2. A tevékeny részvétel.

Ezen alakzatban az értelmezés és a jogszabály alapján a részvétel akkor tevékeny, ha a tettes cselekménye olyan közreműködés, amely a mozgalom vagy szervezkedés részcselekményének tekinthető. A tevékeny szó azt jelenti e kérdéskörben, hogy az egyszerű jelenlét nem minősül még egyértelműen tevékeny részvételnek. Abban az esetben tudunk tehát tevékeny részvételről beszélni, ha pl. a mozgalom vagy szervezkedés gyűlésein valaki felszólal, vagy ott indítványt tesz. Egyértelműen tevékeny részvételnek minősül az ismétlődő összejöveteleken ismétlődő részvétel, vagy pl. röpcédulák terjesztése, új tagok toborzása. Az alkalmatlan tárgy itt sem akadály a büntethetőségben, tehát ha a szándék megvolt, az elkövető büntethető. A lényeges anyagi támogatás a korszak irodalmában a jogszabály miniszteri indokolása segíthet bennünket.⁵¹⁷

4.5.3. A lényeges anyagi támogatás nyújtása

A miniszteri indokolás azért látja célszerűnek a lényeges anyagi támogatás nyújtását pönalizálni, mert a "politikai mozgalmak mögött döntő súllyal esik latba a tőke szerepe". Ezért a lényeges anyagi támogatás például nagyobb pénzösszeg, nyomdaberendezés, adott esetben több vagon papír stb.⁵¹⁸

⁵¹⁵ L 1878:V. tv, 69.§.(2)

⁵¹⁶ Olti i.m.II. (352.o.), evvel egyébként Angyal is egyetért.

⁵¹⁷ L. Olti

⁵¹⁸ L. Miniszteri Indokolás

1. A vezetés

A vezető fogalma az elkövetési alakzatok között az, aki a mozgalom, vagy szervezet élén áll, aki a mozgalmat vagy szervezkedést célkitűzései útján akként irányítja, hogy felette magasabb irányító szerv nincsen.

2. A kezdeményezés

A kezdeményezés, mint elkövetési alakzatot az követi el, aki a célt és a cél elérésére alkalmazandó eszközöket megjelölve oly módon tesz indítványt, hogy az másokat cselekvésre ösztönözzön.

Mindezek után a következőket állapíthatjuk meg. Az NDVtv valójában a THVtc és a Csemegi-kódex erőteljesen megerősített fogalmi rendszerét alkalmazza, és minden szempontból súlyosabb elbírálást lehetővé tevő lehetőségeke tár fel a régi törvény és fogalmi szisztéma bázisán. Valójában csak a magatartásforma tárgya különbözik, a jogtárgy definíciója azonban itt is ott is meglehetősen körvonalazatlan. Megmutatkozik ez majd a következőkben is.

4.6. A SZANKCIÓK MÉRTÉKE

Itt következik be a következő probléma ezeket az elkövetési alakzatokat illetően, az abszolút és relatív védelem kapcsán. Az abszolút védelem gyakorlatilag minden elkövetési magatartást büntet. A relatív csak az erőszakossággal kapcsolatos. És ennek meg kell jelennie a büntetési tételekben is.

A THVtc a következőképp jár el ezen elkövetési alakzatok esetén: *"1§...mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet, büntettet követ el, és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő."* *"Aki ily mozgalomban vagy szervezkedésben tevékenyen részt vesz, úgyszintén aki ily mozgalmat vagy szervezkedést előmozdít, vétséget követ el, és három évig terjedhető fogházzal büntetendő."*

Ezzel azt láthatjuk, hogy a csendőrtörvény különböztet az elkövetési alakzatok között, és nem kevésbé azt is megfigyelhetjük, hogy- noha pönalizál-, azok között különbséget tesz. Dichotomikus szemléletű, tehát a büntett és vétség fogalmát itt is alkalmazza, azokat meghatározott büntetési

tétellel sújtja. Ami ebben az esetben még lényeges, az az, hogy nincs kapitális büntetés. Nem mondhatjuk azt viszont, hogy kegyes lenne az NDVtv. Ugyanis a következőt szögezi le: *"1. § (1) Büntett miatt büntetendő, aki (...) irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti." ... "Az 1. § (1) bekezdésében és (...) meghatározott cselekmények büntetése halál vagy életfogytig tartó kényszermunka, testi alkalmatlanság esetében életfogytig tartó fegyház...."*

Itt tehát azt látjuk, hogy a büntetési tételek jelentősen megemelkedtek akkor is, ha még nem is történt semmilyen "aktív" tehát érzékelhetően káros tevékenység, szemben a csendőrtörvénnyel. Ami ezek után következik az szintén érdekes eltérés: Nem vétség az előmozdító és a tevékeny résztvevő alakzata.

1.§(2) Büntettet követ el az is, aki az (1) bekezdésben meghatározott mozgalomban vagy szervezkedésben tevékeny részt vesz, vagy azt előmozdítja." Itt pedig észlelhetjük a következő problematikát: "Az 1. § (2) bekezdésében, a 6. §-ban és a 7. § (1) bekezdésében meghatározott cselekmények büntetése kényszermunka, amelynek legrövidebb tartama öt évnél kevesebb nem lehet, testi alkalmatlanság esetében öt évtől tizenöt évig terjedhető fegyház."

Nem véletlen tehát a "hóhértörvény" megnevezés, és az állam valóban "nem kesztyűs kézzel, hanem szigorral" sújt le azokra, akik e cselekményeket elkövetni merészelnek. A kiszabható büntetések mindig a súlyosabbak, és köztük van az amúgy a korszakban a kínzás felé hajló kényszermunka is.

A THVtc is rendelkezik súlyosabb büntetési tétellel, amennyiben a mozgalom vagy szervezkedés céljára nagyobb mennyiségű fegyvert, lőszert, robbanó- vagy az emberi élet kioltására alkalmas más szert vagy anyagot szereztek be. Tehát abban az esetben, ha valóban veszélyes, emberi élet kioltására alkalmas eszközök kerülnek az elkövetők birtokába. Addig amíg csak szervezkedés, vagy mozgalom létezik ezek nélkül, a jogszabály "csak" (persze aNDVtv-hez képest) az ismert öt és három évi tételeket szabja ki. És differenciál a már valóban veszélyeztető esetekben is: A kezdeményezőkre és vezetőkre tíz évtől tizenöt évig terjedő fegyház, a résztvevőkre és előmozdítókra pedig öt évig terjedő börtönt lehetett kiszabni. Azonban itt is van egy szándékossági illetve egy gondatlansági (itt negligentiáig lemenő) alakzat. Ez azt jelenti, hogy maga a törvény még mindig rejt magában mentési lehetőségeket.

Persze a csendőrtörvény is ismeri a halálbüntetést, ez akkor kiszabható, ha a bizonyos mozgalmat vagy szervezkedést már bűncselekmény elkövetése is terheli.

A joggyakorlat izgatásnak minősítette *a testi sértések egy bizonyos csoportja is*, amikor az elkövető tudatosan *olyan személyt bántalmazott, aki valamely demokratikus alapintézmény funkcionáriusa volt* és ha a bántalmazás a sértett *ilyen minősége miatt* történik. (Ez utóbbi esetben a jogszabályi tényállást általában kiterjesztően értelmezték egyben a terrorista cselekmények egyik válfajaként értékelték.)

Külön figyelmet fordított a BHÖ. az ellenséges propaganda cselekmények egyik formájára, a *valótlan hírterjesztésre*. Büntetni rendelte ugyanis a törvény azt, aki két vagy több személy jelenlétében olyan valótlán tényt vagy valódi tényt oly módon állított, vagy híresztelt, amely *alkalmas volt arra, hogy a népi demokratikus államrend vagy népköztársaság iránt megvetést keltsen vagy nemzetközi megbecsülését csorbítsa*. Büntetendő volt annak a személynek a cselekménye is, aki két vagy több személy jelenlétében *a közrend vagy a köznyugalom megzavarására alkalmas tényt állított*, vagy olyan tény, amelynek *feltárása országunk külpolitikai érdekeit veszélyeztette vagy gazdasági helyzetét károsan érintette*.

A törvényjavaslat indokolásában a „demokratikus állami rendszer és a köztársaság büntetőjogi védelméről”, a törvény eredeti szövegében “az 1946. évi I. törvénycikkben megalkotott demokratikus államrend vagy demokratikus köztársaság” szerepelt. Az új alapvető jogszabály - a készülő alkotmány - azonban már népköztársasági formát vezetett be. Az 1947-től nem nemzetgyűlés, hanem országgyűlés összevont bizottsága, a politikai, valamint alkotmányjogi és közjogi bizottság módosította a szabályt az 1949. augusztus 12-én tartott együttes ülésén. Az ott kifejtettek szerint “az 1946. évi VII. törvénycikkben a Magyar Köztársaság védelmére törvénybe iktatott büntető rendelkezések ezután értelemszerűen a Magyar Népköztársaság büntetőjogi védelmét szolgáló rendelkezéseként alkalmazandók.” Vagyis formailag nem törvénymódosítással oldotta meg az új országgyűlés, hanem egy ún. közös bizottsági jelentés változtatta meg a szabályt.⁵¹⁹ Ez az eljárási mód nem felel meg még a formai házsabályi és jogalkotási kritériumoknak sem, ugyanis elfogadott, hatályos törvényt nem lehet bizottság –legyen az

⁵¹⁹ Uo Erről Barna lakonikus rövidséggel a következőt jegyzi meg: “Az 1949. évi XX. törvény alapján a törvénycikk neve a következőképpen módosult: A népi demokratikus államrend és a népköztársaság büntetőjogi védelméről.” Vö. Barna 1956: 34.o.

bármennyire is összevont bizottság – jelentésével módosítani, azt csak az aktuálisan szavazó parlament tehetné (tehette volna) meg.

Ahogy ezt Szakács-Zinner emlékezetes tanulmányában megjegyzi: “nem kevesebbet jelentett, mint hogy az alapjaiban a demokráciát védő törvény a demokráciát hirdetőket tette bűnösökké, mert a népi demokrácia ellenségei lettek mindazok, akik a demokráciát, azaz annak nem szűkített - “népi” változatát óhajtották.”⁵²⁰

A leleplezett bűnesetekből arra következtettek, hogy bár nem ritka az önálló cselekmény sem, de az *osztályellenség* rendszerint *szövetségben az állam külső ellenségeivel*, ezek irányítása vagy befolyása alatt szervezeten folytatja aknamunkáját a *demokratikus vívmányok ellen*. Elvileg - nem történt ilyen - az államrend megdöntésére irányuló önálló cselekményként minősült volna az Országház elleni merénylet, a kormányzati szervek épületei, tanácskozáshelyiségei ellen elkövetett támadás, államvezetők ellen megkísérelt merénylet stb. (Bizonyos jelek szerint utóbbi vonatkozásában az Államvédelmi Osztály, később Hatóság részéről - az éberség jegyében - történtek ugyan bizonyos lépések, de értékelhető - nem pedig valós - adatok híján nem lehetett pert kreálni belőlük.) Arra viszont vannak példák, hogy más, kisebb súlyú cselekmény is lehetett a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló önálló bűntett.

5. A MAGÁNJOG ÁTTÖRÉSE

⁵²⁰ Szakács-Zinner 1997: 195.o

Mint a jogrendszer átalakításában mindenhol, itt is ugyanolyan jellegzetességeket figyelhetünk meg az átmenetben. Az első intézkedések között nagyon fontos áttörő jellegű szabályt a földosztásról szólót rendeleti szinten szabályozta szinte azonnal az Ideiglenes Nemzeti Kormány.

A programszerűen már 1944-ben elindult átalakítás célja az volt, hogy átformálja gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életet. Ehhez természetesen a magánjogi szabályozás jelentős mértékű átalakítása is szükségszerű volt. Mivel azonban nem volt kodifikált magánjog, a civiljogi szabályozás az MTJ alapján kialakított bírói jogban testesült meg, ezért a magánjogi szabályozásban az átalakítást jóval nehezebben lehet megragadni.

Az időnként kazuisztikus, időnként pedig generálklauzulák és bírói gyakorlat által meghatározott szerkezetből adódóan a különböző jogszabályok társadalmi jelentőségét, célját célszerű figyelembe venni. Az egyes rendeletek, törvények rendelkezései a kívánt kommunista társadalmi cél irányában eszköz viszonyban álltak a kommunista párt programpontjaival. Ám az intézkedést magát politikailag nem mindig maga az MKP vetette fel⁵²¹, hanem előfordult, hogy formailag másik párt -l. pl. Nemzeti Parasztpárt- kezdeményezésére jöttek létre. Ennek ellenére az átalakítás gyors volt, és egyértelmű célú, tartalmilag nagy társadalmi csoportokat, lényeges tulajdonviszonyokat érintett, emellett keresztülvitele részben a formalitásokat tekintve a korábbi rendszer fogalmait felhasználva zajlott le. Kivétel ez alól a kulcsfontosságú földreform-rendelet, amely rendkívüli hatást gyakorolt, mégis csak később kapott törvényi formát. Az egyes új intézkedések lényegében a magánjog több fő alapelvét – ti. a tulajdonhoz való elidegeníthetetlen jogot és a magántulajdonosok privátautonómiáját- az első pillanattól kezdve már rendeleti formában súlyosan sértették.

A jogszabályi átalakítások, döntések sokszor rendkívül népszerűvé tették a normákat, ám hosszú távon a döntések folytán kialakuló társadalmi változások egyértelmű célúak voltak már a korszakban is⁵²². Az átalakítás folyamatában eleinte a dogmatikát csak részben érintette, az

⁵²¹L pl. A földreformot a Parasztpárt vetette fel, ám annak rendelkezései összhangban voltak a kommunista párt céljaival I Néplap, Debrecen 1944 – január 14 In: A debreceni Néplap repertórium : 1944. november 15 - 1945. április 6, Király László, Tóth Ferencné, 1975

⁵²²IN 6. ülés, 78. o. „, Donáth Ferenc (kp): előadó T. Nemzetgyűlés! 1945. március hó 15-én jelent meg az ideiglenes nemzeti kormány 600/1945. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép

ideiglenes döntések több lyukat ütöttek a magánjog alapvető pilléreibe, illetőleg a társadalmi hatások tekintetében gyakorlatilag kiüresítette az eredeti magánjogi jogérvényesítés lehetőségeit. Az addig megvalósított reformokat minősíthetjük programszerűnek, azaz a jogszabályi változások a kommunista párt által meghatározott célok irányában valósultak meg⁵²³.

5.1. AZ ELSŐ, LEGFONTOSABB JOGRENDSZERT ÁTTÖRŐ ELEM: A FÖLDREFORM

5.1.1. A földreform és Kelet-Európa

Kelet-Európa szinte minden államban jellemző volt a földbirtokok erőteljes túlkonzentráltsága. A kommunista ideológia alapján ráadásul a társadalmi tulajdon volt az elérendő cél. Ennek megfelelően a kommunista –és a baloldali pártok szinte mindenütt a földreform szükségességével érveltek, sok esetben demagóg módon. A földreform szó a korábbi társadalmi szerkezetben a népesség nagy többségét alkotó parasztság számára lehetőséget jelentett. A földreform tehát nyilvánvalóan mindenütt működő jelszó volt. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a földreform már a századelő irodalmában égető szükségként jelentkezett.

Az első világháború után a frissen megalkotott Jugoszláviában mintegy 2,5 millió ha földterületet, a korábbi birtokrendszer(ek) maradványait a két világháború között már felosztották. Az akkori reform alapján közel 650 ezer család földtulajdonhoz jutott, ezzel az 50 ha feletti gazdaságok az összes földterület 6-7%-ára szorultak vissza. Bulgáriában is elindult egy földbirtok-reform mozgalom, ott az 50 ha feletti birtokok felszámolását tűzték ki célul, valójában azonban kevés területet vontak bele a földosztásba.

földhöz juttatásáról. E rendelet új korszakot indított a magyar nép életében. 1945. március 15-én új honfoglalás vette kezdetét, amely az azóta eltelt fél év alatt valóra váltotta a magyar parasztság évszázados álmát, birtokába adta ősi jussát, a magyar földet. *Élénk taps minden oldalon.*) Magyarország megszűnt a latifundiumok országa lenni. Száz- és százezer parasztgazdaság létesült a nagybirtokok helyén, milliók lelték meg honjukat e hazában. Március idusa így másodszor is dicsőséges napja lett nemzetünk történelmének. 1945. évi INN, 6. ülés, 78. o http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

⁵²³L. Kusznarenkovo, Nemzeti Függetlenségi Front programja- Vö Wolfgang Leonhard Die Revolution Entlasst Ihre Kinder: Kiepenheuer und Witsch, 1963- Vorwort.

Romániában mintegy 6 millió ha-t osztottak fel, 100 ha feletti birtokok a szántóterület 14 %-át képezték.

Az 1919-es – frissen megalakult országról van pedig szó - csehszlovák kerettörvény a 150 ha feletti részét rendelte kisajátítani a birtokoknak, ám ennek végrehajtásával akadtak “problémák”, így a II. világháborúig megőrizte jelentőségét a nagybirtok. A régi birtokrendszer Lengyelországban őrződött meg a legtisztább formájában, ott 8 millió ha-t osztottak fel, ám ez a nagybirtokok területének mindössze a negyedét jelentette.⁵²⁴

A második világháború után természetesen egészen más helyzet keletkezett. Az immár szovjetország megszállás alatti, ám jelentős mértékben függetlenséget élvező Csehszlovákiában 1945. június 21-én elnöki rendelet elvette a német és magyar, továbbá a hazaárulók és a kollaboránsok földjeit. A Benes dekrétumok alapján kollektíve bűnösnek nyilvánított magyar és német lakosság földjeit a szlovákok és csehek között osztották fel. Ezeket a magyar példához hasonlóan a kitelepítések, a lakosságcsere, az állampolgárságtól megfosztás, a „reszlovakizációs” kampány követték.

1947-ben újabb földreformtörvény következett, amelynek értelmében a 250 hektárnál nagyobb földeket felosztották. E földeket a mezőgazdasági munkások, föld nélküli parasztok, sokgyermekes szegényparasztok kaptak jelképes díj ellenében. A földterületek átlag 5-8 hektárosak voltak. A kárpótlás összege elenyésző volt. Majd 1948-ban – a harmadik földtörvény keretében - a kommunista párt koncepciója alapján kisajátítottak minden 50 hektárnál nagyobb földet. Ezáltal a kisbirtokok jutottak túlsúlyra.⁵²⁵

Romániában a második világháborút követően Petru Gorza kormánya elfogadott egy hasonló földreform törvényt, melyben 50 hektárban maximalizálták a földbirtokok méretét, ezzel megszüntették a nagybirtokosságot. A király, az egyházak és a mintagazdaságok területeit is kisajátították. A mezőgazdasági munkásokat, szegényparasztokat földhöz juttatták, ám itt is

⁵²⁴ Diószegi István et al. (szerk.): *20. századi egyetemes történet. I. kötet.* Bp., 1997. Korona. p. 322-324.

⁵²⁵ Cochrane, Nancy J. – Lundell, Mark R.: *Agricultural privatization and land reform in Central Europe.* In: *World Agriculture*, 1991. április. - www.findarticles.com/p/articles/mi_m3809/is_n62/ai_11184042

elkövették azt a hibát, hogy a felaprózott területek nem voltak adekvátak a piaci viszonyok szükségleteihez.

5.2. MAGYAR FÖLDREFORM-ELŐZMÉNYEK

A dologi jog területén az 1945-ös átalakítás egyik legkiemelkedőbb változtatása nem volt előzmény nélküli. A II. világháború végéig több próbálkozás is történt a birtokrendszer átalakítására. Az első fontosabb földbirtok-rendezési jogszabály a Károlyi kormány miniszteréhez, Buza Barnához köthető.

A valóságban nem, vagy csak alig megvalósult földbirtok-rendezési néptörvény a korszakban rendkívül radikálisnak minősült a felosztandó birtokméretek tekintetében⁵²⁶. Az 500 kat. holdat meghaladó nagybirtok, illetve a 200 holdat meghaladó egyházi birtok felosztását elrendelő norma kiemelkedő jelentőségű volt, és a további törvények tekintetében is irányadó volt, hol mint negatív példa, hol mint követendő, vagy továbbgondolandó terv. A függetlenségi párti földművelésügyi miniszter Buza Barna által létrehozott földreform az 500 holdnál nagyobb földbirtokot kívánta felosztani, ezt azonban mind Károlyi függetlenségi pártja, mind a szociáldemokrata párt, mind a kommunista párt bírálta. Károlyi függetlenségi pártja túl radikálisnak tekintette, Kun Béla kommunista pártja viszont a teljes, megváltás nélküli kisajátítást szorgalmazta⁵²⁷.

A szociáldemokraták azonban ahhoz hozzájárultak, hogy az igénylők a kisbirtokokat tulajdonul szerezhessék meg, ne pedig csak (a korábbi szociáldemokrata elképzeléseknek megfelelően) örökbérletül. „A földművelő nép földhözjuttatásáról szóló 1919. évi XVIII. néptörvény”⁵²⁸ lehetővé tette az 500 holdon felüli nagybirtok és a 200 holdon felüli egyházi birtok kártérítéssel

⁵²⁶ Károlyi a földosztást Kál Kápolnán kezdte el.

⁵²⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp. 2001. Osiris.

⁵²⁸ Csizmadia- Beér: *Történelmünk a jogalkotás tükrében*, 1966

történő kisajátítását⁵²⁹. Nagyon fontos, hogy a törvény a működő gazdasági struktúra kialakítása érdekében 5-20 holdas családi birtokok létrehozását irányozta elő. Elviekben tervezte volna az ún. "családi kertek" létesítését is, amelyek 1-5hold kiterjedésűek lettek volna, illetve a felosztandó terület 10%-ára 200 holdas középirtokok létesítését is kivitelezte volna. A jogi megoldás örökös hasznóbérlétről szólt, amely azonban a teljes becsérték megtérítésével, illetve részletfizetés mellett megváltható lett volna. A több ezer holdas területeket szövetkezetekké kívánták alakítani. A földek értékét a tulajdonosok – megadóztatott - államkötvény formájában kapták volna meg a kártérítésként. A földreform azonban éppen csak, hogy megkezdődött - Károlyi Mihály ünnepélyes keretek közt 1919. február 23-án egyik saját birtokán, Kál-Kápolnán kezdte meg a földosztást – a kormány meg is bukott, és a Tanácsköztársaság rendszere vette át a hatalmat. A jogszabály, bár a kisajátítás fogalomkörén belül mozgott, idő hiányában nem valósult meg, és szinte rögtön a Tanácsköztársaság államosító rendelete⁵³⁰ követte, amely teljes, kártalanítás nélküli államosítást rendelt el. Azonban a kolhozrendszert bevezető döntés sem volt hosszú életű, mivel a Tanácsköztársaság is összeomlott. A Nagyatádi-féle földreform⁵³¹ más jellegű és más célú is volt. A politikai döntés értelmében egyaránt más jellegű volt a felosztandó föld szerzésének jogcíme, továbbá a kártalanítás és a megváltás fogalomköre egyaránt tisztázott, jogilag megfelelő módon rendezett volt. Azonban igaz, hogy a föld megváltását az eddigi jogszabályok nem alkalmazták, ebben a tekintetben „kiengedte a szellemet a palackból”. A megcélzott kedvezményezettek köre eltért, és e jogszabály vezette be a vitézi telek fogalmát. A Darányi-féle földreform-csomag⁵³² a hitbizományi telkek létrehozásával, illetve a földosztás valójában járulékos, kis mértékű kivitelével próbált segíteni a rászorulókon. Azonban tény az, hogy a Darányi-féle földreform miniszteri indokolása elismeri a földreform szükségességét, egyben a nagybirtok túlzott méreteit és az ország elosztható méretű földjeinek kis arányait tette felelőssé például a XIX. század végi- XX. század

⁵²⁹ Az érték számításához az 1913. évi földárakat vették alapul.

⁵³⁰ Csizmadia- Beér: Történelmünk a jogalkotás tükrében, 1966

⁵³¹ Csizmadia- Beér: Történelmünk a jogalkotás tükrében, 1966

⁵³² Képviselőházi irományok, 1935, IV. kötet 64-169. o-ig.

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1931_4&pg=0&l=hun

eleji nagy kivándorlásért.⁵³³ Ami ebben a tekintetben következtetésként levonható, az röviden az, hogy a jogszabályok meghozatala, vagy végrehajtása egész egyszerűen lobbierdekekbe ütközött. Mindemellett azonban megemlítendő, hogy a birtokos parasztság jövedelme csak abban az esetben közelítette volna meg az országos átlagot, ha 20-30 holdnál több földtulajdonnal rendelkezett⁵³⁴. Abszurd jogi helyzetet teremtett az 1942. évi XV. tc. amely a zsidók földtulajdonszerzését lehetetlenítette el és a meglevőket pedig átengedésre kötelezte. Ennek a sötét korszakban megszületett törvénynek azonban volt kidolgozott kártalanítási szabálya⁵³⁵. Maga a törvény nem

⁵³³ (...) azt a másfél milliós vérvesztést, amelyet nemzetünk a századforduló körül kivándorlások következtében elszenvedett, nem lehet és nem szabad kizárólag a kisbirtok terjeszkedését gátló birtokrendszerünk rovására írni. Tudom, hogy ezidőben más — ipari — államokból is nagyarányú kivándorlás volt Amerika felé, mégis biztosra veszem, hogy pl. a Dunántúl kivándorlásra készített magyarjainak jelentős hányadát itthon lehetett volna tartani, ha céltudatos birtokpolitika — csak részben is — megnyitotta volna a földszerzés lehetőségét a megélhetés biztosítása céljából Kanadái is kényszerült mezőgazdasági lakosságunknak.

Bármily fájdalmas is, mégis természetesnek kell azonban tartanunk ezt a kivándorlási folyamatot, ha figyelembe vesszük, hogy nagybirtokainknak területe, amely az 1860-as évek végén felvett Keleti-féle statisztika szerint akkor 39,1 %-át tette az ország összterületének, a világháború kellős közepéig, 1916-ig mindössze 2 (kettő) %-os területcsökkenést szenvedett s a kisbirtok egész területi gyarapodását — birtokpolitikai szempontból egyáltalán nem örömdetesesen — a kevésbé védett középbirtok szolgálta. Ma már tisztán láthatjuk, hogy a nagybirtokok kötöttségének pár évtizeddel előbb való lazítása s egy idejekorán kezdett és következetesen folytatott birtokpolitika, — amely a nagybirtokaink mezőgazdasági területeinek egy részét szaporodó mezőgazdasági lakosságunk számára hozzáférhetővé tette volna, — már a háború előtt is kiegyensúlyozottabbá tette volna a magyar társadalom szerkezetét. 1920. évi NGY IROM 201 35, 95.o

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1920_8&pg=0&l=hun

⁵³⁴ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp. 2001(197-200.)

⁵³⁵ IV. Az átengedésre kötelezés esetében járó térítés

5. § (1) A mezőgazdasági ingatlanokért az átengedésre kötelezett részére a földadókataszteri munkálatokban az 1939. évi május hó 5. (a visszacsatolt keleti és erdélyi területeken az 1940. évi augusztus hó 30., a visszacsatolt délvidéki területeken az 1941. évi április hó 11.) napján fennállott állapotnak megfelelően, mégpedig tíz korona kataszteri tiszta jövedelemig a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után hatvan pengő, a kataszteri tiszta jövedelemnek tíz és tizenöt korona közé eső minden koronája után ötven pengő, a tizenöt koronán felül eső minden korona után pedig negyven pengő térítést kell megállapítani. A térítés megállapításának alapjául az ingatlanok átlagos kataszteri tiszta jövedelmét kell venni, amelyet akként kell kiszámítani, hogy az azonos művelési ághoz tartozó ingatlanok kataszteri tiszta jövedelmének együttes összegét el kell osztani az illető művelési ághoz tartozó ingatlanok hold számával. A házadó alá eső ingatlanért az említett időpontban fennállott állapot szerint kimutatott házadóalap összegének minden pengője után tíz pengő térítést kell megállapítani. A jelen bekezdés rendelkezése szerint megállapított összegben a földadó alá nem eső ingatlanokért s - a mezőgazdasági épületek és a mezőgazdasági ipari üzemi berendezések kivételével - az alkotórészekért és azokért a tartozékokért járó térítés is bennfoglaltatik, amelyekre a végrehajtási árverés hatálya kiterjed.

(2) Az átengedésre kijelölt és házadó alá nem eső mezőgazdasági ingatlanokért az előbbi bekezdés szerint megállapított térítés összegét a rajtuk lévő mezőgazdasági épületekre tekintettel, az épületek hasznavehetőségének és állapotának figyelembevételével, ha az ingatlan kiterjedése a száz kataszteri holdat nem haladja meg, legfeljebb 20%-kal, ha száz kataszteri holdnál nagyobb, de az ezer kataszteri holdat nem haladja meg, legfeljebb 15%-kal, ha pedig az ezer kataszteri holdat meghaladja, legfeljebb 10%-kal lehet emelni.

a magánjogilag értelmezhető kisajátítást, hanem „átengedést” alkalmazza terminus technikusként.⁵³⁶A későbbiekben meghozott zsidótörvények változtattak még ezen a tragikus helyzeten is, és kollektív vagyonelevélt tettek lehetővé. A holokauszt során több százezer vértlen magyar állampolgárt fosztottak meg teljes vagyonától. Ezzel a politikai-ideológiai jogalkotás már megmutatkozott. Erre egyébként a magyar jogban ilyen jellemző módon (kivéve a tanácsköztársaság nem túl sokáig érvényben lévő szabályát) nem volt példa.

5.3. AZ 1945-ÖS FÖLDREFORM: KOMMUNISTA JAVASLAT, KOMMUNISTA MEGVALÓSÍTÁS

Az 1945-ös földreformnak⁵³⁷ ezekhez képest teljesen más háttere, teljesen más megvalósulása és kivitelezése valósult meg. A politikai hátteret az ideológiai jogalkotást már kezdetektől előrevívő MKP adta. A döntés háttéréül az a lenini elv szolgált, miszerint „A proletariátus csak abban az

(3) Erdőgazdasági ingatlanért a hozzátartozó alkotórészekért, tartozékokért, erdőgazdasági ipari üzemekért és üzemi berendezésekért térítés fejében az okszerű gazdálkodás mellett tartósan várható és állandó, becslés útján megállapított évi átlagos tiszta jövedelemnek húszszoros összege jár. A tőkeérték megállapításában az erdőhöz tartozó mezőgazdasági ingatlanokat figyelmen kívül kell hagyni s az ilyen mezőgazdasági ingatlanokért a térítést az (1) bekezdés rendelkezései szerint kell megállapítani. Az 1923:XIX. törvénycikk alapján telepített erdőért a telepítés megkezdésének időpontjában a földadókataszteri munkálatokban az egyes birtokrészletekre kimutatott kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után negyven pengő térítés jár s ezenfelül az erdőtelepítéssel kapcsolatosan az átengedésre kötelezett által viselt költségeket kell megtéríteni.

⁵³⁶3. § (1) Zsidót összes mező- vagy erdőgazdasági ingatlanának (használati illetőségének), ezek alkotórészeinek és tartozékainak, továbbá mező- vagy erdőgazdasági ingatlanain lévő vagy ezekkel kapcsolatos mező- vagy erdőgazdasági ipari üzemének és üzemi berendezésének tulajdonul átengedésére kell kötelezni. Az átengedésre kötelezésnek egyébként fennálló korlátozásai a jelen törvényen alapuló átengedésre kötelezést nem gátolják. Ha az átengedésre kötelezés tárgya tíz kataszteri holdnál nagyobb szőlő, gyümölcsös vagy ötszáz kataszteri holdat meghaladó, akár egy, akár több személy tulajdonában és egységes kezelésben álló egyéb mezőgazdasági birtok, az átengedésre kötelezés kiterjeszhető az átengedésre kötelezett ingatlantulajdonosnak, úgyszintén a birtok zsidó haszonélvezőjének és zsidó haszonbérőjének a gazdasághoz tartozó állatállományára és holt felszerelésére is.

(2) Zsidót kis- vagy nagyközség területén fekvő és az (1) bekezdés alá nem eső ingatlanainak átengedésére is kötelezni kell, kivéve lakóházat, a hozzátartozó és szükséges vagy szokásos mértékű meg nem haladó udvart és kertet. (1942. évi XV. törvénycikk) <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8188>, vö: Agrárvilág Magyarországon /1848-2002/ Szerkesztő: Estók János /Agricultura Kiadó Bp./

⁵³⁷ L. még Szakács Sándor: *A földosztástól a kollektivizálásig, 1945-1956.*In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig.* Bp., 1998., Napvilág Kiadó. p. 285-343. Agrárvilág Magyarországon /1848-2002/ Szerkesztő: Estók János /Agricultura Kiadó Bp./

esetben valóban forradalmi, valóban szocialista cselekvő osztály, ha az egész dolgozó és kizsákmányolt nép élcsapataként, vezéreként lép fel és jár el a kizsákmányolók uralmának megdöntéséért folytatott harcban, ez pedig teljesíthetetlen, ha az osztályharcot nem viszik be a faluba, ha a falu dolgozó tömegeit nem tömörítik a városi proletariátus kommunista pártja köré és ha a városi proletariátus nem neveli a falu dolgozó népét.”⁵³⁸ A közvetett ideológiai háttér a Kommunista Párt számára kettős volt. A Tanácsköztársaság egyértelmű kudarca a földtulajdon államosításának kérdéskörében revideálásra kényszerítette az azonnali államosítás célját. Így 1926-ban az akkori kommunisták által irányított Magyarországi Szocialista Munkáspárt megjelent programja így ír az agrárkérdés megoldásáról:

”A száz holdon felüli közép- és nagybirtokot felszerelésükkel együtt sajátítsa ki az állam és ossza fel ingyen munkásbirtokok formájában gazdaságilag életképes, vagyis egy-egy parasztcsalád eltartásához szükséges nagyságban a dolgozó parasztság között.”⁵³⁹

(Fontos megjegyezni, hogy e programtétel nyilvánvalóan ellentmondásos, vagyis az ingyenes, kártalanítás nélküli államosítás, illetve az ingyenes felosztás nem kisajátítás, hanem elvétel, ha úgy tetszik államilag véghezvitt eltulajdonlás.) A gondolatot továbbvitte az illegális párt 1930 februárjában tartott kongresszusa, a párt egyik fő tevékenységeként jelölte meg a harcot a nagybirtokok megváltás melletti kisajátításáért és ingyenes felosztásáért a mezőgazdasági munkások és a szegényparasztok között⁵⁴⁰. Itt is megfigyelhető az ellentmondás a kisajátítás és az ingyenes felosztás között.

A magánjogi szempontból meglehetősen felemás programtételek azonban az illegális párt tekintetében nem okoztak megütközést, hiszen a korszakban nem volt sem komolyabb

⁵³⁸ „Csak a kommunista párt vezette városi és ipari proletariátus szabadíthatja meg a falu dolgozó tömegeit a tőke és a földesúri nagybirtok igájától, a pusztulástól és az imperialista háborúktól, amely a tőkés rend fennmaradása esetén elkerülhetetlenül újra és újra megismétlődnek. A falu dolgozó tömegei számára nincs más menekvés, mint a kommunista proletariátussal való szövetség, a proletariátus által a földesúri (nagybirtokos-) és burzsoá iga megdöntéséért folytatott forradalmi harc odaadó támogatása. Másrészt az ipari munkások nem tudják betölteni világtörténelmi küldetésüket, nem tudják megszabadítani az emberiséget a tőke igájától és a háborúktól, ha szűk céhes, korlátolt szakmai érdekeik körébe zárkoznak. (...) A proletariátus csak abban az esetben valóban forradalmi, valóban szocialistacselekvő osztály, ha az egész dolgozó és kizsákmányolt nép élcsapataként vezéreként lép fel és jár el a kizsákmányolók uralmának megdöntéséért folytatott harcban, ez pedig teljesíthetetlen, ha az osztályharcot nem viszik be a faluba, ha a falu dolgozó tömegeit nem tömörítik a városi proletariátus kommunista pártja köré és ha a városi proletariátus nem neveli a falu dolgozó népét.” *V. I. Lenin* Művei, 31. k. Bp. 1951, 146—147. 1

⁵³⁹ Olvasókönyv a magyar párttörténet tanulmányozásához, MDP agit-prop, 1953m III. Fejezet. 88. 1.

⁵⁴⁰ Friss István, *A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca 1929 októberétől 1939 augusztusáig*. Bp. 1955.

nyilvánossági fóruma, sem erőteljes támogatottsága. Egyben azt is fontos megjegyezni, hogy a birtokhelyzet átalakítása, mint azt a Darányi-féle földreform miniszteri indoklásában is láttuk korábban, létező társadalmi probléma, és valós igény volt.

A közvetlen politikai hátteret az a tény adta, hogy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok és szervezetek elfogadták a Kommunista Párt által 1944. november 30-án kiadott „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja”⁵⁴¹-t. Elfogadták ezt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front úgynevezett „jobbszárnyán” álló csoportok is, bár több fontos pontjával nem értettek egyet. Ez azonban nem tudott gátat vetni a Kommunista Párt által célzott társadalmi átalakítás programjának, amelyből elsők között került sor a földkérdés rendezésére. E célt a SZEB támogatta.⁵⁴² E program így szólt a földről:

*„A mezőgazdasági munkások és cselédek, a törpe- és kisbirtokosok. A magyar nép e legszámosabb és legszegényebb rétegének felemelésére, a magyar demokrácia alapjainak megszilárdítására a legrövidebb határidőn belül, a földigénylők közreműködésével, széleskörű földreformot kell végrehajtani, amely sokszázezer földnélkülit és szegényparasztot tesz életképes kisgazdaság tulajdonosává. A földreform céljaira igénybe kell venni a hazaárulók, a háborús bűnösök, Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait, és teljes egészükben, minden felszereléssel együtt el kell kobozni.”*⁵⁴³ Bár a Szózat⁵⁴⁴ a magántulajdon tiszteletét is beépítette rendszerébe, ez ebben a tekintetben már nyilvánvalóan kevésbé érvényesült.

Arról, hogy a kérdés fontosságával mennyire tisztában volt a teljes akkori elit, álljon itt példaként a kisgazda tervezet preambulumnak is felfogható szövege: ”A magyar nép legnagyobb kérdése: a földbirtok helyesebb és igazságosabb megosztása előtt minden akadály leomlott. A kérdéssel foglalkozó tényezők, politikai pártok, gazdasági szervezetek, szakemberek és a földreform lelkes hívei számára már csak az a feladat adódik, hogy a magyar problémák legnagyobbikát, amely örök időkre megváltoztatja Magyarország birtokpolitikai képét, teljesen oldják meg. Helyesen kell a

⁵⁴¹ Néplap (Debrecen) 1944. november 30. In: A debreceni Néplap repertórium : 1944. november 15 - 1945. április 6, Király László, Tóth Ferencné, 1975

⁵⁴² Fürj Zoltán: Az 1945-ös földreform és az egyházak. In: Theologiai Szemle, 1995. 5. sz. 280–286 Főglein Gizella: Múltunk Politikatörténeti folyóirat - Államfő <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/politikaelmelet/20060906021920326000000480.html>

⁵⁴³ Felszabadulás, 1945. szeptember 26-1945. április 4- Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből, Bp, 1955, (172.o.)

⁵⁴⁴Id: az IN Szózatát

kérdést megoldani a nemzet egyeteme szempontjából, ezen belül a földet, a saját tulajdont jogosan áhító földművelők százezrei szempontjából, törekedni kell a helyes megoldásra az eddigi birtokosok szempontjából és végül törekedni kell az adott viszonyok között is a legésszerűbb megoldásra a magyar nemzetgazdaság szempontjából.”⁵⁴⁵

A körülményekhez képest 1945-ben is rendkívül széles sajtóvisszhangja volt az ügynek. A leglényegesebb kérdés természetesen a földbirtok tekintetében az újonnan kialakítandó birtokstruktúra működtethetősége, rentabilitása, illetőleg a kártalanítás kérdése volt. A Kommunista Párt tulajdonképpen saját javaslatát az Erdei Ferenc (titkos kommunista tag) vezette Nemzeti Parasztpárt 1945. január 14-én hirdette meg, amelyhez a Kommunista Párt azonnal csatlakozott.⁵⁴⁶ A Kommunista Párt mindenképpen gyors átmenetet szeretett volna, továbbá el akarta kerülni azt is, hogy minden párt külön javaslattal lépjen fel - „*az MKP nézete szerint minél gyorsabb lesz a földreform végrehajtása, kisebb lesz az elkerülhetetlen gazdasági megrázkódtatás*”.⁵⁴⁷

A Kisgazdapárt álláspontját tehát relatíve rövid időn belül kialakította, majdnem kész koncepcióval rendelkezett és a sajtón keresztül ennek hangot is adott. A *Debrecen* c. lap február 23-i számában kinyilvánították egyetértésüket a földreform elvével általában, de a megoldás módjára nézve azt írták: „A mai körülmények között folytatható egyéni gazdálkodásra nincs felkészülve az a sok mezőgazdasági cseléd (..)de azt, hogy kollektív gazdálkodásra nem volna felkészülve, azt cáfolja az egész magyar mezőgazdasági élet. A nagybirtok nem más, mint kollektív művelés. Úgy látszik tehát, erre igenis be van állítva a magyar parasztság egy része, ez volna járható útja a földreformnak. . .”⁵⁴⁸ Vagyis a nagybirtok, mint olyan eleve nem megszüntetendő. A Kommunista Párt egy meglehetősen érdekes válasszal élt: „a kérdés nyugodt és szabad megvitatása a magyar

⁵⁴⁵ *Jelzet: MOL XIX-L-1-a. 1. doboz (Magyar Országos Levéltár–Pénzügyminisztérium iratai).*

⁵⁴⁶ *Néplap (Debrecen) 1945. január 14.* In: A debreceni Néplap repertórium : 1944. november 15 - 1945. április 6, Király László, Tóth Ferencné, 1975

⁵⁴⁷ *Néplap (Debrecen) 1945. január 21.* In: A debreceni Néplap repertórium : 1944. november 15 - 1945. április 6,

Király László, Tóth Ferencné, 1975

⁵⁴⁸ Ezt alátámasztandó a földreform-koncepciójukban is azt írták, hogy: „(...) 4-500 holdas középirtok létesítendő, amelyen a táj adottságai és lehetőségei mellett a legmagasabb rendű gazdálkodás folytatható. Ahol mód van rá, ezeket a gazdaságokat, gazdasági tanintézetek kezelésébe kell adni.” *Jelzet: MOL XIX-L-1-a. 1. doboz (Magyar Országos Levéltár–Pénzügyminisztérium iratai).*

demokrácia első nagy próbája lesz. Szabad és szenvedélymentes tárgyalást kíván ez a mérhetetlen fontosságú problémánk”⁵⁴⁹

Másnap a kisgazdák vitték tovább ezt a gondolatot, szembeszállva a föld felosztásának tervével, emellett tulajdonképpen a Kommunista Párt céljait tesztelve: „nincs semmi szükség arra, hogy most bármilyen tiszteletreméltó okból saját magunk kísérleteket folytassunk ... kérdezzük meg, milyen úton jártak az oroszok . . . Kövessük őket a földreform terén, ne küzdjünk gyermekbetegségekkel, hanem menjünk rögtön a végére a dolognak, nézzünk szembe nyíltan a nehézségekkel és az orosz tapasztalatok alapján valósítsuk meg magyar földbirtokreformot”⁵⁵⁰ . A Kommunista Párt erre nem válaszolt. A Szociáldemokrata Párt valójában alap nélkül a következő módon nyilatkozott meg:

„A Szociáldemokrata Párt történelmi múltat tekint vissza, ezt a múltat átszővi a földreformért folytatott rendületlen és következetes küzdelem” - írták. „A mi földreform-programunk évtizedek óta készen áll, legutóbb az 1930. évi pártkongresszus dolgozta ki a legrészletesebben. Ez a program megvalósulásra időszerű ma is. Nekünk tehát nem volt okunk arra, hogy most új földreform-programmal álljunk elő ...”⁵⁵¹

A kisgazdák valódi reformprogrammal rendelkeztek⁵⁵², a program pedig a kisajátítás és kártalanítás kérdéskörében is pontos elképzeléseket tartalmazott⁵⁵³, vagyis nem óhajtották a magánjogi korlátokat áttörni.

⁵⁴⁹ *Szabadság* 1945. február 24. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve / szerk. Gazdag István. - 1-. - Debrecen : Hajdú-Bihar M. Lvt., 1974

⁵⁵⁰ *Debrecen* 1945. február 24. In: A debreceni Néplap repertórium : 1944. november 15 - 1945. április 6, Király László, Tóth Ferencné, 1975

⁵⁵¹ Tiszántúli Néplap 1945. február 27. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve / szerk. Gazdag István. - 1-. - Debrecen : Hajdú-Bihar M. Lvt., 1974

⁵⁵² L. fent

⁵⁵³ L. a Kisgazdapárt tervezetét *Jelzet: MOL XIX-L-1-a. 1. doboz (Magyar Országos Levéltár–Pénzügyminisztérium iratai.: a Megváltás, illetve kártalanítás – címszava alatt:*

„A földreform során földhöz juttatásban részesülők a földért méltányos összeget tartoznak fizetni és pedig olyan hosszú idő alatt, hogy ez az összeg ne terhelje túl az új birtokosokat. A megváltási ár a föld kataszteri tiszta jövedelmének negyvenszerese, amelyet az 1938. évi búzaárak alapulvételeivel kell valorizálni. Az új birtokosok a birtok átvételétől számított első 5 évben semmit nem tartoznak fizetni, hogy ezzel is megkönnyítsük az új birtokosok üzemének megindulását. Az első részletet a hatodik gazdasági évben kell az államkincstárnak befizetni. A teljes megváltási összeg, amely országos átlagban kataszteri holdanként 14.5 mázsa búzát tesz ki, 25 éven át egyenlő részletekben fizetendő ki. Az évi törlesztés tehát 58 kg búza, vagyis a jelenleg szokásos földbérnek alig egyharmada. A föld megváltása mellett az új birtokhoz jutott gazda tartozik megtéríteni azt az élő és holt leltárt is, amelyet a földjuttatással egyidejűleg a nagybirtokok korábbi állagából kapott. (A szövetkezeti tulajdonba vett felszerelési tárgyak.) Akiknek

Ismert történelmi tény, hogy végül mégis a Kommunista Párt tervezete valósult meg. Az ellenállás valójában szórványos volt⁵⁵⁴, és a március 15-ére időzített rendelet végül megvalósult.

A megvalósító jogszabály szerint a reform jelentősége abban van, hogy a „feudális nagybirtokrendszer megszüntetése biztosítja az ország demokratikus átalakulását és jövő fejlődését, a földesúri birtokok parasztkézre adása megnyitja a politikai, gazdasági és szellemi felemelkedés útját az évszázadok óta elnyomott parasztságnak”⁵⁵⁵. A földreformnak ez a társadalomformáló radikalitása az 1945. évi földreformot valójában az elkövetkező társadalmi átalakítási program egyik alappillérvé avatta. Gyakorlatilag a legfontosabb jogszabályok közé tartozik, az új rendszerbe történő átmenet bevezető, áttörő jogszabálya.

E rendelet hihetetlen jelentőségű, és nagyon merész politikai döntés volt egyben, maga a jogszabály áttörte a magánjog egyes szabályait, főleg a kártérítés területén. Megváltoztatta az addigi teljes birtokstruktúrát és a teljes addigi termelési szerkezetet is.

A kártalanítás kérdéskörében, mint az már fent látható volt, komoly hiányosságok maradtak a rendeletben. Az 1945 utáni korszak a "Horthy fasizmus" földbirtokrendezési korrektségét kevésbé

földbirtokát egészben, vagy részben igénybe vették, kártalanításban részesülnek. Ez természetesen nem vonatkozik a nyilasvezérekre, hazaárulókra, Volksbund tagokra stb. Ez a kártalanítás általában a föld kataszteri tiszta jövedelmének negyvenszerese, vagyis kb. ugyanannyi, mint amennyi megváltást a földhöz juttattak fizetnek. Ez a kártalanítási összeg ugyanúgy búzaalapon valorizálendő, mint a megváltási ár. Az egyházak, valamint más közületek birtokainak azt a részét, amely valamilyen kulturális, vagy karitatív intézmény, tehát iskolák, szeretetházak, internátusok, stb. fenntartására feltétlenül szükséges, teljes forgalmi áron (1938. évi árakon) kell felértékelni és búzaalapon valorizálni. Ezzel ugyanis biztosíthatjuk nagyértékű kulturális intézmények fenntartását anélkül, hogy ezzel a nép széles tömegeire újabb terheket rónánk. Az egyházi birtokoknak olyan részeit, melyek ilyen intézmények fenntartására közvetlenül nem szükségesek, a többi nagybirtokhoz hasonló módon kell kártalanítani. Az egyes földbirtokok után járó kártalanítási összeg meghatározásánál figyelembe kell venni a birtok nagyságát is. Minél nagyobb a birtok, viszonylagosan annál kisebb kártalanítási összeget kell megállapítani egy-egy hold után. Ebből a célból a következő csökkenő kártalanítási kulcsot kell alkalmazni (táblázat).

Ezt a kártalanítási összeget a nagybirtokosoknak 25 évi egyenlő részletben kell kifizetni. A törlesztés az államot terheli. Az első törlesztési részlet a jóvátételi fizetések megszűnését követő első év végén esedékes. A kártalanítás lebonyolításánál a főcél az, hogy a kártalanítási összeg a gyárilap újjáépítésébe és más fontos beruházásokba helyeztessék el. Ezért a kártalanítás első három évi részletét a volt földtulajdonosok kézzel kapják kézhez, a további részeket fejében pedig, az állam által alapítandó házépítési részvénytársaság, ipari újjáépítési részvénytársaság és mezőgazdasági beruházási részvénytársaság részvényeit fogják kapni.”

⁵⁵⁴ Csak Teleki Géza gróf akkor pártönkívüli vallás- és közoktatásügyü miniszter, aki bizonyára szándékosan nem vett részt az értekezleten, fejezte ki tiltakozását később egy, a hitelesített jegyzőkönyvére írott bejegyzésével. Utolsó mondata, ami egész bejegyzésének lényegét adja, így hangzik: „A rendeletet rossznak és keresztülvitelét törvényellenesnek tartom”.. MTTI MT jkvek, 1945. március 17. In: MINISZTERTANÁCSI JEGYZŐKÖNYVEK NAPIRENDI JEGYZÉKEI, 1944. DECEMBER 23.–1947. MÁJUS 31., MOL, 2003

^{555L}. 1945.évi VI. tv. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>

cáfolhatta e tekintetben. Emellett a jogtechnikai megoldás, az igénybe vétel meglehetősen furcsa helyzetet teremtett.

5.4. A MAGÁNJOG ÁTTÖRÉSÉNEK LEGFONTOSABB ELEME: A KISAJÁTÍTÁS ÉS KÁRTALANÍTÁS SZABÁLYAINAK ÁTHÁGÁSA

Az első jelentős különbség, amely az addigi, XX. század eleji földreform- jogszabályok és az 1945. évi VI. törvény (vagyis a 600/1945 M.E. sz. rendelet) között van, a kisajátítás, kártalanítás szabályai között található meg. Még az 1919-es forradalmi szituációban levő jogszabály is másképp rendelkezik, mint a 1945-ös norma. A Károlyi-féle (pontosabban Búza Barna-féle) földreformot megvalósító „A földművelő nép földhöz juttatásáról” szóló 1919. évi 18. néptörvény szó rögtön az I. fejezetben a kisajátítási joggal foglalkozik. Az 1.§. tulajdonképpen preambulum-jellegű⁵⁵⁶, azonban a 2.§. azonnal a kisajátítási jogról is rendelkezik⁵⁵⁷. Az 1920-ban megalkotott Nagyatádi-féle földreform-jogszabály⁵⁵⁸ csak végső esetként említette a megváltást, továbbá az 1936-ban szintén átalakítási céllal megalkotott Darányi-féle földreform normák⁵⁵⁹ egyaránt a megváltás, a kártalanítás és a kisajátítás szabályainak körén belül maradtak. Ezt a jelentős különbséget tehát az 1881. évi XLI. tc. (kisajátítási törvény) által meghatározott rendszer gyakorlati felrúgása jelentette. A későbbi törvénybe foglalt rendelet ugyanis foglalkozott a kártalanítás

⁵⁵⁶ A népköztársaság az ország termőföldjét ennek a törvénynek a rendelkezései szerint a földművelő nép kezére akarja juttatni. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>

⁵⁵⁷ L. 2.§. Evégből az államnak kisajátítási joga van minden 500 holdnál nagyobb területű mezőgazdasági földbirtoknak 500 holdon felül eső részére. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>

⁵⁵⁸ A Nagyatádi féle földreform(1920. évi XXXVI. törvénycikk) 1§.-ának második fordulata a következőképp rendelkezik „A földbirtok megosztásának helyesebbé tételéhez szükséges ingatlanokat az állam lehetőleg szabadkézből, árverésen vagy az ebben a törvényben biztosított elővásárlás jogán szerzi meg. Ha azonban az említett célokra szükséges ingatlanok ott, ahol reájuk közérdekből éppen szükség van, szabadkézből, árverésen vagy elővásárlás jogán meg nem szerezhetők, az állam a szükséges mezőgazdasági ingatlanokat az ebben a törvényben szabályozott megváltás útján is megszerezheti. Ilyen módokon szerezhetők meg egyáltalán a más közérdekű földbirtokpolitikai célokra szükséges ingatlanok is.”

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=5&f=7416¶m=7416#tv7416>

⁵⁵⁹ L. a törvény §-ának (2) bekezdését: „Ezt a célt közérdekű ingatlandarabolások foganatosításával, tartós haszonbérletek alakításával, földbérlő szövetkezetek létesülésének előmozdításával, végül - amennyiben a fennálló birtokmegosztási és népsűrűségi viszonyok szükségessé teszik - telepítéssel kell szolgálni.” In: Csizmadia- Beér: Történelmünk a jogalkotás tükrében, 1966

szabályaival⁵⁶⁰, ám maga a szabály és az azt követő jogtudományi publikációk, illetőleg az azzal foglalkozó kommentárok is állandó jelleggel „igénybe vételről” írnak⁵⁶¹, azaz a pönalizáló jellegű elkobzás mellett valójában ez sem az eredeti kisajátítás sem a megváltás keretein belül nem értelmezhető. Nincs ugyanis kidolgozva a kártérítés kifizetésének ideje és annak módja, csak az értékszámítási szabályok kerültek be a normába. A kisgazdapárt nem jogszabályba foglalt tervezete emellett jóval részletesebben és kidolgozottabban foglalkozott a kérdéskörrel.⁵⁶²

Ezért a kisajátítási rendszer megszüntetése esetén egy új fogalom jelent meg, a kártalanítás kizárásával, megváltás nélkül, vagyis lényegében „igénybevételről” beszélhetünk. A 39.§ megállapítja, hogy a volt tulajdonosok kártalanítása és a kártalanítás erejéig a telekkönyvi hitelezők kielégítése az állam feladata. A kártalanítás módja és mérve kérdésében a 39.§ akként intézkedik, hogy a földhöz juttatottak által fizetett kártalanítási összegből földbirtokalap létesül, melyből az állam teherbírási képessége szerint kártalanítja a megváltást szenvedőket. Ellentmondás volt abban, hogy a megváltást szenvedők kártalanítása állami feladat, de az állam a kártalanítást a jövőben, azaz a földhözjuttatottak által fizetett összegekből fogja fizetni és ezt is csak az állam teherbíróképessége szerint. Tehát elvben a megváltást szenvedők kaptak volna kártalanítást, de már a jogszabályban is teljesen bizonytalan volt, hogy mikor, milyen összeget és miből. Tisztázatlan volt már a kezdetektől is, hogy csak abból kapnak kártalanítást, amit a földhözjuttatottak fizetnek (akkor nem az állam fizet), vagy azon felül is, az állam teherbíróképessége szerint. Ez a jogtudomány művelői számára is bizonyos volt.⁵⁶³ A megváltást szenvedők helyzeténél a hitelezőik helyzete volt még bizonytalanabb, még a jelzálogos hitelezőké is, ám azoké még inkább, akiknek követelése telekkönyvileg sem volt bejegyezve. Ezek közé tartozott a munkavállalók kategóriája is. Így a kártalanítás kérdéskörébe eső rendkívül fontos problémáról, azaz a földbirtokosok volt alkalmazottainak követeléseiről, a rendelet és törvény egyáltalán nem intézkedett. Ezek a hitelezők ráadásul nem léphettek fel az állam ellen sem, mivel a speciális szerkezet miatt az állam nem volt jogutóda az igénybevétel szenvedőnek. Hiába léptek fel a „megváltást” szenvedő ellen sem, egyrészt, mert az esetek túlnyomó részében a dolog természete miatt behajthatatlan ítéleteket kaptak volna, másrészt, mert annak a veszélynek tették volna ki magukat, hogy a bíróság vagy

⁵⁶⁰ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>

⁵⁶¹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>

⁵⁶² <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>

⁵⁶³ Tellér Miksa: A földbirtok igénybevételével kapcsolatos magánjogi igények 1947 /1 JTK 21.o.

egészben vagy túlnyomó részében elutasította volna a keresetet. Ez a kérdés végül a Kúria elé is került és döntése rendkívül érdekes. Egy ügyvéd indított pert a kincstár ellen.⁵⁶⁴ Perbeli álláspontja az volt, hogy az állam igénybevette ügyfelének földbirtokát és ezzel magánjogi szabályok értelmében a kincstár, mint jogutód felel a megváltást szenvedő tartozásáért. Kúria az ítéletének indokolásában a következő gondolatmenetet követte: „felperes fennálló követelésének eredményes érvényesítése és behajtása pedig a földreform következtében legalább is kétséges, a felperest elvileg nem lehet elzárni attól, hogy munkabérvételezését az államkincstárral szemben érvényesítse, mint amely legalább is addig, amíg az állam kártalanítást nem nyújt, mint ingyenes szerző, *hasonlóan a megajándékozottal*, a jogelőd kötelezettségeiért felelősséggel kell, hogy tartozzék.”⁵⁶⁵ Az indokolás kifejtette még, hogy a kérdés ily módon való eldöntése a kincstárra nézve nem sérelmes, mert a munkabérvételezésnek halasztását nem tűrő módon történt ilyen kielégítése esetén módjában lesz ezen fizetést majd a *kártalanítási* összegből levonni.

Az adott esetben a Kúria mégis elutasította a keresetet, mert a kincstár csak az esetben volna fizetésre kötelezhető, ha felperes igazolná, hogy követelése valóban fennáll, tehát, ha ítélete volna vagy a megváltást szenvedőt perbe vonta volna és igazolná, hogy követelése a megváltást szenvedővel szemben nem hajtható be. A Kúria tehát megállapítja, hogy az állam „közjogi cselekmény” következtében jutott az ingatlanhoz, tehát nem jogutód. De azért mégis elvben felelős a megváltást szenvedő tartozásáért, *hasonlóan a megajándékozottal*, mint ingyenes szerző, *mintha jogügylet útján* szerezte volna meg, visszteher nélkül az ingatlanokat.” Itt is jól látható a kisajátítás, mint jogintézmény kártalanítási kötelezettség miatti megkerülése, amely fogalmat a Kúria is

⁵⁶⁴ Tellér Miksa: A földbirtok igénybevételeivel kapcsolatos magánjogi igények 1947 /1 JTK 21.o.

⁵⁶⁵ „Kézenfekvő dolog lenne, hogy az ilyen követelés az igénybevétele ellenére továbbra is a volt tulajdonos kötelezettsége marad, miután az ingatlan ellenében kártalanítást kell kapnia. De minthogy a kártalanítás időpontja a rendeletben nincs meghatározva és az állam csak teherbíró-képességéhez képest fog a kötelezettségének eleget tenni, tehát a kártalanítás nyújtása még kétséges, sőt időpontja teljesen bizonytalan is, viszont az adott esetben munkabérvételezésről van szó, s azilyen természetű követeléseket jogszabályaink elsősorban és előnyös módon rendelik kielégíttetni, a felperes fennálló követelésének eredményes érvényesítése és behajtása pedig a földreform következtében legalább is kétséges, a felperest elvileg nem lehet elzárni attól, hogy munkabérvételezését az államkincstárral szemben érvényesítse, mint amely legalább is addig, amíg az állam kártalanítást nem nyújt, mint ingyenes szerző, *hasonlóan a megajándékozottal*, a jogelőd kötelezettségeiért felelősséggel kell, hogy tartozzék. Mert igaz ugyan, hogy az ingatlanok, így elsősorban az erdők, melyek nem voltak kiosztás tárgyai, közjogi cselekmény következtében jutottak az államkincstár tulajdonába, ámde ez a körülmény a hitelező szempontjából és az eredmény tekintetében ugyanaz, mintha jogügylet útján szerezte volna meg visszteher nélkül az állam az ingatlanokat, miután a hitelező a közjogi aktus következményeként nem tudja esetleg a követelését behajtani, viszont az államkincstár legalább is egyelőre viszont- szolgáltatás nélkül jutott az ingatlanok tulajdonába.” L. Tellér Miksa, idézet uott.

láthatóan kerül. A Kúria ezzel az állásfoglalásával a rendelet és törvény jelzett hézagát próbálta kitölteni. Azonban a jogalkotás érdekes módon másik irányba ment el az ítélet meghozatala után. A12.660/1946. M. E. sz. rendelet szerint 1946. július 28. előtt teljesített áruszállításból vagy *más magánjogi jogcímen* teljesített szolgáltatásból eredő követeléseket további rendelkezésig bírói úton érvényesíteni nem lehetett⁵⁶⁶. A megváltást szenvedők hitelezői ugyan nem tartoztak ebbe a két kategóriába. Látható volt azonban már ekkor, hogy a jogalkotás iránya errefele tendál⁵⁶⁷. A Kúria 1946. június 25. napján hozta meg a jelzett ítéletét. Október 9-én megjelent a 11.670 — M E. számú rendelet, mely szerint a munkavállaló a **további** rendelkezésig nem érvényesítheti az igénybevétel utáni időre esedékes nyugdíjat, **vagy** más hasonló természetű ellátási járandóságot a munkáltató ellen, akinek ingatlanát legalább fele részben igénybevétték.⁵⁶⁸ A Kúria ítélete szerint, illetve a fentiek alapján a kincstár elleni eredményes pernek két előfeltétele lett volna:

1. a munkavállalónak az igénybe vételt szenvedő ellen indított perben követelését megállapító ítéletet nyer, továbbá

2. a követelés a megváltást szenvedő ellen be nem hajtható. Viszont a 11.670/1946. M. E. számú rendelet a kincstár elleni perek egy részét lehetetlenné tette, másik tekintélyes részét rendkívül nehézé tette⁵⁶⁹.

⁵⁶⁶ L. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>

⁵⁶⁷ Sem árut az államnak nem szállítottak, sem az államnak szolgálatokat nem teljesítettek. „Mégis az a veszély fenyeget, hogy a munkavállalók nem fognak a Kúria által biztosított védelemben részesülni. Vizsgáljuk meg, honnét fenyeget a veszély.” **A földbirtok igénybevételével kapcsolatos magánjogi igények** Tellér Miksa 47 /1 JTK 21.o.

⁵⁶⁸ Tellér Miksa: A földbirtok igénybevételével kapcsolatos magánjogi igények 1947 /1 JTK 21.o.

⁵⁶⁹ Lehetetlenné tette a pereket, ha a megváltást szenvedő ingatlanának legalább felét meghagyták. Tehát, ha 50 holdból 25 hold megmaradt, akkor a kincstár nem perelhető az esetben sem, ha az igénybevétel a megváltást szenvedő teljes anyagi romlását vonta maga után. A 11.670/1946. M. E. számú rendelet továbbá eltiltotta a munkavállalót követelésének érvényesítésétől (kivéve, ha a követelés már elbocsátás előtt esedékes volt) a Kúria szerint pedig ez előfeltétele annak, hogy a kincstárt perelhesse. Vö: *Teller Miksa: A földbirtok igénybevételével kapcsolatos magánjogi igények*, JTK 1947 (20-23)

5.5. A RES JUDICATA ÁTTÖRÉSE

A 11.670/1946. M. E. számú rendeletnek egy intézkedését különösen ki kell emelni. A jogalkotó ebben szakít a res judicata elvével. A rendelet 5.§-a szerint, ha már bírói ítélet vagy egyesség meghatározta a munkavállaló követelését a rendelet hatálybalépése előtt, a munkáltató *kérheti*, hogy a bíróság a felek összes körülményeinek, különösen a munkáltató gazdasági helyzetében az igénybevétel folytán bekövetkezett változásnak figyelembevételével a méltányosság szerint a követelést megfelelően mérsékelje.

A rendelkezés kiterjedt az ingatlanon fennállott gazdaságban, az ingatlanon lévő és igénybevett ipari üzemben, a gazdaság, illetve üzem igazgatását ellátó központi szervnél (üzemi igazgatóság, jószágigazgatóság stb.) alkalmazott munkavállalók, továbbá ellátásra jogosult hozzátartozóik minden néven nevezendő követeléseire (fizetés, felmondási illetmény, végkielégítés, nyugdíj, kegydíj vagy más hasonló ellátási járandóság). A res judicata addig sérthetetlennek tartott elvének súlyos megsértésén kívül ezt a jogot minden korlátozás nélkül 32 évre visszamenőleg megadta a jogalkotó. Leszállítást engedett még az esetben is, ha a munkaadó egyességileg kötelezte magát a fizetésre az igénybevétel után.⁵⁷⁰

Vagyis a szó eredeti magánjogi értelmében kisajátításról sem beszélhetünk. A kisajátítás egyrészt csak akkor volt megengedett, ha azt nyomós közérdek követelte, másrészt pedig a kisajátításnak a magánjog zsinórmértékén belül kellett történni azaz expropriált magánjogért a tulajdonos kártalanítása kötelező volt. Az eredeti kisajátítási jogszabály alapelve a közérdeket szolgáló nagy vállalkozás (vállalat) érdekében taxatív fel is sorolta a tipikus helyzeteket, és csak az 1.§. 13. pontjában engedte meg a külön törvényi felhatalmazással történő kisajátítást⁵⁷¹.

⁵⁷⁰ Vö: uott.

⁵⁷¹ Vö a jogszabállyal (1881. XLI. t.-c.):1. §.Kisajátításnak csak közérdekből és csak a következő esetekben van helye:1. közutak és közhidak építésére;2. közhasználatra szolgáló gép- vagy lóerejű vasutak létesítésére;3. hajózásra, árvizek levezetésére vagy öntözésre szolgáló csatornák építésére; 4. folyóvizek szabályozására; 5. állóvizek és mocsarak lecsapolására, alagsövezésekre és belvizek levezetésére; 6. árvizek elleni védtöltések emelésére (...)

5.6. A MAGÁNJOGI RENDSZER ÁTTÖRÉSE, AZ „IGÉNYBE VÉTEL” VOLUMENE

A 600/1945 M.E.sz.r. 1§-a szerint "A rendelet célja, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatában és az Ideiglenes Nemzeti Kormány Nyilatkozatában lefektetett elvek és a megadott felhatalmazás alapján, a nagybirtokrendszer megszüntetésével valóra váltsa a magyar földműves nép évszázados álmát és birtokába adja ősi jussát, a földet."⁵⁷²

A rendelet elkobzás tárgyává tette a hazaárulók, a nyilas, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és néPELLenes bűNösök földbirtokait. Ezen kívül azonban magában a jogszabályban nem találhatóK magánjogi reform elemeket. Ugyanis átalakította a földbirtokosok személyi körét és a földtulajdonok méreteit, de lényegesebben nem érintette a földtulajdonjog tartalmát, sőt megjelenési formáját sem. Ráadásul azzal, hogy kimondta, hogy "Magyarország mezőgazdasága kisbirtokokon fog nyugodni, - melyek a birtokosok telekkönyvileg bejegyzett magántulajdonát képezik."⁵⁷³ rögzítette a magánjogi kereteket, tehát bizonyos értelemben változatlanul érvényesítette az újonnan földhözjuttatottakra is.

A juttatható birtokegységnek maximálása (annyiban, amennyit egy földművelő család a maga erejével meg tud művelni) közigazgatási, kevésbé magánjogi norma: csak a juttatást maximálta, nem a földbirtokot - ennél nagyobb birtokok megmaradtak és a jövőben is szerezhetőK voltak (egy ideig) élők közti ügyletekkel, és öröklés útján is.

A rendelettel a jogalkotó Ideiglenes Nemzetgyűlésnek a "feudális nagybirtokrendszer" megszüntetése volt a célja, és ezzel látták biztosítottnak az ország demokratikus átalakulását, mivel a nagybirtokok köz (illetve főleg paraszt) kézre adása véleményük szerint megnyitja a "politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi felemelkedés útját". Ebben az időpontban, a háború után a földreform végrehajtása sokak számára „életbevágó nemzeti érdek és gazdasági szükségesség” volt. A célbavett, immár frissen bűnbakká emelt osztály a nagybirtokosoké volt, amely csak kicsiben tért el a háborús bűNösök kategóriájától.

⁵⁷² A 600/1945 M.E.sz.r. 1§

⁵⁷³ L. a rendelet 1§-ának 3. mondatának, 2. fordulatát. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>

Álljon itt egy remek idézet Donáth Ferenctől, aki a rendelet törvényesítésének előadói expozéját mondta: „*A magyar nagybirtokos osztálynak létfeltétele volt a maradiság, a dolgozó nép jogfosztottsága, a haladásellenesség. Bent az országban terrorral és csendőrbrutalitással nyomta el a munkásság, a parasztság és a polgárság minden haladó megmozdulását, túl a határokon a haladást képviselő nemzetekkel szemben az európai reakcióval szövetkezett kárhuzatos uralmának megtartásáért. Elsősorban ez a nagybirtokos osztály a felelős azért, hogy egy emberöltőn belül két vesztes háború katasztrófája érte a nemzetet.*”⁵⁷⁴ Nem letagadható a háborús propagandisztikus cél sem, mely szerint a még harcoló magyar haderő katonái között elterjed a hír, hogy keleten földet osztanak.

Azonban a valóban túlzott latifundium rendszert a cél szerint termelőképes kisbirtokok váltották volna föl, melyek a biztosítékként a birtokosok telekkönyvileg bejegyzett magántulajdonát képezik. Ebben a tekintetben azonban a Kisgazdapárt koncepciója⁵⁷⁵ nagyobb mozgásteret hagyott volna, és a juttatott birtoktestek nagyságát is –talán- gazdaságosabban határozta volna meg.

Az 1. §-ban körvonalazott célt a rendelet a következő módon valósította meg: az állam a földhöz juttatás céljára egy földalapot létesít, amely a rendelet alapján elkobzott, kártalanítás mellett igénybevett (kisajátított), továbbá az államkincstár tulajdonát képező földbirtokokból állt.⁵⁷⁶ Tehát maga a rendelet intézkedéseit jórészt a magánjog meglévő fogalmi és szabályrendszerének a nyelvén fejezte ki. Csak pár kiemelt példa: a 600/1945. M. E. sz. rendelet a következő magánjogi terminus technikusokkal operál: tulajdon, tkvi. bejegyzés, tkvi. állapot, kisajátítás (kártalanítás melletti igénybevétel), osztatlan közös tulajdonban lévő ingatlanok megosztása, tulajdonostárs, tulajdoni illetőség, szolgálmi jog, telki teherjog, haszonélvezeti jog, jelzálogjog, bekebelezett haszonbérleti jog, tehermentesség, tkvi. hitelezők kielégítése, elidegenítési és terhelési tilalom, élők közötti jogügylet, öröklés, stb.⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ NGY napló 44-45, I. kötet, 79.o. (szept 11)

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

⁵⁷⁵ L. a debreceni Néplap-ban folytatott vitát, A debreceni Néplap repertóriuma : 1944. november 15 - 1945. április 6, Király László, Tóth Ferencné, 1975, Vö.: a kisgazda tervezettel: „Ebből a célból községenként, ott pedig, ahol egy község területén belül a közlekedési és talajviszonyok eltérései miatt ez szükséges, határrészenként is, meg kell állapítani azt a legkisebb birtoknagyságot, amely modern belterjes gazdálkodás feltételezése mellett biztosítja egy 8 tagú család megélhetését és munkaerejének kihasználását.”

⁵⁷⁶ L. 600/1945 M.E.sz.r. 2§

⁵⁷⁷ Barton Gy.

Mindezek mellett azonban a jogszabály egy kentaur. Keverednek benne a pönalizáló jellegű elemek, tekintve az elkobzásra rendelt földalapot biztosítók személyi körét (háborús, népellenes bűnösök, stb.), majd később pedig a kitelepítendő németek, és a kimentetlen nyugatosok személyi köre is idekerült.⁵⁷⁸ Másrészt a magánjog egyik alapvető generális elvét, a privátautonómia és a tulajdonhoz való jog elvét alapvetően sérti, hiszen, mint azt korábban láttuk, noha egy körvonalazatlan kártalanítás fejében kell a nagybirtokosoknak megválni földjüktől, ez nem hasonlítható össze a kisajátítás jogintézményével, mivel értéke (persze) nem perelhető, generális meghatározás szerint megalkotott⁵⁷⁹.

További problémát okozott, a 39. § alapján, hogy a volt tulajdonosok kártalanítása és a kártalanítás erejéig a telekkönyvi hitelezők kielégítése az állam feladata. A kártalanítás módja tekintetében a hivatkozott § úgy rendelkezett, hogy földbirtokalap létesül a földhöz juttatottak által fizetett kártalanítási összegből, s ebből az állam teherbírási képessége szerint kártalanítja a megváltottakat. De a másik oldalon is voltak jogi problémái az előbbiekből kifolyólag: a megváltást szenvedők helyzeténél csak a hitelezőik, így különösen a nem jelzálogolt hitelezőik, azaz a munkavállalók igénye épp emiatt a kártalanítási problematika miatt szintén hátrányt szenvedett.⁵⁸⁰ Ugyanilyen problémákat okozott később, már 1946-ban az áruszállítási vagy más magánjogi jogcímen teljesített szolgáltatások köre.⁵⁸¹ Sőt a földtulajdon jogi szerkezete változatlanul érvényesített maradt az újonnan földhözjuttatottakra is, azzal, hogy: „Magyarország mezőgazdasága

⁵⁷⁸ L. a 1946. évi IX. törvényt a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról

"1. § A Szövetséges Ellenőrző Tanács (...) határozata alapján Németországba áttelepített magyarországi német lakosság által visszahagyott minden vagyon tulajdonjoga tehermentesen a magyar államra száll. 2. § (...) a magyar állam tulajdonává vált ház-, mező- és erdőgazdasági ingatlanok, továbbá az ezekkel kapcsolatos mező- és erdőgazdasági ipari üzemek - ideértve a telepítés céljából szükséges kisipari üzemeket is - valamint termények, állatok, gazdasági (...) és egyéb ingóságok a Földbirtokrendező Alap állagához tartoznak és azokat az 1945. évi VI. törvénnyel törvényerőre emelt 600/1945. M. E. rendelet alapján eddig juttatásban nem részesített helyi földigénylők kielégítésére, illetőleg telepítési célokra kell felhasználni."

⁵⁷⁹ L. Teller, Jtk 1947 (21. O.): Maga a Kúria állapította meg, és hasonlította azt ajándékozáshoz "A Kúria tehát megállapítja, hogy az állam »közjogi cselekménye következtében jutott az ingatlanhoz, tehát nem jogutód. De azért mégis felelős a megváltást szenvedő tartozásáért, *hasonlóan a megajándékozottal*, mint ingyenes szerző, *mintha jogügylet útján* szerezte volna meg, visszteher nélkül az ingatlanokat." Vö: 600/1945 M.E.sz. r. 40.§

⁵⁸⁰ L. Teller, Jtk 1947 (21. O.) 12670. ME.sz rendelet szerint a munkavállaló további rendelkezésig nem érvényesítheti az igénybevétel utáni időre esedékes nyugdíjat, kegydíjat vagy más hasonló természetű ellátási járandóságot a munkáltató ellen, akinek ingatlanát legalább fele részben igénybe vették.

⁵⁸¹ L. Teller, Jtk 1947 (21. O.), vö 12.660/1946. M. E. számú rendelet

kisbirtokokon fog nyugodni, - melyek a birtokosok telekkönyvileg bejegyzett magántulajdonát képezik.”

A juttatható birtokegységnek maximálása (annyiban, amennyit egy földművelő család a maga erejével meg tud művelni)¹⁵: inkább tekinthető közigazgatási szabálynak: a juttatást maximálta, nem a földbirtokot – hiszen a felosztásra került földbirtokoknál nagyobb (200 h) birtoktestek nemcsak megmaradhattak, hanem a jövőben is szereshető földtulajdonként funkcionáltak egyaránt az élők közti ügyletek esetén és persze öröklés útján is.⁵⁸²

Ennek megfelelően a magánjog formális szerkezete, a dologi jog, a földtulajdonjog *szerkezete* tekintetében ugyan nem sérül, de maga az *alapelv* mélyen sérül, hiszen a privátautonómia és a tulajdonhoz való jog elve a magánjog legfontosabb alapgondolata. Ilyen elvi jelentőségű volt e kérdésben még ebben az évben a halászati és vadászati jogosultságok megvonása a tulajdonjog területén. E jogosultságok a tulajdonjog individualista berendezkedésében a korlátlan rendelkezési szabadsághoz tartozó elemek, így e két rendelet⁵⁸³ valójában szigorúan magánjogi területre tartozó kérdést döntött el.

Az 1945. évi reform tehát a jogrendszerbe közvetlen minőségi változást hozott –a kártalanítás, és kisajátítás szabályainak áthágásával és a tulajdonhoz való alapjog semmibe vételével. Más következtetésre vezet a húszas, illetőleg a harmincas években alkotott jogszabályok és az 1945. évi reform társadalmi hátterének vizsgálata. Az előbbieket kompromisszuális engedmények. Ezzel szemben az 1945. évi földreform célzatos társadalmi és gazdasági változást jelentett. Az 1945. évi jogszabály 33. §-a szerint-„egy igényjogosultnak juttatott föld nem lehet nagyobb olyan birtokegységnél, amelyet egy földművelő család a maga erejével meg tud művelni.” Ez a rendelkezés a későbbi fejlődésnek, az új termelési rendre áttérésnek útját jelölte ki.

Tehát a földreform nem a magánjogon kívül, még kevésbé annak semmibe vételével, hanem nagyrészt éppen a magánjog kategóriáiban valósult meg. Alapvetően a magánjog szellemét érintette itt a változtatás, ugyanúgy, ahogy a népbírósi törvény, továbbá a „hóhértörvény”: vagyis

⁵⁸² Viszont teljesen nyilvánvalóvá tette a jogszabály a „**Birtokegység**” fogalmánál (33-34. §) a méretek ideális felosztásának maximum-mértékét: „Egy igényjogosultnak juttatott föld nem lehet nagyobb olyan birtokegységnél, amelyet egy földművelő család a maga erejével meg tud művelni.” Ez azt jelentette, hogy a juttatott szántóföld és rét együttvéve 15 kat. holdat, kert és szőlő együttvéve 3 kat. holdat nem haladhatta meg.

⁵⁸³ L. 6700/1945 M.E.sz.r.: halászati jogról, a vadászati jogról a 4640/1945 M.E.sz.r. rendelkezett.

egy másik irányú, teljesen az addigi eszmerendszerrel ellentétes állami aktusként egy olyan intézkedést vezetett be, amelynek mind politikai célrendszere, mind elérni kívánt eredménye eltér az addigi politikai döntések természetétől.

A földreform alapvető szabályozása, a 600/1945 mindennek ellenére az előbb rendeleti szintű, majd törvényi rangra emelt norma az egyik legfontosabb változást kezdte meg a társadalmi szerkezetben. A viszonylagos – és dogmatikai értelemben vett- érintetlenség egyik főoka abban keresendő, hogy a jogpolitikai cél elérése érdekében ugyan megtámadták a tulajdon régebbi faktikus megoszlását, az alanyi magánjogokat, de egyszerűen a tárgyi értelemben vett magánjogba, a magánjog szabályaiba jóval kevésbé ütköztek bele, mint egyéb jogágak intézményi falaiba. Ebben az értelemben egyszerűbb is volt a jogalkotó dolga, nem volt hatályos kódex, illetőleg a magánjogi pozitív szabályozás számos külső törvényben, rendeletben valósult meg.⁵⁸⁴

Így azt mondhatjuk, hogy az átalakulás- a fordulat - legfontosabb jogeszközei gyakorlatilag dogmatikán belül, azonban – ki nem mondott- céljukban teljesen más irányban de 1945-ben – 1946-ban készen voltak. A totális kommunista diktatúra felé tett az első lépés tehát itt is ugyanúgy, ahogy a büntetőjog területén ügyesen, jól kommunikálhatóan más célokra is felhasználhatóan alkotott nagy jelentőségű egy-két szabály megalkotása volt.

A társadalom és gazdálkodás szerkezeti megváltozása, mint cél letagadhatatlan. „*A rendelet az ország demokratikus átalakulásának veti meg az alapját, a feudális nagybirtokrendszer felszámolásával szabaddá teszi az utat a magyar társadalom fejlődése előtt. Mi most nemzeti függetlenségünk birtokában azt tesszük, amit a 48-as országgyűlés éppen szabadságharcunk bukása következtében, nem tudott elvégezni: demokratizáljuk birtokviszonyainkat, demokratizáljuk az ország társadalmi berendezését.*”⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ 10. 6700/1945. M. E. sz, r. (Kártalanítás mellett 2. § (3) bek.)

11.4640/1945rend

13. A juttatott földbirtokok tulajdonát időleges elidegenítési és terhelési tilalom korlátozza : az 1945 : VI. t.-c. által törvényerőre emelt 600/1945. M. E. sz. r. 43. sk. §§. Vö. 7700/1945 M. E. sz. r. 2. §. Az elidegenítési és terh. tilalom leteltéig (vagyis 10 éven belül) a juttatott elhalálózása esetében csak házastársa és a kötelesrésztre jogosultak örökölhetik a juttatott földbirtokot ; más nem, sem ab intestato, sem végintézkedés alapján : 5600/1945. F. M. sz, r. 21.§ Vö. Mándi: András fejtegetéseit, Jogt. Közl. 1948. 416.

14. 600/1945 M, E, sz, r. 1. § harmadik bek.

15. Uott 33. §.

16. Uott 53, §.

⁵⁸⁵ 1944 INN 79.o. Donáth előadói expozéja,

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

Ekkora volumenű átalakítás persze szükségszerűen a jogrendszer szerkezetének megváltozásával is járt: a földtelenek százezreinek földtulajdonosokká válása, a kisbirtokkal járó termelési rend megszervezése tömérdek társadalmi, gazdasági, nevelési, igazgatási problémát vetett fel. Így azután a formálisan csak mennyiségi változást létesítő 1945. évi földbirtokreform - közvetett jogi kihatásaiban - minőségi változást hozott létre jogrendszerünkben, és megindította azt a kommunista totalitarizmus⁵⁸⁶ felé vezető úton. Így a jogszabályi változások, miközben gyakorlatilag cél- eszköz viszonyban voltak a politikai kívánalmakkal – anélkül sikerült a társadalomra mélyreható változást gyakorolni 1948-ig, hogy a kidolgozott fogalmi dogmatika jelentősen változott volna.

Nem kevésbé fontos szerepet juttatott a fordulatban a magánjognak az, hogy az egyéb jogágak nagy reformjai eszközül használták: intézkedéseiket jórészt a magánjog meglévő fogalmi és szabályrendszerének a nyelvén fejezték ki. A társadalom rétegeinek vagyont átcsoportosította a jogszabály. Több típusban is létrejött ez az átalakítás, az első típus elméleti szempontból könnyen megkülönböztethető: a társadalom azon csoportjaira terjedt ki, akiket az új rendszer teljes mértékben megszüntetni akart: vagyis az újonnan eliminált vagy háttérbeszorított csoportoknak, pl. a háborús vagy népellenes büntetetteknek, kitelepített németeknek, vissza nem tér nyugatosoknak a vagyoni pozícióit is likvidálták, természetesen törvényi, rendeleti szabályozással.⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ A per eldőlt, mégpedig a dolgozó magyar parasztság, mezőgazdasági munkásság javára, végérvényesen és visszavonhatatlanul. Ezzel megdőlt a magyar reakció legerősebb fellegvára. A földreform csak a nemzet demokratikus erőinek összefogásával volt végrehajtható. De büszkék vagyunk rá, hogy ezen az összefogáson belül a földreform gyors végrehajtásában a Magyar Kommunista Párt volt a fő hajtóerő. (*Taps a kommunista párt és a szakszervezeti képviselők oldalán.*) Mi kommunisták jól láttuk, mit kell tenni akkor, amikor igen sokan feltették a kérdést: miért a nagy sietség! Most már világos, hogy miért siettünk. Siettünk politikai és siettünk termelési szempontból. A magyar demokráciát meg kellett erősíteni és ez nem történhetett meg másként mint a földreform gyors végrehajtásával. Igenis gyorsan akartunk cselekedni, hogy a reakcióknak felocsúdni se legyen idejük. NGY 80-81.o Donáth http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

⁵⁸⁷ Ahogy 1948-ban írták: „Az új állam nem *hagyhat* vagyont és ezzel hatalmat halálos ellenségei kezében,- akik egyébként maguk sem tartották tiszteletben mások vagyont (sem életét), és jórészt a saját vagyonukat is a legsúlyosabb törvényszegésekkel szerezték” Vö: Tellér Miksa I fent, uott

Ezzel kapcsolatban az is tény, hogy a korábbiakban leírtak szerint az ilyen személyeket az állásukból is el kellett távolítani és súlyosabb esetekben nyugdíjukat is elvesztették (pl. Nbnov. I. § 8. bek.) vagy hogy akiket magánalkalmazottként demokráciellenes magatartásuk miatt bocsátottak el, szolgálati viszonyból származó igényeiket is elvesztik (6660/1948. Korm. sz. r. 3. §: "sem felmondási járandóságra és végkielégítésre, sem nyugdíjra igénye nincs." - 11300/1948. Korm. sz. r. 4. § (1); teljes elutasítás; u. e. § () belátás szerint csökkentett összegre marasztalás.)”

5.7. A VAGYONELVÉTEL, A MAGÁNJOG BÜNTETŐJOGIASÍTÁSA ÉS KÖZJOGIASÍTÁSA KÉT SZEMPONT ALAPJÁN

A büntetőjog ismeri a pénzbírság és a teljes és részleges vagyonekobjzás szankcióját. A büntetőjog garanciális jellege miatt a szankciót egyértelműen egy meghatározott processzus után, a jogerős ítéletben lehet kiszabni. Ez a szankció a klasszikus tiszta magánjogban nem ismert, a magánjog ugyanis nem szankcionáló jellegű jogág.

A teljes vagyon elkobzását, mint retorziót a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915. évi: XVIII. t.-c. újította fel a magyar jogban. A lehetőség bevezetését több másik törvény is követte: 1920: XV. t.-c. árdrágító visszaélés büntette, az 1922 : XXVI. t.-c. fizetési eszközökkel elkövetett visszaélés büntette, az 1921 : III. t.-c. az állami rend elleni (...) büntettek, a katonai büntetőtörvénykönyvet életbeléptető 1930: III. t.-c. több (polgári és katonai) büntett esetére „az elítélt egész vagyonértékének elkobzásáig terjedhető” úgynevezett „vagyoni elégtételt” tett lehetővé az államkincstár javára. Ezek azonban egyes tényállások, ahol bírósági eljárást követően lehetett és csak az egyes tényállások esetén lehetett kiszabni a szankciót. A földátengedésre kötelező zsidótörvény (1942.évi XV. tc.) részben (kidolgozott kártalanítási rendszere miatt), a későbbi zsidótörvények pedig egészben kollektív vagyonelevételt tettek lehetővé.

A Kommunista Párt jogsértő intézkedések sorával számolta fel azt az államszervezetet, amely már egyszer felszámolta a jogbiztonságot. *„A '45 utáni intézkedések pusztító viharként csaptak le a Horthy-rendszer társadalmi bázisát jelentő rétegekre. Az elszenvedett durva jogfosztásokat, emberi és polgári jogaiknak, tulajdonosi jogaiknak gyakori semmibe vételét joggal tarthatták hatalmas történelmi bűnöknek. Ugyanakkor mindezek előtt az általuk támogatott rendszer nyitotta meg az utat.*”⁵⁸⁸

⁵⁸⁸ Hetek:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Tp25Ws1tRJkJ:www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201008/a_horthy_rendszer_felelossege_a_20_szazadi_jogtiprasokban+&cd=1&hl=en&ct=clnk

1945-ben lényegileg nem változott a helyzet, a szabályozás kollektíve érvényesült, értelemszerűen a jog szempontjából irreleváns, társadalmilag releváns módon más kedvezményezett és más elszenvetői körrel. Ellenben teljesen felborította a jogágak közötti viszonyrendszert, ugyanis a vagyonevételek, államosítások tulajdonképpen a büntetőjog szankcióját vezették be a magánjogba.

Az 1945 utáni államosításoknak és elvételeknek két főkategóriáját különböztethetjük meg. Az elsőben dominál a volt tulajdonos személyi magatartásának büntetése, azaz megtorló jellegű. Ez a szabályozás összefüggésbe került a népbírói és egyéb büntetőjogi szankciókkal is. Ebben a tekintetben az egyén (nép)bírói elítélése váltja ki a joghatást. A másodikban ellenben a politikai cél⁵⁸⁹ a kommunista párt gazdasági, szocialisztikus, társadalmi, kulturális célkitűzéseinek érvényesítése, tehát társadalomformáló nagyreform.⁵⁹⁰

Ahogy az Ideiglenes Nemzetgyűlésben egyértelműen fogalmazott Donáth Ferenc (...), „*Mi kommunisták jól láttuk, mit kell tenni akkor, amikor igen sokan feltették a kérdést: miért a nagy sietség! Most már világos, hogy miért siettünk. Siettünk politikai és siettünk termelési szempontból. A magyar demokráciát meg kellett erősíteni és ez nem történhetett meg másként mint a földreform gyors végrehajtásával. Igenis gyorsan akartunk cselekedni, hogy a reakcióknak felocsúdni se legyen idejük.*”⁵⁹¹ Talán itt fedezhetjük fel a magánjog legerőteljesebb feltörését. Ebben a

⁵⁸⁹ A feudalizmus gyökeres felszámolása, a feudális reakciónak az országvezetésből való teljes kikapcsolása, amint a mögöttünk álló évszázadok, de különösen az elmúlt három évtized története bizonyítja, előfeltétele a magyarság megmaradásának. (Taps.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

⁵⁹⁰ A nagybirtokos osztály, kihasználva politikai vezető szerepét és hatalmi pozícióit, vámszedője volt minden termelő munkának. Parazitaként élt a magyar társadalom testén, kitaratta; magát más társadalmi osztályokkal, anélkül, hogy bármilyen produktív szerepet töltött volna be. (Úgy van! Úgy van!) A mezőgazdasági termelésnek a kilencszázas évektől kezdődő stagnálásáról szóló adatok bizonyítják, hogy a magyar nagybirtok nem zászlóvivője, hanem inkább kerékkötője volt a mezőgazdasági termelés fejlődésének. (Úgy van! Úgy van!) A magyar nagybirtokos osztálynak létfeltétele volt a maradiság, a dolgozó nép jogfosztottsága, a haladásellenesség. Bent az országban terrorral és csendőrbrutalitással nyomta el a munkásság, a parasztság és a polgárság minden haladó megmozdulását, túl a határokon a haladást képviselő nemzetekkel szemben az európai reakcióval szövethetett kárhóztos uralmának megtartásáért. Elsősorban ez a nagybirtokos osztály a felelős azért, hogy egy emberöltőn belül két vesztes háború katasztrófája érte a nemzetet.

http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun IN jkv 78.old

⁵⁹¹ IN jkv 78.old http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

tekintetben a vagyonelevélt szenvedők köre ugyanis homályos kollektív jellegű meghatározásokkal írható körül.

Az első kategóriában az ok egyszerűen és bevallottan az volt, hogy az egyén – és eleinte elvileg csak az elkövető egyén, nem harmadik személy – múltbeli vagyoni helyzetét likvidálja a jogalkotó, a tulajdona és jogosultságai semmiképpen se maradjon az addigi „fasisztánál”. Ezt azonban a (nép)bírósági elítélést követően lehetet kiszabni.

A második kategóriánál a kérdéses vagyonekat az elérni kívánt új társadalmi rendezésre fordították. Kibővült ez az egyéb hátrányos helyzetbe hozandó csoportokkal – ezek az Nbr-ben megismert társadalmi csoportok -, de annak köre bővült pl. a német kisebbséggel, vagy a „kimentetlen nyugatosokkal” is. Ezzel tulajdonképpen szociális halálra ítélték e rétegeket. A személyileg – és büntetőjogilag - eleinte nem kifogásolt addigi tulajdonosok vagyoneának az elvétele által megindult a vagyoneáthelyezés más társadalmi csoportokhoz. Ezt a folyamatot máig ellentmondásosan, de sokszor pozitívan ítéli meg a társadalomtudomány és a közírás⁵⁹². Az úgynevezett reakciós vagyonek elvétele 1991-ben próbálta meg az Országgyűlés orvosolni a kárpótlási törvénnyel. E törvény preambuluma bár meglehetősen visszafogottan fogalmaz, - pl. egyetlen helyen szerepel az „igazságtalanul” szó -, mégis említi a jogállamiság elvét és a társadalom igazságérzetét⁵⁹³.

Az 1945-ben létrehozott reakciós kategória nyilván politikai kategória, de a 200 – 100 hold föld tulajdonlása már éppen elégséges bizonyítékot szolgáltatott erre, a cél pedig az egyértelmű társadalomátrendezési szándék. Ennek alapjait a kommunista ideológiában – a kizsákmányolás tana, illetőleg a sztálinista társadalom-átalakítási minta- találhatjuk meg. A társadalomátformáló szándék szociálpolitikailag egyszerű: az addigi elitbe tartozó számos közép-vagy nagybirtokos/ok, illetőleg gyár vagy banktulajdonos/ok egyértelműen erőteljes ellensúlyt tudtak volna kialakítani a későbbi kiépítendő kommunista államhatalommal szemben. *„A reform demokratikus jellege jut kifejezésre alapvető intézkedéseiben. Először: a rendelet a feudális nagybirtokrendszert szünteti*

⁵⁹² Máig pozitívként értékeli ezt a reformot bizonyos szerzők, vö. Tamás Gáspár Miklós: Az utolsó tengelyhatalom In MN, 2012/23 „(...)s ezt avval is egyértelművé teszi, hogy szakít az 1946-ban meghirdetett antifasiszta, demokratikus, földosztó Magyar Köztársasággal is. http://magyarnarancs.hu/publicisztika/az-utolso-tengelyhatalom-80383?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201207 letöltés ideje 2012.07.04.

⁵⁹³ Az Országgyűlés a tulajdonviszonyok rendezése, a forgalmi viszonyok és a piacgazdaság jegyében szükséges vállalkozások biztonságának megteremtése érdekében - a jogállamiság elvétől vezérelve, a társadalom igazságérzetét és teherbíróképességét egyaránt figyelembe véve - az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk orvoslása céljából a következő törvényt alkotja (...) <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8785>

meg, de nem érinti, sőt messzemenően védi a parasztság birtokállományát. (Élénk helyeslés és taps.) Másodszor: a földet egyéni, szabad, telekkönyvileg bekebelezett tulajdonába adja a parasztságnak, (Hosszantartó taps.) A rendelet célja erős, egészséges kisbirtokrendszer kialakítása.”⁵⁹⁴

A vagyonátrétegzés, a földrendelet pedig „(...)Tehát a vagyonelvételek nem áll az egyéni megtorlás szempontja alatt, mégha nem is tagadhatni teljesen, hogy kifejezésre jut benne bizonyos fokig az új erőknél a régi feudális viszonyokkal, a finánciókkal, a nagytőkékkel szemben érzett rosszalló cenzúrája is.”⁵⁹⁵

Röviden: a jóval kevésbé védekezőképes, ám népszerű kisbirtokrendszert nem lehetett volna általánossá kiépíteni a nagy- és középbirtokok igénybevétele nélkül; a nagyipari termelést nem lehetett volna prompt szocialista jellegűvé tenni a meglévő vállalatok államosítása nélkül.

A jogszabályok a megtorlási kategóriában a teljes vagyonelkobzást minden kárpótlás nélkül rendelik el. Ez egyértelmű büntetőjogi szankció. A második kategória körében elvileg a kitűzött célhoz szükséges vagyontárgyakra (csak a földbirtok, csak az iparvállalat államosítása történt meg, míg a tulajdonos egyéb, bármekkora vagyona érintetlen marad – persze utólag látható, hogy az is csak időlegesen-) korlátozódott az elvétel. Ebben a kategóriában az elvonó állam elvileg nyújtott volna kártalanítást is. Mivel azonban a kártalanítás elmaradt, ezért a két kategóriát ugyanannak a célnak rendelte alá a jogalkotó. Tehát mindkét kategóriára áll a büntetőjogi szankcionálás jellege.

„A megtorlás szempontja alatt áll pl. a háborús és a népellenes büntettek vagyonának elkobzása a népbíróság által; ugyanezek, továbbá a hazaárulók, a nyilas stb. vezetők, a Volksbund tagok, valamint a kimentetlen nyugatosok is földbirtokainak a földreform keretében eső elkobzására;”⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ IN 79. old 6. ülésnap http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1944_1_INN&pg=0&l=hun

⁵⁹⁵ Egyebek közt ezért vett el a földreform olyan területeket is, amelyeket nem oszt ki, hanem megtart államnak : így a nagyobb erdőket (600/1945. M. E. sz. r. 20. §). Részben ugyanez a rosszallás magyarázza a kereskedelmi társaságok birtokainak teljes igénybevétele is terjedelmükre való tekintet nélkül, tehát akkor is, ha elég kicsinyek ahhoz, hogy más tulajdonosnak egészben vagy részben meghagyhattak volna (600/1045. bLE. sz. r. 11. §) - szintúgy azt, hogy az ezerholdas és nagyobb mezőgazdasági birtokokból semmi sem hagyatott meg a volt tulajdonosoknál; (ue.. §, kivéve ha őket mint közérdekű közületeket rosszallás nem éri: törvényhatóságok, községek . egyebek :

12. §), - holott az ezeknél kisebb középbirtokok bizonyos része elvileg meghagyatott (ua. §).

18/aA szocializmus szempontjából persze a föld, gyár stb. igénybevétele nemcsak pozitív célt szolgál, hanem egyben azt a negatív célt is, hogy e termelő eszközök ne maradjanak magántulajdonban, hogy ezáltal likvidáltassék a nemkívánatos (kizsákmányolásra vezet) eddigi gazdasági helyzet. (I. Teller)

⁵⁹⁶ Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban , 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

írja Barton. A megtorló intézkedések kiterjedtek még a „megbízhatatlanságuk miatt kitelepített németek ingó és ingatlanvagyonának az államra átszállása”⁵⁹⁷; a jogellenesen külföldre távozott, ott bizonyos bűncselekményeket elkövető, vagy onnan a kormány felhívására vissza nem térő, és ezek miatt magyar állampolgárságuktól megfosztottak vagyonának a kormány által elrendelt elkobása. Ebbe a körbe tartozott a ki nem mentett nyugatosok vagyonának (az elhagyott javak nem egészen pregnáns vezérszava alatt elrendelt) átszállása a kincstárra, ez utóbbi pénzügyminiszteri határozatokkal történt. Ebben a körben egyrészt az Nbr. illetve más büntető jogszabályok alapján, másrészt közigazgatási úton is történt a vagyonelevétel.

A definiáltan nem-büntetőjellelű célok szerinti elvételek a következők: a földreform okán elvileg kártalanítás mellett igénybevett (kisajátított) megváltottas-földbirtokok az egyes villamosművek, a szénbányák és bauxitbányák, a Magyar Nemzeti Bank és egyéb nagy pénzintézetek magyar tulajdonban volt részvényeinek államosítása; a nagyipari vállalatok 1948-as⁵⁹⁸ államosítása, és az államosított iskolákkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele. Ebben a körben mindig közigazgatási, vagy államjogi eljárásban történt a cél elérése⁵⁹⁹.

5.8. A CÉGEK ÁLLAMOSÍTÁSA

1945. december 20-án a 12 200/1945. M. E. számú rendelettel a kommunista párt nyomására a magyar kormány *állami kezelésbe* vette a szénbányákat, röviddel ezután bevezette a kötött áru- és anyaggazdálkodást. A szénbányák állami kezelésbe vétele tárgyában Révai József⁶⁰⁰ kommunista párti képviselő nyújtotta be határozati javaslatát, amelyben „utasíttatja” a kormányt, hogy a nemzetgazdaság érdekében rendelet szülessen a szénbányák államosítása tárgyában. Ez a Tildy kormány programjának elfogadása után történt a nemzetgyűlésben. 1946. április 30-án a

⁵⁹⁷Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban, 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

⁵⁹⁸ (elvileg) kártalanítás ellenében eszközölt – l.

⁵⁹⁹ L. Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban, 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

⁶⁰⁰ (...)A kormány programja feletti vita során Révai József nemzetgyűlési képviselő úr határozati javaslatot nyújtott be, amelyben utasíttatni kívánja a kormányt, hogy a nemzetgazdaság érdekében a legközelebbi ülészsakon terjessze be a szénbányák államosításáról szóló törvényjavaslatot és addig is bocsásson ki rendeletet a szénbányák haladéktalan állami kezelésbe vételére. Felteszem a kérdést, méltóztatnak-e ezt a határozati javaslatot elfogadni*? (*Felkiáltások: Igen! Elfogadjuk! — Taps a Ház minden oldalán.*) A nemzetgyűlés a határozati javaslatot elfogadja.” N napló 189-190.o.

<http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28R%E9vai%29&s=SORT&m=188&a=rec>

4660/1946. M. E. számú rendelettel szintén a kommunista párt nyomására *állami ellenőrzés* alá vonták az újjáépítés és a jóvátétel szempontjából jelentős ipari, bánya és kohóvállalatokat.

A szénbányászat államosítását hosszú sajtókampány előzte meg, végül győzött a kommunista párt álláspontja a kérdésben. A „széncsata” néven ismert kampány apropója az volt, hogy a bányák a háborús viszonyoknak köszönhetően nem voltak képesek megfelelő módon kiszolgálni a magyar gazdaság igényeit. Az amúgy is lepusztult országban ez kiváló alkalmat biztosított arra, hogy a kommunista párt széles körben propagálja a szénbányászat államosításának célját.

A jogtudományi vitát az váltotta ki, hogy a 23500/1946. M.E. sz. rendelet által létrehozott szervezet a Magyar Állami Szénbányák Részvénytársaság jogi formája részvénytársaság, a rendelet azonban szöges ellentétben volt a korábbi kereskedelmi jogi törvény⁶⁰¹ rendelkezéseivel az alapítás tekintetében. Ugyanis nem hét alapító tag volt az Rt. alapítója, hanem csak egy –értelemszerűen az állam. Az akkor még hatályban levő Apáthy féle törvénykönyv 155.§-a azonban kimondta a kötelező hét tag részvételét az alakuló közgyűlésen, különben a részvénytársaság alakuló közgyűlése nem határozatképes, tehát a társaság meg sem alakulhat.⁶⁰²

A két fő kérdés az volt a magyar jogtudományi vitákban, hogy lehet-e társaságnak minősíteni az olyan részvénytársaságot, amelynek az összes részvényei egy tulajdonos kezében vannak, illetőleg amelyik egy alapító taggal alapult.⁶⁰³ E kérdésben még az öregedő Szladits is hallatta hangját a következő évben. Az irodalom szerint a Kúria a kérdést a forgalomképes részvény jogi természetének vizsgálata alapján döntötte el. A vizsgálat azt az akkor irányadó Szladits-féle⁶⁰⁴ álláspontot hozta az egyszemélyes részvénytársaság kérdéskörében, hogy ha a pillanatnyi helyzetben egy tulajdonos kezében van az összes részvény tulajdonjoga, a részvénytársaság egzisztenciáját ez nem befolyásolja, ebből a részvénytársaság létjogosultságának megszűnte még nem következik, mert a részvényesi minőség nem rögzített, tehát a korszak megítélése szerint átmeneti állapot, amelyben a részvények tulajdonosváltozása forgalomképességük folytán minden pillanatban beállhat. „Ennek a konstrukciónak megfelelően jogunk nem is tartalmaz semminemű

⁶⁰¹ Az Apáthy féle K.T. 1875. évi XXXVII. Tc. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5692>

⁶⁰² „155. § Az alakuló közgyűlés határozatképesnek akkor tekintetik, ha abban akár személyesen, akár képviselve, legalább hét oly aláíró van jelen, kik az alaptőkének legalább negyedrészt képviselik.” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5692>

⁶⁰³ L. Erről Kauser Lipót vitaindító cikkét: JTK 1946 17-18. szám

⁶⁰⁴ Szladits 47

rendelkezést a részvényesek számát illetően eltekintve attól, hogy az alapításhoz hét aláíró szükséges.”⁶⁰⁵

Ezzel Kauser Lipót (egyébként vitaindító) cikkében nem értett egyet, álláspontja szerint az egytagú Rt. léte fogalmi lehetetlenség, fikciókénti fenntartása pedig egyfelől ellenkezik a részvénytársaság jogintézményének céljával, másfelől léte a közérdek szempontjából sem indokolt, tehát „az egytagú r. t. nem létezik és ennek a non-existenciának következményeit az egész vonalon végig le kell vonni és az ilyen társaság mintegy egyéni céggé alakul át a részvényeknek egy kézben egyesülése által”⁶⁰⁶. Szladits ezzel az állásponttal vitába szállt, véleménye szerint az egytagú részvénytársaság létezése nem törvényellenes.⁶⁰⁷ Ebben a tekintetben Szladitsnak igazat is adtak, ám felhívták a figyelmet arra, hogy a német és osztrák kereskedelmi jogi törvények kivételével a külföldi jogrendszerek nem tartják előnyösnek az ilyen „átmeneti” helyzetet, sőt gyakran szankciókat is fűznek hozzá⁶⁰⁸.

Az irodalom abban viszont egyértelműen megegyezett⁶⁰⁹, hogy olyan részvénytársaság, amely ex iure egy személyből alakult és amelynek alapszabályai szerint eleve ki van zárva, hogy több részvényese lehessen, a társaság fogalmával tökéletesen ellentétes. Ezt a megoldást, mint a részvényjog kereteibe bele nem illeszthető konstrukciót nem tartották jó irányúnak.⁶¹⁰ Ennek ellenére a 23.500/1946. M. E. sz. rendelet által megteremtett Magyar Állami Szénbányák Részvénytársaság egyetlenegy személyből alakult. Felépítését e rendelet mellékletéül kiadott alapszabály foglalta magában. A létrehozott alakulatról elég egyértelmű vélemény jelent meg: „Ennél az újszerű alakulathoz vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy jogi szempontból azáltal, hogy a rendeletalkotó valamilyen szervezetet részvénytársaságnak nevez, valóban részvénytársaság keletkezett-e. Kérdésünk első felével röviden végezhetünk. A rendeletben létrehozott szervezet nem részvénytársaság. A társaság fogalmához legalább két személy jelenléte szükséges és egy részvénytársaság megalakulásához a Kereskedelmi Törvény szerint - legalább hét.”⁶¹¹

⁶⁰⁵Szladits 47

⁶⁰⁶Kauser 46

⁶⁰⁷Szladits 47

⁶⁰⁸Lévy 47

⁶⁰⁹Kauser, Patakfalvy, Lévy

⁶¹⁰ „De kötve hiszem, hogy a közhitel szempontjából ez általában előnyös volna, hogy helyes volna a részvénytársaság normális kereteinek és szerkezetének változatlan fenntartásával ezt a jövőben is lehetővé tenni.” Lévy, ezzel megegyezően: Kauser,

⁶¹¹Patakfalvy 47

A jogi formát tekintve az irodalom meg is jegyzi, hogy „Kétségtelen ugyanis, hogy az Állami Szénbányák Részvénytársaság nem részvénytársaság, hanem egy szabálytalanul létrehozott egyéni cég.”⁶¹² A rendeletből kitűnik, hogy az alapszabálynak lényegileg belső ügyviteli szabályzat, amelyben az aktorátus jogát csak formailag gyakorolja az igazgatóság, mert az alapszabály 16. §-a minden lényeges rendelkezés jogszerűségéhez az iparügyi miniszter jóváhagyását kötötte. Az alapszabály szerinti közgyűlés tulajdonképpen tárcaközi bizottság, amelynek tanácskozásain az iparügyi miniszter kiküldöttje döntött.

Az igazgatóság éppen így a minisztériumok hasonló módon összeállított delegáltjaiból alakult, ezzel a formailag külön igazgatóságra és külön közgyűlésre tagolt szervezet tulajdonképpen ugyanazoknak a személynek — jobban mondva személynek — tökéletesen azonos akaratnyilvánítási formáját képezte. Ebben a formában tehát lehetőség nyílt arra, hogy a miniszterek delegáltjai, mint igazgatóság elkészíthessék a mérleget és az igazgatóság jelentését és ezt egy másik alkalommal ugyanezen miniszterek delegáltjai megvizsgálják, jóváhagyják, megszavazzák.⁶¹³ Az eredeti részvénytársasági formában az Rt. belső életére vonatkozó szabályok lényegükben kétirányú érdekvédelmet szolgáltak.

Elsősorban a részvényesek biztonságát azokkal szemben, akik a részvénytársaság ügyvitelét intézik. Másodsorban a vállalatvédelem gondolatát ugyanezekkel és a részvényesekkel szemben. Ebben az értelemben a vonalon a belső egyensúly biztosítása nemcsak társasági érdek, hanem közérdek is és a részvénytársaság külső -harmadik személyekkel szemben fennálló- viszonyaira is vonatkozott.

Azonban a létrejött cég olyan részvénytársaság, amelyet az állami bürokrácia igazgatott és amelynek nemcsak egyetlen alapítója, de egyetlen részvényese az állam, emiatt sem szorult volna rá a belső érdekvédelem részvényjogi vonalon megépített rendszerére.⁶¹⁴ Más tekintetben viszont az állami gazdálkodás szokásos ellenőrzésének részvényjogba be nem

⁶¹²Patakfalvy 47

⁶¹³ „Mindkét esetben formális és materiális aggályokat látok. Formai szempontból hogyan felelhet meg az igazgatóság és különösen a felügyelőbizottság törvényes feladatainak, ha kívül áll a részvénytársaság keretein, ha a vállalatban nincs része. Ezenkívül hogyan valósuljon meg a számadások ellenőrzése. lehet-e szó a mérleg megvizsgálásáról és törvényellenes határozatok megtámadásáról, ha nincs aki felelhetne.” írja Lévy, IN 1947. évi JTK 288.o

⁶¹⁴ L. Lévy

illeszthető módszerei alól kivételt képezett (Állami Számvevőszék). Mivel a részvénytársaság a részvényes korlátolt felelősségét is jelenti, az állam, amely az Állami Szénbányák Részvénytársaság ügyvitelét teljes egészében az állami apparátus kezébe helyezte, a részvénytársasággá nyilvánítással ügyleti felelősségének korlátait állapította meg. Különösen érdekes a forma, ha azt vesszük figyelembe, hogy az államnak voltak a korszakban, sőt már korábban is reális és megfelelő formában működő vállalatai, (a MÁV, vagy a Postára gondolhatunk) amelyek külső megjelenésükben és formájukban ugyanazt mutatták, mint amit a belső tartalmuk valójában jelentett.

„Nem lehet kétséges, hogy az Állami Szénbányák Részvénytársaság megalkotói előtt az a gondolat lebeghetett, hogy azért akarnak részvénytársaságot létesíteni, hogy ezzel a rugalmas üzleti vezetés lehetőségét megteremtsék és az állami szénbányászatot a leginkább kultivált és jelentős sikereket elért részvénytársasági formába öltöztessék.”⁶¹⁵ írja Patakfalvy. Ezzel szemben Lévy megjegyzi: *„Alig hiszem, hogy új tőkének országunkba való irányítását a mai jogállapot előmozdítaná, legfeljebb azt mondhatom, hogy nem fogja gátolni, mert a tőkeerős elemek meg fogják a maguk érdekeit védeni ellenőrző közegek beiktatásával és a tulajdonostól személyi és dologi kezességet fognak követelni, különösen akkor, ha figyelembe veszik a mai jogállapotot.”*⁶¹⁶ Azaz meg kell állapítani, hogy ennek a részvénytársaságnak nem volt tőkefelszívó képessége, mivel bocsáthatott ki forgalomképes részvényt, továbbá hitelműveletei csak állami hitelek lehettek volna, amelyek a költségvetést feltétlenül terhelték. Mindemellett az Rt. számos előnye közül a rugalmas vezetésről, a vezetők természetes kiválasztásának módszereiről sem lehet ott beszélni, ahol az igazgatóság keze minden fontosabb tennivaló tekintetében kötött, ahol maga az igazgatóság különféle minisztériumok kinevezett tisztviselőiből állt, ahol a vállalati tisztviselők kötelezettségeik szempontjából köztisztviselők voltak, ahol a vállalat jogi képviselőjét nem maga a vállalat választja meg, hanem azt ex lege a kincstári jogügyi igazgatóságra bízták. Az alapszabálynak az a rendelkezése, hogy a felügyelő bizottságra az 1930 : V. tc. a vállalati ellenőrzés tekintetében alkalmazni kell, ebben a formában nem oldotta meg a kérdést, mert a felügyelő bizottsági tagok is állami alkalmazottak, tehát ugyanaz az állam felügyelte önmagát.

⁶¹⁵ L. Patakfalvy

⁶¹⁶ L. Lévy

A jogtudományi vitát végül is az államosítás oldotta meg, a szénbányászat államosítása megszüntette a további „jogászokodás” lehetőségeit. A Magyar Kommunista Párt 1946 szeptemberében tartott III: kongresszusán „a tőkeellenes küzdelem fokozása” lett a kiadott jelszó, ennek megfelelően indult meg az a folyamat, amelynek keretében először állami kezelésbe kerültek a nehézipari vállalatok. A folyamat jogszabályként 1947. július 11-én az 1947:XVII. törvényként **-a hároméves gazdasági tervről -** testesült meg (tehát még a „kékcédulás választások előtt). A gazdasági szempontból különleges és meghatározó helyzetben lévő szénbányászat állami kezelésbe vételére vonatkozó rendeletet és a jogi formára vonatkozó problematikát 1946. június 26-án a szénbányászat államosítására vonatkozó 1946: XIII. törvény szüntette meg. Mint azt már a korábbi, földreformról született rendelet, majd törvény kapcsán már bemutattuk, az áttörés (t.i. a földek nagyarányú elvétele) folyamánya magánjogi szempontból logikusan a tulajdonhoz való jog korlátozásának további lehetősége. Ez egyébként nyilvánvalóan megjelenik a parlamenti érvelésben is: „(...) a földbirtokreform törvényének egyik folyamánya. Ha nem maradhatott egy ember kezében több ezer vagy több száz hold birtok, akkor természetesen maga a logika is magával hozza, hogy a hegyek gyomrában lévő természeti kincsek sem maradhatnak részvénytársaságok, kiváltságosak vagy esetleg egy-egy ember egyéni tulajdonában.”⁶¹⁷

A kártalanítás amúgy e tekintetben a szénjogért már törvényileg nem is járt.⁶¹⁸ A szénbányászat államosításáról szóló törvény vitájában az egyértelmű politikai-társadalomátalakítási cél is kiviláglik.⁶¹⁹

⁶¹⁷ 1946. május 24-én 1945-re összehívott NGY naplója, II. kötet, NGY JKV 229. o. a nemzetgyűlés 38. ülése <http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28R%E9vai%29&s=SORT&m=188&a=rec>

⁶¹⁸ **2. §** A szénjognak a jelen törvény alapján bekövetkezett megszűnéséért kártalanítás nem jár.

⁶¹⁹ (...) még azt is hozzáteszem, hogy ha a földreformmal meggyengítettük az első kettőnek erejét, mert kihúztuk az anyagi bázist alóla, akkor gyöngítsük meg a harmadiknak erejét is. Mert ha a földreform után nem jönnének ezek a szocializálási javaslatok, akkor ők tulajdonképpen kedvezőbb helyzetbe jutottak volna, mert monopol-befolyásolási helyzetbe kerültek volna. (1945. évi NGYN 206. o) <http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28R%E9vai%29&s=SORT&m=188&a=rec>

Emellett a kártalanításból kizárt bányajogosítványok tekintetében az érvelés a törvényjavaslat indokolásában is megjelenik: lényegében a politikai indok a következő: nem maradhat ott, mert nem dolgoztak meg érte, így aztán nem is járhat kártalanítás.⁶²⁰

A szénbányászat államosításról szóló törvény egyébként az 1947-ben megjelent tudományos cikkeket már régen elavulttá, időszerűtlenné tette. Akkorra már világos volt, ha másból nem is, abból, hogy a kártalanításról nem született törvény – márpedig azt az államosító törvény maga írta elő⁶²¹ –, hogy kártalanítás, ellentételezés nem fog az államosított javakért járni. 1946 szeptemberében az 1946: XX. törvénnyel a Nemzetgyűlés államosította a villamosművek energiatelepeit és távvezetékeit is. A gondolatmenet hasonló volt, nyilvánvalóan a gazdasági szükségszerűséggel indokolták, ám a helyzet eddigre már világossá válhatott mindenki számára.

A folyamat nem állt meg itt. Az Országgyűlés (már nem Nemzetgyűlés) a gazdasági viszonyokat, a termelési eszközök tulajdonát illetően alapvetően megváltoztatta a helyzetet. Már a „kék cédulás választások” után, az újra kommunista többségű Országgyűlés további törvényeket alkotott. Az 1947. december 4-én elfogadott 1947: XXX. törvény állami tulajdonba vette a Magyar Nemzeti Bank⁶²², továbbá a részvénytársasági alapon működő pénzügyintézetek⁶²³ részvényeit. Itt is megjelenik a szabály 8.§-ban az elmaradhatatlan –és teljesen felesleges- kártérítési szabály: „**8. § (1)** A jelen törvény alapján való állami tulajdonbavétel kártalanítás ellenében történik. A kártalanításról külön törvény fog rendelkezni.”⁶²⁴, amely előírt külön törvény később mégis elmaradt. Ennek megfelelően a magánvagyon átment állami tulajdonba, mindenfajta kártalanítás nélkül.

⁶²⁰ „Külön figyelmet érdemel a javaslatnak az az intézkedése, amely a bányajogosítványok tekintetében kizárja a kártalanítási igényt. Teszi ezt azért, mert a demokratikus állam nem ismerheti el jogszerűnek azt az állapotot, amely az ország köztulajdonának egyik legjelentősebb részét tevő nemzeti szénkincs felett úgyszólván ellenszolgáltatás nélkül biztosított egyeseknek monopolisztikus rendelkezési jogot.” 1945.évi Nemzetgyűlés Irományai I. köt: 197.o- (indokolás) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun

⁶²¹ **6. § (1)** A jelen törvény alapján való állami tulajdonbavétel kártalanítás ellenében történik. A bányajogosítványokért kártalanítás nem jár. A kártalanításról - beleértve a hitelezők kielégítését is - külön törvény fog rendelkezni.

(2) Utasíttatik az iparügyi miniszter, hogy a pénzügyminiszterrel egyetértésben **a jelen törvény hatálybalépésétől számított négy hónap alatt az** (kiemelés tőlem)(1) bekezdésben említett törvény javaslatát nyújtsa be. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1945_1&pg=0&l=hun

⁶²² <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8277>

⁶²³ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8277>

⁶²⁴ 1947.évXXX. tc. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8277>

A bankok államosításával gyakorlatilag állami tulajdonba került a bankok tulajdonában álló ipari és kereskedelmi cég és vállalatállomány. A magánjogi szabályozás nem volt elég, így büntető rendelkezésekkel is célszerűnek látszott megerősíteni az új állami tulajdont. Az 1947 évi XXXIV. törvény rögtön népellenes büntettként rendelte büntetni a termelés akadályozását vagy korlátozását (az ún. passzív szabotázszt) is. Ehhez a jogalkotó külön eljáró fórumot is teremtett. Hasonlóan a népbírókhoz az Országgyűlés a „szabotázzsal” összefüggésben 1947. november 5-én törvényt hozott az úgynevezett uzsorabíróági külön tanácsokról, azaz a munkásbírókokról (az 1947: XXIII. törvény). Ez az újabb különbíróság - mint munkásbíróság az úgynevezett „gazdasági rend elleni súlyosabb bűncselekmények” esetében járt el. Ezekben az esetekben öttagú tanács elé utalták az ügyeket. A bírósági tanács összetétele a következőképp alakult: elnöke szakbíró, mellette négy „munkásbíró” ítélkezett. A jogszabály szerint a munkásbírók az üzemek fizikai dolgozói voltak. A norma úgy rendelkezett, hogy a fővárosban a legalább kétezer, vidéken pedig a legalább ötszáz munkavállalót foglalkoztató cégek munkásai közül kellett kikerülniük. A munkásbíróság ítéletét a Népbíróági határozatokkal szemben már nem lehetett megfellebbezni.

A bankok államosítását követően 1948. május 10-én az egyes ipari vállalatok állami tulajdonbavételéről szóló 1948 évi XXV. törvényt fogadta el az Országgyűlés,⁶²⁵ ezzel lényegében állami tulajdonba került a gazdaság szinte egésze, vagyis a 100 munkavállalónál többet foglalkoztató cégek. Gyakorlatilag ezzel az államosítási hullámmal főszabályként a magyar ipari, kereskedelmi és egyéb cégvagyon állami tulajdonba került. Továbbra is megjelenik a már megszokott klauzula, amely azonban eddig és ezután is elmaradt: *„A jelen törvény alapján való állami tulajdonbavétel kártalanítás ellenében történik. A kártalanításról külön törvény rendelkezik.”*⁶²⁶

Egy rövid exkurzió következett, mivel a bauxitbányák kimaradtak a korábbiak sorából. Ennek megfelelően törvényt alkottak a bauxitbányák államosításáról is. A jogszabály, az 1948.évi XXX.

⁶²⁵ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8307>

⁶²⁶ 1948. évi XXV. tv 14. § <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8307>

törvény lakonikusan fogalmaz⁶²⁷, a kártalanításról szóló eddig is megismert klauzula is megemlíti a külön törvényt⁶²⁸, amely az eddigiekhez hasonlóan nem készült el.

1948 nyarán a megteremtett helyzet ellenőrzésére létrehozták az Állami Ellenőrzési Központot és a korábbi jogászi vita lezárása érdekében – bár, mint kiderült csak időleges formaként – kialakításra került az államosított üzemek jogi formája, a nemzeti vállalat.

A gazdaság irányításának további eszközeként, a hároméves gazdasági terv kezdetekor létrehozták az Országos Tervhivatalt.

Ahogy eddig láttuk a korábbi magánjogi dogmatika szerint is lehetséges a kisajátítás, de definíció szerint kártalanítással, vagy más ellentételezéssel jár. Etekintetben viszont az ellentételezés, a kártalanítás szinte mindig egy kidolgozatlan rendszerrel, elvi értelemben megfogalmazott kártalanítás volt. Sőt, bár eleinte is korlátozott mértékben található a jogszabályokban, de valamilyen említésszerű kártalanítási klauzula még létezett - bár például a bányajog esetében már a törvényben ki is zárták. A későbbiekben már a „külön törvény fog rendelkezni” formulát alkalmazta a jogalkotó. Végül teljesen el is maradt, tehát a második kategória gyakorlatilag beleolvadt az elsőbe.⁶²⁹ Az i-re a pontot a Magyar Népköztársaság Alkotmányának 4. §-a tette fel, ahol a jogalkotó deklarálta, hogy „A Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a közületek vagy szövetkezetek tulajdonában van.” Ez frappáns befejezése volt az államosítási folyamatnak.

⁶²⁷ **1. §** A bauxitra a kutatás és a bányaművelés joga, úgyszintén a timföldgyártás és az alumíniumkohósítás az állam részére tartatik fenn.

2. § (1) Mindazok a vállalatok, amelyek a bauxitbányászattal, timföldgyártással vagy alumíniumkohósítással foglalkoznak, - a (2) bekezdésben, úgyszintén a 10. §-ban említett kivételekkel - állami tulajdonba vétetnek.

⁶²⁸ **9. §** (1) A jelen törvény alapján való állami tulajdonbavétel kártalanítás ellenében történik. A bányajogosítványokért kártalanítás nem jár. A kártalanítás megállapításánál figyelmen kívül kell hagyni, azt a vagyonértéket, amelyet a vállalat az 1945. évi január hó 1. napját megelőzően az állam, az állam megbízásából eljáró szerv vagy az Ipari Munkaszervező Intézet által nyújtott kölcsön felhasználásával szerzett, abban a mértékben, amennyiben a vállalat tartozása az 1944. évi december hó 31. napján még fennállott. Le kell továbbá vonni a kártalanítás összegéből a német természetes vagy jogi személyeknek az állami tulajdonba vett vállalatokkal szemben fennállott azokat a követeléseit, amelyek a berlini Háromhatalmi Értekezlet döntése értelmében és az 1947. évi XVIII. törvénybe iktatott békeszerződés 28. Cikke alapján a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségére szállottak át és amelyeket a magyar állam kiegyenlített.

(2) A kártalanításról külön törvény rendelkezik.

⁶²⁹ Egy megjegyzés: 1990 után a kárpótlás már a földreform utáni állapotot restituirta. Ez érdekes kérdéseket vet fel az irányban, hogy valójában milyen célt követett a jogalkotó.

5.9. A MAGÁNJOGI DOGMATIKA FELTÖRÉSE 1949-IG

A magánjog kommunista támogatással megvalósított átalakításról szólva arra a megállapításra juthatunk, hogy a végbemenő nagy átalakulás a szoros értelemben vett magánjog dogmatikai rendszerét, jogintézményeit érintette a legkisebb felületen, ám ott a legmélyebben.

Az egyes reformok nem voltak egyenlő súlyúak. Több köztük a kommunista társadalomformálási szándék szempontjából volt nagy jelentőségű, de - el kell ismerni - néhány esetben olyanok is találhatóak, amelyek a magánjogi intézmények archaikus elemeit törölték el. Az újítások egy része persze társadalompolitikai célzatú volt, amely a társadalom rétegeit mélyen és keményen érintette, de bizonyos köre kötöttségeken enyhített, az egyén szabadságát, méltóságát erősítette. Így például a nagykorúsági korhatár leszállítása, a házasságfelbontások körének tágítása; a házasságon kívül született gyermekek jogállásának rendezése⁶³⁰.

Hozzá kell tenni, hogy az a családjogi jogszabály, amely a házasságfelbontás lehetőségét tágította, valójában hosszabb ideje meglevő bírói joggyakorlatot szentesített. A törvényszövegben kifejezésre juttatott s a rendelkezésekben a lehetőségekig meg is valósult az a cél, hogy az emberi egyenlőség eszméjének szolgálatában a családi jogállás egyenlőségét is a származástól függetlenül az élet minden vonatkozásban érvényesítse, ebben a tekintetben a jogszabály valódi változást hozott. Egyébként a törvény tulajdonképpen csak befejezője volt annak a folyamatnak, amelyet a házasságon kívül született gyermek jogállásának kedvezőbbé tétele érdekében a bírói gyakorlat már korábban elkezdett. A Kúria ugyanis már az 1906. évi november hó 9. napján hozott 79. számú döntvényében elfogadta ítélezésének zsinórmértékéül „a fejlődés folyamán alakult azt az emberségesebb és engesztelékenyebb irányú közfelfogást, amely a törvénytelen gyermeket jogi tekintetben a törvényesekkel egyenlő elbánásban kívánja részesíteni.”⁶³¹

Ezt az egyenlő elbánást azonban valóban csak az 1946. évi törvényalkotás⁶³² rendezte a pozitív normák tekintetében.

⁶³⁰ Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban, 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

⁶³¹ Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban, 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

⁶³² Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban, 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

A házassági törvénynek novelláris módosításáról az 1945. évben alkotott rendelet az 1930 : XXXIV. tc-nek ellent mondott –a 30’as törvényhez fűzött miniszteri indokolásban is bevallott⁶³³ - célja a házasság felbontásának megnehezítése volt. A 30’as törvény a monarchia házassági jogszabályának liberalizmusát egyértelműen szigorította. A 30-as módosítás alapján, fenntartani akarták azokat a házasságokat, amelyeknek a tartós különélés ténye következtében a formai jog szempontjából volt csak jelentőségük. Vitathatatlan hibája volt például az 1930-as jogszabálynak, hogy az elmebeteg házastárs esetén is elhagyásos bontóper kellett indítani. (Ezt azonban a bíróság már akkor is támogatta.) Családjogi vonatkozásban tehát fontos változást hozott az a rendelet, amelynek köszönhetően a régebbi bírói gyakorlat is megváltozott. A rendelet⁶³⁴, amely a Szovjetunióban az ottani törvények alapján polgári tisztviselő előtt kötött házasságok érvényességét, egyébként meglepően óvatos kifejezésmóddal, elismerte, szakított az ilyen házasságok érvénytelenségét, sőt nemlétezését valló, két évtizedet meghaladó tulajdonképpen szerencsétlen bírói és közigazgatási gyakorlattal.

Az 1946. évi XII. tv. kiiktatta a volt „rendi” megkülönböztetésekből eredő egyes házassági, vagyoni és öröklési jogszabályok hatályát. Az 1946. évi jogalkotás a jogegyenlőség alap gondolatának megfelelően megszüntette a honorácior és a jászkun férj házassági vagyoni különállását, ezenfelül pedig a nemes, a honorácior és a jászkun férj özvegyének az öröklési jog terén elfoglalt sajátságos helyzetét⁶³⁵.

A törvényes öröklésre vonatkozó jogszabályok módosításáról alkotott 1946. évi XVIII. tv. arról rendelkezett, hogy az örökhagyó után végintézkedés hiányában nagyszülője leszármazójánál távolabbi oldalrokonra nem örökölhet. Ezzel tehát a korábbi jogrendszer öröklési szabályozásának korlátozása történt meg, addig ugyanis a rokonságon alapuló törvényes kapcsolatnak határa elvileg nem volt. A korábbi szabályozás szerint a hagyaték intézkedés hiányában is csak abban az esetben szállt az államra, ha akár rendkívül távoli törvényes örökösként fellépő rokon sem volt fellelhető. A jogszabály látszólag nem hozott jelentős változást, ám mégis áttörte a magánjogi szabályozás

⁶³³L.: Miniszteri indoklás, részletes indoklás: 1927.évi Országgyűlés Nyomtatványai (Képviselőház Irományai), XX. kötet, (365.o.) http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1927_20&pg=0&l=hun letöltve 2014.augusztus 29.

⁶³⁴ Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban , 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

⁶³⁵Ezt egyébként az MTJ miniszteri indoklása is elismerte: L: 1927.évi Országgyűlés Nyomtatványai Képviselőházi irományok, 1927. VIII. kötet, http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KI-1927_8&pg=0&l=hun

falát: „Ha az előadottakat összegezzük, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a *törvény tulajdonképpen nem tett mást, mint az örökhagyó második parentéláján túl megtagadta a képviseleti elvet*. Mindaz az örökjogi elv és szabály, melyet a törvény áttört, illetve megváltoztatott, kizárólag ennek az egyetlen egy elvnek a logikus következménye és folyománya.”⁶³⁶ Tehát a törvényes öröklés körének a nagyszülői parentélánál való megállítása következtében, ha nem volt végintézkedés, az állam örökölt. Ezek alapján nem nehéz belátni, hogy a törvény az örökösödés címén való szerződési lehetőséget is szűkebbre vonja. Ennek következtében például a háborús viszonyoknak köszönhetően eltűnt tulajdonosok után maradt vagyontárgyak könnyebben szálltak az államra. Másrészt az állam ezzel szimbolikusan demonstrálta azt, hogy az állampolgárok tulajdonviszonyai közé, mint végső öröklő újból és reálisan bekerült. Értelmezhető ez úgy is, hogy a vagyontárgyakra igényt tart. (Ebben a tekintetben az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának intézkedéseinek is könnyebb volt – nyilván egyes esetekben utólagos - jogalapot találni.)⁶³⁷

A munkajog területén szintén változások történtek. Az 1946: XIX. törvény hatályukat vesztetteknek nyilvánította azokat a jogszabályokat, amelyek szerint a mezőgazdasági munkavállaló magánjogi szerződésen alapuló szolgálati viszony megkezdésére, folytatására és magánjogi szerződésben vállalt munka teljesítésére hatósági intézkedéssel közvetlenül kényszeríteni lehet. A korábbi szabályozás szerint ugyanis a magánjogi szerződésen alapuló szolgálati viszony megkezdésének, vagy folytatásának megtagadása miatt a munkavállaló ellen büntető (a korszakban ld. bűnvádi) eljárást lehetett indítani. A törvény kiemelte jogrendszerből azokat a szabályokat, amelyek a munkavállalók egyéni szabadságát, jogegyenlőségét és –sok esetben valóban- emberi méltóságát sértették. Ez bizonyos szempontból kötöttségeket szabadított fel, ám inkább propagandisztikus jellegű jogalkotásnak minősíthetjük.

Szerkezeti változást jelentettek a kollektív munkabérszerződésekre vonatkozó jogszabályok⁶³⁸.

⁶³⁶Hirkó Boldizsár 1947évi JTK 8.o

⁶³⁷Mint azt nyilvánvalóan cinikusan meg is jegyzi Hirkó i.m. -,Végül megjegyezzük, hogy a törvényjavaslat tárgyalása alkalmával az igazságügyi bizottság szükségesnek látta annak kimondását, hogy a kormánzatnak mielőbb gondoskodni kellene az államra háramló vagyonok gondos és közérdeknek megfelelő kezeléséről, különösen pedig arról, hogy a hagyaték megnyiltától a kincstár által történő birtokbavételéig terjedő időre a hagyaték állaga megóvassék.” Ki is emeli, hogy erre amúgy az addigi jogrendszerben is volt lehetőség: „A bizottság aggályait nem látjuk indokoltnak, mert az 1894 : XVI. t.-c. 114. -a a hagyatéki bíróság feladatává tette, hogy ily esetekben a hagyatéki gondnok kirendeléséről, a hagyaték biztosításáról és kezeléséről a törvény rendelkezései értelmében haladéktalanul gondoskodjék.”

⁶³⁸ L: ifj. Dr. Nagy Dezső: Kollektív szerződés, mint munkajogi kútfő július JTK 47, 214-219.o

A munkabérszerződések kötésénél a szerződéskötés szabadságának a formai jogegyenlőségen alapított elvei érvényesültek. Ezek az elvek arra épültek, hogy a felek egyenrangúak, azaz a gazdasági viszonyok helyzetükben nem befolyásolja őket.

Az új szabályozás lényege az volt, hogy e szerződésekben a rendelkezési elv megszűnt, ezzel azok magánjogi jellege is, kikötéseik tehát a felek akarata ellenére is kényszerítő erővel hatottak, ezzel a munkabérszerződéseket a magánjog területéről a közjog irányába vezették.⁶³⁹

A célzatos vagyon-átcsoportosítás és átalakítás meglehetősen gyorsan lebonyolított folyamataiból több kérdés is felmerült, amelyeknek megoldását szintén meg kellett oldani a jogalkotásnak.

Hogyan és milyen esetekben terjedt ki az elvétel az eredeti célcsoportokon túl,

A vagyonelvétele szenvedettek kártalanítási igénye,

Érintette-e az elkobzások visszaható hatálya az időközbeni harmadik szerzőket?

a) A 3. személyek tulajdonát és a tulajdonhoz tartozó egyéb vagyontárgyakat érintő állami vagyonelvétel

A törvényes lehetőségek folytán a bírósági gyakorlat eleinte azt lehetővé tette, hogy a hátrány alá helyezett, tulajdonosok javait meghagyják (bizonyos közelebbi feltételek mellett) mivel azokat egyenes ági rokona vagy akár a házastársa kezelte.⁶⁴⁰

Azonban a helyzet végül mégis másképp rendeződött. A harmadik személyekre kiterjedő kollektív vagyonelvétel esete állt be később rájuk is főszabályként: a jogszabály ugyanis kiterjedt az egyébként elvételt elvileg nem szenvedő harmadik személyek javaira is. Ezek voltak az elsődlegesen elvett vagyontárgyakkal gazdasági kapcsolatban levő, azok rendeltetésszerű használatához nélkülözhetetlen vagy később egyszerűen csak hasznos vagyontárgyak⁶⁴¹.

⁶³⁹L: ifj. Dr. Nagy Dezső: Kollektív szerződés, mint munkajogi kútfő július JTK 47, 214-219.o

⁶⁴⁰(de ebben az esetben is birtoklás ténye szükséges volt)

⁶⁴¹Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban, 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

A további körben az államosítás kiterjedt az elsődlegesen államosított vállalatokkal gazdasági egységet alkotó más vállalatokra is. Érdekes vitákat gerjesztett az úgynevezett karbid-vita. A karbid nélkülözhetetlen volt az akkori robbanóanyagok detonátorához. Ezért a karbidgyártó egységeket egyszerűen elvették. Itt a harmadik személyre kiterjedő kártalanítás nélküli kisajátítás még az elvi kártalanítás lehetőségével sem járt, ugyanúgy, mint a szénjog terén.

A félhivatalosnak tekinthető kommentár⁶⁴² szerint „a szükséges vagyontárgyak” fogalma függetlenül attól, hogy ezek kinek a tulajdonában álltak, kiterjedtek az államosított vállalatok rendeltetészerű célját szolgáló ingóságokra, sőt végül a vállalat céljára használható szabadalmakra is.⁶⁴³ Gazdaságilag ugyanebbe a körbe vonható az a megoldás, hogy megszűntek az államosított vállalattal szemben fennálló bizonyos követelések, bár ez jogtechnikai szempontból nem azonos jelenség.

„Az elvétel alá eső vagyonokkal kapcsolatos ily (...) elvételek elvi szükségessége nem igényel külön magyarázatot az ország háború-utáni elszegényedett állapotában s ugyanakkor megnagyobbodott feladatai közt.”⁶⁴⁴ indokol az egyik szerző.

b) A hitelezők és dologi jogosultak kérdése

Az élők közötti jogügyletek esetében a korábbi magánjogi dogmatika szerint az állam, mint jogutód a vagyonelevételt szenvedő kötelezettségeiért is a vagyon erejéig felelősnek kellett volna lennie.

A népbíróági vagy más elkobzó ítéleteknek a pénzügyigazgatóságok általi keresztülvitelét szabályozó rendelet kifejezetten ki is mondta: "általános elvül szolgáljon az, hogy a vagyoneklobzás a bűnvádi eljáráson kívülálló személyt ne sújtson" és több részletintézkedése is rendelkezett is a hitelezők kérdéséről. „Egyébként *ezeket* a nyugdíjterheket (esetleg tőkeértéküket) annak ellenére, hogy a hitelezők nem telekkönyviek, az állam várhatólag ugyancsak le fogja vonni

⁶⁴²Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban , 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

⁶⁴³Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban , 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.) (De ez esetben csak akkor, ha az elvételt szenvedőhöz közelálló hozzátartozók tulajdonában vagy érdekeltségében voltak.)

⁶⁴⁴Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban , 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)

a volt birtokosoknak megváltásul nyújtandó kártalanítás összegéből.”⁶⁴⁵ írta Barton. A kártalanítás azonban nem következett be.

c) Az elkobzások visszaható hatálya

A népbírósági vagyonekobzás visszaható hatályú volt, magánjogilag azokra a vagyontárgyakra is kiterjesztett esetkört képezett, amelyek a már elítélt elkövetőtől öröklés jogcímen vagy akár élők közti ingyenes átruházással a német megszállás kezdete (1944. március 19) óta szálltak másra. Sőt a vagyonekobzás, mint olyan, akár kiterjeszhető volt visszamenőlegesen az 1919. évi „ellenforradalomig”. A vagyonekobzást a népbírósági ítéletnek kellett kimondania.

Az elkobzást szenvedőktől, az állampolgárságtól való megfosztottaktól, sőt a visszterhes és jóhiszemű szerzőktől a visszaható hatályú elkobzás lehetségessé vált. Igaz, az eljárás a budapesti népbíróság kizárólagos hatáskörébe tartozott - (tehát nem volt lehetőség polgári perben az ítéletet megváltoztatni).

d) A volt tulajdonos kártalanítása

Ilyen a kommunista rendszerben nem történt.⁶⁴⁶ Ez azt jelenti, hogy végül tényszerűen egész egyszerűen a vagyonok államosítása mindenfajta kártérítés nélkül maradt, a lakonikusan ismétlődő

⁶⁴⁵Barton György: Magánjogpolitika 1948-ban, 1948. évi JTK 24. sz. (483-494.o.)
Azonban az egy birtokra eső nyugdíjterhek nincsenek maximálva a kártalanítási összegben, emyiben tehát - szociális természetűekre tekintettel- előnyösebben állnak, mint a " tkvi hitelezők«. - Kisebb segélyben már korábban is részesültek az ilyen volt gazdasági alkalmazottak, ill. hozzátartozóik; a 6800/ 1948. Korm. sz. r. pro futuro jelentősebb nyugdíjakat providevál (6. § (1) bek.). Mindaddig, amíg az új nyugdíjak teljes folyósítását az államháztartás helyzete lehetővé nem teszi, az előző, igen csekély segélyösszegeket ugyancsak lényegesen meghaladó átmeneti segély kerül folyósításra (4. § (7) bek.). Az átmeneti segélyeket az 51200/ 1948. F.M.sz. r. a végleges nyugellátás 40-65%- ára szabja

- Vö. fentebb a 60.-61 j-nél.

Az egész ipari államosítást lényegileg ex lege derivativsuccessióként gondolja és jórészt konstruálja meg az 1948/XXV. tv, vö. Világhy-Benárd : Az iparvállalatok államosítása, 32, lap: Jegyzet: "I. Egyéni cégek esetében a törvény törvényes jogutódlást rendel az állam javára", úgyhogy eltekintve a törvény 9. § -ában megfogalmazott kivételektől a tartozások is átszállnak. Átszállnak egyéni cégeknél kifejezetten (6.§1.bek), kft-nél, kkt-és bt-nél a törzstőke vagyoniiletségű elemeiként (5.§. 1.bek) Rt-nél és a szövetkezetnél lényegileg ugyancsak átszállnak, jogi konstrukcióban pedig egyszerűen változatlanul fennmaradnak, annak folytán, hogy ezeknél az államosítás a részvények(üzletrészek) állami tulajdonba vétele útján történik (3.§. (1), 4.§) úgyhogy már maga az Rt. Vagy a szövetkezet, mint jogi személy érintetlen marad, s tartozásaik is érintetlenek.

Elbirtoklásnál az új jog tartalmában azonos, a régivel, de a jogelőd személyében rejlő jogfogyatékoságok nélkül: tehát az egyéb fogyatékoságok, terhek fennmaradnak? Igen, mivel az elbirtoklás terjedelmére vonatkozik a tulajdonjog is.

⁶⁴⁶ A kártalanítási szabályok már a kezdetekkor kidolgozatlanok voltak. A szénbányászat körében eredetileg volt az említett négyhavi határidő, ezt utoljára 1948 dec. 31-ig hosszabbították meg; a villamosműveknél szintén négyhavi határidő már „a törvényhozás további rendelkezéséig” lett hosszabb, (1948: XXVII. t. c). Ezek után a meghosszabbítás „elmaradt”.

jogszabályhely, miszerint külön törvény fog rendelkezni a kártalanításról, elmaradt. Egyfajta jogalkotói cinizmusként is értékelhető a folyamatosan előkerülő és folyamatosan elmaradó külön rendelkező törvény a kártalanításról. Amennyiben érvényes az államok jogalanyiséga, és egy állam által elismert kötelezettség, mégha formuláris szerepű is, felveti azt, hogy az 1991. évi XXV. tv kifejezetten kismértékű és alapelvi szinten is rosszul értelmezhető ellentételezést adott. A kárpótlási törvény ugyanis nem kártalanításról, mint jogos ellentételezésről, hanem kárpótlásról szól, sőt később a politikai üldözöttséggel is keverte e szabályokat. Ez a magánjogi oldal és a politikai oldal keveredése miatt utólag kijelenthető, hogy nem volt üdvös. A tulajdonhoz való jog alkotmányos alapjog és semmilyen módon nem függ össze a politikai nézetrendszerrel. Ezt keverni tehát nem volt szerencsés, egyben a magyar állam sajnálatos tájékozatlansága saját történelmi múltja okán, nem tett társadalmilag igazságot.